THE

LIFE OF NAPOLEAN BONAPARTE

BY

CHUNILAL BAPUJI MODI

Author of Robinson Cruso, the French Revolution, Life of Alexander the Great, Peter the Great &c. &c.

SURAT

Gujerat Standard Press.

1891.

Price Rs. 1-4-0.

૪૫૫૭

નેપોલિયન બોનાપાર્ટનું ચરિત્ર.

કેટલાએક ગ્રંથો ઉપરથી રચનાર

ચુનીલાલ બાપુજી મોદી.

રાબિન્સન ક્રુઝો, ફ્રાન્સની રાજ્યક્રાંતિ, સિકંદરનામું
અને પ્રતાપી પિટર ઇત્યાદિ પુસ્તકનો કર્તા.

દોહોરો.

વંશ તણી ટોચે ચઢી, જે શોભે બળવાન;
દેવાલય ઊપર ધજા, કે શૂરો મતિમાન.

છોટમ.

સુરત ગુજરાત સ્ટાન્ડર્ડ પ્રેસ.

સને ૧૮૯૧.

કિંમત ૧| રૂપિયો.

સુરતઃ ગુજરાત સ્ટાન્ડર્ડ પ્રેસમાં
હોરમજજી જમશેદજીએ છાપ્યું.

નેપોલિયન બોનાપાર્ટ.

પ્રસ્તાવના.

ઇંગ્રેજી ભાષાની લિપીમાં એક અક્ષરના અનેક ઉચ્ચાર કરે છે, એક-જ ઉચ્ચાર અનેક અક્ષરોથી દેખાડે છે, કેટલાક શબ્દોમાં કંઈ અક્ષર મુગા હોય છે, એટલે તે કાગળ ઉપર માત્ર લખવાના, પણ બોલતી વેળા તેના ઉચ્ચાર થતા નથી, એવી માથાકુટ હોવાને લીધે યુરોપખંડના પુરૂષોનાં ત-થા સ્થળ વગેરેના વિશેષ નામો ગુજરાતી ભાષામાં લખતી વખત સંશય ઉત્પન્ન થાય છે. તે બાબત કેટલાક કહે છે કે, લખેલા શબ્દો ઉપરથી ઉ-ચ્ચાર થાય, તે ગુજરાતી ભાષામાં લખવો. અને કેટલાક કહે છે કે તે ત-રફના લોકો વાતચિત કરતાં જે ઉચ્ચાર કરતા હોય, તેમ લખવા. આ બંનેમાંથી એકમત સર્વાંશે કબૂલ રાખી શકાય એમ નથી. કારણ લખેલા અક્ષરનો ઉચ્ચાર થાય, તે પ્રમાણે ગુજરાતીમાં શબ્દ લખ્યો, તો મૂળ ઉ-ચ્ચારથી બીલકુલ ઊલટો ઉચ્ચાર થઇને કોઇ વાર તો તે ઘણોજ કર્ણફૂટો થાય. તેમજ તેણી મેરના લોકોના ભાષણ સંપ્રદાય પ્રમાણે ગુજરાતી શબ્દ લખવાની અડચણ છે. કેમકે ત્યાં પણ દેશ ભેદથી અને પ્રાંત ભેદથી એકજ શબ્દના અનેક ઉચ્ચાર થાય છે, એમ તે તરફના લોકોનું કહેવું છે. એને લીધે ઉપરના બંને મતો ગુજરાતી ગ્રંથકારો કબૂલ રાખીને આજ સુધી લખતા આવ્યા છે. તેમ આપણે પણ કરીએ છીએ. માત્ર ગુજરાતી ભા-ષાભિજ્ઞ વાંચનારાએ એવા પ્રકારના નામનો એક માણસ હતો, એગ મા-નીને ચલાવવું જોઇએ, એ સિવાય મૂળ નાગનો ખરો ઉચ્ચાર જાણવાનો બીજો માર્ગ નથી. ઈંગ્રેજી પુસ્તકોમાં પણ એવોજ ઘુટાળો છે. હિંદુસ્તાન, ગ્રીસ, ઇટાલી, ચીન, વગેરે દેશના પ્રાચીન ઇતિહાસ ઉપર ઇંગ્રેજીમાં ઘણા ગ્રંથો થયા છે, તેમાં ગ્રંથકારની મરજી પ્રમાણે એકજ વિશેષ નામ અનેક પ્રકારે લખેલાં જણાય છે. તેણે કરીને તે શબ્દનો મૂળ ઉચ્ચાર શો થાય છે, તેનો નિવેડો થતો નથી. આ વાતનો ઉપાય ન હોવાથી એ નામનો એક માણસ હતો એમ સમજીને વાંચનાર ચલાવી લે છે.

આ પુસ્તકનો મુખ્ય આધાર ઇંગ્રેજીમાં 'લાકહાર્ટે' લખેલા નેપોલિયન બોનાપાર્ટનું ચરિત્ર, ઉપર રાખીને મરેઠીમાં રચાયલા ગોવિંદ શંકર શાસ્ત્રી

બાપ્ટના પુસ્તકનો છે, પણ તેની સાથે તે મુળ ઇંગ્રેજી પુસ્તક તથા એક બીજું એજ બાબત ઉપર લખાયલું ઇંગ્રેજી પુસ્તક અને મરેઠીમાં લખેલો હરી કેશવજીનો ઈંગ્લાંડનો ઇતિહાસ ભાગ બીજો એ પુસ્તકો સાથે રાખી- ને આ પુસ્તક લખ્યું છે. તેથી અમારા વાંચનારાઓનાં મન રાજી થઇને કંઇ ગુણ ગ્રહણ થાય એમ મારી જગત્કર્તા પરમેશ્વરને પ્રાર્થના છે.

સુરત ખપાટીઆ ચકલો, ચૈત્ર સુદ ૧ ગુરૂવાર સંવત ૧૯૪૭.

ચુનીલાલ બાપુજી મોદી.

અનુક્રમણિકા.

ભાગ ૧ લો.

ભાગ ૨ જો.

ભાગ ૩ જો.

ભાગ ૪ થો.

ભાગ ૫ મો.

ભાગ ૬ ઠો.

ભાગ ૭ મો.

ભાગ ૮ મો.

ભાગ ૯ મો.

ભાગ ૧૦ મો.

ભાગ ૧૧ મો.

ભાગ ૧૨ મો.

ભાગ ૧૩ મો.

ભાગ ૧૪ મો.

ભાગ ૧૫ મો.

ભાગ ૧૬ મો.

ભાગ ૧૭ મો.

નેપોલિયન બોનાપાર્ટનું ચરિત્ર.

ભાગ ૧ લો.

ઉપોદ્ઘાત.

પરાક્રમી પુરૂષોના ચરિત્ર વાંચવાથી બહુ ફાયદા થાય છે, તેમાં મનરંજન એ એક સાધારણ ફાયદો છે. એ વગર બીજો ફાયદો થાય છે તે ઘણો મોટો છે. જ્ઞાન અને ચતુરાઇ માણસને ઘણું કરીને બીજાની પાસેથી પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી જેના માબાપ વગેરે વડીલો સારાં હોય છે, તે બહુધા તેવાં બને છે. વડીલો, ગુરૂ, ઇત્યાદિની પાસે રહેવું એથી સદ્ગુણ આવવાનું જેમ સાધન છે, તેમજ મોટા માણસોના ચરિત્રો વાંચવાથી ઘણા ખરા સદ્ગુણ આવે છે. વાસ્તેજ મોટા માણસના ચરિત્રો વાંચવાનો રવૈયો પ્રાચીન કાળથી સર્વ દેશોમાં ચાલતો આવે છે.

મોટાં માણસોએ જ્ઞાન શી રીતે મેળવ્યું, અને કેવાં પરાક્રમ કર્યાં એ જાણવું માણસે મોટાઇ મેળવવા સારૂ જેવું ઉપયોગી છે, તેમજ જે પરાક્રમી પુરૂષોને હાથે કેટલીક એવી મોટી ભૂલો થઈ કે, જેથી કરીને તેમના સર્વ મોટાં કામો ઉપર પાણી ફરી વળ્યું; અને જો તેવી ચૂકો ન થઈ હોત તો તેમની પ્રખ્યાતિ આજ જૂદાજ પ્રકારની હોત. એવી ચૂકો જાણવાથી પણ મોટો ફાયદો છે. કેમકે યત્ન કરવાથી તે માણસો સુધારી શકે છે. તેમજ જે પુરૂષનો વૃત્તાંત આ પુસ્તકમાં લખેલો છે, તેના ઉદાહરણ ઉપરથી સમજાશે કે, ઇશ્વર ઉપર વિશ્વાસ રાખીને સદાચરણે ન ચાલવાથી તેની વિશાળ બુદ્ધિ, ઘણું જ્ઞાન અને અતુળ બળ એ બધું માણસને મહા સંકટમાં નાખવાને કારણભૂત થાય છે. તેમજ વળી ધ્યાનમાં આવશે કે, પરમેશ્વરે આપેલા મોટપણા ઉપર સંતોષ ન રાખીને જો માણસ અતિ તૃષ્ણા કરવા લાગ્યો તો તે પોતાની મૂળની મોટાઇ સુદ્ધાં ગુમાવે છે.

આજ સુધીમાં યુરોપખંડમાં ઘણા વિજયી પુરૂષો થઈ ગયા છે, તે સર્વમાં સિકંદર બાદશાહ, જૂલિયસસીઝર, અને નેપોલિયન બોનાપાર્ટ મોટા

મનાયલા છે. એ ત્રણે વિલક્ષણ બુદ્ધિવાળા અને ઘણા પરાક્રમી છતાં એ-મની આખર ઘણી માઠી રીતે આવી. આજ બે હજાર વર્ષ થયા જેના તત્વજ્ઞાનથી લોકો ડોકી ધુણાવે છે, એવો મહા પંડિત જે આરિસ્ટાટલ તે-નો મુખ્ય શિષ્ય સિકંદર બાદશાહ, પરાક્રમી પિતાનો પુત્ર અને જાતે પણ મોટો પરાક્રમી છતાં ઇશ્વરે આપેલી એવડી મોટી રાજ્યસંપત્તિથી તૃપ્ત ન થતાં રાજ્યવૃદ્ધિના લોભથી હમેશાં પરરાજ્યો ઉપર હુમલા કરીને જીત મે-ળવવા લાગ્યો. એથી એવો ટેવાઇ ગયો કે તેને લડાઇ વગર ચેન પડે ન-હિ ! તેથી આખરે પોતાને વતનથી ઘણે દૂર મરણ પામ્યો. તેને લીધે શૌર્ય સિવાય શાન્તિમાં પ્રસિદ્ધિ પમાડનારા તેના બીજા સર્વ ગુણો હતા તે નહિ સરખા થઈ ગયા. અને તેના મરણ પછી પિતા પુત્રે મેળવેલા એવડા મો-ટા રાજ્યમાં બખેડા થઇને દુર્દશા થઇ.

જૂલિયસસીઝરની દશા એના કરતાંએ માઠી થઈ. તેણે પેહેલાંથી બુદ્ધિ અને પરાક્રમ વડે મોટાં મોટાં કામો કરીને સ્વદેશના લોકોની પ્રીતિ મેળવી અને કેટલાક આઘેના દેશો જીતીને રોમન રાજ્ય સાથે જોડી દીધાં. એમ છતાં જ્યારે તેના મનમાં અતિ લોભ ઉત્પન્ન થયો ત્યારે જે લોક એને પો-તાનો સુભેચ્છક ગણતા હતા તેમણેજ ભર સભામાં તેને મારી નાખ્યો. અ-રે અરે ! લોભ અને અસંતોષનો આ કેવું પરિણામ !

નેપોલિયન બોનાપાર્ટની આખર તો એના કરતાંએ માઠી રીતે આવી એમ કહીશું તો ચાલશે. કારણ ઉપર કહેલા બંને પુરૂષો તો મોટા કુળ માંહેના ગર્ભ શ્રીમાન છતાં જીવતા સુધી શત્રુને હાથે તેમની ફજેતી થઇ નહિ. પણ નેપોલિયન બોનાપાર્ટ નાના સરખા બેટમાં ગરીબ માબાપને પેટે જન્મ્યો છતાં આખર યુરોપખંડમાંના સર્વોત્કૃષ્ટ દેશનું સાર્વભૌમત્વ પામ્યો, મોટા મો-ટા રાજાઓને તેણે નમાવ્યા, અને રોમના ધર્માધિકારીને પોતાની મુઠ્ઠીમાં રાખ્યો. એટલા ઐશ્વર્યથી સંતોષ ન પામતાં અતિ તૃષ્ણા કરીને પદભ્રષ્ટ થઇ શત્રુના હાથમાં આવી તેની કેદમાં ઘણાં વર્ષ રહીને આખરે મરણ પામ્યો. ત્યારે "**अति तृष्णा न कर्तव्या चक्रंपतति मस्तके**" આ મહા વાકયનું ઉત્તમ ઉદાહરણ નેપોલિયન બોનાપાર્ટ છે. એમ કહેવામાં કશી હરકત નથી.

નેપોલિયન બોનાપાર્ટનું ચરિત્ર લખવાનો વળી એક વિશેષ ઉદ્દેશ એ-વો છે કે, પાંચ હજાર ગાઉ ઉપરથી આવીને અનેક દુઃખો વેઠીને જે પરાક્રમી

પુરૂષોએ ભોજવિક્રમાદિ રાજાઓથી ન મેળવાયલા ભરતખંડનું સામ્રાજય મેળવ્યું, તેમના વતનીઓના પરાક્રમનું વર્ણન એમાં સેહેજ થાય છે. અલંકારશાસ્ત્રમાં વર્ણન કરવાના બે પ્રકાર કહ્યા છે. એક સાક્ષાત્ રાજાનો વૈભવ, પરાક્રમ ઈત્યાદિનું વર્ણન કરવું; અથવા શત્રુનું પુષ્કળ વર્ણન કરીને તેને જીતનાર એમ કહેવું એટલે સહજ વર્ણનીયનું વર્ણન થાય છે. એજ વાત આને લાગુ પડે છે. જે પરાક્રમી પુરૂષે આખો યુરોપખંડ સ્વાધિન કરી નાંખ્યો હતો અને જેની ગ્રેટબ્રિટન જીતવાની ઘણી ઇચ્છા હતી, તેનો પગ જેમણે પોતાના દેશના કિનારા ઊપર લાગવા ન દીધો, તેમની સ્વદેશ પ્રીતિને કયા દેશના લોકોની ઉપમા આપીએ વારૂ ?

આજ સુધીમાં દુનિઆમાં એ પ્રકારના બેજ બનાવ બનેલા છે. પ્રાચિન કાળમાં હાનિબલ નામે રોમન રાજ્યના વારામાં એક મહા વીર થઇ ગયો. આજ સુધી એના જેવા શૂરા અને યુદ્ધ કળાકુશળ પુરૂષો દુનિઆમાં ઘણા થોડા નિપજ્યા છે. શત્રુએ તેનો નાશ કર્યા છતાં પણ તેની કીર્તીનો ઝુંડો હજી ફડફડયા કરે છે. એવા યોદ્ધા સાથે લડતાં લડતાં રોમન લોકોને પણ લાગ્યું હતું કે આ વીર પુરૂષ આગળ આપણું કશું ચાલવાનું નથી. તથાપિ તેમણે હિંમત ન હારતાં મારવું કે મરવું એવો દૃઢ નિશ્ચય કરીને પોતાના દેશનું રક્ષણ કર્યું. એવીજ નેપોલિયન બોનાપાર્ટ અને ઈંગ્લાંડની બાબત છે. જેણે નાના મોટા યુરોપખંડના સર્વ દેશ જીત્યા તથા જેને ઈંગ્લાંડ દેશ જીતવો ઘણો કઠણ નથી એમ તે વખત કોઇ ધારતું નહોતું. તેના પગનો સ્પર્શ ઈંગ્રેજ લોકોએ પોતાની જમીન ઉપર લાગવા ન દિધો એ તે લોકોની વિલક્ષણ સ્વદેશ પ્રીતિજ કહેવી જોઇએ. નહીં તો ફ્રેન્ચ લોક તેના કરતાં ઓછા શૂરા નહોતા. નેપોલિયને જીતેલા દેશો હાલ સ્વતંત્ર છે; તેવોજ ઈંગ્લાંડ પણ તેણે જીત્યો હોત તો આજ સ્વતંત્ર હોત તથાપિ નેપોલિયન સરખા શત્રુ આગળ ક્ષણ માત્ર ન નમવાની જે કીર્તિ આજ ઈંગ્લાંડને છે, તે યુરોપના બીજા દેશોને નથી. એ ઈંગ્રેજ લોકોની કીર્તિ અક્ષય રહેશે.

ભાગ ૨ જો.

નેપોલિયન બોનાપાર્ટ કોર્સિકા બેટ માંહેના અજેશિયો નામે શેહેરમાં તા૦ ૧૫ મી આગષ્ટ સને ૧૭૬૯ ને રોજ જન્મ્યો. તેનો બાપ ચાર્લસ બો.

નાપાર્ટ ત્યાં એક પ્રખ્યાત વકીલ હતો અને નેપોલિયનની મા લિટીશિઆ રામોલિની એ ઘણી બુદ્ધિમાન, હિંમતવાન, ચતુર અને પરાક્રમી બાઇ હતી. તે ઘણા ખરા ગુણ આ છોકરામાં આવ્યા હતા. કાર્સિકા બેટના લોકો પોતાના ઉપરની ફ્રેન્ચ જુંસરીને ફેંકી દઇને સ્વતંત્ર થવાને મથતા હતા, તેમાં જે લડાઇઓ થઇ તેમાં તેના ધણી સાથે એ બાઇ લડાઇમાં જતી હતી. એની ત્રીશ વર્ષની ઉમરે તેનો ધણી મરણ પામ્યો. એટલામાં એને તેર છોકરાં થયાં. તેમાંના પાંચ નાનપણમાં મુવાં. બાકી રહેલામાંથી મોટો છોકરો જોસેફ એને પછીના વખતમાં નેપોલિયને સ્પેનનો રાજા બનાવ્યો હતો. બીજો નેપોલિયન. બીજા ત્રણ છોકરાના નામ લુશિયન, લુઇસ, અને જેહામ એવા હતા. એ વગર ત્રણ છોકરી હતી. તેનાં નામ ઇલિઝા, કારોલાઈન અને પાલાઇન નામે હતી.

અગાડી નેપોલિયનની ચડતી કળા થઇ ત્યારે ઘણા ખુશામતીઆ લોકો નેપોલિયન પરંપરાથી રાજકુળમાં ઉત્પન્ન થયો છે એવી વંશાવળી ગણાવવા લાગ્યા. પણ તે તેને ગમતું નહોતું. અને કહેતો કે માંતીનાતીમાં જે મેં પ્રથમ જય મેળવ્યો તેજ મારી મોટાઇનો આરંભ છે. વળી જ્યારે નેપોલિયને આસ્ત્રીઆની શાહનશાજાદી સાથે લગ્ન કર્યાં ત્યારે તેનો સસરો પણ તમારા પૂર્વજ મોટા હતા એ મતલબનું બોલતો હતો, ત્યારે નેપોલિયન બોલ્યો કે "મારા વંશનો રોદોલ્ફ* હુંજ છું."

નેપોલિયનની નાનપણની પુષ્કળ વાતો પ્રસિદ્ધ છે. તેની નાનપણની ઘણી વહાલી રમવાની વસ્તુ એક પીતળની તોપ હતી. વળી દરિઆ કિનારે એક નાની સરખી ગુફા હતી ત્યાં તે ઘણીવાર એકલો જઇને બેશી વિચાર કરતો અને નાનપણથીજ તે પોતાની માને ઘણું માન આપતો હતો, તથા તેનો પોતા ઉપર મોટો પાડ થએલો માનતો હતો અને કહેતો હતો કે, ડહાપણ અને ચતુરાઈથી ચલાવ્યાને લીધેજ મારામાં શૌર્યાદિ ગુણો ઉત્પન્ન થયા છે. વળી તે ખાત્રીથી કહેતો કે છોકરાં સારાં કે નઠારાં નીકળે એ માના સ્વભાવ અને તેની કેળવવાની રીતી ઉપર આધાર રાખે છે. સેંટહેલીનામાં હતો ત્યારે તેણે પોતાના બચપણ વિષે કહ્યું છે કે, હું બચપણમાં ઘણો હઠ્ઠો હતો, હું કોઇથી બીતો નહોતો, હું લડાઇખોર અને જીદ્દી હતો, અને

* રોદોલ્ફ આસ્ત્રિઆના બાદશાહી વંશનો સ્થાપન કરનાર મુળ પુરૂષ હતો.

કોઇને મારતો તો કોઇને ચુંટી ખણતો તેથી ઘરના સર્વ માણસો મારાથી બીતાં હતાં. માત્ર મારી મા મારે માટે ઘણીજ કાળજી રાખતી હતી. તે મને કાંઈ પણ હલકી વાત કરવા દેતી નહોતી. જેણે કરીને મન મોટું અને ઉદાર થાય એવી છોકરાની વૃત્તિ થાય તેને માટે તે ઘણી સંભાળ રાખતી અને તેને જુઠાણાનો ઘણો તિરસ્કાર હતો ને કોઈ છોકરૂં કહ્યું ન માનતું ત્યારે તેને ઘણો સંતાપ થતો અને છોકરાના કોઈ પણ ગુન્હાની માફ કરતી નહોતી.

કેટલાએક ધર્મનિષ્ટ ગ્રંથકારોનું કહેવું એમ છે કે, આવી ઉત્તમ કેળવણી છતાં નેપોલિયનમાં મહત્વાકાંક્ષાદિ જે દોષ ઉત્પન્ન થયા તેનું કારણ તેને નાનપણમાં ધર્મ સંબંધી કેળવણી ન મળવાનું હશે, એ કેહેવું કેટલેક દરજ્જે ખરૂં છે. કારણ ધર્મ શિક્ષણનો ઉત્તમ વખત બચપણ છે. નેપોલિયનની અકલ હોંશિઆરી લોકોને તેના નાનપણથી માલમ પડવા લાગી. તેના સગા માંહેનો એક સંભાવિત વૃદ્ધ માણસ હતો તે મરવા પડયો ત્યારે તેણે એના સર્વ ભાંડુઓને પાસે બોલાવીને કહ્યું કે, "જોસેફ તું વડીલ છે ખરો પણ કુટુંબનો મુખ્ય નેપોલિયન થશે એમાં સંદેહ નથી, આ મારૂં બોલવું ધ્યાનમાં રાખજે" એ શબ્દ નેપોલિયન કદી ભુલ્યો નહિ.*

નેપોલિયન નહાનપણથી બોલવામાં ઘણો હોંશિઆર હતો. એક દિવસ એક બાગમાંના અંજીર તેણે ચોર્યાં, ત્યારે બાગના માલીકે તેને, તારી માને કહી દઉં છું એમ કહીને, તેનો હાથ ઝાલ્યો, ત્યારે નેપોલિયને તેને એવું કંઈ કહ્યું કે તરત તેનો હાથ છોડી દીધો.

ફ્રાન્સ દેશમાં અસલથી યુદ્ધ કળા શિખવામાં મોટું ભૂષણ મનાયલું છે. તેથી નેપોલિયનના બાપે તેને બ્રિનીની યુદ્ધ કળા શીખવાની નિશાળમાં મોકલ્યો. તે કહેતો કે નિશાળમાં દાખલ થવા સારૂ ફ્રાન્સ જવાને નિકળતી વેળા મને મારી માના વિયોગથી ઘણું દુઃખ થયું. બ્રિની પાઠશાળામાં રહેવાને વિદ્યાર્થિને સારી સોઈ નહોતી તોપણ ત્યાં રહેવાને તેને ઘણું ગમતું હતું. તે ફ્રાન્સ દેશનો બાદશાહ થયા પછી પણ એમ કહેતો કે હું બ્રિનીમાં સુખી હતો. પાઠશાળામાં દાખલ થયો ત્યારે તેને માત્ર ઇટાલિયન ભાષા આવડતી હતી. કારણ તે વખતે કાર્સિકા બેટને ફ્રાન્સ સાથે જોડી દેવાને થોડાંજ વર્ષો થયાં હતાં, પણ પાઠશાળામાં થોડી મુદતમાં ફ્રેન્ચ ભાષાની ઘણી માહિતી મેળવી. તે પેહેલવેહેલો બ્રિનીમાં આવ્યો ત્યારે છેક થોડા

બોલો અને એકલશૂરો હતો. તેને ફ્રેન્ચ ભાષા સારી આવડતી નહોતી એ આ વાતનું કારણ હોવું જોઇએ એમ કેટલાકનું કહેવું છે. નેપોલિયન ગરીબ હોવાને લીધે તેની સાથે ત્યાંના વિદ્યાર્થિ ઉદ્ધતપણે વર્તતા હતા, તેથી તેને ઘણો કંટાળો આવતો હતો. એ લાટિન ભાષા વગેરે પુષ્કળ વિષય શીખતો હતો; પણ યુદ્ધ કળામાં ઉપયોગી વિષયોમાં તે ઘણોજ હોંશિયાર હતો અને ગણિત શાસ્ત્ર શિખવનારા ગુરૂને તે ઘણો વહાલો હતો. એ ઘણો ક્રોધી હતો. એક દહાડો તેના એક શિક્ષકે તેના એક ગુન્હા બદલ થોડી સજા કરી, તે અપમાનથી તેને એવું માઠું લાગ્યું કે, ઓકીને બેશુદ્ધ થયો. એટલામાં ત્યાં તેનો ગણિત શિક્ષક આવી લાગ્યો, તેણે કહ્યું કે, એનો સ્વભાવ હજી સુધી લોકો જાણતા નથી એમ કહીને તેણે તેને ટાઢો પાડયો. કોર્સિકા બેટ ફ્રેન્ચ લોકોએ પોતાના રાજ્યમાં જોડયો તે વખત ત્યાંના પ્રસિદ્ધ અને પરાક્રમી પુરૂષ પઓલીએ સ્વદેશ પ્રીતીથી સ્વતંત્ર થવાને ઘણી મેહેનત કરી પણ તે વ્યર્થ ગઈ. એકવાર તે વિષે કંઈ નિંદાનું ભાષાણ તે પાઠશાળાના મુખ્ય અધિકારીને બોલતો સાંભળીને નેપોલિયનને ગુસ્સો લાગ્યો 'ને તે બોલ્યો કે, "તે મોટો માણસ હતો, તેની સ્વદેશ ઉપર ઘણી પ્રીતી હતી, મારો બાપ તેના હાથ નીચે છતાં તેણે તેનો પક્ષ છોડયો એ ઘણું ખોટું કર્યું." આ પાઠશાળામાં બોરીન નામના છોકરા સાથે તેને ઘણો સ્નેહ થયો અને પછીથી તે એનો ખાસગી કારકૂન થયો. તેણે પણ નેપોલિયનનું ચરિત્ર લખ્યું છે. પિચેગ્રુ નામે એ શાળામાં એક એનો શિક્ષક હતો તે અગાડી નેપોલિયનની વિરૂદ્ધ જે દગો થયો તેમાં મુખ્ય હતો. તેની નેપોલિયનની હિંમત અને દઢ નિશ્ચય વિષે એવી તો પાકી ખાત્રી હતી કે, અગાડી ફ્રાન્સ દેશમાં બુર્બોન વંશના રાજ્યકુટુંબને પદચ્યુત કરવા સારૂ લોકોએ બંડ કર્યું, તે વેળાએ નેપોલિયનને રાજ્ય પક્ષમાં મેળવી લેવા વિષે યત્ન કરવાને તેને કોઇએ સિફારસ કરી ત્યારે તે બોલ્યો, "એ બાબત યત્ન કરવો મિથ્યા છે. હું નાનપણથીજ તેના સ્વભાવને જાણું છું, તે જે પક્ષમાં મળશે તે પછી કદી છોડશે નહિ."

એક વેળાએ બ્રિનીની પાઠશાળાની પાસેના એક ગામડામાં કંઇ તમાસો હતો તે જોવા જવાનું ત્યાંના કેટલાક વિદ્યાર્થિ અને નેપોલિયનના મનમાં આવ્યું, પણ શિક્ષકોએ ત્યાં જવાની મના કરી, ત્યારે નેપોલિયને પાઠશાળાના બાગની આજુબાજુની ભીંતના પાછલા ભાગમાં એવી યુક્તિથી

બાકોરૂં પાડયું કે તેમાંથી કોઈ ન જાણે એવી રીતે બધા છોકરા બહાર ગયા. તે જોઇ ત્યાંના લોકોને મોટી નવાઇ લાગી. નેપોલિયનને નાનપણથી-જ યુદ્ધ ઘણું ગમતું હતું તેની રમત પણ લડાઇ જેવીજ હતી. એકવાર તેણે તે નિશાળીઆના ટોળાં બાંધી તેમાં પોતે મુખ્ય થઇ પંદર દિવસ સુ-ધી ખોટી લડાઇ ચલાવી. તેમાં શત્રુને ઘેરો ઘાલવો, હલ્લો કરવો વગેરે કામમાં તેણે ઘણી ચતુરાઇ બતાવી. વળી નિશાળમાં રજા હતી ત્યા-રે નેપોલિયન એકવાર કાર્સિકા બેટમાં ગયો હતો. ત્યાં પેલો પ્રખ્યાત શૂરો પઓલી હતો તેને તે વારંવાર મળતો, અને તે કહેતો કે "નેપોલિયન તું હાલના યોદ્ધા જેવો નથી. પણ પ્લૂટાર્કે* જે યોદ્ધાઓનું વર્ણન કર્યું છે તેના જેવો છે.

નેપોલિયનને પંદરમું વરસ બેઠું નહિ એટલામાં બ્રિનીની નિશાળમાં-થી પારિસની પાઠશાળામાં મોકલવામાં આવ્યો એ તેને ઘણું શોભા આપ-નારૂં થયું. તેના ગુણ બાબત બ્રિનીની પાઠશાળાના શિક્ષકોએ લખેલું સ-ર્ટીફિકેટ ઘણું ઉત્તમ છે. તેમણે તેમાં લખ્યું છે કે, "નેપોલિયન શરીરે મ-જબૂત અને નિરોગી છે. ચાલચલણ સારી, સ્વભાવ ગરીબ, ધીટ અને કૃતજ્ઞ, મોટો નિયમિતપણાવાળો, ગણીત શાસ્ત્રમાં ઘણોજ નિપુણ, ઇતિહા-સ ભૂગોળનું સારૂં જ્ઞાન, લાટિન ભાષાનું સાધારણ જ્ઞાન અને સમુદ્ર ઉપરની અરમારનો એ ઉત્તમ કામદાર બનશે, પારિસની પાઠશાળામાં જવાને લાયક છે."

પારિસની પાઠશાળામાં ફ્રેંચ શ્રીમંત સરદારોના છોકરા હતા. અતિ-શય મોજશોખ કરતા પણ નેપોલિયનને તે બીલકુલ ગમતું નહોતું. એ જાતે મોટો નિયમિત અને બીજાને નાદે લાગનારો નહોતો. જો એની જ-ગાએ બીજો કોઇ સાધારણ ગરીબ હોત તો તે પૈસાદારની સંગતમાં પ-ડીને ખરાબ થાત પણ આ તેમ ન થતાં ઉલટું એમ બન્યું કે તેણે જાતે પા-ઠશાળાના અધિકારીને એક અરજ કરી સૂચવ્યું કે અહીંના વિદ્યાર્થિઓની વર્તણુંક સિપાઇપણાની છેક વિરૂદ્ધ છે, માટે એમને ખાવાને માત્ર સાદો ખોરાક આપવો અને હજુરીઆ ચાકર ન આપતાં પોતાનો પોષાક સાફ કરવો વગેરે જરૂરના કામ જાતે કરવાની ટેવ પાડવી. આ અરજની કંઇ અસર થઇ નહિ. પણ નેપોલિયનનો દૃઢ નિશ્ચય અને નિયમિતપણું ઇત્યાદી

---

*એ એક પ્રાચીન નામાંકિત ગ્રંથકાર હતો. તેણે ગ્રીસ દેશના પ્રસિદ્ધ પુરૂષો-નાં ચરિત્રો ઘણીજ મનોરંજક રીતે લખેલાં છે.

વાત લોકોને દાખલો લેવા લાયક પૂર્ણપણે હતાં એમ સ્પષ્ટપણે જણાવા લાગ્યું.

સત્તરમું વર્ષ પુરૂં થતાંજ નેપોલિયનનું શિખવાનું કામ પતી રહ્યું અ-ને તેણે પાઠશાળા છોડી. એજ અરસામાં તેનો બાપ પેટપાકાના રોગથી મરણ પામ્યો. અને એજ દરદથી અગાડી નેપોલિયનની આખર આવી. નેપોલિયન પાઠશાળામાં હતો ત્યારથી એ વિલક્ષણ બુદ્ધિનો છે એમ તેના સઘળા શિક્ષકો જાણતા હતા અને તે ઉપરથી તે મોટી પદવી મેળવશે એ-મ તેઓ ધારતા હતા. નેપોલિયનના ચરિત્રમાં કેટલીએક સારી વાતો છે. તેમાંની એક એ છે કે, જે ગુરૂઓથી તેને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું તેને પોતે વૈ-ભવે ચડયા પછી ભૂલ્યો નહિ પણ સારી રીતે તે સર્વના ઉપકારનો બદલો વાળ્યો.

નેપોલિયન રૂપાળો હતો. તેની આંખો ઘણી ચળકતી હતી અને બાંધો ઘણો મજબૂત હતો, એનામાં ચપળપણું અને તીખાસ વધારે હતી. ખોટો દમામ કરવાનો તેને ઘણો કંટાળો હતો. તથાપિ પ્રસંગ પડે ત્યારે લોકોને વહાલો થવાનો ગુણ તેનામાં વર્ણનીય હતો. બચપણથીજ અતિ અભ્યાસી, ઉદ્યોગી અને દૃઢ નિશ્ચયના પુરૂષ નેપોલિયન જેવા જગતમાં ઘણાજ થોડા હશે એમાં સંદેહ નથી.

પાઠશાળા છોડયા પછી તરતજ એને ફ્રેન્ચ લશ્કરમાં અધિકારીની એ-ક જગા મળી. તે વખત વાલન્સમાં રહેવાનું હતું. ત્યાંના લોકોમાં તે થોડા દહાડામાંજ પ્રીય થઈ પડયો. ત્યાં હતો ત્યારે એક સભાએ એવું જાહેરનામું કહાડયું કે, કેવું રાજ્ય અને કેવા કાયદા હોય તો માણસ સુખી થાય, એ વિષય ઉપર ઉત્તમ નિબંધ લખશે તેને ઇનામ મળશે. તે પ્રમાણે તે નિબંધ લખીને નેપોલિયને મોકલાવ્યો. અને તે સર્વોત્તમ ઠરીને તેને ઇનામ મળ્યું. પણ તે છપાઇને પ્રસિદ્ધ થયો નહોતો. અગાડી નેપોલિયન રાજગાદીએ બેઠા પછી એક મોટા કામદારને એ નિબંધનો હસ્તલેખ હાથ લાગ્યો. તે તેણે બાદશાહને ખુશ કરવાને સારૂ દેખડાવ્યો. તે તેણે હાથમાં લઈ બે ત્રણ પાના વાંચી 'સર્વ વાત એક જણાથી બનતી નથી, એમ બોલી તે નિબંધ નેપોલિયને બાળી નાંખ્યો. તેનું કારણ એવું કહેવાય છે કે, એ નિબંધ લખતી વેળાએ એ પ્રજાસત્તાક રાજ્યને વખાણનારો હતો. પણ આ વખતે પોતાને બાદશાહી મળ-વાને લીધે તેના વિચાર નિબંધથી ઉલટા થયા હતા માટે તેણે એ નિબંધ બાળી નાંખ્યો. વાલન્સ શેહેરમાં નેપોલિયન હતો, ત્યારે ફ્રાન્સની બીજી પ્રજા પ્રમાણે લશ્કરી લોકોમાં પણ રાજ્ય સત્તા વિષે બે પક્ષ પડયાં હતાં. કેટલા-

એક લોકો રાજાનું રાજ્ય પસંદ કરનારા હતા અને કેટલાક જણા પ્રજા-સત્તાક રાજ્યના ફાયદા સાબેત કરનારા હતા. તેમાં નેપોલિયને પ્રજાસત્તાક રાજ્યને પસંદ કરનારાઓનો પક્ષ સ્વિકાર્યો. અગાડી નેપોલિયન પદભ્રષ્ટ થયા પછી કહેતો હતો કે, તે વખત હું લશ્કરમાં મોટો કામદાર હોત તો હું રાજાનો પક્ષ પકડત પણ હું છેકજ હલકી પાયરીનો અપ્રસિદ્ધ હોવાથીજ પ્રજા પક્ષમાં સામેલ થયો. પોતે હલકો કામદાર હતો એમ કહેતાં તે સરમાતો નહીં. વળી એક દહાડો કેટલાક માંડલિક રાજાઓ બેઠા હતા ત્યાં પોતા વિષે વાત કરતાં પોતે જે વખતે પલટણમાં હતો ત્યાંથી આરંભ કરીને વાત કહી હતી. જે લશ્કરમાં ચાકરી હતો ત્યાં ઘણા વરસ સુધી તેને વધારે પગારની જગા મળી નહોતી. તે દાખલો પોતે રાજા થયા પછી જે લોકો ઘણા દિવસ થયા મોટી જગા ન મળવા માટે બડબડતા હતા તેને કહેતો. એક વાર લશ્કરની તપાસ ચલાવતાં એક કામદાર બોલ્યો, "મેં આટલું પરાક્રમ કર્યું; પાંચ વર્ષ થયાં, પણ હજી મારી દાદ લાગતી નથી." તેનો બાદશાહ નેપોલિયને જવાબ દીધો, "મારી સાત વરસ સુધી દાદ લાગી નહોતી, તોપણ હું નાઉમેદ થયો નહોતો."

લશ્કરી ચાકરી કરતાં ફુરસદ મળતી ત્યારે ગ્રંથ લખવામાં તે પોતાનો વખત કહાડતો. તેણે કાર્સિકા બેટનો ઇતિહાસ લખ્યો હતો પરંતુ કોઈ કારણથી તે છપાયો નહોતો. નેપોલિયનની લખવાની શક્તિ વિષે અલિસન્ નામે એક વિદ્વાન ઇતિહાસ કરતા એમ કહે છે કે "નેપોલિયન અર્વાચિન કાળમાં પેહેલા પ્રકારનો વિજયી યોદ્ધો ન થયો હોત તો તે મોટો વિદ્વાન, વિચારવંત અને પેહેલા પ્રકારનો ઉત્તમ ગ્રંથકાર થાત." દેશનિકાલ થયા પછી સેંટ હેલિનામાં નેપોલિયન પોતે પોતાનું લખેલું વાંચીને કહેતો કે, "કેવી તાજુબી! આવું સારૂં લખાયું છતાં મને લખતાં આવડતું નથી, એમ લોકો શા માટે કહેતા હશે?

નેપોલિયન લશ્કરી ચાકરીમાં હતો ત્યારે એક સ્ત્રી સાથે તેને પ્રીતિ બંધાઈ હતી. પરંતુ તેની સંગત તેણે ઝટ છોડી દીધી. જુવાનીની યોગ્યતા નેપોલિયન સારી પેઠે જાણતો હતો. માટે તે ઉતમ કાળ ક્ષણભર સુદ્ધાં ફોગટ જવા દીધો નહીં. તે રાનમાં, જંગલમાં પોતાના સોબતીઓ સાથે જ્યાં ગયો ત્યાંની વનસ્પતિની શોભા અને ફળ ફુલની શોભા તરફ તેનું મન લાગતું નહિ. પણ લડાઇની જગા કઇ સારી, લશ્કરને લઈ જવાનો ક્યો રસ્તો

સારો, વગેરે વિચાર હમેશાં તેના મનમાં ઘોળાતા હતા. આ તો તે મોટે પદે ચઢયા પેહેલાંની વાત થઇ. એના પછી જે વાત તેના શૌર્યઆદિ ગુણો આગાડી પડવાને કારણો મળ્યાં તે વિષે સંક્ષેપમાં બીના લખીએ છીએ, જેથી અગાડીનું વૃત્તાંત ઠીક સમજાશે. નેપોલિયન જાતે મહા શૂરો હતો ખરો, તથાપિ પ્રસંગ સિવાય શૂરાતન જણાતું નથી માટે તે જણાઇ આવવાનું ફ્રાન્સ દેશની ઊથલપાથલથી બન્યું છે. તેનું ટુંક વૃત્તાંત આગલા ભાગમાં આપ્યું છે.*

ભાગ ૩ જો.

ઇસવીસનના અરાડમા સૈકામાં ફ્રાન્સ દેશની સ્થિતિ ઘણીજ નઠારી થઇ હતી. ઘણા ખરા લોકો નીતિભ્રષ્ટ થયા હતા. જમીનદારો અને શ્રીમંતો ખેતી અને મજુરી કરીને પેટ ભરનારા ગરીબગરબાને ઘણા પજવતા હતા. કાયદા પણ ગરીબો ઉપર જુલમ થાય એવા હતા. રસ્તા બાંધવા વગેરે સાર્વજનીક ખરચ થાય તે સરકારી અમલદાર પોતાની મરજીમાં આવે તેવી રીતે જબરાઇથી તેટલા પૈસા લેતા. એવાં એવાં કારણોથી ગરીબોની દુર્દશા થઇને ખેતી વગેરે ઉદ્યોગ બંધ પડયા. ઘણી જમીન પડતર રહી. તેથી ખોરાકની તંગી પડવા લાગી. વળી સરકારે મીઠા ઉપર ભારે કર બેસાડયો તેથી ગરીબ લોકો તેની જગાત આપવામાં ઘણી લુચ્ચાઇ કરવાથી આસરે ચાર પાંચ હજાર માણસો આખા વરસમાં આ જરૂરના પદાર્થને માટે તુરંગમાં જવા લાગ્યા. એ વગર બીજા પણ ઘણા કરો હતા. ઇનસાફના કામમાં ઘણી અવ્યવસ્થા હતી અને ગુન્હેગારના શરીરને ઘણું દુઃખ દેવાનો વહીવટ હતો. એક વાર એક ગાંડા માણસે રાજાના શરીર ઉપર શસ્ત્ર ફેંકયું માટે તેના શરીરમાં તપાવેલા લોઢા વડે છીદ્ર પાડીને માંહે શિશાનો રસ રેડીને આખરે તેના શરીરને જંગલી ઘોડાઓ પાસે ફડાવી નાખ્યું. એ રાક્ષસી કામ કરતાં એ વધારે દુષ્ટ કર્મ સાંભળીને યુરોપના સર્વ લોકોના રૂવાટાં ઉભાં થયાં. વળી મરજીમાં આવે ત્યારે જોઇએ તે માણસને પકડીને કેદમાં નાંખવાનો રાજાને અધિકાર હતો. તેને લીધે પાસેના દુષ્ટ માણસો પોતાનો સ્વાર્થ સા-

* એ બાબતની સવિસ્તર હકિગતનું એક પુસ્તક આ લખનારની કલમથી લખાયલું ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટીએ છપાવ્યું છે તે દરેક સ્વદેશ સુભેચ્છકે વાંચવા જેવું છે.

ધવાને ગમે તે માણુસો ઉપર તોહોમત મૂકતા. એથી પંદરમાં લુઇના રાજ્યમાં એવાં પંદર હજાર માણુસો પકડાયાં હતાં એમ એક ગ્રંથકારે લખ્યું છે. એકાદી વાર પૈસાની ગરજ પડી એટલે પૈસાવાળા પાસે પૈસા લઇને તે કહે તેને પકડવાનો રાજા હુકમ આપતો. તેનો બદલો લોકોને પૈસા ખરચીને લેવો પડતો. વળી મરજીમાં આવે ત્યારે ન્યાયાધીશને અધિકાર ઉપરથી કહાડવાની રાજાને સત્તા હોવાથી ન્યાયાધીશની સ્વતંત્રતા જઇને ઘણો અન્યાય થવા લાગ્યો. લાંચ લઇને ઇનસાફદારો ઇનસાફ કરવા લાગ્યા. તેથી ગરીબને ઇનસાફની અછત થઇ. કેટલીક વાર તો ન્યાયાધીશ પક્ષકારોને ખુલી રીતે પુછતા હતા કે તમારી તરફેણમાં ઇનસાફ ઉતરે તો શુ આપશો.

રાજ્યક્રાંતિની પેહેલા લોકોની એવી સ્થિતિ છતાં રાજ્યકુટુંબના માણુસોનાં એવાં આચરણ હતાં કે લોકો તેનો દ્વેષ કરવા લાગ્યા. ખજાના માંહેના પૈસા તેની યથેચ્છ વર્તણુંકથી ઘટી ગયા. એવી માઠી સ્થિતિમાં પણ રાજા જાતે નિર્લજપણાથી દુરાચાર કરતો. તેમાં તેના વ્યભિચારથી તો સીમાજ થઇ. તેથી લોકોના મનમાં તેના વિષે એટલો ધિઃકાર આવ્યો કે, એકવાર રાત્રે શેહેરનાં કેટલાંક છોકરાં ચોરાયાં ત્યારે એવી ગપ્પ ઉડી કે રાજા દુરાચારથી ક્ષીણ થયો છે તેને કોઇ દુષ્ટે એવી સલાહ આપી કે, માણસના રક્તનું સ્નાન કરવાથી શરીરમાં શક્તિ આવે છે; માટે એ કામ સારૂ છોકરાં ત્યાં ગયાં હશે, એ ગપ્પ સઘળા ખરી માનવા લાગ્યા. પંદરમો લુઇ અને તેના બાપના રાજ્યમાં આ દુષ્ટ વ્યસનમાં અને બીજા ખરચ મળીને રાજકુટુંબે વીસ કરોડ રૂપિયાની ધૂળધાણી કરી નાંખી હતી. એ બધાં દુષ્ટ કૃત્યોનું પ્રાયશ્ચિત તેના કુટુંબને ભોગવવું પડયું.

રાજકુટુંબ અને ગરીબોની ઉપર કહી તેવી સ્થિતિ સાથે દેશના મોટા લોકો, જાગીરદાર, જમીનદાર વગેરે માતબર લોકોની સુધ્ધાં છેક નઠારી હાલત હતી. ગરીબોને પજવનારા અને અનેક હક્કો તેમને હતા. તેમના ઉપર સરકારના કરનો બોજો પડતો નહોતો. સર્વ મોટી મોટી મુલકી અને લશ્કરી જગા તેમનેજ મળતી. ફ્રાન્સમાં તે વખત બે પ્રકારના અમીર લોકો હતા; નવા અને જુના. પેહેલા પ્રકારના અમીરો વેપાર વગેરે કરવામાં હલકું સમજતા તેથી ધંધા રોજગારથી અજાણ્યા હતા. તેમની મોટાઇ જઇને દારિદ્ર આવ્યાથી પૈસા મેળવવા માટે સરકારી કામમાં ઘણો અન્યાય

કરતા. બીજા પ્રકારના અમીરો હલકા કુળના છતાં પૈસા વડે અથવા બીજા કાંઇ કુભાંડ કરીને રાજાની મેહેરબાની મેળવી અમીર બન્યા હતા, તેમનું દરબારમાં ઘણું ચલણ હતું. એથી આખા દેશમાં ઘણો જુલમ ગુજરતો હતો.

કોઇ પણ દેશના લોકોમાં નીતિ વધારવાને ધર્મની સ્થિતિ સારી જોઇએ. ફ્રાન્સ દેશમાં રાજા, પ્રજા અને અમીરોની સાથે ત્યાંના ધર્મની સ્થિતિ પણ બગડી હતી. આખા દેશનો સર્વ માન્ય ધર્મ રોમન કયાથોલિક હતો, તેમના પાદ્રી લોકોના આચરણ ઘણાં માઠાં હતાં, તેઓ દુરાચારી અને નાસ્તિક હતા. કેટલાક પ્રાટેસ્ટાંટ મતના લોકો હતા તેમને ઘણી હરકત વેઠવી પડતી હતી. લોકો પણ એવા અજ્ઞાન અને ધર્મભોળા એટલા હતા કે, લોલકના ઘડીઆળો સરૂ થયાં ત્યારે બ્રિટની નામે પ્રાંતના લોકોએ એથી પાપ લાગશે એવું માનીને બંડ કર્યું હતું. ફ્રાન્સ દેશ માંહેની ભયંકર રાજ્યક્રાંતિના જે કેટલાંક કારણો છે તેમાંનું એક ધર્માધિકારીઓના નઠારાં આચરણ છે.

ધર્માધિકારીઓની ઉપર કહેલી હાલત હોવાથી ધર્મ ઉપરથી લોકોની આસ્થા ઉઠીને તે નાસ્તિક થવા લાગ્યા. અને દેશમાંથી ખ્રિસ્તી ધર્મ સમુળો કહાડી નાખવાને કેટલાક વિદ્વાનમાં ખપનારા નાસ્તિક લોકો યત્ન કરવા લાગ્યા. વળી 'પેલા લુચ્ચા (ઇસુખ્રિસ્તને) નસાડી મૂકો' એમ લોકો ખુલ્લી રીતે બોલવા લાગ્યા. વ્હાલટેર અને રોસ નામે બે મોટા ગ્રંથકાર થયા તેમના ગ્રંથ વડે ઘણા લોકોના મન બગડયાં અને દેશમાં અનેક બિભસ્ત ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ થવા લાગ્યા.

દેશ એવી ખરાબીમાં હતો એટલામાં અમેરિકન લશ્કરમાં ચાકરી કરીને કેટલાંક માણસો આવ્યાં. તેમણે અમેરિકન લોકોએ ઈંગ્રેજ લોકોથી સ્વતંત્ર થઇને પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપ્યું તે બાબત ઘણી રસ ભરી વાતો કરવા લાગ્યા. એવી કે રાજાના રાજ કરતાં પ્રજાસત્તાક રાજમાં લોકોને ઘણું સુખ હોય છે. એ અમે નજરે જોયું છે વગેરે કહીને લોકોની આસ્તા રાજા ઉપરથી ઉઠાડવા લાગ્યા. અમેરિકામાં વસનારા સઘળા નવા ગયલા લોકો હોવાથી ત્યાં પ્રજાસત્તાક રાજ સ્થાપવું સહેલું હતું. પણ જ્યાં સેંકડો વર્ષથી રાજા, પ્રજા, અમીરો અને મધ્યમ પ્રતિના લોકોના વર્ગ પડયા હતા ત્યાંની સઘળી વાતો એકદમ બદલવાનું કામ સેહેલું નહોતું. એ વાત મનમાં ન રાખીને અવિચારી માણસો રાજકુટુંબનો દ્વેષ કરીને પ્રજાસત્તાક રાજ્યની

ઇચ્છા કરવા લાગ્યા. તે પેહેલાં ફ્રેન્ચ લોકોમાં પોતાની રાજ્ય વ્યવસ્થા વિષે એટલી પ્રીતિ હતી કે, વર્સેલિસના રાજ્ય મેહેલની ભિંત ઉપર તેમણે એવો લેખ કોતરાવ્યો હતો કે, "પૃથ્વી ઉપર ફ્રાન્સ સરખો દેશ નથી, પારિસ સરખું શેહેર નથી, અને લુઇ સરખો રાજા નથી" ઇગ્લાંડની રાજ્ય વ્યવસ્થાની તે વેળાના લોકો ઘણી મશ્કરી કરતા હતા. પણ આ વખતે એમ બન્યું કે ઇંગ્રેજની સર્વ વાતો તેને ઘણી ગમવા લાગી. માત્ર રાજ્યરીતીજ નહીં પણ ઇંગ્રેજો સરખો પોષાક પેહેરવો, ઇંગ્રેજી ગ્રંથો વાંચવા, ઇંગ્રેજી ઘોડા ખરીદ કરવા, [illegible] ઇંગ્લાંડથી નોકરો બોલાવવા લાગ્યા.

ઉપર લખ્યા ઉપરથી સમજાયું હશે કે, ફ્રાન્સ દેશના સંબંધમાં જે અનર્થ અને રક્તસ્રાવ થયો તેના મુખ્ય કારણો રાજા, અમીર અને ધર્માધિકારીઓનું દુરાચરણ, કર વગેરે જુલમથી આવેલું લોકોનું દારિદ્ર, ઇનસાફમાં પક્ષપાત અને નાસ્તિકપણું એ હતાં. એવા દેશની સ્થિતિ હતી તેવામાં પંદરમો લુઇ રાજા મરણ પામ્યો અને સોળમો લુઈ ગાદીએ બેઠો. એ ઘણો દયાળુ, નીતિમાન, વિદ્વાન, સારા સ્વભાવનો, નિર્વ્યસની અને પ્રજાનું ભલું ઇચ્છનારો હતો. તથાપિ એવા બગડેલા રાજ્યને ચલાવવાને જે એક ગુણ જોઇએ તે તેનામાં બીલકુલ નહોતો. તે ગુણ તે ખરી અને સારી વાતને પાર પાડવાનો પાકો ઠરાવ તેઓનામાં નહોતો. જો દેશની સ્થિતિ સારી હોત તો એ રાજાને મોટું ભૂષણ થઇ પડત. તથાપિ આવી વખતે ઉપર કહેલો ગુણ તેનામાં ન હોવાથી બગડેલી દુષ્ટ પ્રજાએ તેનો ઘાત કર્યો. સઘળાનું કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છા એ તેની પડતીનું કારણ હતું. કોઈ પણ સારી વાતને માઠી કહેનારા મતલબી લોકો બધે ઠેકાણે હોય છે. તેમજ ભોળાં માણસને તેને નઠારી વાતને સારી કરી દેખાડનારા લબાડ લોકો પણ ઘણા હોય છે. એવા લોકો એના દરબારમાં ઘણા હતા. રાજાએ પ્રજાના ભલા સારૂ એકાદ ઉપાય કર્યો તે સારો છે એવું કોઇ મતલબી લબાડ કામદારે કહ્યું એટલે રાજાનું મન નિરાભિમાની હોવાથી તે તેને સોંપતો. અને તે ખરેખરૂં નઠારૂં હોય એટલે તે લોકોને ગમે નહીં. અને તેનું ખરૂં કારણ તે જાણે નહિ એટલે માને કે તે રાજાએ કર્યું. એથી રાજાનું કૃપાળુપણું ન જાણીને ઉલટા તેને દુષ્ટ ગણવા લાગ્યા અને એથી આખી પ્રજા અસંતુષ્ટ થઇ. લુઇમાં સઘળા લોકોના મનનો ભાવ જાણવાની શક્તિ નહોતી. આ લુઇના ઉદાહરણથી આ વાત સઘળાએ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે, મા-

ણસે, અને વિશેષે કરીને જેના હાથમાં હજારો લોકોનું ભલું કરવાની સત્તા છે તેમના મનમાં માત્ર સારી ભાવનાજ હોવાથી ફાયદો નથી, તે પાર પાડવાનું બળ અને દૃઢ નિશ્ચય જોઇએ, નહિ તો તે હોય અને ન હોય એ સરખાં છે. લુઇને વિદ્યા ઘણી ગમતી હતી. તે હંમેશાં રાજ્ય કારભારમાં રોકાવાની વખત ભૂગોળને યંત્રશાસ્ત્રના ગ્રંથો વાંચવામાં કહાડતો. એથી તેનું ઘણું માઠું થયું. એ ઉપરથી સમજવું જોઇએ કે, ગમે તેવી સારી વાત હોય પણ પોતાની ફરજના કામ પડતાં મૂકીને તે કરવાથી ફાયદો થતો નથી. સોળમાં લુઇની રાણી મેરીઆંટાઇનેટી પણ સારી ભણેલી, સારા સ્વભાવની અને પરોપકારી હતી. તથાપિ રાજ્યાસન ઉપર બેઠા પછી મોટાઇના સુખમાં નિમગ્ન થઇને ઘણોજ ખરચ કરવા લાગી. તેને લીધે રાજ ખરચના આઠ વર્ષમાં ચોત્રીસ કરોડ રૂપીઆ થયો.

લુઇ રાજા ગાદીએ બેઠા પછી તેના ઉપર જે સંકટો આવવા લાગ્યાંતેમાં પેહેલું સંકટ ખજાનામાં લાગેલી ખાધ હતી. રાજ્ય ભંડાર ઉપર બે અબજ રૂપિયાનું દેવું થયું. મોટા લોકો ઉપર કર ન પડવાને લીધે વસુલમાં દિવસે દિવસે તુટ પડવા લાગી. તે વખતે ઈંગ્લાંડની પાર્લામેંટ જેવી ફ્રાન્સ દેશમાં પણ પ્રજાના પ્રતિનિધી અને મોટા લોકોની સભા હતી. તથાપિ ઈંગ્લાંડની પાર્લામેંટ જેવો રાજ્ય પ્રકરણમાં તેનો અમલ ચાલતો નહોતો. એવા બારિક વખતમાં રાજાએ ટાર્ગો નામે એક મહા પંડિતને પોતાનો પ્રધાન બનાવ્યો. એ ઘણો દૂરદર્શી, વિચારવંત અને ચતુર હતો. તેણે સૂચવેલી સર્વ બાબત અમલમાં આવી હોત તો ફ્રાન્સ દેશની થઇ તેટલી માઠી દશા થાત નહિ. તેણે ગરીબ લોકો ઉપરના જુલમી કરો બંધ કર્યાં. માતબરો પાસે કર લેવાનું ઠરાવ્યું. ફોજદારી અને દિવાની કાયદા સુધારવાની મેહેનત કરી. ગુન્હેગારને મારફાડ કરવાનું બંધ કર્યું. પ્રોટેસ્ટાંટ લોકોને સરકારી નોકરી આપવાની મના હતી તે રદ કરી. એ સઘળી વાતો રાજાને પસંદ પડી. વળી રાજાએ આગલા રાજ્યમાં અન્યાયથી તુરંગમાં નાંખેલા કેદીઓને છોડી દીધા. અને પોતાની જાતના ખરચમાં ઘણો ઘટાડો કીધો. તેથી ઘણા લોકોનો ધંધો રોજગાર બંધ પડ્યો. એથી જેમને નુકસાન થયું તે રાજા અને નવા પ્રધાનનું બુરૂં બોલવા લાગ્યા અને દરબારી લોકોએ ઘણી તદબીરથી રાજાનું મન ભમાવીને ટાર્ગોને પ્રધાનપણા ઉપરથી દૂર કરાવ્યો. રાજા પાકા ઠરાવનો નહોતો એ વાત તો ઉપર કહેલીજ છે. ત-

થાપિ તે ટાર્ગોની યોગ્યતા સારી પેઠે સમજતો હતો. તેને કામ ઉપરથી કહાડતી વેળાએ બોલ્યો હતો કે, "હું અને ટાર્ગોના જેવી ફ્રાન્સ દેશ ઉપર કોઈની પ્રીતિ નથી." તેણે ટાર્ગોને કહાડીને નેક્કર નામે પ્રખ્યાત માણસની નેમણુંક કરી. એ પ્રધાન પૈસાની વ્યવસ્થાના કામમાં ઘણો કાબેલ હતો, તેણે ટાર્ગોની યોજેલી કેટલીક સૂચનાઓ અમલમાં આણી. તેથી જેમનું નુકસાન થયું તે એનું ભુંડું બોલવા લાગ્યા. તેને લીધે તેણે પણ કંઇ પણ શ્રમનો બદલો લીધા વિના આખરે પોતાની જગાનું રાજીનામું આપ્યું, એના પછી કલોની નામે પ્રધાન થયો તે ઘણો ઉડાઉ હતો માટે અગાડીના બંને પ્રધાનોએ કરેલી યોજનાઓ રદ કરી. તેથી તેં રાજાના ખાનગી મંડળમાં વહાલો થઇ પડયો. કેમકે તે રાજાની મેહેરબાનીવાળો માણસ ગમે તેટલા પૈશા માગે તો આપતો હતો. જે રાણી કોઇના રોજગાર વિષે શિફારસ કરી કે તેની પાસે જગા તૈયાર છેજ. એક દિવસે તેને રાણીએ કહ્યું "હું કંઇ કહેવાની હતી, પણ તે બનવું ઘણું કઠણ છે." તેનો કલોનીએ જવાબ દીધો. "આપના મોઢામાંથી નીકળવા માત્ર દો એટલે થએલું સમજજો, નહિ બને એવું હશે તોપણ થશે." એવા બનાવોને લીધે પૈસાની ઘણી તાણ પડી તેવારે આગલા પ્રધાનોની પેઠે એણે પણ માતબરો ઉપર કર લેવાની ગોઠવણ કરવા માંડી તેથી તે પણ તેમને અળખામણો થયો અને આખરે તેણે પણ રાજીનામું આપ્યું. તેના પછી એક બીજા માણસે આઠ મહિના સુધી કામ કર્યું તે પણ એના જેવોજ નઠારો હોવાથી કામ નિભી શક્યું નહિ અને આખરે તેની સૂચના ઉપરથી ફરીને નેક્કરને મુખ્ય પ્રધાન બનાવ્યો. તેણે કામ ઉપર આવતાંજ ફરીથી રાજ્યભંડારની સારી વ્યવસ્થા કરી.

નેક્કર એટલો હુશિઆર હતો, તોપણ તેને રાજ્ય સુધારો કરવાનું કામ ઘણું કઠણ લાગ્યું. કેમકે ચારે તરફ દેશમાં ઘણી અવ્યવસ્થા હતી. ખજાનામાં પૈસા ઘણાજ કમી એટલે સુમારે લાખ–સવા લાખ રૂપીઆ હતા. માટે તેણે રાજા, અમીરો અને પ્રજાના મુખ્ત્યારોની ઇંગ્લાંડની પાર્લામેંટ જેવી એક સભા ભરવાની યુક્તિ કાઢી. આ સભામાં રાજા, અમીરો અને પ્રજાના પ્રતિનિધીઓએ મળીને રાજ્ય વ્યવસ્થા વિષે વિચાર કરવાનું ઠરાવ્યું. આ સભામાં દેશના વિદ્વાનોને પણ આમંત્રણ કર્યાં હતાં. એ માત્ર નામની સભા ફ્રાન્સ દેશમાં ઘણા વરસથી હતી. પણ રાજ્ય કારભાર ઉપર તેનો કંઈ દાબ નહોતો. એમ તો આગળ અમે કહી ગયા છીએ. સો

દોઢસો વરસમાં એ સભાએ કંઇ કામ કર્યું નહોતું. નેકરે આ સભામાં પ્ર-જાના પ્રતિનિધીઓની મોટી સંખ્યા રાખી એ તેણે મોટી ભૂલ કરી અને એજ રાજ્ય ક્રાંતિ થવાને મોટું કારણ મળ્યું એવું ઘણા ગ્રંથકારોનું મત છે. કારણ તેને લીધેજ રાજા અને અમીરોની વિરૂદ્ધ હલકા લોકોને ઘણો અધિકાર મળ્યો અને જે તે સ્વતંત્રને માટે ઉશ્કેરાયા. રાજ્ય વ્યવસ્થા વિ-ષે વર્તમાન પત્રમાં અનેક તરેહના લોકોના મન બગાડનારાં સ્વતંત્રતા વિષે લખાણો આવવા લાગ્યાં. પણ ફ્રાન્સ દેશ આ વખતે સ્વતંત્રતાને માટે બીલકુલ અયોગ્ય હતો. ધર્માધિકારી વગેરે લોકોના આચરણ અને નીતિ તો ઊપર કહી ગયા છીએ અને લોકો પણ એવા અભણ હતા કે સેંકડે. બે ત્રણ જણ પણ વાંચી લખી જાણતા નહોતા. એ વાત ધ્યાનમાં રા-ખીને કેટલાક નેકરના મિત્રોએ નેકરને કહ્યું કે લોકોને ઘણો હક આપવો રાજ્યને અપકારક છે. તેનો તેણે જવાબ દીધો કે, "માણસના મન એટલાં દુષ્ટ હશે એવું મને લાગતું નથી." સજ્જન હોય છે તે પોતાના અંતઃકરણ ઉપરથી બીજાંની પરીક્ષા કરીને ફસાય છે. માણસના અંતઃકરણ કેવાં દુષ્ટ છે તે ઇતિહાસ ઉપરથી સેહેજ માલમ પડવા જેવું છે. તારીખ ૫ મી મે સને ૧૭૮૯ ને રોજ આ મોટી રાજ્ય પ્રકરણી સભા ભરવાનું ઠરાવ્યું. એને આગલે દિવસે રાજા અને પ્રજાએ નાટ્રદામના દેવળમાં જઇને ઘણા ઠાઠમા-ઠથી ઇશ્વર પ્રાર્થના કરી અને ધર્મોપદેશકે દેશના સુખને સારૂ ઉત્તમ ભાષણ કર્યું.

ઠરાવ પ્રમાણે વ્હર્સેલિસના રાજ્ય મેહેલમાં સભા ભરાઇ. તેમાં છસેં લોક તરફના પ્રતિનધી હતા. તેમાંના ઘણાએક અવિચારી, અભણ અને ઘાતકી લોકો હતા. એમાં રાજાએ શરૂઆતનું ભાષણ કર્યું તેમાં પોતાની પ્રજાનું ભલું થવા સિવાય બીજી મને કંઈ આશા નથી એમ સ્પષ્ટપણે મ-નોભાવથી જણાવ્યું. એ સાંભળીને સજ્જનોને આનંદ થયો, પણ પ્રતિનિધી-માંહેના જે લુચ્ચા લોકો હતા તેમને સારૂં લાગ્યું નહીં. પણ ઉલટું તેમને માઠું લાગ્યું. તેમના વિચાર પ્રમાણે રાજાએ કહેવું જોઇતું હતું કે મારો હક્ક નથી; તથાપિ પ્રજાએ મને અધિકાર આપ્યો માટે હું રાજા છું. એ પ્રજાના મુખ્ત્યારોએ મિરાબો નામે માણસને પોતાનો આગેવાન કર્યો. તે ઘણો બુદ્ધિમાન પણ દુરાચારી માણસ હતો. અને તેની ભાષણ કરવાની શક્તિ ઘણી ભારે હતી. અમે તેવા અવિચારી માણસોનું મોટું ટોળું મળ્યું

હોય ત્યાં પણ તે પોતાના ભાષણથી તમને એકદમ શાંત કરતો હતો.

સભાનું કામ સરૂ થયા પછી કોણે કેમ મત આપવો વગેરે બાબત વિષે ઘણો વાદાવવાદ થયો. કેટલાક કહેતા કે, ઇંગ્લાંડની પાર્લામેંટ જેવી અમીર અને પ્રતિનિધીની સભા જૂદી જૂદી થાય કે તેથી પરસ્પર બંનેનો દાબ રહીને વ્યવસ્થા ઠીક ચાલે. અને પ્રતિનિધીઓ કહેતા કે એકજ સભા થાય; અને તેમ થયું એટલે આપણા પક્ષના ઘણા લોકો હોવાથી ઘણે મતે આપણે ફાવતી વાતો થઇ શકશે; આખરે એકજ સભા થાય એવો ઠરાવ થઇને કાયદા ઘડવાની સરૂઆત થઈ. તેમાં કેટલાક દિવસ સુધી મુખ્ત્યારોએ ગડબડ કરી નહીં, પરંતુ એક મહિનો ગયા પછી એકાએક તેમણે 'દેશ સભા' એવું નામ રાખીને અમીર વર્ગને પડતા મેલી એકદમ કામનો આરંભ કર્યો. એ જોઇને રાજાએ એવું જાહેરનામું કર્યું કે, "ત્રીજે દિવસે હું જાતે આ-વીને સર્વ કામનો નિકાલ કહાડું ત્યાં સુધી સભા બંધ રહે." એ જાહેરના-માને ન લેખવતાં મુખ્ત્યારો સભાનું કામ જારી રાખવાના ઉદ્દેશથી સભા સ્થળે ગયા. તો ત્યાં સભાગૃહ બંધ અને આજુબાજુ સિપાઇઓનો પેહેરો દીઠો તેથી નિરાશ થઇને જતા હતા એટલામાં રાજાના ખાનગી ખાતા માંહેના કોઇએ તેમની મશ્કરી કરી. તેને લીધે તે ઉશ્કેરાઇને પાસેની બી-જી એક ઇમારતમાં ગયા. અને ત્યાં સભા ભરીને સઘળાએ એવા સો-ગંદ લીધા કે, રાજ્ય પ્રકરણ સુપર્યા વિના સભા બંધ પાડવી નહીં. ત્રીજે દિવસે સભા ભરાઈ અને રાજાએ ભાષણ કર્યું. તેમાં તેણે ટાર્ગોએ સૂ-ચવેલા કેટલાએક સુધારા કરવાનું કહ્યું. આ વેળાએ ઘણી વાતો રાજાએ પ્રજાના કહેવા પ્રમાણે કરી, અને મારી પ્રજાને માટે મેં જેટલું કર્યું છે તેટલું કોઇ રાજાએ પોતાની પ્રજા માટે કર્યું નહિ હોય એમ કહીને પોતાનું ભાષણ બંધ કરી આવતી કાલે અમીરો અને પ્રજાના પ્રતિનિધીઓએ જૂદા જૂદા બેશીને વિચાર કરવાનું કહી સભા બરખાસ્ત કરી. તેથી અમીરો અને ધર્માધિકારીઓ તરત ઉઠી ગયા પણ પ્રતિનિધીઓ ઉઠયાજ નહિ. ત્યારે સ-ભાના સેક્રેટરીએ 'હવે અહીં બેસવાનો રાજાનો હુકમ નથી' એમ કહ્યું તેનો મિરાબોએ જવાબ દીધો કે, "તું તારા ધણીને કહે કે, અમે લોકોના હુ-કમથી આવ્યા છીએ; હથિઆર વડે કહાડી મૂકયા વગર અમે જવાના ન-થી." બીજે દહાડે કેટલાક અમીરો પણ મુખ્ત્યારો સાથે મળી ગયા. તે જોઇને કેટલાક દરબારી લોકો લશ્કરી સિપાઇઓ પાસે જબરાઇથી મુખ્ત્યા

રોને કફડાવી મૂકવાનું કહેવા લાગ્યા. તેમને રાજાએ કહ્યું, "એક પણ માણસનો જીવ લેવાને હું કારણ થનાર નથી" એવું કહીને અમીરોને મુખ્ત્યારોની સભામાં જઇ બેસવાને હુકમ કર્યો. અહીં એમ ચાલતું હતું ત્યારે પારિસ શેહેરમાં ઘણા ભયંકર બનાવો બનવા લાગ્યા. ત્યાં સુથાર, લુહાર, દરજી વગેરે સઘળા હલકા લોકો એકઠા થઇને રાજકિય બાબતોનો રસ્તા વચ્ચે વાદવિવાદ કરીને નાદાન અને ફીતુરી લોકોના મનમાં નાના પ્રકારના કુતર્ક આણવા લાગ્યા. અને વર્તમાનપત્ર અને ચોપાનિયાંએ ત્યાં એટલો કેર કર્યો કે આઠ દશ દિવસમાં સો દોઢસો પુસ્તકો રાજ્યપ્રકરણ ઉપર પ્રસિદ્ધ થયાં.

એવી રીતે અવસ્થા થઇ ત્યારે ચંચળ મનના રાજાને લોકો ઘણી તરેહની સલાહ આપવા લાગ્યા. તેથી આજ તે મુખ્ત્યારોનું કહેલું માને અને બીજે દહાડે અમીરોના કહેવા ઉપરથી તેમનાથી ઉલટું કરે. આખરે તેણે એક લુચ્ચા માણસના કેહેવા ઉપરથી નેક્કરને પ્રધાનપદ ઉપરથી દૂર કર્યો. એ પ્રધાન લોકોમાં પ્રિય થઇ પડયો હતો. તેને દૂર કરતાંજ લોકોમાં હોહા થઇને તે ખુલ્લી રીતે બંડ કરવા લાગ્યા અને આખરે હજારો બંડખોર લોકો એકઠા થઇને બાસ્તિલ નામે પારિસના ઘણા જુના કિલ્લા ઉપર હલ્લો કર્યો, ને ત્યાંના કિલેદાર અને સિપાઇઓને કાપી નાખીને ત્યાંનું પદાર્થ સંગ્રહાલય વગેરે મૂલવાન વસ્તુનો નાશ કરી નાખ્યો. એ કિલ્લામાં આગલા રાજાઓએ ભયંકર અનર્થ કર્યા હતા તેની કેટલીક નિસાનીઓ બંડખોરોની નજરે પડવાથી તેમને આ જગા વિષે ઘણો ધિઃકાર આવ્યો હતો.

એવી રીતે સુધરેલા ફ્રાન્સ દેશમાં રકતનો ઝરો શરૂ થયો. 'અમર થવા સારૂ ઝેર ખાવું' તેમ તેણે રાજાના જુલમમાંથી છુટીને સ્વતંત્ર થવા સારૂ લોકો પરિપૂના ગુલામ થઈ પરાધીન થવાના કામો કરવા લાગ્યા. સર્વ માણસો સરખાં માનનારા સુધરેલા લોકોએ દેશ બાંધવોના લોહીની નદીઓ વેહેવડાવી! અરે અરે! આ તે શો અનર્થ!! એ ઉપરથી સઘળાએ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી એક વાત છે કે, નાના છોકરાંને સ્વતંત્ર કરીએ તો તે જેમ પોતાનો નાશ કરે છે, તે પ્રમાણે દેશને સ્વતંત્રતાની યોગ્યતા આવ્યા વિના તે મેળવવાની મેહેનત કરી તો તેથી જે થોડી ઘણી સ્વતંત્રતા છે તે પણ જતી રહે છે. સ્વતંત્રતા રૂપી વેલ નીતિ રૂપ સારી ભૂમિમાં રોપીને ધર્મનિષ્ટા રૂપી નિર્મળ પાણી સીંચીને સારા વિદ્વાન લોકોના મન રૂપી ઝાડ ઉપર ધીમે ધીમે ચઢાવવી જોઇએ. પણ જો તેને અનીતિરૂપ નઠારી ભોંયમાં

રોપીને નાસ્તિકપણા રૂપી ગંધાતું ખાતર નાંખીને અભણ મૂર્ખ લોકોના મન રૂપી ઝાડ ઊપર ચડયાથી તેમનો નાશ કરીને આખરે આશ્રય નહીં મળવાથી તેનો પોતાનો પણ નાશ થશે. ઝાડ ફેલાયું એટલે તેને છાંટી નાખીએ તોજ તે ફળે, નહીં તો તે વાંઝીયું રહીને પાસેના બીજા ઝાડને પણ મારી નાખે છે. તેજ પ્રમાણે ફ્રાન્સ દેશમાં સ્વતંત્રતાની ઇચ્છા ફેલાઇ તેણે આખા દેશનો નાશ કર્યો.

બાસ્તીલ કિલ્લાની હકીગત રાજાએ મધરાત્રે જાણી ત્યારે તે બોલ્યો, 'હુલડ થયું, તે વખત તેની પાસે એક સરદાર હતો તે બોલી ઊઠયો 'હુલડ શાનું? રાજ્યક્રાંતિની વખત આવી.' બીજે દહાડે સભામાં જઇને રાજાએ કહ્યું કે નેક્રરને પાછો પ્રધાન કરીશ. એમ કહી રાજા વ્હર્સેલિસથી પારિસ જવા નીકળ્યો. ત્યાં રસ્તામાં તેની આસપાસ હજારો ભીખારી લોક હાથમાં હથિઆર લઇને ચાલવા લાગ્યા. તેવારે જે એકલપેટા મતલબી દુષ્ટ લોકોએ પ્રજાના પ્રતિનિધી વિરૂદ્ધ રાજાને સલાહ આપી હતી તે આ બધાં ચિન્હો જોઇને પોતાનું વતન છોડીને પરદેશમાં નાશી જવા લાગ્યા તેથી રાજાને મદદ કરવાને કોઇ રહ્યું નહિ. આપણા પ્રેમાનંદ કવિએ કહ્યું છે કે, "કઠણ સમય આવે ત્યારે કોઇ મદદ કરતું નથી" એ વાત ખરી છે.

આ હુલડ માત્ર પારિસમાં થયું એમ નહીં, પણ પ્રાંતના ખેડુતો સુદ્ધાં પોતપોતાના અમલદારો હથિઆર લઇને દોડ્યા. તેમણે કેટલાકને ઠાર માર્યા, કેટલાકના ઘરો બાળી નાંખ્યાં, કેટલાએકને કુવામાં ફેંકી દીધા, અને કેટલાએકને જીવતા બાળી મૂકયા. અબળાઓના ગળાં દાબીને કે તેમના ઉપર કુહાડી મૂકીને તેમની માલમતા લુટવા લાગ્યા તેથી નાશાનાશ થઇ તેથી મોટા રસ્તા દોડાદોડીથી ભરાઇ ગયા. સાહુકાર લોકો બીધા. વેપાર ધંધો બંધ પડયો તેથી દુકાળ પડયો. ત્યારે સરકારે ખોરાક ખરીદ કરીને ઠામ ઠામ લશ્કરી પેહેરામાં રાખીને લોકોમાં વેહેંચવાની તજવીજ કરી. એ વેળાએ રાજાએ પોતાની ગાંઠના ઘણા પૈસા ખરચ્યા. તોપણ આખરે રાજ્ય ભંડારનું દેવાળું નીકળવાનો વખત આવ્યો. ત્યારે નેક્રરના કહેવાથી લોકોએ પોતાની પદરના પૈસા આપ્યા.

આવી દેશની અવદશા હતી તેવામાં પ્રતિનિધીઓએ એક અવિચારની વાત એવી કરી કે અમેરિકામાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય થયું તે વેળા ત્યાંની સરકારે લોકોના હક્ક નામે એક દસ્તાવેજ છાપીને પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો. તેવો

એક દસ્તાવેજ છાપવાનો ઠરાવીને આખરે એક ઠરાવ પ્રસિદ્ધ કર્યો તેનો સારાંશ હેઠળ લખ્યા પ્રમાણે છે.

માણુસના હક્ક ન સમજવા અથવા તેને તુચ્છ માનવા અથવા તે ચલાવવાને આનાકાની કરવી એ પ્રજાના દુ:ખ અને રાજ્ય અવ્યવસ્થાના મુખ્ય કારણો છે. એવું સમજીને દેશ સભામાં એકઠા મળેલા પ્રજાના પ્રતિનિધીઓએ હેઠળ લખેલા માણુસના સ્વભાવિક, જન્મથી પ્રાપ્ત થયેલા અને ખેંચી લેવાને અયોગ્ય એવા હક્ક જાહેર કરવાને ઠરાવ કર્યો છે. કારણુ એ હક્ક હમેશાં લોકોની આંખો આગળ રેહેશે તો તેમનું મન હમેશાં પોતાના હક્ક અને કર્તવ્ય તરફ રહેશે. અને તેને લીધે કાયદા કરવા તથા તે અમલમાં આણુવાનો સરકારનો અધિકાર રાજ્યના બંદોબસ્તના ઉપયોગ સારૂ છે. એવું ઘડીએ ઘડી ધ્યાનમાં આવ્યાથી તેને લોકો વધારે માન આપશે અને હવે પછી પ્રજાના હક્ક ઊપર કહેલા સુલભ અને નિર્વિવાદ થઇને ઠરેલા હોવાથી તે રાજ્ય બંદોબસ્ત અને સાર્વજનિક સુખ રાખવામાં ઉપયોગી પડશે.

એ માટે દેશ સભા પરમેશ્વર સમક્ષ તેના પ્રસાદ અને કૃપાની આશા રાખીને આ માણુસના અને પ્રજાના અલંધ્ય ઠરાવીને પ્રસિદ્ધ કરે છે.

૧. પોતાના હક્કના સંબંધમાં માણુસ જન્મથીજ સરખો છે અને સરખો રહે છે. એ માટે પ્રજામાંનું નાના મોટાપણું સાર્વજનિક ઉપયોગ માટેજ માત્ર હોવું જોઇએ.

૨. સ્વતંત્રપણું, માલમતા સંરક્ષણુ અને જુલમનો અટકાવ એ જે માણુસના સ્વાભાવિક જન્મથી મળેલા હક્ક છે. તેનું રક્ષણુ કરવું એજ સર્વ રાજ્ય પ્રકરણુનો હેતુ છે.

૩. રાજ્ય સત્તા ચાલવાનું મુખ્ય સ્થળ દેશ છે. માટે દેશે યોજના કરી આપી ન હોય એવો કોઈ પણુ અધિકાર એક માણુસને અથવા કેટલાંક માણુસોને મળતો નથી.

૪. જેથી કરીને બીજાનો કશો બીગાડ થતો નથી. એવી કોઈ પણુ બાબત કરવાને છુટ હોય તેજ રાજ્યક્રિય સ્વતંત્રતા છે. બીજાને તેવાજ પોતાના હકો યથેચ્છ ચલાવવાને હરકત પડે નહિ, એટલોજ માત્ર માણુસને પોતાનો સ્વાભાવિક વાપરવાને પ્રતિબંધ હોય. એ પ્રતિબંધ કાયદાથીજ ઠરેલો જોઇએ.

૫ લોકોને અપકારક કૃત્ય હોય તેજ માત્ર કાયદાથી બંધ કરવું. જે કાયદાએ બંધ કર્યું નથી તેને કોઇથી હરકત ન થાય. કાયદા પ્રમાણે કરવુંજ જોઇએ એવું ન હોય તે કરવાનો કોઇ ઉપર જુલમ થાય નહિ.

૬ કોઇ પણ કાયદો ચાલુ થવાને લોકોની સંમતિ જોઇએ. તેને માટે તે આપવાને જાતે અથવા મુખ્ત્યાર મારફત મત આપવાનો સર્વ રૈયતને અધિકાર છે. બચાવ કરવાનો હોય કે શિક્ષા કરવાની હોય તેમાં કાયદો સઘળાને સરખો લાગુ થાય. કાયદાની નજરમાં સઘળા સરખા હોવાને લીધે સદગુણ અને બુદ્ધિ વિના બીજી કોઇ પણ બાબતનો ભેદ ન રાખતાં સર્વ લોકો પોતપોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે સર્વ સન્માન, સર્વ અધિકાર, અને રોજગાર મેળવવાને સરખા પાત્ર છે.

૭ કાયદાએ ઠરાવેલી બાબત અને રીતીએ વગર બીજી કોઇ પણ બાબતને સારૂ કોઇ પણ માણુસને આરોપી ઠરાવવો નહિ પકડવો નહિ, અને કેદ કરવો નહિ. જે કોઇ જુલમથી હુકમ ચલાવે અથવા ચલાવવાને કહે, અમલમાં આણે અથવા અણાવે તે સર્વને શિક્ષા થશે. કાયદા પ્રમાણે બોલવામાં આવે અગર પકડવામાં આવે તો દરેક માણુસે તે માનવું જોઇએ. તેમાં હરકત કરશે તે શિક્ષાને પાત્ર થશે.

૮ ખુલ્લી રીતે જરૂરની હોય એટલીજ માત્ર શિક્ષા કાયદાએ ઠરાવવી. એ વગર કોઇ પણ સજા કાયદાસર તથા ગુન્હાની પેહેલાં પ્રસિદ્ધ થએલા કાયદા પ્રમાણે ગુન્હેગારને સજા થાય એ વિના કોઇને પણ શિક્ષા ન થાય.

૯ ગુન્હો સાબીત થયા પેહેલાં દરેક માણુસ નિરપરાધી છે એમ માનવું જોઇએ. એ માટે તોહોમતદાર નાશી ન જાય તેને સારૂ જરૂર જેટલી તેના ઉપર બંધી રાખવી પડે, તે વગર બીજી કશી તરેહની પીડા ન આપવાની તજવીજ કાયદાએ કરવી જોઇએ.

૧૦ કાયદાએ સ્થાપેલી લોક સ્થિતિ બગડતી ન હોય તો કોઇ પણ માણુસને તેના મન વિષે પીડા કરવી નહિ એ વાત ધર્મ સંબંધી મતને પણ લાગુ હોવી જોઇએ.

૧૧ પોત પોતાના વિચાર અને મતો ખુલ્લી રીતે એક બીજાને જણાવવાના મનુષ્ય માત્રના હક માંહેનો એક ઊત્તમ હક છે. માટે દરેક માણુસે પોતાનો વિચાર ખુલ્લી રીતે કહેવો અથવા છાપીને પ્રસિદ્ધ કરવો, પરંતુ

જે બાબતમાં તેણે સ્વતંત્રતાનો ગેરઉપયોગ કર્યો એમ કાયદા મુજબ ઠરે તે વિષે તેણે પોતાને માથે જોખમ લેવો જોઇએ.

૧૨ માણસ અને પ્રજાના સંરક્ષણ માટે દેશમાં લશ્કરની જરૂર છે. તે લશ્કર જેના તાબામાં છે તે તેને પોતાને સારૂં નથી પણ સામાજીક ફાયદાને માટે છે એમ સમજવું.

૧૩ સામાજીક લશ્કરના ખરચ સારૂ અને રાજ્ય વ્યવસ્થાના ખરચ સારૂ સઘળાએ ખરચ આપવો જોઇએ, એ માટે સર્વ લોકો પાસે તેમના ગજા પ્રમાણે તે એક સરખો લેવાવો જોઇએ.

૧૪ પ્રજા ઉપર કર બેસાડવાની જરૂર, તે કયા કામમાં કેટલો ખરચ કરવો તેનું પ્રમાણ. તે વસુલ કરવાની રીતી અને તે કેટલા દિવસમાં થાય એ બાબત વિષે જાતે અગર મુખ્ત્યારોની મારફત સ્વતંત્ર મત આપવાનો અધિકાર દરેક માણસને છે.

૧૫ મુખ્ત્યારોના કામની તપાસ કરવાને તેમને નિમનારા તમામ લોકોને અધિકાર છે.

૧૬ જે લોકસમાજમાં જૂદા જૂદા અધિકાર ઠરીને લોકોના હક્કનું સંરક્ષણ થવાની તજવીજ થઈ ન હોય ત્યાં રાજ્ય વ્યવસ્થા કરવી જોઇએ.

૧૭ દરેક માણસની માલમત્તા સાચવવાના હક્ક અલંઘ્ય અને ઇશ્વરદત્ત છે એ માટે તે કોઈથી લેવાય નહિ. પરંતુ જ્યાં સાર્વજનિક કામને માટે તે લેવો જોઇએ એમ ખુલ્લું જણાય ત્યાં કાયદા પ્રમાણે ઠરાવીને અને નુકસાન ભરી આપીને લેવા જોઇએ.

આ લેખ વિષે એક ગ્રંથકાર કહે છે કે, માણસનું સ્વાભાવિક સરખાપણું નથી એ વાત સાબીત કરવાનું લગારે કઠણ નથી. એવી સામાનતા દુનિઆમાં કયાં છે. અંગબળ અને બુદ્ધિબળ એ પણ ઇશ્વરે સર્વને સરખું આપ્યું હોય એમ દેખાતું નથી. તફાવત માલમ પડે છે, તે મુજબ અધિકાર અને મોટાઇમાં પણ તફાવત, દુનિઆમાં બે માણસની શક્તિ, ઉદ્યોગ અને બળમાં અંતર છે ત્યાં સુધી એ ભેદ રહેવાનોજ. જો આખા જગતની સંપત્તિ એકઠી કરીને સઘળાને સરખી વેહેંચી આપીશું તો થોડાજ વખતમાં તેની બરોબરી જતી રહીને આળશુ અને અવિચારી કરતાં વિચારવંત, ઉદ્યોગી અને દૂરદર્શી પાસે વધશે. પણ માત્ર કાયદાજ સર્વને સરખી રીતે નિરપક્ષપણે ચલાવીને પોતાની પ્રજાને સુખ આપવાને સારી સરકારથી બનશે.

એ પછી દેશ સભાએ રાજ્ય વ્યવસ્થાના નિયમો ઘડવાનું કામ હાથમાં લીધું. તેમાં ઈંગ્લાંડની રાજ્ય વ્યવસ્થા પ્રમાણે પ્રતિનિધી અને અમીરોનું કરેલું નામંજૂર કરવાનો અધિકાર રાજાને હોય એમ કેટલાકનું કહેવું હતું. પણ રાજાની વિરૂદ્ધ થએલા લોકોને તે ગમ્યું નહિ અને એવી સૂચના કરનારાઓને તેમણે હસી કહાડયા. દહાડે દહાડે દુષ્કાળ વધવા લાગ્યો. તેને લીધે એવા લોકોને અગાડી થવાના અનર્થના બી રોપવાનું ઠીક પડયું. લોકોના દુઃખનું કારણ રાજા અને અમીરો છે એમ લોકો ખુલ્લી રીતે બોલવા લાગ્યા. અને કેટલાક જણ તો રાજ મેહેલ ઉપર હલ્લો કરવાનું કહેવા લાગ્યા. તે સાંભળીને રાજાએ મેહેલની આસપાસ એક પલટણનો પેહેરો રાખ્યો. તેમાંના સિપાહીઓની ઉદ્ધતાઈથી લોકો ઘણા વિફરી ગયા. એવામાં થોડે દિવસે એક મજુરી કરનારી સ્ત્રી ઢોલક વગાતીને રોટલા રોટલા કહીને રસ્તામાં બૂમો પાડવા લાગી. અને તેને બાજી ઘણી સ્ત્રીઓ આવી મળીને તે બધાં સભા સ્થળ આગળ જઇને ત્યાં ખૂબ તોફાન મચાવ્યું. તે વખત સભા બંધ હતી તેથી ત્યાં એક સ્ત્રી સભાપતિની ખુર્શીએ બેઠી ને બીજી સભાસદો થઈ અને ત્યાં વાદવિવાદ કરવા લાગી. આખરે ત્યાંથી તેમને કહાડી મૂકયાં ત્યારે તે બધાં રાજમેહેલમાં ગયાં. પેલી મજુરણ બાઈ રાજા આગળ બોલવાગાં આગેવાન થઇ હતી. પણ તે રાજા આગળ આવતાંજ બીકની મારી ગર્ભગળિત થઇને અવાચક થઈ પડી. રાજાએ તેમને મીઠાં વચનથી ટાઢા પાડી સર્વને વિદાય કર્યાં. પરંતુ બાહાર આવ્યા પછી પેલી આગેવાન બૈરીને તોફાનીઆ લોકોએ ઘણી પજવી. આખરે રાતની વેળાએ તેમણે મેહેલ ઉપર હલ્લો કર્યો. દિવાલ અને દરવાજા ભાંગીને રાજા સુતો હતો ત્યાં સૂધી જઇ પહોંચ્યાં. રાજાએ તેને નરમ પાડવાને કહ્યું કે હું પારિસ આવું છું. બીજે દહાડે રાજાને લઇને ધીમે ધીમે લોકો પારિસમાં આવ્યા. તેમણે રાજ્ય મેહેલ ઉપર હુમલો કર્યો ત્યારે પેહેરેગીર સિપાઇઓને માર્યા હતા તેમના માથા ભાલાની ટોચ ઉપર ભેરવીને તે ઉંચા કરીને ચાલતા હતા. કેટલાક પલટણના સિપાઇઓ પણ તેમાં સામેલ થયા હતા. તે તેની જોડે ચાલ્યા. તેમાંના હલકા લોકો ઘણાં બિભસ્ત ગીત ગાવા લાગ્યા. રાજાએ પોતાની સાથે સામાનનાં પચાસ ગાડાં રાખ્યાં હતાં. તેણી મેર જોઇને લોકો બોલતા કે, 'ધીરજ રાખો, હવે ખોરાકનો ટોટો શાનો' હવે અમે ભઠીઆરો, ભઠીઆરી અને તેના છોકરાંને લૈ આવ્યા છીએ, શેહેરમાં દા-

ખલ થતાંજ લોકો તેના સામા ગયા. તેમને, તમારા ઉપર ઘણોજ વિશ્વાસ રાખીને હું આવ્યો છું. એમ રાજાએ અહીં કહ્યું. તેને લીધે શેહેરમાં લગારેક શાન્તિ દેખાવા લાગી.

કેટલાક દિવસ ગયા પછી ફરીથી બખેડાનો આરંભ થયો. ખજાનામાં ખોટ લાગી. ત્રણ વર્ષમાં રાજ્ય ભંડાર ઉપર પચાસ કરોડ રૂપિયાનું નવું કરજ થયું. એને લીધે દેશ સભાએ ઉપાય શોધી કહાડયો તે એવો કે મઠ, દેવળો વગેરે ધર્મ સંબંધી સ્થળોમાં જે દ્રવ્ય હતું તે રાજ્ય વ્યવસ્થામાં લેવું. એથી ધર્માધિકારીઓના પેટ ઉપર પગ પડયો તેથી તે ઘણા ગુસ્સે થયા. અને તેમાંનો એક સભાને કહેવા લાગ્યો. 'તમારે સ્વતંત્રતા જોઇએ છીએ પણ ન્યાય નથી જોયતો એ નવાઇ છે' તે ઉપર મિરાબો બોલ્યો, 'તમે બળદ છુટો મૂકયો, હવે તે શીંગડા મારે તો બોલો નહિ' એજ ધર્મોપદેશકે બંડ થયા પહેલાં રાજ્ય પ્રકરણી લોકોના મન ઉપર ખોટા વિચાર બેશે એવાં મતો પ્રગટ કર્યાં હતાં. આખરે ઘણી ગડબડ થઇને એક વાર નવા નિયમો તૈયાર થયા. કસમ ખાઇને રાજાએ તે પ્રમાણે ચાલવાનું કબૂલ કર્યું, દેશ સભાના સભાસદોએ તે નિયમો પાળવાના સમ ખાધા, અને પછી કોઇની સૂચના ઉપરથી પલટણના સિપાઇઓ અને નિશાળના છોકરાંઓ સુદ્ધાં દેશના તમામ માણસોને સમ ખવડાવ્યા. અને એ કસમ લેવાની મશ્કરી તો કેટલીક મુદત સુધી ચાલી. સઘળા લોકો નવા નિયમોથી ભૂલાવો ખાઈ સ્વતંત્રતા મળી સમજીને ખુશી થયા. બધાએ દેશ સભાનો પાડ માન્યો. વળી ફ્રેન્ચ લોકોના ઉતાવળીઆપણાની હદ ન રહી. તેમણે આ લાગલીજ નવી રાજ્ય વ્યવસ્થાને માટે પાર્થના કરીને ઇશ્વરનો આભાર માનવાને એક સાર્વજનિક મોટી જગા પારિસ શેહેર આગળ તૈયાર કરવાનો ઠરાવ કર્યો. સઘળા નાના મોટા, ગરીબ શ્રીમંત, બૈરાં છોકરાં સુદ્ધાં એક ઠેકાણે એક કુટુંબના માણસ પ્રમાણે ત્યાં જાતે કામ કરવા લાગ્યાં. રાજા સુદ્ધાં એક દિવસે તે જોવાને ગયો તેની જોડે લશ્કરી સિપાઇઓ ખાંધે કોદાળી મેલીને ચાલવા લાગ્યા. તે વખત લોકોના મનની સ્થિતિ એવી ચમત્કારિક થઈ હતી કે, એક માણસ ત્યાં આવ્યો અને ઘણી ઉતાવળથી અંગરખો કહાડીને ખોદવા લાગ્યો. તેને બીજાએ કહ્યું, 'તમારૂં ઘડીઆળ સંભાળો' તેનો તેણે જવાબ દીધો, 'ઘડીઆળની શી બીક છે, મારા ભાવ વિષે કોઇને કાંઈ સંશય છે?' આખરે ઠરાવેલે દિવસે સમારંભ થયો, તે વખત ચાર લાખ મા-

ણુસો એકઠાં થયાં હતાં. રાજા રાણી બેઠા પછી રીત પ્રમાણે ઉપદેશકનું ભાષણ થયું, તે પુરૂં થયા પછી રાજા પ્રજાએ રાજ્યવ્યવસ્થાને અનુસરીને ચાલવાના સમ ખાધા. ને કિલ્લા ઉપરથી તોપો ફોડીને આખા દેશમાં તે જાહેર કરવામાં આવ્યું. આ સમારંભ વખતે એકાએક મોટું માવઠું થયું તેથી લગાર બીગાડ થયો. એ પછી સાત આઠ દહાડા સુધી એ ઠેકાણે લોકો મોજ કરતા હતા. આ સ્વતંત્રતાનું પરિણામ એ આવ્યું કે, તે પછીના રવીવારે પારિસ શેહેરમાં જ્યાં ત્યાં નાચ તમાશા થવા લાગ્યા.

ઉપલો સમારંભ થયા પછી થોડાજ દહાડામાં નાન્સિના લશ્કરે બળવો કર્યો. તે ઘણી મેહેનતે બેસાડયો, તથાપિ ત્યાંના લોકો મુવા તેથી હલકા લોકોમાં ઘણી હોહા થઇ. સરકારે નિર્દયપણાથી તેમને માર્યા; એમ લોકો બોલવા લાગ્યા. અને કેટલાક વર્તમાન પત્રવાળા તરેહવાર બાબતો લખીને લોકોના મન બગાડતા. તેમાં મરાત્ નામે એક દુષ્ટ રાક્ષસ વર્તમાનપત્ર કર્તા હતો, તેણે લખ્યું હતું કે, 'શાંતપણે વિચાર કરી જોતાં લાગે છે કે, બે લાખ માતબરોનાં માથાં કાપ્યા વિના સ્વતંત્રતા મળશે નહિ.' વળી દુકાળ ભાગવાનો ઉપાય તે એમ બતાવતો કે, 'દુકાનો ભાંગીને તે દુકાનવાળાને દુકાનની સામા ફાંસી દેવા' એવા ભયંકર બેહવાલથી અભણ લોકો ઉપર અસર થઇને દેશની સ્થિતિ ભયભરેલી થઈ, તેથી ડરીને લોકપ્રિય પ્રધાન નેક્કર પોતાના હોદ્દાનું રાજીનામું આપીને પરદેશ જઈ રહ્યો. એ પ્રધાનને કેટલીક મૂદત સુધી ફ્રેન્ચ લોકો ભૂલ્યા નહોતા. તેને રેહેવાના ઘરના દરવાજા ઉપર 'સન્માન પ્રધાન' એવા અક્ષરો કોરીને પીતળનું પત્રું ટાંગ્યું હતું. એવીજ રીતે બીજા હજારો પૈસાદાર લોકો પરદેશમાં નાશી ગયા. દેવળોના પૈસા રાજ્યવ્યવસ્થામાં લેવાનો ઠરાવ રાજ્ય સભાએ કર્યા ઉપરથી જે ધર્મોપદેશકો નવા નિયમથી નાખુશ હતા તે પણ પરદેશ ગયા. એથી રાજાની બધી મદદ ગઈ, અને તે મોટા દુઃખમાં પડયો. પરદેશ ગએલા લોકો ફ્રાન્સ ઊપર ચડાઇ કરીને આ બખેડો બેસાડી દેવાનું બીજા રાજાઓને કેહેવા લાગ્યા. અને રાજા પણ પોતાને દુઃખમાંથી છોડવવા સારૂ લશ્કર મોકલવા બાબત બીજા દેશના રાજાઓ સાથે છાનો પત્ર વ્યવહાર કરવા લાગ્યો તેથી લોકો ઘણા ગુસ્સે થયા. આખરે લોકોના મુર્ખપણાથી કંટાળીને તથા આપમતલબથી મિરાબો રાજાને મળ્યો. રાજાએ તેને દર મહિને આઠ હજારનો દરમાયો કરી આપ્યો ! પણ મિરાબોએ રાજાના રક્ષણ વિષે કરેલી મેહેનત

ફોગટ ગઇ અને પછી તે જલદી મરણ પામ્યો. મિરાબો રાજાને મળી ગયો તોપણ તે ઉપરથી લોકનો ભાવ છેક ઘટી ગયો નહોતો. તેના મોતથી બધાને માઠું લાગ્યું. તેની પાયદસ્ત વેળાએ એક લાખ માણસો સાથે ગયાં હતાં. એવી રીતે એ નાસ્તિક પરાક્રમી પુરૂષનો અંત આવ્યો.

મિરાબો મુવાથી કોઇની મદદ ન રહી ત્યારે તા૦ ૨૦ મી જુન સને ૧૭૯૧ની રાત્રે રાજા છાનોમાનો નાશી ગયો. તેણે ધાર્યું કે, દૂરના પ્રાંતમાં જઇશ એટલે ત્યાંના લોકોની મને મદદ મળશે. પરંતુ કમનશીબે બંડખોર લોકોએ તેને ઓળખી પકડીને પાછો આણ્યો. અને જાહેરનામાં કર્યાં કે, રાજાને જે નમશે તેને ફાંશી દેવામાં આવશે. રાજા નાશી જતો હતો તેજ એના ઉપર અપરાધ મૂકીને તેને પદભ્રષ્ટ કરી પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપવાનો લોકોએ વિચાર કર્યો. હલકા લોકો રાજા, રાણી અને તેના ખાસ માણસોને ઘણું પજવવા લાગ્યા. એક વાર રાણી બારીમાં ઉભી હતી ત્યારે નીચેથી એક સિપાઇએ એમ કહ્યું કે, "તારૂં માથું કાપી નાંખે તો મને સારૂં લાગે" એવી રીતે તેણે બીજા પણ ઘણા લોકોને ઘણું દુઃખ દીધું હતું.

રાજા પાછો આવ્યા પછી દેશ સભાએ એક કાયદા કરનાર સભા સ્થાપન કરી. એ સભાના સભાસદ દેશ સભા માંહેના ન જોઇએ એવો નિયમ કર્યો હતો. તેને લીધે કાયદા કરવામાં જે અનુભવ અને જ્ઞાન જોઇએ, તે અનુભવ અને જ્ઞાન જેને હોય તેવા માણસોને આ સભામાં આવવાની તો સવડજ ન રહી. સભાના સર્વ સભાસદ પ્રજાસત્તાક રાજ્યને ચહાનારા હતા. તે વખતે જાકોબિનુસ નામે એક ભયંકર મસલતી મંડળી ફ્રાન્સ દેશમાં હતી. એ લોકો તરેહવાર ખરા ખોટા ગપાટા રાજાના જુલમ બાબત લોકોમાં ફેલાવતા. તેથી પ્રજા વીફરીને રાજાને પદભ્રષ્ટ કરવાને ખુલ્લી રીતે બોલવા લાગી. તા૦ ૨૦ મી જુન સને ૧૭૯૨ ને દિવસે વીસથી ત્રીસ હજાર હલકા લોકો એકઠા મળીને રાજ સભા આગળ ગયા અને રાજાને પદચ્યુત કરવાની અરજ કરી અને ત્યાંથી લાગલા રાજ્ય મેહેલ આગળ જઇને જબરદસ્તીથી માંહે પેઠા ને અંદરના માણસોને પીડા કરવા લાગ્યા. રાજાના ખાસ ઓરડામાં તો એટલું ધાંધલ મચ્યું કે, હવે આપણે મરી જઇશું એમ રાજાને લાગ્યું. એટલામાં એક ઉંચી જગા ઉપર ચડી ગયો તેથી તેથી તે બચ્યો. આ વખતે પણ તે લોકો સાથે મોટા મનથી અને શાંતપણે વર્ત્યો. અમુક વાત કરો એમ લોકો કહેવા લાગ્યા ત્યારે તે બોલ્યો,

"ભાઇઓ એમ કરવાની આ જગાએ નથી અને વખત પણ નથી. તેવામાં એક જણુ બોલ્યો, "લુઈ બીશ નહિ" ત્યારે રાજા તેનો હાથ પકડી, પોતાની છાતી ઉપર મૂકીને બોલ્યો, "જો વારૂ હું બીઉં છું કે નહિ" રાતના આઠ વાગતાને સુમારે એ રમખાણુ ઓછું થયું. ત્યારે રાજ્ય કુટુંબના માણુસો એક બીજાને મળ્યાં. ઉપરના તોફાનની વખતે એક જુવાન માણસ ત્યાં હતો તે બોલ્યો, "આ ફીતુરીઓમાંથી પાંચશે આદમીને કાપી નાંખ્યા હોય તો બીજા લાગલાજ નાશી જાય." એજ જુવાન માણસ નેપોલિયન બોનાપાર્ટ. આ વાત આપણે હાથે અગાડી થશે એ આવું તેના સ્વપ્નામાં પણ આ વેળાએ નહોતું.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે હુલડખોરોને ઉસ્કેરવાનો ઉદ્યોગ મતલબીઆ લોકો કરતા હતા તેથી વળી તા૦ ૯મી આગષ્ટે રાતની વખતે ટુલરી નામે મેહેલ ઉપર બંડખોરોંએ ઘેરો ઘાલ્યો. રાજા પણ એ બાબત આગળથી ચેતેલો હતો. માટે તેણે આઠસેં વિશ્વાસુ અને લડવૈયા લોકો પોતાના રક્ષણ સારૂ મેહેલ આગળ આણી મૂક્યા હતા. રાણીએ બારીમાંથી બંડખોરોને આવતા દીઠા ત્યારે હિંમતથી રાજાના હાથમાં એક નાની બંદૂક આપી તથા ધીરજ આપીને આ બંડખોરોનો પરાજય કરવા કહ્યું. તથાપિ પોતાની પ્રજા ઉપર હથિઆર ઉગામવાને રાજાનું મન માન્યું નહિ. અહાહા! કેવું મોટું મન! આમ પિતા પ્રમાણે પાલન કરનાર રાજાનો પ્રજાએ આવો દ્વેષ કરવો ઘટે? અરે, અરે કેવી ખરાબી!! માણસના દુષ્ટપણાની હદજ નથી. એથી કેટલીક અડચણ વેઠતો રાજા પોતાના કુટુંબના માણસો લઇને દેશ સભા સ્થળ આગળ ગયો. પેલા હુલડખોરોએ રાજા હાથમાંથી ગયો સમજીને રાજાનું રક્ષણ કરનારા સિપાઇઓ ઉપર તુટી પડીને તેમને કાપી નાંખ્યા.

રાજા દેશ સભામાં ગયો ત્યારે ત્યાંના કેટલાક દુષ્ટ સભાસદો તેને અંદર લેવાની હરકત કરવા લાગ્યા. તેમની ધારણા હતી કે એને નહીં પેસવા દઇએ તો બંડખોરો એને મારી નાંખશે. પણ તકરાર થઈ અને તેને એક બાજુએ બેસવાની જગા આપી. પછી થોડી વારે તેને કેદમાં મોકલ્યો. એવી રીતે દુ:ખમાં દટાયલા રાજાએ દંડવત કરીને પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરી કે, 'પરમેશ્વર તારી પરિક્ષા ઘણી ભયંકર છે, તેમાંથી પાર પડવાને અમને હિંમત આપ. જે હાથે અમને વારંવાર સુખ આપ્યું છે, તે હાથને અમે જેવું માન આપીએ છીએ, તે પ્રમાણેજ અમને શિક્ષા કરીને શુદ્ધ કરનારા હા-

થને પણ માન આપવું જોઇએ. ત્યારપછી રાજાને પદભ્રષ્ટ કર્યાનાં દેશ સભાએ જાહેરનામાં કર્યાં.

ઉપર કહેલી વાત બન્યા પહેલાં પ્રુશિઆ અને બીજા કેટલાક દેશના રાજા તથા ફ્રાન્સ છોડીને ગએલા લોકોએ લુઇ રાજાને છોડવવા સારૂ ફ્રાન્સ ઉપર ચડાઇ કરવાનો વિચાર કર્યો. અને તા૦ ૧૦મી આગષ્ટના તોફાન પછી થોડાજ દિવસમાં પ્રુશિયન લશ્કરે ફ્રાન્સની સરહદ ઉપરનું લ્લોંગ્વી નામે થાણું લીધું. ને ત્યાર પછી થોડે દહાડે બીજી વરડમ નામે છાવણી જીતી. એ એકઠું થએલું લશ્કર પારિસ ભણી આવવા લાગ્યું ત્યારે ફ્રેન્ચ લોકોએ લડાઇની જબરી તૈયારી કરી. પરદેશી લોકો રાજાની મદદમાં આવતા સાંભળીને તેઓ ગભરાયા અને રાજ્ય પક્ષના હશે એવો સંશય લાવીને ચાર પાંચ હજાર માણસોને તેમણે ગરદન માર્યા, બીજીવાર એવાજ વહેમથી તેમણે ચોવીશ ધર્માધ્યક્ષના કડકા કરી નાંખ્યા. કાયદા કરનારી મંડળીમાં કેટલાક ઓછા દુષ્ટ હતા તેમણે આ ખરાબી અટકાવવાની મેહેનત કરી પણ તે વ્યર્થ ગઇ. જે કોઇ ઉપર રાજાને અનુકુળ હોવાનો વેહેમ આવ્યો કે તેને લાગલો મારી નાંખે. એમ હજારો લોકોના મોત થયાં. એ બધું વાંચ્યાથી કમકમી આવનારી ખરાબી ખ્રિસ્તી શકના અરાડમાં શેંકડા સરખા સુધરેલા કાળમાં, પૃથ્વી ઉપરનો સુધરેલો ભાગ જે યુરોપખંડ તેમાંએ પૂર્ણ સુધરેલો દેશ જે ફ્રાન્સ તેમાં એ સર્વ સુધારાનું ફળ સ્વતંત્રતા તેને નામે થઇ. એ ઉપરથી ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે, ભગતી વખતે ભગતાજ ઊપાયથી સારીવાત થવાને ચહાનારાએ ચેતવાનું છે. બે માણસના સ્વભાવમાં જેવો અંતર છે તેવો બે દેશોના લોકોમાં પણ છે. એ વાત દુનિઆમાં ઘણી લક્ષમાં રાખવા જોગ છે. ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ એ બંને દેશો સુધારાના કામમાં આગળ પડતા, બંને પ્રજા વિદ્વાન અને શૂર પણ સરખીજ. એ બંને હિંદુસ્તાનમ રાજ્ય સ્થાપવાને યત્ન કરતી હતી. તેમાં ઇંગ્રેજો વિચાર કરીને ધીમે ધીમે પણ ખાત્રીથી હાથમાં લીધેલું કામ પાર પાડવાના સ્વભાવવાળા અને ફ્રેન્ચો ઉતાવળીઆ છે. આ ઉતાવળીઆ સ્વભાવથી ફ્રેન્ચ લોકોને ઘણું નુકસાન થયું. ઇંગ્રેજ લોકોને પેહેલા ચાર્લસની વખતે રાજાના કર વગેરેનો જુલમ લાગ્યો ત્યારે તેમણે પોતાના રાજાને ગરદન માર્યો. પણ તેમના વિચારવંતપણાથી રાજ્યક્રાંતી વેળાએ પ્રજાને જે દુઃખ ભોગવવું પડે છે તે તેમને ભોગવવું પડયું નહિ. ફ્રેન્ચોએ ઉતાવળા થઇને આગલા રાજાઓના જુલ-

મને સારૂ દયાળુ રાજા અને તેની જોડે નિરપરાધી પ્રજાની કતલ કરી. ડુપ્લીની વેળાએ હિંદુસ્તાનમાં ફ્રેન્ચોની પુષ્કળ મોટાઇ હતી તેનો નાશ થઇને આજે તેનું નામ પણ ન રહ્યું. પણ ઇંગ્રેજોને આરંભમાં રાજ્યની આશાએ નહોતી. તેમણે ધીમે ધીમે હિંદુસ્તાનનું સાર્વભૌમત્વ સંપાદન કરીને પોતાના દેશના અનેક ફાયદા કરી લીધા. એ ઉપરથી ધ્યાનમાં આવશે કે, રાજ્યકર્તા અને સ્વદેશાભિમાની પુરૂષોમાં ડહાપણ, વિચાર અને ધીમાસ જરૂરના છે, નહિ તો તે પોતાનો અને પ્રજાનો નાશ કરશે.

ઉપર કહેલી ખરાબી થયા પછી દેશ સભાએ ફ્રાન્સ દેશમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય થયાના જાહેરનામાં કર્યાં. અને પ્રજા ઉપર જુલમ કર્યા બદલ ન્યાય સભા આગળ રાજાની તપાસ ચલાવી. તેમણે રાજા ઉપર પુષ્કળ દોષારોપ મૂકયા, તે સઘળાના તેણે હિંમતથી જવાબ દીધા. પરંતુ તા૦ ૧૦ મી આગષ્ટને રોજ પ્રજાનો રક્તપાત કર્યાનું તોહોમત સાંભળ્યું ત્યારે તેને ડુમો ચડી આવ્યો. રાજાએ વકીલ માગ્યો તેની રજા મળ્યા ઉપરથી એક પ્રસિદ્ધ વકીલને અરજ કરી તે તેણે નિર્લજ્જપણાથી નાકબૂલ કરી. ત્યાર પછી રાજાના આગલા પ્રધાને પોતા ઉપરના ઉપકાર યાદ કરીને દુઃખની વેળાએ તેને છોડવો નહીં એમ ધારી એક સારા વકીલને પોતાની મદદમાં રાખી કામ ચલાવ્યું. વકીલે ઉત્તમ ભાષણ કરીને રાજા નિર્દોષી છે એમ સિદ્ધ કરી આપ્યું. તથાપિ સભાના લોકોએ પક્ષપાત કરીને રાજાને ઘણા મતે દોષીત ઠરાવ્યો. ત્યાર પછી તેને દેહાંત શિક્ષા કરવી અથવા જન્મ ટેપ આપવી અથવા કાળે પાણીએ કાડવો. એ બાબત સભામાં તકરાર ચાલી તેમાં પણ તેને દેહાંત શાસનનો ઠરાવ થયો. દેહાંત શિક્ષા વિષે મત આપનારાઓમાં એક રાજાનો પાસેનો સગો હતો. તેનું ક્રૂર કર્મ જોઇને તેવા બગડેલા લોકોનાએ રૂવાટાં ઉભાં થયાં. શિક્ષા કેટલા દિવસ પછી અમલમાં આણવી એ બાબત વિચાર થયો તેમાં ચોવીસ કલાકમાં અમલમાં આણવાનો ઠરાવ થયો. એ સાંભળીને રાજ્ય કુટુંબના માણસોની શી દશા થઈ હશે ! એ મનમાં આવવાથીજ કમકમી છુટે છે. રાજા, રાણી, રાજ કુંવર અને રાજા કન્યા એ બધાં દુઃખ સાગરમાં નિમગ્ન થઇને મુડદાં જેવાં બેઠાં. તેમના મોડામાંથી શબ્દ સરખો નીકળે નહિ. તેમની એ દશા જોઇને કેટલાક દયાવંત લોકોની દુઃખથી છાતી ફાટી ગઇ. તા૦ ૨૧ મી જાનેવારી સને ૧૭૯૩ને દિવસે રાજાને શિરચ્છેદની જગાએ લાવ્યા. તે વખત પણ તેની હિંમત જો-

ઇને તેના દુશ્મનોને પણ નવાઇ લાગી. વધસ્થાને ગયા પછી તેના મનમાં લોકોને કંઇ કહેવાનું હતું. પણ દુશ્મનોએ વાજાં વગડાવીને તેનો તે મનોરથ પણ ભંગ કર્યો. અને તરતજ જલ્લાદોએ રાજાનું ડોકું કાપી નાંખીને ઉંચું કરીને બતાવ્યું ! એ અતિ નિચ, અતિ ક્રૂર અને માણસપણાને અયોગ્ય કર્મ સાંભળીને પથર જેવાં હૃદયના માણસોને કંપારો આવે તથાપિ જાકોબિનસ્ નામના હઠીલા લોકોને સારૂં લાગ્યું. 'કામ થયું' એમ કહીને તેઓ એક બીજાને તાળીઓ આપવા લાગ્યા. અને દાતન નામે એક માણસ હતો તે બોલ્યો, 'યુરોપના રાજાઓ એકઠા થઇને અમને બાવડાવે છે, તેમની આગળ અમે આ રાજાનું ડોકું ફેંકી દઇએ છીએ.' એવી રીતે ગુણવાન પણ દુર્ભાગ્ય સોળમા લુઇ રાજાનો અંત આવ્યો. તે વખતે તેની ઉમર આડત્રીસ વર્ષની હતી. તેનામાં ક્ષણિક બુદ્ધિ એજ મોટો અવગુણ હતો અને એજ તેના નાશનું કારણ થયું એમ ઘણાની ધારણા છે.

રાજાના ગુત્રા પછી આપણે આગેવાન થઈશું એમ કેટલાક દુષ્ટોને લાગતું હતું. પરંતુ મહા પાપનું ફળ કોઇ કોઇ વાર ઘણું ઉતાવળું આવે છે. તે પ્રમાણે દેશ સભામાં અનેક પક્ષ અને અનેક મતભેદ થઇને દુશ્મનાઇ વધી જાદવાસ્થળી પ્રમાણે પરસ્પરના નાશની લોકો તજવીજ કરવા લાગ્યા. તેમાં પાછળ કહેલા મરાત્, દાંતન અને એક રોબિસ્પિયર નામે હતો, એ ત્રણ સ્વદેશ બાંધવોના લોહીનો પ્રવાહ ચલાવવાને કારણ થયા. માણસનું મન કેવું ફરી જાય છે તેનું રાબિસ્પિયર એક અતિ ઉત્તમ ઉદાહરણ છે, એ અગાડી ન્યાયાધીશ હતો ત્યારે એક આદમીને દેહાંત શિક્ષા કરવાનો વખત આવ્યો ત્યારે તેણે પોતાના હોદ્દાનું રાજીનામું આપ્યું. તેનામાં વક્તૃત્વ શક્તિ સારી હોવાથી રાજ્યક્રાંતિની વખતે તેને મોટા અધિકારીની જગા મળી. ત્યારે જેને ઉપમા નહિ એવા અત્યંત ઘોર કર્મો એણે કર્યા. તેણે હજારો માણસોના વિના કારણે જીવ લીધા.

ઉપર કહેલી રાજ્યક્રાંતિ થયા પછી પારિસમાં મોટો દુષ્કાળ પડયો. તેથી લોકોએ બીજાં હુલડ કર્યાં, ઘણી કતલ ચાલી, જિરાંદિસ્ત અને માઉંટન્ બંને પક્ષ હતાં તેમાંથી જિરાંદિસ્ત પક્ષના ઘણા લોકોનો નાશ થયો. વિરૂદ્ધ પક્ષના મરાત્‌ના લખવાથી દેશમાં ઘણો રકતપાત થયો એમ માનીને આઘેની એક બાઇ ખીજવાઇને પારિસ આવી. અને ત્યાં આવીને કંઈ બહાને મરાત્‌ને ઘેર જઇ તેની પીઠમાં છરો ઘોંચીને તેનો જીવ લીધો; અને

હજારો માણુસનો જીવ બચાવવા સારૂ તથા દેશમાં શાંતિ કરવા સારૂ એ દુષ્ટ રાક્ષસને માર્યો. એમ ચોકશીની વખતે ઉત્તર આપીને હિંમતથી ફાંશીએ ચડી. એવી રીતે બંનેને કરેલાં કર્મનાં ફળ, શિક્ષા થઇ.

જિરાંદિસ્ત ટોળીનો નાશ થયા પછી માઉંટન પક્ષ ઘણી ખરાબી કરવા લાગ્યો. તેમણે હજારો દુષ્ટ ન્યાયાધીશ નીમીને લોકોની તપાસ કરવા માંડી. તે પોતાની મરજીમાં આવે તે કામને અપરાધ ગણીને શિક્ષા કરવા લાગ્યા. લોકસત્તાક રાજ્ય ચાલશે નહિ એટલું બોલનારને મોટી સજા થતી. ફૂકિઅર નામે એક સરકારી અમલદાર હતો તેને માણસનું નામ કહી શકાય નહિ. પણ પુરાણોમાં કહેલા રાક્ષસોને વટાવી જાય એવો ઘાતકી હતો. તેના ઘાતકીપણાની હકીગત એકાએક ખરી માનતા પણ સંશય આવે. તેણે જુવાન, ઘરડા, રૂપવંતા, શૂરા અને ગુણવાન હજારો આદમીઓને મોતના મોંમા નાંખ્યા ! કોઈ ગમે તેટલું કાલાવાલા કરતું પણ તેની પથ્થરની છાતી પીગળતી નહિ. તોહોમતદાર ગુન્હેગાર ઠરે ત્યારે તેને આનંદ થતો, અને જો દોષ મુકત થતો તો તેના જીવને મહા આકળાવકળ થતી. તે કહેતો કે, માણસના દુઃખ વગર બીજી કોઈ વાતથી મને મઝા પડતી નથી. એ નિર્દય ન્યાયાધીશે રાણીને પણ ન્યાય સભા આગળ આણીને ખોટાં તોહોમતો મૂકી તપાસ ચલાવી. રાજા મુવા પછી તેને છોકરાં સહિત સખત કેદમાં નાંખી હતી. ત્યાં તેના લોકોએ ઘણા હાલહવાલ કર્યા. તેને નાના પ્રકારની ગાળો દે, ખાવાને છેક નઠારૂં થોડું અન્ન આપે. પેહેરવાને જાડાં મોટાં વસ્ત્ર, અને પાસે ઝીણો દિવો, એ પ્રમાણે તેની વિટંબણા માંડી. જેને સારામાં સારો ખોરાક, ઉત્તમ રેશમી વસ્ત્રો અને સોના રૂપાની દિવીઓમાં દિવા થતા, તે મહારાણીની આ દશા ! અરે, અરે, દુનિઆઇ સુખ કેવું ક્ષણભંગુર છે ! તપાસની વેળાએ જે જે ત્રાસદાયક તોહોમતો તેના ઉપર મૂકયાં તે સઘળાં શાંતપણે તેણે સાંભળ્યાં પણ જ્યારે તેના ધણીનું નામ લીધું ત્યારે તેની છાતીએ ડુમો ચડી આવ્યો. આખરે તેને પણ ગરદન મારવાની સજા ઠરી ને તે તા૦ ૧૬મી અકટોબર સને ૧૭૯૩ને દિવસે અમલમાં આવી. રાજપુત્રને એક ચમારને સ્વાધિન કર્યો. ચમારે પૂછયું કે આ વરૂના છોકરાને શું કરૂં ? કતલ કરૂં ? ઝેર દઊં ? કે ભુખે મારૂં. તેનો જવાબ મળ્યો કે કંઇ નહિ, તને ફાવે તે તું કર, એથી એ રાજકુંવર નાના પ્રકારનો માર અને ભુખથી હાલહવાલ વેઠી ગાંડો થઇને મરણ પામ્યો. તે એટલી નાની ઉમ-

રમાં પણ સદ્ગુણી હતો. પેલા દુષ્ટ ચમારે એક દહાડો તેને પુછ્યું કે, 'દૈવ યોગે તું કદાપિ ફ્રાન્સની ગાદી ઉપર બેસે તો મને શું કરે?' રાજપુત્રે જ-જવાબ દીધો કે હું તને માફ કરીશ. આ બનાવ જોઇને અનેક પ્રસિદ્ધ મા-ણસો પ્રજાસત્તાક રાજ્ય ચલાનારા હતા તેને આ ભયંકર પરિણામથી માઠું લાગ્યું. તેમના ઉપર પણ કંઈ કંઈ તોહોમતો મૂકીને પેલા દુષ્ટ ન્યાયાધીશે મારી નાંખ્યા. આ વખતને ઇતિહાસમાં 'ભયનું રાજ્ય કહેલું છે' એ પ્રમાણે લોહીની નીકો વેહેતી હતી. તેમાં નાસ્તિકપણું હદ બહાર ગયું. મોટી મોટી સભાઓમાં વકતા 'હું નાસ્તિક છું' એમ કહેવા લાગ્યા. કેટલાએક ધર્માધિ-કારીઓએ ધર્મ, દેવ વગેરે બધું જુઠાણું છે, આજથી અમે એ ખોટો ધંધો છોડીને બીજે સારે રસ્તે લાગીએ છીએ એમ દેશ સભા ઉપર લખી મો-કલ્યું. તેમના લોકો ઘણા વખાણ કરવા લાગ્યા. જ્યાં ત્યાં સમતા અને સ્વ-તંત્રતાના હાલા શબ્દો નીકળવા લાગ્યા. દેવળોનો સરસામાન તેમણે અવટાવી નાંખ્યો. દેવળો વેપારી લોકોની વખારો થઇ. અને દેવળોના ઘંટોને ગાળીને તેની તોપો બનાવી. મોટી મોટી ઈમારતો ઉપર "મૃત્યુ એજ મોક્ષ" એવું મોટે અક્ષરે લખ્યું. લગ્ન સંબંધ એ વ્યવહાર સારૂં છે. એમાં કંઇ ધર્મ સંબંધ નથી એમ ઠર્યું. તેથી ઘણા છુટાછેડા થવા લાગ્યા. રવીવાર ધર્મ સંબંધી દિવસ ગણાતો બંધ પડયો અને દરેક દશમો દહાડો છુટી અને વિશ્રાંતીનો ઠર્યો. એવી બીજી વાતો બની તે લખતાં પણ કંટાળો આવે છે.

ખરૂં જોતાં આ ગ્રંથને સંબંધે ઉપલો રાજ્યક્રાંતિ વિષે લેખ જરા લાંબો થવાથી વિષયાંતર સરખું લાગશે. પણ તેમ કર્યા વિના છુટકો નથી. નેપોલિયન બાબત એક બીજાથી છેક વિરૂદ્ધ ઘણાં મતો છે. કેટલાંએક તેને ઘણો શૂરો, ઘણો દયાળુ, ઘણો બુદ્ધિવાળો, ઘણો પરાક્રમી અને ઘણો ડાહ્યો કેહેનારા છે. કેટલાક કહે છે કે નેપોલિયનના અમથાંજ વખાણ થાય છે, અને કેટલાક તેને ઘણો દુષ્ટ કહે છે, વાસ્તે એનું ચરિત્ર સારી રીતે સમજાવવાને તથા તે કેવો હતો એ સારી પેઠે મન ઉપર ઠસાવવાને તે વ-ખતની દેશ સ્થિતિ અને લોક સ્થિતિ કેવી હતી તે સારી રીતે જાણવું જો-ઇએ. નહીં તો મનનું વલણ એકતરફી થાય. માટેજ પ્રસંગાનુસાર ઉપર લંબેલી હકીગત થોડામાં કહીને હવે ચાલતી બાબત તરફ વળીશું.

ફ્રાન્સમાંથી ગએલા લોકો લુઇ રાજાને છોડાવવા સારૂ ફ્રાન્સ ઉપર સ્વારી કરવાને બીજા રાજાઓને ઉશ્કેરતા હતા તે તો પાછળ કહેવામાં આ-

ન્યું છે. આણી મેર ફ્રેન્ચોએ એમ કર્યું કે, કોઇ પણ દેશના લોકો રાજાના જુલમથી છુટીને સ્વતંત્ર થવાની ઇચ્છા રાખતા હોય તેમને અમે મદદ કરીશું, એવા અર્થનાં યુરોપની સર્વ ભાષાઓમાં જાહેરનામાં પ્રસિદ્ધ કર્યાં. તેથી બીજા દેશના પણ લોકો વિફરીને બંડ કરશે એવી નિસાનીઓ જણાવા લાગી. તેથી જે યુરોપખંડના રાજાઓ ફ્રાન્સની ગડબડમાં હાથ ઘાલતા નહોતા તે બધા સંરક્ષણને માટે એકત્ર થયા. રૂશિઆ, સ્પેન, આસ્ટ્રિઆ, પ્રુશિયા, સાર્ડીનિયા, નેપલ્સ અને ઈંગ્લાંડ એકઠાં થઇને ફ્રાન્સ સાથે લડવા લાગ્યાં. એ જે બધી લડાઇઓ થઇ, તેજ નેપોલિયનના વૈભવરૂપ સૂર્યના ઉદયાસ્તનું કારણ છે. તેમાં ઉપલા દેશમાંથી કેટલાકની નેપોલિયને છેક ધુળધાણી કરી નાંખી. નેપોલિયન ભણીથી કોઇ રીતની મોટી પીડા વેઠયા વિના ઉપલામાંથી એકે દેશ બચ્યો નથી, એ હકીગત અગાડી આવશે.

યુરોપખંડના બધા દેશો સાથે ફ્રેન્ચ લોકોને લડવાનો પ્રસંગ આવ્યો પણ તે લોકો હઠયા નહિ. દેશના તમામ પુરૂષો, સ્ત્રીઓ અને છોકરાં, સુદ્ધાં લડાઇની તૈયારીમાં ગુંથાયાં. હથિઆર અને દારૂગોળા બનાવવાના સેંકડો કારખાનાં કહાડયાં. પૈસાની તાણને લીધે સરકારે કાગળના નાણાં ચલાવ્યાં અને જે પ્રજાસત્તાક રાજ્યની વિરૂદ્ધ હતા તેમના પૈસા લુટી લીધા. એમ છતાં પ્રસંગ પડે ત્યારે લસ્કરને જોઇતી જણસો લોકોએ પુરી પાડવાનો ઠરાવ થયો. દેશમાં અંધાધુંધી હોવાને લીધે કોનો જીવ કયારે જશે એનો નિયમ નહોતો. તેથી લડાઇમાંજ જે થાય તે ખરૂં એમ માનીને બધા લોકો લડાઇમાં જવાને તૈયાર હતા. એને લીધે આખો દેશ મોટી લસ્કરી છાવણી જેવો દેખાવા લાગ્યો. જે કેટલાએક પ્રાંત અને શેહેરના લોકો રાજ્ય પક્ષને અનુકુળ હોવાથી પરદેશી રાજા આવીને દેશની ગરબડ મટાડવા ચહાતા હતા તેમના ઉપર હથિઆર પકડવાથી ફ્રેન્ચોની માંહોમાંહેની લડાઇ સળગી. એ લડાઇમાં પણ પ્રજાસત્તાક પક્ષવાળાઓએ સ્વદેશ બાંધવોની ભારે કતલ ચલાવી. એક પ્રાંતના લોકો તેમની જોડે હિંમતથી લડયા માટે કંટાળી દુસ્મનોએ તેમના ઘણાંક ગામોને બહારથી આગ લગાડીને હજારો માણસ અને ઢોરઢાંકને ત્યાંને ત્યાં બાળી મૂકયાં. એવીજ રીતે જાણીતા લિઆન્સ શેહેર ઉપર જુલમ ગુજર્યો. ત્યાંના લોકોએ પ્રજાસત્તાક રાજ્યની વિરૂદ્ધ વર્તણુંક કરવાથી દેશ સભાએ તે શેહેરનો નાશ કરવાનો ઠરાવ કર્યો. એને લીધે ત્યાં એવી ખરાબી થઇ કે, તે વાંચવા સારૂ

પણ થોડીવાર વાઘના જેવું નિર્દય મન કરવું જોઇએ. ગ્યુલટાઇન નામે જે મારી નાંખવાનો સાંચો ફ્રાન્સ દેશમાં ચાલતો હતો તે વડે હજારો માણસોના જીવ લીધા. તેટલાથી પુરૂં ન પડયું ત્યારે વળી એક બીજો સાંચો એક ઘાતકી માણસે તૈયાર કર્યો તે વડે એકદમ સેંકડો માણસોને ઉભા રાખીને કાપી નાંખવાને બનતું. લિઆન્સનો નાશ કરવાના કામમાં બે અમલદારો હતા. તેને દૈત્ય કે રાક્ષસની ઉપમા પણ આપી શકાતી નથી. કારણ કે દૈત્યોને પોતાના માણસોની પણ દયા આવે છે. પણ આ તો તેથીએ ભુંડા હતા. માણસો મારવાની ગરબડમાં પોતાના બે સિપાઇઓ પેલા સાંચામાં ભુલથી સપડાયા તેની પેલા અમલદારને ખબર પડી ત્યારે તે બોલ્યો, "અં: તેમાં શું. બે માણસની વિશાદ શી તે આજ મરશે તો કાલે મરવું નહિ પડે." નાન્સ શેહેરમાં પણ એવુંજ બન્યું. ત્યાંના અમલદારે કતલથી કંટાળીને નવો તોડ એવો કહાડયો કે, ભાયડા, બાયડીઓ, અને છોકરાં સો બસેં એકઠાં કરી એકદમ વહાણમાં ભરવાં અને લાયર નદીમાં લઈ જઇને અરધી રાત્રે ધડોધડ તેમાં ફેંકી દેવાં. એથી પેલા કમનશીબ જીવડાંઓના મરણ વખતની ચીસારોડથી આસપાસના ઉંઘતા લોકો જાગતા અને એ નદીમાં એટલાં માણસો મુવાં કે, તેમાંનું પાણી સુકાઇ જઇને માછલાં પણ મરી ગયાં. એવી રીતથી જેને ઘોર, ભયંકર, ક્રુર, શરીરનાં રૂવાટાં ઉભા કરનારૂં, રાક્ષસી વિશેષણ પણ હલકું પડે એવું કૃત્ય જોઇને કંટાળી ગયા. હમણાં છીએ ને પળમાં શું થશે, કોણ જાણે એમ સઘળા ધારવા લાગ્યા તેથી લોકોના મનની સ્થિતિ ફરીને બગડી. જે નાસ્તિક, દુષ્ટ, ઘાતકી માણસો પોતાના લખવા અને બોલવાથી રક્તપાતનું કારણ થયા હતા તેમનું ખરૂં સ્વરૂપ ઓળખાઇને એજ દેશના શત્રુ છે એમ લોકોને માલમ પડયું. કોઇ કોઇ વાર તરત કરીને તરત ભોગવવાનું થાય છે. તેમ આ દુષ્ટ લોકોમાં પરસ્પર વેર ઉત્પન થઇને એક પછી એક એમ બધા જે ન્યાયાધીશ તેમનેજ ઠરાવ્યા હતા તેમને હાથે મોતની શિક્ષા પામ્યા. મરાત્, દાંતન્, અને રાબિસ્પિયર એ ત્રણે ઘાતકીમાંથી મરાત્‌ને તો એક બાઇએ મારી નાંખ્યાની વાત અગાડી આવી ગઈ છે. એકવાર દાંતને ઘણા માણસ વિના કારણે માર્યા ગયાં એમ રાબિસ્પિયર આગળ કહ્યું તેથી તે ગુસ્સે થઇ દાંતન્‌ને પણ મોતની શિક્ષા કરાવી. એ પછી કેટલાક દિવસ સુધી રાબિસ્પિયરથી લોકો વાઘની પેઠે બીતા હતા, અને તે બોલે તેજ કાયદો એમ થયું હતું.

ફ્રેન્ચ લોકો એવા તો વિલક્ષણ છે કે, હજારો માણસ પારિસ શેહેરમાં મરતાં હતાં તોપણ નાટકશાળામાં નાટકની ધમાલ ચાલતી હતી. ચાર ઘડી પછી ફાંસી જનારા માણસ તુરંગમાં ખુશીથી ગાતા વગાડતા હતા. આખરે દુકાળ અને રાબિસ્પિયરના જુલમથી લોકો ઘણા કંટાળી ગયા. સુંદર પારિસ શેહેર મશાણ જેવું અને હસમુખા ફ્રેન્ચો સુતકી જેવા દેખાવા લાગ્યા. પાસે સારાં કપડાં હોય પણ તે લોકો પેહેરવાને ડરતા. કારણ અમુક જણ પાસે પૈસા છે એમ જણાયું તો તેના ઉપર કંઇ પણ તોહોમત લાવીને લાગશે માથું કાપવાનો પ્રસંગ આણતાજ. એવી રીતે કેટલાક શેઠ સાહુકાર મુવા તેને લીધે બાકીના દેવાળું ક્હાડીને ભીખારી થઇ બેઠા. છેલીવારે રાબિસ્પિયરને પોતાને પણ જીવવાની બીક લાગવા માંડી. લોકો શિરચ્છેદથી બીને તેને હિત કર્તા, અવતારી એવાં વિશેષણો આપતા તથાપિ નાસ્તિકપણાનો ભયંકર પરિણામ તેને જણાવા લાગ્યું. તેથી કોઇ પણ ધર્મની જરૂર તેને જણાવા લાગી. દહાડે દહાડે લોકો પણ તેનું ખરૂં સ્વરૂપ દેખવા લાગ્યા. આસરે સવા મહિનામાં બારસેં-તેરસેં માણસને દેહાંત દંડ થયો. લોહી વહી જવા સારૂ ખાડી ખોદી હતી. રાબિસ્પિયરના ગજવામાં કેટલાએક કાગળપત્રો હતા તે દેશ સભાના એક સભાસદને જડ્યા. તેમાં કોને કોને ફાંસીએ ચડાવવાની મેહેનત કરવી તે લખેલું હતું. તેથી સભામાં હોહા થઈને રાબિસ્પિયરને પકડયો. તેણે પોતાનો જીવ બચાવવાને લોકોના ઘણા કાલાવાલા કર્યા પણ તે ફોગટ ગયા. કેદખાનામાં આપઘાત કરવા સારૂ પોતાના ઉપર તેણે પિસ્તોલ ફોડી પણ તે ચૂકી ગઇ અને આખરે તે, તેનો ભાઈ અને તેના મિત્રને દેહાંત શિક્ષા ઠરી. કેદખાનેથી તેને ફાંસીની જગાએ લઇ જતાં લોકો તેને નાના પ્રકારની ગાળો દેતા હતા. તેણે પોતાની આંખો મીચી હતી. માટે એક બાઇ તેની પાસે જઇને બોલી, "તું મારાં સગાંઓનો નાશ કરનાર છે. માટે તારા મોતથી હું ખુશી થાઉં છું. ફ્રાન્સમાંની દરેક મા અને દરેક સ્ત્રીની ગાળો ખાતો વધસ્થાને જતાં બીજો એક માણસ બોલ્યો, 'રાબિસ્પિયર પરમેશ્વર છે. તે ખરો દેવ છે, રાબિસ્પિયરના મોતથી માત્ર ફ્રાન્સ દેશ નહિ પણ આખો યુરોપખંડ ખુશી થયો. એવી રીતે સ્વતંત્રતાને માટે ફ્રેન્ચ લોકોએ કરેલા ઉદ્યોગનું ભયંકર પરિણામ થઇને નેપોલિયન બોનાપાર્ટે પાછી રાજ્ય સત્તા સ્થાપી. તેની હકીગત હવે આવશે.

ભાગ ૪ થો.

ફ્રાન્સ દેશની રાજ્યક્રાંતિની ગરબડમાં નેપોલિયને પ્રજા પક્ષ સ્વીકાર્યો એ તો આપણે પાછળ કહ્યું. તે પ્રમાણે તે પ્રજા પક્ષનો હતો, તોપણ પાછળ કહેલા દુષ્ટ લોકોનાં નીચ કર્મોને તે ખોટાં માનતો હતો. આ વખતે તે છેકજ ગરીબીમાં હતો. એક વાર તો તેને પૈસાની એટલી અડચણ પડી હતી કે, તેને પોતાનું ઘડીઆળ ગીરે મૂકવું પડયું. તે વખતે તેની એવી ધારણા હતી કે લોકોના ઘરો પોતે ભાડે રાખીને બીજાને વધારે ભાડે આપવાં અને પૈસા પેદા કરવા. આ વખતેજ કાર્સિકા બેટના લોકો ફ્રેંન્ચ લોકોના અમલમાંથી છુટીને સ્વતંત્ર થયા. એને લીધે નેપોલિયનને પોતાના સ્વદેશીઓ સાથે લડવાને જવું પડયું. એ લડાઇમાં તેને ઘણું દુખ વેઠવું પડયું. કેટલાક દીવસ સુધી તો માત્ર તેને ઘોડાનું માંસ ખાઇને દહાડા કહાડવા પડયા. આ લડાઇમાં નેપોલિયનનું યુદ્ધ કૌશલ્ય ઘણું સારૂં જણાઇ આવ્યું. ફ્રાન્સ દેશમાં બંડ થયું ત્યારે પછાડી કહેલા પઓલી ઈંગ્લાંડની મદદથી કાર્સિકા બેટને ફરીથી સ્વતંત્ર કરવાને ધારતો હતો, તેણે નેપોલિયનને મેળવી લેવાને ઘણી ખટપટ કરી, પણ તે વ્યર્થ ગઇ. નેપોલિયન કહેતો કે કાર્સિકા બેટ ઘણો નાનો છે માટે સ્વતંત્ર રહી શકશે નહિ. ઈંગ્લાંડ અગર ફ્રાન્સ બેમાંથી એકના અમલમાં રહેવું પડશે તો ફ્રાન્સના અમલમાં રહેવાથી તેને ફાયદો છે. આખરે બોનાપાર્ટના આખા કુટુંબને કાર્સિકામાંથી કહાડી મૂકયું, તેથી નેપોલિયનની મા અને બેનો ઘણા દિવસ સુધી ગરીબીમાં માર્સેલ્સમાં રહેતાં હતાં.

તુલો શેહેરના લોકોએ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સામાં બંડ કર્યું. એ વાત તો પાછળ આવી ગઇ છે. તે લોકોને ઈંગ્રેજોની મદદ હતી તથા તે જગા પણ લડાઇના કામને ઉપયોગી હતી. તુલોંના બળવાખોરોને હરાવવાને દેશ સભાએ જે લશ્કર મોકલ્યું તેમાં નેપોલિયન હતો. ત્યાં ઘણી મોટી મોટી લડાઇઓ થઇ પણ લોકો હઠયા નહિ. તેમાં મુખ્ય સેનાપતિ હતો તેના આગળ નેપોલિયનનું કાંઇ ચાલતું નહોતું. તેથી ઘણા દિવસ શેહેરને ઘેરો રાખીને આખરે ઊઠાવવાનો વખત આવ્યો, પરંતુ નેપોલિયને હિંમત અને યુક્તિથી ઈંગ્રેજોને નસાડી મુકીને શેહેર તાબે કર્યું. આ મોટી લડાઇમાં તેની પીડમાં ગોળી લાગી ત્યારે મ્યુરન નામે શૂરા માણસે તેને ઊંચકી લીધો. આ તુલોંની ફતેહનો બધો જશ નેપોલિયનને છતાં દેશ સભાને હકી-

ગત જણાવનારાઓએ તેનું નામ પણ ન લખ્યું. પણ જે અધિકારીઓ નાસવાની તૈયારીમાં હતા તેજ પોતાનું નામ આગળ પાડવા લાગ્યા. તથાપિ આખરે નેપોલિયનના પરાક્રમથી સભા જણીતી થઇ. તુલોંમાં પાછળ કહેલી જે ખરાબી થઇ તેમાં નેપોલિયનનો કશો સંબંધ નહોતો. તેના હાથમાં હોત તો એવી ખરાબી થવા દેતજ નહિ. પણ તેનું કંઈ ચાલતું નહોતું. તુલોંના ઘણા રહેવાશીઓ ઘર બાર છોડીને ઈંગ્રેજી લશ્કર જોડે નાસી ગયા. બાકીની હકીગત પાછળ આવી ગઇ છે. રાજ્ય પક્ષના કેટલાક લોકો તેમાંથી નાસતા પકડાયા તેમને લશ્કરના માણસો મારી નાંખવાની તૈયારીમાં હતા તેમને નેપોલિયને કહ્યું કે, એને મારે સ્વાધિન કરો, કાલે સવારે ઘણાં લોકો દેખતાં એમને દેહાંત સજા કરીશ. એમ કહી તેમને તાબામાં લઇને છાનામાના રાતની વખતે નસાડી મૂક્યા. એ ઉપરથી નેપોલિયન ક્રૂર નહોતો એમ જણાય છે. વિગ્રહની વેળાએ તે યુદ્ધની તૈયારીમાં ગુંથાયો હતો તેને કંઈ હકીગત લખી મોકલવાની હતી માટે તેણે જૂનો નામે હાથ નીચેના એક અમલદારને લખવા બેસાડયો, તે લખે છે એટલામાં તોપનો ગોળો તેની પાસે આવી પડીને ધુળ ઉડી. તે જોઇ લગાર હશીને જૂનો બોલ્યો કે, ઠીક થયું. આપણે કાગળ ઉપર ધૂળ નંહિ નાંખવી પડે, એ તેનું બોલવું સાંભળીને નેપોલિયનને નવાઇ લાગી, અને અગાડી તેને મોટી પદ્દીએ ચડાવ્યો. એ લડાઇ પછી જૂનોએ પોતાના બાપને એમ લખ્યું કે, "અમારા નવા સેનાપતિ સરખા માણસ દુનિઆમાં ઘણાજ થોડા ઉત્પન્ન થાય છે. એવા માણસો સેંકડે વરસે પૃથ્વી ઉપર એક વાર જન્મે છે." ડૂરોક નામે એક નેપોલયનની મેહેરબાનીવાળો સરદાર હતો. તેની અને નેપોલિયનની આ લડાઈમાં સારી ઓળખાણ થઈ.

તૂલોંની લડાઇ પછી નેપોલિયનની ચડતી થઇ ને તેના યુદ્ધ કૌશલ્ય અને બહાદુરીનાં ચોમેર વખાણ થયાં ત્યારે તેને મોટી જગા આપીને ઈટાલી દેશમાં ફ્રેન્ચ લશ્કર મોકલ્યું. આ લસ્કરે પણ નેપોલિયનની યુક્તિથી ઘણે ઠેકાણે જીત મેળવી. સાર્ડીનિયાના લોકોની છેકજ હાર થઈ અને કેટલાંક શેહેરો લડાઇના સરંજામ સુદ્ધાં ફ્રેન્ચ લોકોને મળ્યાં.

પાછલા ભાગમાં કહ્યા પ્રમાણે રાબિસ્પિયરને માર્યા પછી તેના દુશ્મનો નેપોલિયન વિષે સંશય ખાવા લાગ્યા. કારણ રાબિસ્પિયરના ભાઈ સાથે તેને દોસ્તી હતી. એ માટે તેને કેદમાં નાંખ્યો. ફ્રાન્સ દેશની સ્થિતિ પાછલા

ભાગમાં કહી તેવી હતી તેથી કોનું માથું કયારે જશે તેનો નિશ્ચય નહોતો, તેને લીધે ઘરમાં બેઠેલા લોકોનાં મન પણ ફીકરમંદ હતાં તેમ છતાં નેપોલિયને કેદમાં રહીને પોતાનો વખત કેવી રીતે કહાડયો. તે જાણવાથી કોઇને પણ વિલક્ષણ આશ્ચર્ય લાગ્યા વિના રહેશે નહીં. એક દહાડો તુરંગનો અધિકારી નેપોલિયન શું કરે છે તે જોવા ગયો. તો તેની નજરે પડયું કે, ઇટાલી દેશનો નકશો મોં આગળ રાખીને લશ્કર લઈ જવાનો સેહેલો રસ્તો કયો તેની તપાસમાં નેપોલિયનનું મન ગરક થઇ ગયું છે ! એક દહાડો સાંજને સમે નેપોલિયનને કંઇ ગમતું નહોતું, માટે એકાદ સારૂ પુસ્તક વાંચવાને જડે માટે તે આમ તેમ જોતો હતો એટલામાં તેને રોમન લોકોના દિવાની કાયદાનું પુસ્તક મળ્યું. તે તેણે ધ્યાનથી વાંચ્યું. અને તેમાં જે સમજવા જેવું કઠણ અને સુધારવા જેવું લાગ્યું તે જગા ઉપર તેણે સેહેલથી સમજાય એવી ટીકા લખી અને આખા કાયદાનો સારી રીતે અભ્યાસ કર્યો. પ્રસંગનો ઉપયોગ કરવો એજ વિલક્ષણ ઉદાહરણ બધાએ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે. નેપોલિયને બાદશાહ થયા પછી જ્યારે નવાઈ જેવા મોટા અને સર્વોત્કૃષ્ટ કાયદાના સંગ્રહનું પુસ્તક તૈયાર કર્યું ત્યારે એ જ્ઞાન તેને ઘણું ઉપયોગી થઇ પડયું. એ વખતે નેપોલિયનની કાયદાની વાકેફગારી જોઇને મોટા મોટા અનુભવી પંડિતોને પણ નવાઈ લાગી. આખરે કેદમાંથી કંટાળીને તેણે અધિકારીઓને અરજ કરી કે, 'તમે સ્વદેશાભિમાની કહેવડાવો છો, અને તમારા દેશને ઉપયોગી પડનાર વીરોના આવા હાલ કરો છો ?' આ અરજ ઉપરથી નેપોલિયન મુક્ત થયો અને પારિસમાં ગયો. ત્યાં ગયા પછી તેને લાવ્હેંદીના બંડખોરો ઉપર લશ્કર મોકલવાનું ઠર્યું. તેનો અધિકાર તેને આપતા હતા તથાપિ સ્વદેશી બાંધવો ઉપર શસ્ત્ર પકડવાં અઘટીત સમજીને તે જગા નાકબૂલ કરી. અને તોપખાના ઉપર મોટી જગા જોઇતી હતી તે તેને મળી નહિ. લશ્કરી કામદારોની નેમણુંક કરવાનું કરવાનું જેના હાથમાં હતું તેને નેપોલિયનના પરાક્રમની ખબર નહોતી. તેથી તેણે તેને કહ્યું કે તમારી ઉમર નાની છે, તેનો નેપોલિયને તતડીને જવાબ દીધો કે, 'લશ્કરમાં કરવાનાં પરાક્રમ ઉમરની હદમાં રાખવાં' આ જવાબથી તે અમલદારને ગુસ્સો ચડીને લશ્કરના કામદારોની યાદીમાંથી તેનું નામ કહાડી નાંખ્યું. લશ્કરી જગા જવાથી અને તે ગરીબીમાં હોવાથી ઘણી દુર્દશા થઈ. એનો ભાઇ જોસેફ એક શ્રીમંત વેપારીની છોકરી સાથે પરણ્યો. તેને

લીધે તેને ઘણા પૈસા મળ્યા. એ જોઇ નેપોલિયને કહ્યું. જોસેફ ઘણો ભાગ્યવાન છે. મને એક નાનું ઘર અને એક ઘોડાની ગાડી પણ મળે તો હું જાણું કે મોટાઇની ટોચે પહોંચ્યો. એ પ્રમાણે અવસ્થા થવાથી તુર્કસ્તાનની ફોજમાં જગા મેળવવાનો તેણે વિચાર કરવા માંડયો હતો જે મહત્વ તેને અગાડી મળ્યું, તે આ વેળાએ તેના સ્વપ્નામાંએ નહોતું.

ઈ. સ. ૧૭૯૫ માં રાજ્યક્રાંતિ થઇને થએલા નવા પ્રજાસત્તાક રાજ્યથી લોકો કંટાળ્યા હતા. રાજ્ય બંધનમાં સુધારો કરવાનું સઘળા ધારતા હતા. કેટલાકને ફરીથી રાજાનું રાજ્ય સ્થાપન્ન કરવાનું સારૂં લાગતું હતું. દેશ સભાના આગેવાન લોકોનો પ્રજા દ્વેશ કરતી હતી તેથી તેમને પણ રાજ્ય બંધનમાં ફેરફાર કરવો એમ લાગતું હતું. રાજવંશના કોઇ પણ પુરૂષને ગાદી ઉપર બેસાડવો એમાં તો ઘણી હરકતો હતી. લોકસત્તા રાજ્યની વેળાની નવી તૈયાર થએલી ફોજની રાજ વંશ ઉપર ઘણી ડાઢ હતી. તેમજ દેવસ્થાનો, અને મોટા લોકો તથા રાજાની માલમતા દેશ સભાએ વેચેલી તે જેમણે રાખેલી તેમને પણ બીક લાગી. કારણ રાજ્યવંશ ફરીથી સ્થાપન્ન થાય તો એવા લોકોનો ઘાણ નીકળી જાય તેમજ રાજ્યક્રાંતિ વખતે જે આગેવાન હતા તેમના પણ જીવ જાય એમ સૌ જાણતા હતા. માટે રાજસત્તા ન થવા દેવાની ઘણાઓની મરજી હતી. પણ ચાલતું રાજબંધન બદલવાને લોકો આતુર હતા. તેને લીધે દેશ સભાએ ઈંગ્લાંડના જેવી પ્રતિનિધી અને અમીરોની બે સભા કરવાનો તેમણે વિચાર કર્યો. બંને સભાને પરસ્પર ધાક રહીને રાજ્ય વ્યવસ્થા ઠીક ચાલત પણ આ સભાના બે તૃતીયાંશ સભાસદ પહેલાંની સભામાંથી ચુંટી કહાડવાનો દેશ સભાએ ઠરાવ કર્યો તેથી લોકોને લાગ્યું કે, એ રાજ્ય બંધન બહારથીજ માત્ર જુદું પણ બે તૃતીઆંશ સભાસદ આગલી સભા માંહેના હોવાથી બહુ મતે ઠરાવ તેમના મન પ્રમાણે થશે. લોકો તો તેમના જુલમથી કંટાળેલા હતા તેથી તેમણે બંડ કર્યું. દેશ સભા તેથી બીધી. એ હુલડ બેસાડી દેવાને કોઈ ચતુર અને શૂરો પુરૂષ જોઇએ એમ તેમને લાગ્યું. આખરે બારાસ નામે તે વખતનો મુખ્ય કારભાર કરનાર હતો. તેને નેપોલિયનના કરેલાં પરાક્રમની ખબર હતી. તેણે બીજા કામદારોને કહ્યું. આ માણસને આગળ પાડો નહિ તો તે તમને મેલીને અગાડી થશે. તેમની સીફારસ ઉપરથી નેપોલિયનને લશ્કરનો મુખ્ય અધિકાર આપ્યો. નેપોલિયનને દેશ સભા તરફથી અધિ-

કાર આપવાને તેડું આવ્યું ત્યારે આપણે કયા પક્ષને મળવું તેનો ઘણો વિચાર કરતો હતો. આખરે કયો પક્ષ બળવાન, કયા પક્ષમાં મળવાથી આપણને ફાયદો થશે. એનો પૂર્ણ વિચાર કરીને નેપોલિયને દેશ સભાએ આપેલો અધિકાર સ્વીકાર્યો. અને પોતાની મરજીમાં આવે તેમ કરવાનો પૂર્ણ અખત્યાર તેણે સભા પાસે માગી લીધો. અને લાગલોજ પારિસથી થોડે છેટે તોપખાનું હતું તે સ્વાધીન કરવાને અડધી રાત્રે એક અમલદારને રવાને કર્યો. તે બંડવાળા આવી પહોંચવાની પહેલાં થોડા વખત આગમચ જઈ પહોંચ્યો. નહિ તો મહા પંચાત પડત. પછી પાંચ હજાર માણસનું લશ્કર લઇને પારિસ શેહેરના મુખ્ય રસ્તાઓ ઉપર તોપો ગોઠવીને હુલ્લડખોરોને સેહે આપી શેહેરનો બચાવ કરવાની ગોઠવણ કરી. બીજે દહાડે બંડવાળાએ પેહેલાં પ્રમાણે તુલરીના રાજમેહેલ ઉપર હલ્લો કર્યો. તથાપિ આ વખતે તેમને સોળમાં લુઇ કરતાં જુદાજ માણસ જોડે કામ પડયું હતું તે તેઓ જાણતા નહોતા. બીજે દિવસે સવારના પહોરમાં ત્રીસ હજાર હુલ્લડખોરો હુમલો કરવાને આગળ પડયા. પરંતુ નેપોલિયનનો હુકમ થતાંજ તોપોના ભડાકા થવા માંડયા તેથી સર્વ લોકો ત્રાહે ત્રાહે પોકારતા ગાંડા જેવા ચારેમેર નાસવા લાગ્યા. બધા રસ્તા તેમાંના મુવેલા અને જખમી થએલા લોકોથી ભરાઇ ગયા. ચારસેં પાંચસેં માણસો કાપી કહાડયા તો બાકીના નાશી જશે એમ પેહેલાં નેપોલિયને કહેલું હતું તેજ આ વખત તેને હાથે બન્યું, તેના લશ્કરે હુલ્લડખોરોની પીઠ પકડી ને તેમના હથિઆર છીનાવી લીધાં અને મધરાત થવા પહેલાં ચારેમેર શાંતી કરી નાંખી.

નેપોલિયને બજાવેલી કામગીરીથી દેશ સભા કૃતજ્ઞ થઇને તેને મુખ્ય સેનાપતિની જગા આપી. આજ સુધી તે બધો કારભાર કરતો હતો ખરો પણ મુખ્ય અધિકાર બારાસ પાસે હતો, અને નેપોલિયન તેનો આસિસ્ટંટ ગણાતો, તે હવે મુખ્ય થયો. તેથી તેની ગરીબી ગઇ અને મોટાઇ મળી. તે પોતાનું નાનું ઘર છોડીને મોટા સુંદર મેહેલમાં રહેવા ગયો અને લશ્કરની ઉત્તમ ગોઠવણ કરી તેથી તેની કીર્તિ ચારેમેર પસરી, તોપણ તે લોકોમાં ઘણો ન ભેળાતાં હમેશાં એકાંત વાસમાં રહીને પોતાનો વખત વિદ્યાભ્યાસમાં કહાડતો. આ વખતે એક બનાવ બન્યો તે વડે તેના વર્તન કર્મમાં ફેરફાર થયો.

એક દહાડો નેપોલિયન કચેરીમાં બેઠો હતો ત્યાં બારેક વરસના યુજિન નામે એક મનોહર છોકરાને એક અમલદારે આણ્યો. તે છોકરાનો બાપ રા-

જ્યક્રાંતિની વખતે લશ્કરી અમલદાર હતો. તેને રાબિસ્પિયરે મારી નાંખ્યો. તે છોકરાએ વિનંતી કરી કે મારા બાપની તરવાર પાછી આપો. તે તેણે કબૂલ રાખીને તેની તરવાર તેને પાછી અપાવી. તરવાર છોકરાની નજરે પડતાંજ તેની છાતી ભરાઇ આવી અને ડસકાં ખાઇને રોવા લાગ્યો. તે જોઇ નેપોલિયનને દયા આવી. તેથી હેતથી મીઠાં વચન કહીને તે છોકરાને ટાઢો પાડયો. તેને લીધે બીજે દિવસે તેની મા જોસેફાઇન તેનો ઉપકાર માનવાને તેની પાસે આવી. તેની બોલવા ચાલવાની મોહક છટા અને સુંદર રૂપ જોઇને નેપોલિયન છેક મોહિત થયો.

જોસેફાઇન કહેતી કે, હું નાની હતી ત્યારે એક બાઇએ ભવિષ્ય કહ્યું હતું કે, 'એ છોકરી રાણી કરતાં મોટી થશે, પણ પછી તે વૈભવથી હેઠી પડીને રહેશે' તેનો આગલો ધણી મુવા પછી રાબિસ્પિયર મુવો ત્યાં સુધી કેદમાં હતી પણ પછી બારાસ અને તેના ધણીને સ્નેહ હોવાથી તેણે તેને છોડી મુકી. ઉપર કહેલો પ્રસંગ થયા પછી નેપોલિયને પોતાની સાથે વરવાનું માગું કહાવ્યું. ત્યારે તે કેટલી વાર સુધી ના ના કહી ને પછી તેની જોડે પુનર્લગ્ન કર્યું. તે કહેતી કે, પ્રત્યક્ષ જોયા પહેલાં તેની કીર્તિ સાંભળીને નેપોલિયન ઉપર મારી પ્રીતિ બેઠી હતી. જોસેફાઇન અસલથીજ ઘણા કોમળ મનની અને ઉદાર હતી અને તેની નેપોલિયન ઉપર બહુજ પ્રીતિ હતી. પોતાના સૌંદર્યથી ભોળવીને નેપોલિયનના મન ઊપર અસર કરવાને ઘણી સ્ત્રીઓએ યત્ન કર્યો. પણ તેને એકને પણ દાદ ન દીધી. સ્ત્રીઓના કોમળ પ્રેમાળ મુખકમળ તરફ જોઇને મન સ્વાધીન રાખનાર પુરૂષો ઘણાજ થોડા. કોઇ પણ સ્ત્રીના કહેવાથી નેપોલિયને પોતાના મનમાં ન હોય એવી વાત કદી કરી નથી. મૅાડમ સ્ટાએલ નામે પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન અને રૂપવંતી પાછળ કહેલા નેક્કર પ્રધાનની છોકરી હતી. તે, નેપોલિયન મારી તરફ આંગળી કરશે એવી ધારણાએ નેપોલિયનને પુછવા લાગી કે, 'અતિ ઉત્તમ સ્ત્રી કઇ ?' તેનો તેણે ઊત્તર વાળ્યો કે, 'જેને ઘણાં છોકરાં થાય તે' આ જવાબનો મર્મ વાંચનારનાં ધ્યાનમાં આવશેજ. જોસેફાઇનનોજ માત્ર નેપોલિયનના દઢ મન ઉપર અમલ બેઠો હતો. પરંતુ તેનો તે સર્વદા સારા કામમાં ઉપયોગ કરતી. નેપોલિયન એકાદિવાર ક્રોધાદિ રીપુને સ્વાધીન થાય તો જોસેફાઇન પોતાના કોમળ સ્વભાવથી તદબીરે તેને શાંત કરીને તેને હાથે ખોટું કામ થવા દેતી નહિ. વળી નેપોલિયન પાસે ન હોય તો તેને ચેન પ-

હતું નહિ. એને લીધે ઘણી લાંબી અને જોખમની મુસાફરીમાં પણ તે સાથે જતી. નેપોલિયન કહેતો કે, હું ગમે તેટલો દૂર એકલો જવા નીકળ્યો, પણ જોઇએ તો જોસેફાઇન સાથે આવવાને તૈયારજ. તું શી રીતે આવીશ? ઘણું આઘું જવાનું છે. તારે ઘણું દુઃખ વેઠવું પડશે. એવું નેપોલિયન કહે, ત્યારે તે કહે કે, આઃ એમાં કંઇ નહિ. નેપોલિયન કહે હું હમણાંજ નીકળવાનો છું, ત્યારે તે કહે હું તૈયાર છું. નેપોલિયન કહે તારે ઘણો સરંજામ લેવાનો હશે. તેવારે તે કહેતી કે, સર્વે તૈયાર છે, તેથી આખરે તેને સાથે લઇ જવી પડતી હતી. એવી રીતે એ પ્રસિદ્ધ સ્ત્રી ઘણી ગુણવાન હતી ખરી તોપણ તેનામાં કેટલાક અવગુણ હતા. એ મોટી એશઆરામી અને ઉડાઉ હતી. તે એટલી કે કોઇ વાર તો તે ધણીને પણ ફસાવતી. તે નેપોલિયનને સારૂં મનાવવા માટે તેના કરતાં ઉમરે કંઈ મોટી છતાં તેનાથી નાની ઉમર તેને કહેતી. વળી નેપોલિયન ઘણો સાચવીને ખરચ કરનારો હોવાથી વસ્ત્રાભૂષણનો વધારે ખરચ થાય તે તેને ન ગમે માટે તેને ખોટો હિસાબ બતાવતી.

નેપોલિયનને પરણ્યાને દશ બાર દહાડા થયા એટલામાં તેને પોતાની નવી વહુથી જુદા પડવાનો વખત આવ્યો. દેશમાં સમાધાની થયાથી ઉપરી અધિકારીઓએ ઇટાલી દેશમાં પ્રજાસત્તાક રાજના શત્રુ સાથે લડવાનું ઠરાવીને તેને ત્યાં મોકલવાનો ઠરાવ કર્યો. રસ્તે માર્સેલ્સમાં તેની માતુશ્રીને મળીને ઘણાં ઉમંગથી નાંત્સમાં પોતાના લશ્કરનો પડાવ હતો ત્યાં ગયો. આ વખતે નેપોલિયન અને તેની સ્ત્રીએ એક બીજાને કાગળો મોકલેલા તે છપાયા છે. તે ઉપરથી એકમેક ઉપર ઘણી મમતા હતી એમ જણાઇ આવે છે. જોસેફાઇન જાતે ઘણી હુશિઆર હતી. પોતાના વહાલા ભર્તારની છબી હમેશાં પોતાની આંખો આગળ રહે માટે તેણે જાતે તેની એક સરસ છબી ચીતરી હતી. નેપોલિયનના વૈભવનો આરંભ થઇને અત્યાર સુધીમાં હળવે હળવે વધ્યો. અને પછી તેમાં એકદમ વધારો થયો તેની હકીગત આગળના ભાગમાં આવશે.

ભાગ ૫ મો.

મુખ્ય સેનાપતિપણું લઇને નેપોલિયન ઇટાલીમાં લડવાને ગયો. ત્યારે તેની ઉમર છવ્વીસ વરસની હતી. પોતાને એવડો મોટો અધિકાર મળ્યા-

થી ઘણો આનંદ થયો. તેને લાગ્યું કે, આપણે જે પેહેલાં પરાક્રમ કર્યાં તે બીજા સેનાપતિના હાથ તળે રહીને કર્યાં. તેને લીધે તમામ કીર્તિનો લાભ આપણને મળ્યો નહિ, પણ હવે તો જય મળશે તેનો બધો યશ આપણનેજ છે, એવા વિચારથી મન ઉશ્કેરાઇને તે બોલ્યો, હું ત્રણ મહિનામાં મિલાન જઇશ, નહીં તો પાછો પારિસ આવીશ. તે વેળા એક ગૃહસ્થ બોલ્યો, તમે ઘણી નાની ઉમરના છો, તે સાંભળી નેપોલિયન બોલ્યો, હું એક વરસમાં ઘણો મોટો થઇશ અથવા મરી જઇશ.

નેપોલિયને સેનાપતિપણું લીધું ત્યારે તેની પાસે માત્ર પચાસ હજાર સિપાઇઓ ઇટાલીમાં લડવા જવાને તૈયાર હતા. પણ શત્રુની ફોજ ઘણી મોટી હતી. એ વગર નેપોલિયનના લશ્કરને ખાવા પીવાની અને ઓઢવા પેહેરવાની ઘણી તંગી હતી એમ છતાં ઇટાલીમાં ઘુસીને ફળવંત પ્રદેશ જીતી લેવાના વિચારથી લશ્કરને વિરશ્રી આણવાને તે બોલ્યો, 'શૂરાઓ, તમે ભૂખ્યા અને ઉઘાડા છો' પ્રજાસત્તાક રાજ્યનું તમે ઘણું હિત કર્યું. પણ તમને ઇનામ આપવાને તિજોરીમાં પૈસા નથી. પૃથ્વી ઉપર જે ફળવંત પ્રદેશ ત્યાં તમને લઇ જવાને હું આવ્યો છું. ફળવંત દેશ, ધનાઢય નગર એ બધું તમારૂં છે. બહાદુરો, એવો લાભ નજરે જોઇને તમે હિંમત અને દૃઢ નિશ્ચય છોડશો કે?' આ નવા, જુવાન અને શૂરા સેનાપતિનું ભાષણ સાંભળીને પેહેલાં હારેલા અને નિરાશ થએલા લશ્કરને એકાએક ઘણું શૂર ચડી આવ્યું.

નેપોલિયનને લાગ્યું કે, મારી પાસે લશ્કર થોડું છે. માટે આસ્ત્રિઆના મોટાં લશ્કર અને તેની મદદે આવેલાં બીજાં લશ્કર સાથે ચાલતી રીતે લડવાથી કંઇ લાભ નથી. દુશ્મનને હાલ ચાલની ખબર પડવા ન દેતાં નવો રસ્તો કહાડીને ત્યાંથી ધશી જઇ તેમના ઉપર એકદમ છાપો મારવો એ વગર તેમની હાર થશે નહિ. માટે જે પ્રદેશમાં લશ્કર જશે ત્યાં જે સામગ્રી મળવાની હોય તે મળો, એવો ભરોંસો રાખીને સાથેના તંબુ અને ખોરાકી મૂકી વીણી કહાડેલા શૂરા સિપાઇઓની ટોળી દોડ કરવાને તૈયાર જોઇએ, એ વગર ગુપ્ત રીતે એકાએક હલ્લો કરવો ફાવસે નહિ એમ તે જાણતો હતો. તેમજ પુષ્કળ દિવસ ફતેહ ન પામેલા લોક જે પ્રદેશમાં જશે અને ત્યાંના રેહેવાશીઓને લુટશે તો ફ્રેન્ચ લોકોની અપકીર્તિ થવાનો ઘણો ભય હતો. પણ ઊપર કહેલા ઉપાયથી હળકા જઇને આપણને જય મળશે

એમ નેપોલિયનની પક્કી ખાત્રી હતી. માટે તેણે પોતાનો મનસૂબો પાર પાડવાનો ઠરાવ કર્યો.

આ વખતે તેને આ સ્વારી કરવામાં ત્રણ ઉદ્દેશ હતા. પેહેલો સાર્ડિનિયાના રાજા અને આસ્ત્રિઆના બાદશાહે એક બીજાને મદદ આપવાનો તહ કર્યો હતો તે તોડી નાંખવો. બીજો. લાંબર્ડી પ્રાંત ઉપર સ્વારી કરીને આસ્ત્રિઆની ફોજને તોબા પોકરાવીને બાદશાહના તાબામાં ઇટાલીના જે પ્રાંતો હતા તેમાંના લોકોને સ્વતંત્ર થવા ઉત્તેજન આપવું. ત્રીજો. રોમના પોપનું મહત્વ ઘણું હોવાથી તેનો ફ્રાન્સ દેશના રાજ પક્ષના લોકોને આશ્રય હતા. માટે તેનું મહત્વ કમી કરવું, એ વગર ત્રણ વરસ પહેલાં પ્રજાસત્તાક રાજાનો એક વકીલ બાસેવ્હિલી નામે રોમ શેહેરમાં હતો તેને લોકોએ મારી નાંખ્યો ત્યારે પોપના લશ્કરે તેનું રક્ષણ કર્યું નહિ અને પોપે તે મારનારાને સજાએ ન કરી. માટે ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્ય પક્ષના લોકોના મનમાં પોપ પાસે વેર લેવાનું હતું.

જિનોઆ શેહેર આગળ આસ્ત્રિઆ અને સાર્ડિનિઆના લશ્કરના મોટાં ત્રણ ટોળાં હતાં. અસલથી આલ્પ્સ પર્વતમાંથી જવાના જે રસ્તા હતા તેણી મેર ન જતાં બીજી આડ વાટે જઈ પોતાનું લશ્કર એકઠું કરીને નેપોલિયને શત્રુની એક ટોળી ઉપર એકદમ હલ્લો કરીને તેની છેકજ દાણાદાણ કરી નાંખી. અને વિસાગો ન લેતાં વિખરાયલા લશ્કરને એકઠું કરીને બીજી ટોળીનીએ એવી દશા કરી. એવી રીતે થોડી વારમાં એક બીજાની ખબર જાણવાનો અવકાશ ન આપતાં શત્રુના બંને લશ્કરોને તેણે હરાવ્યાં. એના દુશ્મનના લશ્કરમાં ઘણાને મોટા મોટા અનુભવી બહાદુર લડવૈયા હતા, તેઓ ધારતા હતા કે લડાઇની સર્વ કળા અમે જાણીએ છીએ, પણ તે બધાને એણે આંજી નાંખીને તેમના લશ્કરની દાણાદાણ કરી કેટલાકને તો રાનમાં નસાડી મૂકયા. આ પ્રસિદ્ધ લડાઇને માન્તીનાતીનું મહા યુદ્ધ કહે છે. જે લડાઇની જીત મેળવવા માટે નેપોલિયન મોટું અભિમાન ધરાવે છે તેજ આ લડાઇ. આ લડાઇમાં કોનું કોનું લશ્કર કઈ મેરથી આવ્યું, તે કેમ પડયું હતું, એક બીજા ઉપર કેવી રીતે ચાલી ગયા, કઇ કઇ જગાએ કતલ ચાલી, વગેરે વાતોનું અથઇતિ વર્ણન ગ્રંથકારોએ કર્યું છે. પરંતુ યુરોપખંડના સ્થળોની સારી માહિતી વગર તેમાં સારી મીઠાશ લાગશે નહિ. એમ સમજીને અહીં અતિ સંક્ષેપમાં એ લડાઈની હકીગત લખી છે. આ

યુદ્ધમાં શત્રુનાં હજારો માણસ મુવાં, કેટલાકને ફ્રેન્ચ લોકોએ કેદ કર્યા. દુશ્મનની ઘણી તોપો અને બીજો સામાન તેમને મળ્યો. અને કેટલાએક જોરાવર કિલ્લા તેમને સ્વાધિન થયા. સાર્ડિનિઆના રાજાના લશ્કરના તો છેકજ હાલહવાલ થયા. એ રાજા સોળમા લુઈ રાજાના ભાઇનો સસરો થતો. જમાઇના કુટુંબની દુર્દશા અને પોતાની આવી હાર જોઇને તે નિરાશ થઈ ગનમાં ને મનમાં ઝુરીને થોડા દિવસમાં મરણ પામ્યો. પરાભવ થયા પછી નેપોલિયનની સાથે કોલકરાર થયા તેમાં આસ્ત્રિઆના બાદશાહ અને આ રાજાને ઘણી અપમાનભરેલી કલમો કબૂલ કરવી પડી.

ઉપર કહેલી લડાઇ પછી કેટલાક દિવસ વિસામો લેવાને નેપોલિયન સ્તબ્ધ બેઠો હતો. તથાપિ ઇટાલીમાંના અત્યંત ફળવંત અને સુશોભત પ્રાંત લાંબર્ડી ઉપર તેની નજર હતી. માટે લશ્કરને ઉત્તજન આપવાને તે ફરીથી બોલ્યો, "આજસુધી તમે ઉજડ પ્રદેશને માટે લડતા હતા, તેમાં તમારૂં પરાક્રમ જણાઇ આવ્યું ખરૂં, પણ તમારા દેશને કંઇ ફાયદો થયો નહિ. પરંતુ આ વેળાના તમારા પ્રરાક્રમ હાલાંડ અને હાઇનના લશ્કરના પરાક્રમ જેવાં છે. આજ સુધી તમારી પાસે કાંઇ નહોતું. પણ હવે તમને કશાની વાણ નથી. પાસે તોપો ન છતાં તમે લડાઇઓ જીતિ, પુલો વિના મોટી મોટી નદીઓ ઓળંગી, ખાધાપીધાવિના ઘણું દુઃખ ભોગવ્યું. તે આ વાત પ્રજાસત્તાક રાજયના લશ્કર વગર કોઇથી બને નહિ. બહાદૂરો, તમારા દૃઢ નિશ્ચયને માટે તમને શાબાશી આપવી જોઇએ, પણ હજી કંઇ થયું નથી. હજી ઘણું કરવાનું છે. હજી સુધી મિલાન શેહેર આપણે હાથ આવ્યું નથી.

આ લડાઇમાં નેપોલિયને અજાએબ જેવી ચતુરાઇથી મહા યશ મેળવ્યો, તોપણ ફ્રાન્સના સત્તાવાળાઓને તેણે તેની હકીગત ઘણીજ નમ્ર ભાષામાં લખી મોકલી. એથી તેના ઘણાં વખાણ થયાં અને આખા યુરોપખંડમાં તેની કીર્તી ફેલાઈ. આ વખતે તેનો કીર્તી ચંદ્ર નિષ્કલંક હતો.

ઉપર કહેલું પરાક્રમ કરીને પોતાનું નામ ગજાવી મૂકયું, તોપણ તે નિરાંતે બેઠો નહિ. અનેક પ્રકારની યુકિત કરીને ઘણી હિંમતથી તેણે તુરિન, મિલાન અને પેવ્હિઆ પાસે દુશ્મનના મોટાં મોટાં લશ્કરનો પરાભવ કરીને તે શેહેરો તેણે જીતી લીધાં. ઘણે ઠેકાણે હાર થવાથી આસ્ત્રિઅન બાદશાહ ઘણો બીધો. અને તેણે ઘણા ચતુર અને અનુભવી વર્મ્સર નામે

સેનાપતિને નવા ૮૦૦૦૦ સિપાઇઓને આપીને નેપોલિયન સામા લડવા મોકલ્યો. તે વખત નેપોલિયન પાસે માત્ર ૩૦૦૦૦ સિપાઇઓ હતા. આગલા સેનાપતિ પ્રમાણેજ આને પણ ત્રણ ટોળીઓ કરી તેથી નેપોલિયનને આ વખતે પણ ઠીક ફાવ્યું. અને પોતાનું લશ્કર એકઠું કરીને એક પછી એક એમ આખા લશ્કરને હરાવી નાંખ્યું. થોડા દિવસમાંજ આપણા લશ્કરની ખરાબી થએલી જોઇને વર્મ્સરને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું અને પોતે આશ્રાને માટે માંટુઆ શેહેરમાં ગયો. આ હારથી ન ડરતાં આસ્ત્રિઅન બાદશાહે બીજો એક નવો સેનાપતિ નીમીને બીજી ફોજ ગોકલી. નેપોલિયનને પણ ફ્રાન્સથી બીજી કુમક આવી પહોંચી. આ નવા સરદારે પણ જુના વહીવટ પ્રમાણે સૈન્યના ભાગ કર્યા. વળી એ ભુલથી નેપોલિયનને લાભ થયો. અને તેને વળી દુશ્મનને હરાવીને માંટુઆમાંથી વર્મ્સરને નસાડી મૂક્યો. વળી આર્ચડ્યૂક ચાર્લ્સ નામે એક જુવાન સરદાર હતો તેને લશ્કર આપીને એક વાર આસ્ત્રિયન સરકારે નેપોલિયનને હરાવવાનું ધાર્યું. તેમાં પણ તે ઉપર મુજબ નિષ્ફળ થયો. હવે ખુદ આપણા દેશ ઉપર દુશ્મન ચડાઇ કરશે. તેમાં હાર થઇ ને આપણી ગેરઆબરૂ ન થાય એવું ધારીને બાદશાહે નેપોલિયન જોડે સલાહ કરવાનું કહેણ મોકલ્યું. નેપોલિયનનો વિજય ધ્વજ ધુમકેતુ સરખો ચારેમેર પસરવા લાગ્યો તે જોઇને ઇટાલી દેશના માંડલીક રાજાઓ ગભરાઇ ગયા, કેટલાકે નેપોલિયનને શરણે જઇને પોતાનો બચાવ કર્યો. રોમના પોપે નેપોલિયનને મોટાં મોટાં શેહેરો આપી તેની જોડે નમ્રતાથી ચાલીને પોતાનું રક્ષણ કર્યું. વ્હેનિસમાં જુનું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય હતું તેના લોકો પણ નેપોલિયનની મેહેરબાની મેળવવાને મથતા હતા. પણ તેની મેહેનત ફોગટ ગઈ. તેનો મુલક આસ્ત્રીઆ અને ફ્રાન્સે વેંહેચી લીધો.

આવી રીતે ઈટાલી દેશમાં મોટી લડાઇઓ લડીને નેપોલિયન પોતાની કીર્તિ ફેલાવતો હતો. પરદેશી લોકોને ઈટાલી દેશના સ્થળોની મજબુતાઇની કલ્પના મનમાં આણવી કઠણ છે તેને લીધે આ લડાઇના સવીસ્તર એહેવાલનું વર્ણન વાંચીને ચમત્કાર લાગે એમ નથી, માટે એટલુંજ કહેવું બસ છે કે, યુરોપના મોટા મોટા લડવૈયાઓને પણ આ લડાઇની હજી મોટી નવાઇ લાગે છે. આ લડાઇમાં નેપોલિયનની ચતુરાઇ વધારે જણાઇ આવી. તેવીજ તેની ચપળતા, ઉત્સાહ, ભયની વેળાએ સમયસૂચકતા,

એક ઉપર એક ઘણા વિચાર એટી વખતે કરવા, કોઇની મદદ વિના એ-કાદુ મોટું કામ પાર પાડવાનું તેનું સામર્થ્ય, એ ગુણો હોવાથી નેપોલિયન કોઇ અલૌકિક પુરૂષ છે, એમ લોકો માનવા લાગ્યા. એને ઠામઠામ ફતેહ મળવાના ઘણા કારણો છે તેણે સ્વારી કરવાના સઘળા જુના પ્રકાર છોડી-ને નવા સરૂ કર્યા. યુદ્ધકળા પૂર્ણ સુધરેલી છે. તેમાં વળી કંઇ સુધારો થવો જોઇએ એવું તે વેળાના લડવૈયાઓને લાગતું નહોતું. એક ઋતુમાં એક અ-થવા બેજ લડાઇઓ લડવાનો તે વખતે ચાલ હતો. શિયાળામાં લશ્કર એક ઠેકાણે છાવણી નાંખીને રહેતાં હતાં. એ સર્વ રીત નેપોલિયને બદલી નાંખી. મોટી મોટી મજલો કરવાની તેણે પોતાના લશ્કરને ટેવ પાડી. ફતેહ મળ-તાંજ વિસામો ન ખાતાં મોટી ત્વરાથી દૂરના શત્રુઓ નેપોલિયન ઘણો આઘો છે એમ માનીને નિરાંતે બેસી રહેતા એટલામાંજ તેમના ઉપર ધશી જતો. એવી રીતે એક પછી એક એમ તેને ઘણી લડાઇમાં જીત મેળવી. નેપોલિયને લડાઈના દેખાવનાં ચિત્રો કહાડવાને પોતાની સાથે એક ચીતારો રાખ્યો હતો. તેને સુદ્ધાં એક ઉપર એક એમ ઘણી લડાઇઓ થવાથી ગ-ભરામણ થઇ. આ ઉપરથી શત્રુની કેવી વીટંબણા થતી હશે તે સહેજ ધ્યાનમાં આવશે. આસ્ત્રિઆના લશ્કરના જે સિપાઇઓ કેદ પકડાયા હતા તેમાં એક સરદાર હતો. તેને આપણે જેની સાથે બોલીએ છીએ તે નેપો-લિયનજ છે, એવી ખબર ન હોવાથી બોલ્યો, "આ નવો જુવાન યોદ્ધો આવ્યો છે, તેને લડાઇના કશા કાયદા માલમ નથી. તે આજ અમારી સા-મા હોય છે, ને કાલે જોઇએ છીએ તો પાછળ હોય છે, એમ લડાઈના નિયમોનો ભંગ સહન કરવો ઘણો કઠણ છે."

લડાઇમાં બીજા લોકોને જોખમમાં નાંખીને પોતે નીકળી જાય છે, એવી કેટલાંક માણસોએ અદેખાઇથી બુમ ઉરાડી હતી. તે કેટલાક વિકટ પ્રસંગે નેપોલિયને સંકટમાં ઝોકાવી દીધું હતું તે ઉપરથી ખોટી ઠરે છે. એ પ્રસંગમાંથી લોંદી અને આર્કોલા એ બે ઠેકાણે નેપોલિયનના સાહસની હદ થઈ. લોંદીના પુલ આગળ ઘણી તોપો ગોઠવીને શત્રુએ ગોળાઓનો વ-રસાદ વરસાવવા માંડયો. ફ્રેન્ચ સિપાઇઓએ તોપો લેવાને ઘણી વાર હિં-મતથી ધસારો કર્યો. પણ તે ફોગટ; આગળ એમ બન્યું કે થોડી વારમાં તે બધાની કતલ થશે. તેથી આખરે નેપોલિયનને જાતે એક ટોળી સાથે હાથમાં નિશાન પકડી આગાડી થઇને એવો જોસબંધ ધસારો કર્યો કે, એ-

કદમ શત્રુની તોપો હાથ આવી. એ બનાવ બન્યા પછી ઘણે વરસે લડાઇ-ની વાત નીકળી ત્યારે લોદીની ભયંકર લડાઇ એમ પોતે કહેતો હતો. એની જીંદગીમાં એવાં સંકટો થોડાં આવ્યાં હતાં. આ વેળાએ ઘણી ચમત્કારીક રીતથી એના જીવનું જોખમ થતું અટકી રહ્યું.

આર્કોલાના પુલ આગળ પણ એવોજ ભયંકર બનાવ બન્યો હતો. ત્યાં બે ત્રણ મોટી લડાઇઓ થઇ હતી. એક વાર તો દુશ્મનોએ જબરો મારો ચલાવ્યો તેની સામા ટકાયું નહિ તેથી ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ પાછા હટવાની તૈયારીમાં હતા. એટલામાં જયનું નિશાન હાથમાં લઇને નેપોલિયન આગળ ધસ્યો, તેને લીધે યોદ્ધાઓને હિંમત આવી ને ફરીથી લડવા લાગ્યા. તથાપિ શત્રુઓએ આ વખતે પણ એવો જબરદસ્ત હલ્લો કર્યો કે, ફ્રેન્ચોમાં ગરબડ થઇ રહી. આ ગરબડમાં પેહેલાં તો આપણો સેનાપતિજ કયાં છે, એ ફ્રેન્ચોને જણાયું નહિ. નેપોલિયન એક પાણીના વેહેળા આગળ સપડાઇને મરવાની તૈયારીમાં હતો, એટલામાં તે સંકટમાં છે એમ કેટલાક શૂરાઓને જણાતાંજ 'સેનાપતિને તારો એવી ચિસ પડી. યોદ્ધાઓએ જીવની દરકાર ન રાખી. અગાડી ધશીને શત્રુને હડાવી તેને છોડાવી આણ્યો' તે જોઇને આસ્ટ્રિઅન લોકો નેપોલિયનનું નામ સાંભળીને વધારે બીવા લાગ્યા. નેપોલિયન જ્યારે સેંટ હેલિનામાં હતો ત્યારે તેણે એ પ્રસંગ વિષે એમ કહ્યું કે, પચીસ સ્વારો વડે મેં આર્કોલાની લડાઇ જીતી. બંને લશ્કરના લોકો થાકયા હતા. મોટા મોટા શૂરા યોદ્ધાઓને પણ તંબુમાંથી બહાર નીકળવાનો કંટાળો આવ્યો હતો. અમારા સઘળા લોકો જ્યાં ત્યાં રોકાયા હતા. છેલ્લે મારી પાસે પચીસ સ્વાર હતા. તેમને શત્રુની બાજુએ જઇને જોરમાં રણવાદ્ય વગાડીને હલ્લો કરવાનું કહ્યું, ને તેમણે તેમ કરતાંજ ફ્રેન્ચ ફોજ આવી, એમ ચીસ નાંખીને નાસવા માંડયું.

આર્કોલાની લડાઇમાં મિત્રને માટે પોતાનો જીવ આપવાનું એક ઉદાહરણ બની આવ્યું. મ્યૂરન નામે એક લશકરી કામદાર હતો તેની જોડે નેપોલિયનને ઘણો સ્નેહ હતો. ત્યાં એકવાર દુશમન ભણીથી એક ગરભછાંટનો ગોળો આવીને નેપોલિયનના શરીર ઉપર ફાટવાનો હતો તેમ જોતાંજ વચ્ચે મ્યૂરન કુદી પડયો તેથી નેપોલિયન બચ્યો અને મ્યૂરન માર્યો ગયો. તે જીવ્યો ત્યાં સુધી મ્યૂરન જયારે યાદ આવતો ત્યારે ઘણો દલગીર થતો હતો.

સેનાપતિ એવો કૃતજ્ઞ હોવાથી સર્વ લોકો તેના ઉપર ઘણું હેત રાખતા હતા. તે તેના જીવ જેવો વહાલો લાગતો તેથી ઘણા ખુલ્લા મનથી વર્તતા. કેટલાક તો તેતે લડાઇના કામમાં સલાહ પણ આપતા અને તે પણ ખરી સલાહ હોય તો તે પ્રમાણે કરતો. એકવાર મારાની જગા ઉપર જતાં નેપોલિયન આગળ થયો ત્યારે તેને પાછળ હડસેલીને એક કામદાર બોલ્યો, "તમે જશો તો અમને સંકટમાંથી છોડાવશે કોણ?" માંટુઆ શેહેર આગળ ફ્રેન્ચ લશ્કર હતું ત્યારે દુશ્મનનું લશ્કર પાસે હોવાથી એક રાત તેમને મોટા દુખમાં કહાડવી પડી. સઘળા સિપાઇઓ જાગતા રહીને પેહેરો ભરતા હતા અને નેપોલિયન વચ્ચે તપાસ રાખવાને બધે ઠેકાણે ફરતો હતો એવામાં એક હવાલદારને એક ઝાડ નીચે લગાર ઉંઘ આવી. એ જોઇ તેને ન ઉઠાડતાં તેની બંદુક લઇને જાતે અર્ધા કલાક સુધી પેહેરો ભર્યો. એટલામાં તે પેહેરેગીર જાગ્યો ત્યારે સેનાપતિને જોઇને ગભરાઈ જઇ તેને પગે પડવા લાગ્યો. ત્યારે તે બોલ્યો, "મિત્ર આ બંદુક લે, તું ઘણી લડાઇ અને ઘણું ચાલવાથી ઊંઘી ગયો. માટે તને ક્ષમા થવી જોઇએ. તથાપિ આ વેળાએ લગાર ભુલ કરીએ તો આખા લશ્કરનો નાશ થાય. હું જાગતો હતો માટે તારૂં કામ મેં કર્યું. હવે તું સાવધ રહે." નેપોલિયનના હાથ નીચેના લોકો તેની જોડે ખુલ્લા મનથી ચાલતા હતા તોપણ તેના ઉપરનો તેનો દાબ લગારે ઓછો થયો નહોતો. એકાદવાર હારીને સિપાઇઓ આળસ કરતા જણાય તો તે કહેતો કે, 'તમે મને નાખુષ કર્યો. આ ટોળીના નિશાન ઉપર 'આ ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ ન હોય' એમ લખવું અથવા 'ઇટાલી દેશ માંહેના લશ્કરના આ સિપાઇઓ નથી' એમ કહે તો કે તે સિપાઇઓ શરમથી રડવા માંડીને એકવાર ક્ષમા કરવી એમ નેપોલિયનના કાલાવાલા કરતા.

નેપોલિયન ઘણો સાહાસિક હતો, પણ આવેલી આફત સાહસથી ટળવાની નથી એવું જાણતો ત્યારે લૂચ્ચાઈ કરવાને આઘું પાછું જોતો નહિ. એકવાર મોટી લડાઇ થવાની હતી પણ પોતાની તૈયારી નહોતી અને દુશ્મનો ઘણી તૈયાર હાલતમાં હતા એવું જોઈ, કોલકરાર કરવાનું નિશાન ઉભું કરીને તે આફત ટાળી. એક પ્રસંગે થોડા માણસો સાથે એક ગામડામાં તે રહ્યો હતો, ત્યાં એકાએક આસ્ત્રિઆનું મોટું લશ્કર આવી પોહોંચ્યું તેના સરદારને નેપોલિયન પાસે છે તેની ખબર નહોતી. વાસ્તે તેણે

ફ્રેન્ચોને પોતાને સ્વાધીન થવાનું કહાવી મોકલ્યું ત્યારે નેપોલિયને એવી યુક્તિ કરી કે, પોતાના તમામ લોકો પોતાની આસપાસ ઉભા કર્યા. પણ દુશમન તરફના આવેલા જાસુસની આંખે પાટા બાંધ્યા હતા તે છોડાવી તેને પૂછ્યું, તું કોની સાથે બોલે છે, એની તને ખબર છે? એ નેપોલિયનનુ નામ જાણતાંજ તેના હોંશ ગગડી ગયાં અને જઇને પોતાના લોકોને કહ્યું કે, નેપોલિયન તમામ લસ્કર સાથે અહીં રહેલો છે. તે સાંભળતાંજ આસ્ત્રિયન લોકો ભયથીજ પોતે ફ્રેન્ચોને તાબે થયા. પછી કેટલીક વારે પોતાની ભૂલ થએલી જોઈ. દુસ્મન ભણીના લોકો પણ ઘણી લુચ્ચાઇ કરતા. પોપના મુલકમાં લડાઇ ચાલતી હતી ત્યારે આંકોનાના પાદ્રી લોકોએ લોકોને આવેશ ચડવાને એવી યુક્તિ કરી હતી કે ઈશુખ્રીસ્તની મા મેરીની મૂર્તિ હતી તેની પાછળ કાંઇ યંત્ર મૂકીને તેની આંખોમાંથી આંસુ વેહેતાં દેખડાવ્યાં. તેથી લોકો જીવ ઉપર આવીને લડયા; તોપણ આખરે એ ઠેકાણું ફ્રેન્ચોએ લીધું ત્યારે પાદ્રીઓની એ યુક્તિ જણાઇ આવી.

ઉપર કહેલી લોદીની ભયંકર લડાઇ પત્યા પછી થોડાજ દિવસમાં નેપોલિયને ઈટાલી દેશનો અતિ ઉત્તમ ફળદ્રુપ પ્રાંત લાંબર્દી જીતીને પ્રાચીન કાળથી પ્રસિદ્ધિ પામેલું મિલ્લાન શેહેર લીધું અને પછી ઇટાલીનાં બધાં સંસ્થાનો એક પછી એક તેણે જીતી લીધાં. ત્યાંના માંડળીક રાજાઓ પોતાની મેળે ફ્રેન્ચ લોકોને મળી ગયા. તે એમ ન કરે માટે આસ્ત્રિયન બાદશાહે ઘણી મેહેનત કરી પણ તે ફોગટ ગઇ. કેટલાક પ્રાંતના લોકો ફ્રાન્સ દેશ પ્રમાણે પોતાના દેશમાં પ્રજા સત્તાક રાજ્ય થવાનું ચહાતા હતા. તેમને તેણે પોતાના દેશના જેવું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપિ આપ્યું તે બધાને સ્વતંત્ર કરવાનું તેના મનમાં નહોતું. પણ તે મનનો વિચાર તેણે બહાર દેખડાવ્યો નહિ.

ઉપર કહેલા તમામ પ્રાંત પાસેથી નેપોલિયને ખંડણીના આસરે એક કરોડ રૂપીઆ એકઠા કર્યા. ખંડણીમાં પૈસા જોડે બીજી વસ્તુઓ પણ લીધી તેને માટે ઇતિહાસકારો તેને દોષ દે છે. તે એવો. જે રાજ્યો તેણે જીત્યાં તેમના રાજા પાસે ઘણાં ઉત્તમ જુનાં ચિત્રો હતાં તેને તે પુજ્ય બુદ્ધિથી પાસે રાખતા હતા તે ચિત્રો તેણે તેમની પાસેથી ખંડણી બદલ જુલમથી લીધાં, જેમાં ઊંચી જાતની ચિત્રકળા છે એવાં ચિત્રો ચુંટી કહાડવાને સારૂ તેણે પોતાની જોડે ઉત્તમ ચીતારા રાખ્યા હતા. એ ચિત્રો ઘણાં કિંમતી

હતાં. ડ્યૂક ઑફ મોડેના નામે ઠાકોર પાસે સેંટ જેરામ નામે મૂર્તિ હતી તે નેપોલિયન લેવા લાગ્યો ત્યારે તેને ઘણું માઠું લાગ્યું. તે મૂર્તિના તે આઠ લાખ રૂપિઆ આપવાને કબૂલ થયો. તે નેપોલિયનની સાથેના માણસો લેવાને રાજી હતા તે માટે તે લેવાનો તેને આગ્રહ કરવા લાગ્યા ત્યારે નેપોલિયન બોલ્યો, છીઃ પૈસા ગમે તેટલા હોય તોપણ તે ખરચાઇ જશે પણ મૂર્તિ હમેશાં ફ્રાન્સમાં રહેશે, અને તેથી ફ્રેન્ચ કળા કૌશલ્યને ઉત્તેજન મળશે. વ્હેનિસ શેહેર જીત્યું ત્યારે તેની પાસે ખંડણી બદલ પૈસા અને ચિત્રો સિવાય ત્યાંના પુસ્તકાલયમાંથી પાંચસો હાથના લખેલાં પુસ્તકો લીધાં. એવી રીતે ઘણી મૂર્તિઓ અને ચિત્રો ફ્રાન્સ દેશમાં લાવ્યો. ફ્રેંચ લોકોએ તે વસ્તુઓને પોતાની જીતની નિશાની ગણીને એક મોટી ઇમારત બાંધી, તેમાં ગોઠવી. મોટી મોટી લડાઇઓ જીતીને લાખો રૂપીઆની ખંડણીના બદલામાં મૂર્તિઓ વગેરે વસ્તુ લેવાનું, આણીમેરના રાજાઓની લડાઇના ઇતિહાસમાં ઘણું જડશે નહિ. તેથી વાંચનારને એમાં કંઇ વિશેષ લાગશે નહિ પણ યુરોપમાં એ વાતથી ઘણાના મનમાં ખેદ ઉત્પન્ન થયો. નવા જીતેલા દેશમાં નેપોલિયનના કેટલાએક મિત્રો હતા તે પણ આથી તેના દ્વેષી થયા. આ કામ તેણે રાજ્યાધિકારીઓના હુકમથી કર્યું કે પોતાની મરજીથી કર્યું તે કહી શકાતું નથી, તથાપિ તે માત્ર સોના રૂપામાં ભુલો પડે એવો નહોતો. પણ કારીગરી ઘણી ગમતી હતી એ તો સ્પષ્ટ છે.

ઉપરની લડાઇ પછી નેપોલિયનમાં કેટલાએક ઉત્તમ ગુણ જણાઇ આવ્યા. આસ્ત્રિઆના બાદશાહે તેને ફરી જવા સારૂ ઘણા પૈસા અને જર્મનીની માહેનો એક ફળવંત પ્રાંત જહાગીરમાં આપવાને કહાવ્યું. પણ નેપોલિયને એ વાત ના કબૂલ કરીને કહ્યું કે, 'મને મોટાઇ મળવાની હશે તો તે ફ્રાન્સમાંથીજ મળવી જોઇએ. એકવાર તેનો એક મિત્ર બોલ્યો, તમારી મેહેનત પ્રમાણે તમને અધિકારીઓએ ઇનામ આપ્યું નહિ, માટે અમુક રાજ તમને પૈસા આપે છે તે લેવા, તેનો નેપોલિયને જવાબ દીધો કે, 'પૈસાને માટે હું તેનો ઓશીઆળો થવાનો નથી, દુશ્મન તરફના લોકોએ કેટલીક ઉત્તમ ઉત્તમ સુંદર સ્ત્રીઓને તેને ભુલવણીમાં નાંખવાને મોકલી. પણ તેની મોહીનીમાં નેપોલિયનનું દૃઢ મન ડગ્યું નહિ. તે સેંટ હેલિનામાં હતો ત્યારે બોલ્યો, 'એવી જાળમાં ન ફસાય એવું મારૂં મન દૃઢ હતું. એ રાખમાં ઢંકાયલો દેવતા છે એમ હું હંમેશ માનતો હતો.' અહાહા ! કેવો

મનોહિંમત અને કેવી જીતેંદ્રિયતા ! એવા દૃઢ મનનો નેપોલિયન રાજ્ય લોભથી આંધળો થાય ? શો એ વિલક્ષણ ચમત્કાર ! અક્કલ દંગ થઇ જાય છે !

માંટુઆમાં હાર્યા પછી આસ્ત્રિઅન સેનાપતિ વર્મ્સરે સલાહને માટે કોલકરાર કરવા સારૂ ફ્રેન્ચ લોકો પાસે વકીલ મોકલ્યો તે એવા પ્રસંગની ચાલ પ્રમાણે યુક્તિથી બોલ્યો કે, તમે સારી સરતો કહેશો તો અમારો સેનાપતિ સલાહ કરવાને કબૂલ છે, નહિં તો તે ઘણા દિવસ સુધી થાકશે નહિ એવી વાત બીજા કામદાર સાથે થતી હતી તે વખત નેપોલિયન આગળ આવીને બોલ્યો, તમારો સેનાપતિ શૂરો છે, તેને અમે આ સરતો કહીએ છીએ (એમ કહીને કાગળ બતાવ્યો) તે આજે, આઠ દહાડે, અથવા મહિને જયારે કોલકરાર કરશો ત્યારે અમે આ કરતાં વધારે માઠી સરતો કરવાના નથી. તેને કહો કે, સેનાપતિ નેપોલિયન હાલમાં રોમ તરફ જવા સારૂ નીકળ્યો છે. વકીલે પેલો સરતનો કાગળ જોયો તો તેમાં જેની આશા નહોતી એવી સારી માન ભરેલી સરતો લખેલી છે. તે ઉપરથી તરતજ સલાહ થઈ અને વર્મ્સરે માટુંઆ શેહેર છોડી દીધું. ઠરાવ પ્રમાણે સર્વ સિંપાઇઓના હથિઆર ફ્રેન્ચ લોકોએ લીધાં તથાપિ મુખ્ય સેનાપતિની તરવાર લેતી વેળા એવા ઘરડા બહાદૂર સરદારનું અપમાન આપણી આંખે ન જોવું માટે તે લેવાને ફકત એક કામદારને તેની પાસે નેપોલિયને મોકલ્યો એ ઉપરથી તેના મનની મોટાઈ જણાઈ આવે છે.

ફ્રેન્ચ રાજ્યાધિકારીઓના મનમાં એવી સેહેલી સરતો કરવાનું નહોતું. તેના મનમાં આસ્ત્રિઅન સેનાપતિની ફજેતી કરવાનું હતું. તથાપિ નેપોલિયને લખી મોકલ્યું કે, શૂરા શત્રુના નામને તથા ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યની આબરૂને જે શરતો મને યોગ્ય લાગી તે મેં કરી.

નેપોલિયન મિલાનમાં થોડાજ દિવસ રહ્યો એટલામાંજ તેને માંટુઆ અને વ્હેનિસ ઉપર હલ્લો કરવો પડયો. આણી મેર ફ્રાન્સ દેશના રાજ્યાધિકારીને પોતાના લશ્કરની ચારે મેર જીત થાય તેથી સારૂં લાગતું. તથાપિ નેપોલિયનની કીર્તિની તે અદેખાઇ કરવા લાગ્યા. તેને લાગતું હતું કે, કેટલીક વાર પછી એ આપણી સર્વ સત્તા છીનવી લેશે. માટે એને કંઇ દાબમાં રાખવો જોઇએ. તેથી તેને એવો હુકમ કર્યો કે, અરધું લશ્કર લઇને તમારે પોપ અને નેપલ્સના રાજા ઉપર સ્વારી કરવા જવું. અને અરધા લશ્કર ઉપર કેલ્લરમનને નીમેલા છે. તેણે આસ્ત્રિયન લશ્કર સામા જવું.

એ હુકમ પહોંચતાંજ નેપોલિયને પોતાના રાજીનામા જોડે લખ્યું કે 'અર્ધા લશ્કરથી આસ્ત્રિઅન લશ્કર સાથે આરંભેલી લડાઇની આખર આવશે નહિ મારી પાસે બધું લશ્કર હોવાથીજ હું આટલી લડાઇઓ જીતીને મિલાન શેહેરમાં આવ્યો છું. બે સારા સેનાપતિઓ કરતાં એક નઠારો ભલો." તેથી જેના પરાક્રમથી આપણે આટલી ફતેહ મળી તેને છોડી દેવાની તે અધિકારીઓની છાતી ચાલી નહિ. તેથી આખરે તેણે તેને ફરીથી આખા લશ્કરનો મુખ્ય સેનાપતિ બનાવ્યો. અને પછી તેનો અખ્ત્યાર લઇ લેવાની વાત કોઇ વાર કરી નહિ.

ઇટાલીમાં હતો ત્યાં લોકપ્રિય થવાનો નેપોલિયને ઘણો પ્રયત્ન કર્યો. ત્યાંના લોકોની અને તેની ભાષા એક હોવાથી તે સઘળા સાથે મીઠાસથી બોલતો, તથાપિ ઘણી લુટ કરવાને લીધે કેટલાક ઠેકાણાની પ્રજા તેનાથી કંટાળેલી હતી. ત્યાંના ૩૦૦૦૦ માણસોએ બંડ કર્યું, અને પેવ્હિઆના લોકોએ તો ફ્રેન્ચોને ઘણા પજવ્યા. પણ આખરે નેપોલિયને જાતે તેના ઉપર હુમલો કરીને તે શેહેર લીધું. શેહેર તાબે કીધા પછી ત્યાં ફ્રેન્ચ લોકોએ ઘણી લૂટ અને કતલ ચલાવી હતી. પણ નેપોલિયનના મનમાં તે લોકોની દયા આવી ને તેમ કરતાં પોતાના સિપાઇઓને કેટલીક વારે અટકાવ્યા. પણ કેટલાએક આગેવાન લોકોને દેહાંત શિક્ષા કરી. તે ઉપરથી નેપોલિયનના નામને ઝાંખ આવી. અગાડી આસ્ત્રિઅન લોકો સાથે લડતાં એક વાર તે શત્રુના હાથમાં સપડાતો હતો. પણ લગારમાં બચી ગયો. લડાઈ થઈ રહ્યા પછી દુશ્મનોને નસાડીને એક ઠેકાણે થોડાંક માણસો સાથે જમવા બેઠો હતો. મોડામાં કોળીઓ લે છે એટલામાં પાછળથી શત્રુની બીજી ટોળી આવી. એ સાંભળતાંજ તે બીજે રસ્તે ઘોડા ઉપર બેશીને નાશી ગયો. આ આફતમાંથી છુટયા પછી પોતાની પાછળ વિણી કાઢેલા શૂરા સિપાઇઓનો પેહેરો હમેશાં રાખતો હતો. પછી તેણે વ્હેનિસના લોકોએ સોળમાં લુઇ રાજાના ભાઇને પોતાના રાજ્યમાં રાખ્યો એવા દોષ તેના ઉપર મૂકીને ત્યાંનો પ્રજાસત્તાક મુલક જીતી લીધો. નેપોલિયનની બીકથી લુઇ રાજાના ભાઇને દેશમાંથી બહાર જવાનું કહીને વ્હેનિસના અધિકારીઓએ અમે ફ્રાન્સ અને આસ્ત્રિઆ વચેની લડાઇની અંદર કોઇ પક્ષમાં ન ભળતાં તટસ્થ રહીશું, એવો સંદેશો કહેવાને વકીલ મોકલ્યો. તે ઉપર નેપોલિયને કહ્યું કે, તમારા જેવા નિર્બળ લોકોના તટસ્થપણામાં માલ શો ? એમ કહીને તેણે તેમને હરાવીને કેટલોક

મુલક લઇ લીધો. તેવીજ રીતે તેણે નેપલ્સના રાજાને હરાવીને ખંડણી લી-
ધી. ને પછી પોપને સપાટામાં લીધો. તેણે તેના કેટલાક દેશ ઉપર હલ્લો
કરતાંજ પોપે તેની સાથે સલાહનું કહેણ મોકલ્યું. ત્યારે તેની પાસે નેપો-
લિયને એક કરોડ ખંડણી રોકડી, એક સો ચિત્ર અને મૂર્તિઓ તથા લશ્કરને
સામાન પુરો પાડવો તથા આંકોના, ફેરાસ અને બાલોંગા એ શેહેર અને
તેને લગતો દેશ એટલું માગ્યું. પછી ટસ્કની શેહેરની ખબર લેવાનો વિચાર
કર્યો. એનો ધણી આસ્ટ્રિઆના બાદશાહનો ભાઇ હતો. તે અસલથીજ ને-
પોલિયન સાથે સ્નેહથી ચાલતો હતો માટે તેનાં ચિત્રો વગેરે લીધાં નહિ.
પરંતુ તેના દેશમાંના લેઘોર્ન શેહેરમાં ઈંગ્રેજ વેપારીઓનો માલ ઘણો હતો
તે લૂટ્યો. તેથી ઘણા વેપારીઓનું નુકસાન થયું. અને ઇંગ્લીશ વહાણો બીને
નાશી ગયાં. ડ્યુકે મન માંહેનું દુઃખ બહાર ન દેખડાવતાં તેણે નેપોલિય-
નનો સારો આદરસત્કાર કર્યો. ત્યારે નેપોલિયને તેને કહ્યું. "તમારા ભાઇને
હવે લાંબર્ડી પ્રાંતમાં એક તસુ જગા પણ રહી નથી." આગળ કેટલેક વર્ષે
એ ઉદ્ધતાઇ વિષે બોલતાં તેણે કહ્યું કે, 'તરૂણ માણસમાં મદ ચડે એટલે
મોટી પંચાયત.'

'ફ્રાન્સ દેશના રાજ્યાધિકારીઓના મનમાં એ બધા દેશોને પોતાના
જેવા પ્રજાસત્તાક કરવાનું હતું. માટે તેમ કરવાને નેપોલિયન ઉપર આગ્રહ
કરતા. પણ તે કહેતો કે, લોકોને લૂટવા અને અમે તમારા મિત્ર છીએ ક-
હેવું એ બંને વાતો એકદમ કરી શકાશે નહીં. એ વગર નેપોલિયનને એમ
લાગતું કે, પ્રજાસત્તાક રાજ્ય કરતાં પોપ જેવા માંડળીક રાજા હોય તો
ફ્રેન્ચ લોકોને ખંડણી મેળવવાને ઠીક પડે. એવી રીતે આસ્ટ્રિઆ અને ઇટા-
લી દેશના સર્વ સંસ્થાનોને હરાવીને બધા પાસે ખંડણી લઇ તેમના ઉપર
પોતાનો દાબ બેસાડ્યો.

નેપોલિયન લિઓબેનમાં હતો ત્યારે તેનો નિશાળનો સોબતી બોરીન
ત્યાં આવ્યો. તેને નેપોલિયન ઘણા દિવસ થયાં પોતાનો ખાનગી કારભારી
કરવા સારૂ બોલાવતો હતો. જે નેપોલિયન 'મારે એક નાનું ઘર અને એક
ઘોડાની ગાડી એટલું મળ્યું એટલે બશ' એમ પારિસમાં કહેતો હતો તે
આ વખતે ધણી રાજ લક્ષ્મીવાળો થઇને મોટા મોટા કામદારો ઉપર અ-
મલ બજાવતો હતો. નેપોલિયને પોતાના મિત્રને જોયો કે, આગળ મુજબ
ખુલ્લા દીલથી વાતો કરી, અને આખરે એક વાર તો આવ્યોની, એમ

કહ્યું. બોરીન ઘણો ચેતન હતો, તેને દુનિઆની માહિતી સારી હતી. માટે બીજી વાર આવ્યો ત્યારે બરોબરી આ પ્રમાણે ન બોલતાં તેણે સેનાપતિને નમ્રપણે દુરથીજ સલામ કરી. મિત્રની એ રીત નેપોલિયનને પણ પસંદ આવી. એવી રીતે મોટપણે ચઢ્યા પછી પણ નેપોલિયન પોતાનાં પહેલાંના મિત્રો વિષે મમતાળુ હતો તથાપિ આપણે પ્રાપ્ત થએલા મહત્વને સોભવા જેવી ગંભીરાઇ રાખવાને તે તેની સાથે પેહેલાં જેવો હળી મળીને ચાલતો નહોતો.

ભાગ ૬ ઠો.

આગલા ભાગમાં કહ્યા પ્રમાણે આસ્ત્રિઆની હાર થઇ ને સલાહ કરવાનું ઠર્યું, તથાપિ બંને તરફથી કંઇ કંઈ બેહાના કાઢીને સલાહની વાત લંબાણ ઉપર નાંખતા હતા. જર્મની મધ્યે ફ્રાન્સ દેશની બીજી ફોજ હતી તેને પોતાની મદદમાં લઇને આસ્ત્રિઆની રાજધાની વ્હિયેના શેહેર ઉપર હુમલો કરવાનો નેપોલિયનનો વિચાર હતો. ને પારિસમાં ચાલતી રાજ્ય બંવસ્થા ભાંગી નાંખવાની કેટલાક રાજપક્ષી લોકોએ ખટપટ માંડી હતી. તેનો પરિણામ શો થાય છે તેની આસ્ત્રિઆનો પાદશાહ રાહ જોતો હતો. પારિસમાં ખટપટ ચાલી છે તે નેપોલિયન પણ જાણતો હતો. વ્હેનિસ શેહેર જીતી લીધું ત્યારે નેપોલિયનને ખુશ કરવા સારૂ ત્યાંના લોકોએ, ત્યાં એક ફ્રાન્સનો રાજ્યપક્ષી ગ્રહસ્થ રહેતો હતો તેને પકડી આણ્યો. તેની પાસેના કાગળ પત્રો વાંચી જોતાં નેપોલિયનને ઉપલી ખબર માલમ પડી હતી. જર્મની તરફની ફ્રેન્ચ ફોજનો સેનાપતિ જે પ્રખ્યાત પિચેગ્રૂ તે ફરી જઇને રાજ્યપક્ષમાં મળ્યો છે અને તેને લીધેજ તેણે કેટલાક જીત થવાના પ્રસંગો ગુમાવ્યા એવું પણ પેલા કાગળો ઉપરથી નેપોલિયને જાણવામાં આવ્યું. તે તેણે પારિસના રાજ્યાધિકારીઓને લખી જણાવ્યું, અને તેની જોડે લખ્યું કે, રાજ્ય પક્ષનો નાશ કરીને સ્વસ્થતા કરવાને જોઇએ તે પૈસા અને લસ્કરની મદદ હું આપીશ. તે ઉપકારનો બદલો વાળવાને નેપોલિયનને રાજ્ય કારભાર ચલાવનારી મુખ્ય મંડળીમાં તેને જગા આપવી એવો તેના કેટલાક મિત્રોએ ઉદ્યોગ કર્યો, પણ તે પાર પડયો નહિ. કારણ રાજ્યાધિકારીઓને લાગ્યું કે, નેપોલિયન એક વાર એમાં દાખલ થયો કે, પછી આપ-

ણને એ ઠેકાણે મૂકીને એજ પોતાના હાથમાં સર્વે અધિકાર લેશે. નેપોલિયને પણ બરોબર હજી જોઇએ તેવો વખત આવ્યો નથી એમ સમજી તે બાબત વધારે ખટપટ કરી નહીં. પિચેગ્રૂને દેહાંત શિક્ષા થાય એમ નેપોલિયનના મનમાં હતું. તથાપિ હાલની રાજ્ય સ્થિતિથી કંટાળીને ઘણા લોકો રાજા પક્ષ તરફ વળ્યા છે માટે એમ કરવાથી કદાપિ તોફાન થાય એવી બીકથી અધિકારીઓએ તેને માત્ર બરતરફ કર્યો. બીજી શિક્ષા કરી નહીં.

પારિસની ખટપટથી ફાયદો થવાની નિરાશા થઇ ત્યારે આસ્ત્રિયન બાદશાહે નેપોલિયનને પોતાની રીત પ્રમાણે પત્ર લખ્યો તેમાં કોલકરાર કરવાને આટલું મોડું થયું તેની નવાઇ જણાવીને પોતાના નિકાલ ઉપર લાખો માણસોનું નશીબ લટકેલું છે એમ લખ્યું. કોલકરારની વાત ચાલી ત્યારે કેટલીક કલમો નેપોલિયને કહી, તે આસ્ત્રિઅન વકીલે નાકબૂલ કરી, ત્યારે નેપોલિયને ગુસ્સે થઇ હાથમાં એક કિંમતી સુંદર કાચપાત્ર લઇને બોલ્યો' 'આણી મેર જુઓ. બે મહિનામાં આ વાસણ પ્રમાણે આસ્ત્રિઅન રાજ્યના કકડા કરીશ.' એમ બોલી તે વાસણ જમીન સાથે જોરમાં પછાડીને ચાલતો થયો. ત્યારે આસ્ત્રિયન વકીલે ઘણા કાલાવાલા કરીને તેને ટાઢો પાડયો, ને પછી તરતજ કોલકરાર કર્યો તેમાં ફ્લાંડર્સ વગેરે આસ્ત્રિઆનો મુલક અને કેટલાએક કિલ્લા ફ્રાન્સને મળ્યા. ખરૂં જોતાં આસ્ત્રિઆની મદદમાં વ્હેનિસના લોકોએ પોતાનો નાશ કર્યો હતો એમ છતાં તેમનો મુલક ફ્રાન્સ અને આસ્ત્રિઆએ બંને જણાએ વેહેંચી લીધો તેમજ અયોનિયન બેટ અને ડાલ્માશિઆ પ્રાંત ફ્રાન્સ સાથે જોડી દઈ ફ્રેન્ચ રાજ્ય સ્થાપ્યું. આ બંને વાતથી આસ્ત્રિઆનું એકલપેટાપણું અને નેપોલિયનનું લોકોને સ્વતંત્ર કરવાનું ખોટું બહાનું બંને યુરોપના લોકોના જાણવામાં આવ્યાં.

ઉપર કહેલા કોલકરાર ફ્રાન્સના રાજ્યાધિકારીઓને ન પુછતાં નેપોલિયને પોતાની મરજી માફક કર્યા. તેમાંની કેટલીએક કલમો અધીકારીઓને ગમતી નહોતી તે તેણે તેમાં નાંખી અને કેટલીએક જોયતી હતી તે તેણે ન નાંખી. એવું નેપોલિયનનું સ્વતંત્રપણું જોઇ અધિકારીઓ બીવા લાગ્યા. અને નેપોલિયન શું કરે છે તે જોવા સારૂ કંઇ કંઇ નિમિત્તે માણસો મોકલતા. તેની તે સારી પેઠે આગતા સ્વાગતા કરતો. પણ સર્વ રાજ્યકારભાર પોતાના હાથમાં છે એવું તેને દેખડાવતો હતો. વળી અધિકારીઓને વહેમ આણવા જેવી એક બીજી વાત બની તે એવી કે, સલાહના ઠરાવની કલ-

મમાં 'ફ્રાન્સમાં પ્રજા સત્તાક રાજ્ય થયું' એમ આસ્ત્રિઅન વકીલે એક કલમમાં લખ્યું હતું, તે જોઇ નેપોલિયન બોલ્યો, 'એ શબ્દો કહાડી નાંખો. એ વાત આકાશમાં સૂર્યની પેઠે સ્પષ્ટ છે.' ઠરાવ નકી થયા પછી એક દેવળમાં કંઇ સમારંભ થયો. ત્યાં નેપોલિયનને બેસવાને સારૂં આસન બનાવ્યું હતું તેના ઉપર આસ્ત્રિઅન વકીલ બેસવાનો ઇરાદો રાખતો હતો. પરંતુ નેપોલિયને તેનો હાથ પકડીને કહ્યું કે, 'તમારો ધણી હોત તોપણ ફ્રાન્સ દેશના સત્તાધીશનું માન લીધા વિના હું રહેત નહિ.'

આસ્ત્રિઆ સાથે કોલકરાર થતા હતા ત્યારે જોસેફાઇન નેપોલિયનને મળવાને ઇટાલી દેશમાં આવી. જે જે શેહેરમાંથી તે ગઇ, ત્યાંના લોકોએ તેની રાણીના જેવી પરોણા ચાકરી કરી. તે વખતે નેપોલિયન મિલાન શેહેરની પાસેના માંટેબેલ્લો નામે ઉત્તમ કિલ્લામાં રહેતો હતો. લગ્ન થયાને થોડાજ દિવસ નહીં થયા એટલામાં પ્રિયાનો વિયોગ થવાથી બંને જણાના ઉપરાઉપરી કાગળો આવતા હતા. એક વાર નેપોલિયને તેણીને લખ્યું કે, "વર્મ્સરે મને તારા વિયોગે દુઃખથી આંસુ નાંખતો કર્યો; તેનું ફળ તેને ભોગવવું પડશે," એવી રીતના ચમત્કારિક પત્રો લખતો. જોસેફાઇનની રીતભાત ને ચાલચલણ બધાને પસંદ પડવા જેવી ઘણીજ સારી અને રાજ્યપત્નીને લાયકની હતી. ત્યાં જે મોટા લોકો આવતા હતા તે સર્વ તેનાં વખાણ કરતા અને તે પણ સર્વનો યથાયોગ્ય આદર સત્કાર કરતી. તેથી માંટેબેલ્લોનો રાજમેહેલ લોકો કહેવા લાગ્યા. તેમાં ગીત, વાદ્ય, નાચ અને જયાફત એમાંનું કંઈ પણ હમેશાં હોયજ. પછી જોસેફાઇનને સાથે લઇને તેણે ઘણા પ્રાંતો જોયા, તે વેળા તમામ જગાએ રાજા રાણી જેવો બંનેનો દમામ હતો. એવા આનંદનાવખતમાં નેપોલિયનની એક બેહેને તેના ઉપર કાગળ મોકલ્યો, તેમાં તેણે એમ લખ્યું હતું કે, 'ગરીબ છીએ માટે અમને છોડીશ નહિ, ગમે તેટલો પણ તું અમારો ભાઇ છે,' એ પત્ર વાંચીને તેને લગાર માઠું લાગ્યું.

સલાહના કોલકરારની કેટલીએક નાની નાની કલમો ઠરાવવાની હતી તેથી તેને કેટલાએક દહાડા રાસ્તદમાં રેહેવું પડયું. ત્યાં રેહેનારા અધિકારીએ તેનો સારી રીતે માન મર્તબો રાખ્યો. પણ ત્યાં તેણે ઝાઝા દહાડા કહાડયા નહિ. તેણે ધાર્યું કે ઠરાવની કેટલીએક બાબતો વિષે વાદવિવાદ થવા લાગ્યો તો આપણા ઘણા દહાડા ભાગશે. તેને પારિસ જઇને રાજ્યપ્રકરણી

કેટલીક વાતો તેના લાભમાં છે. કે નહિ એ નજરે જોવાનું હતું. વાસ્તે ત્યાં જવા નીકળ્યો અને પારિસમાં દાખલ થતી વખતે પોતાની જીતના નિશાનો અગાડી ચલાવ્યાં. તેના ઉપર સર્વ ઠેકાણેની ફતેહનો એહેવાલ સંક્ષેપમાં લખેલો હતો. તે જોઇ એક માણસે આટલા થોડા વખતમાં આવું મહા પરાક્રમ કર્યું, એ જોઇ લોકોને નવાઈ લાગી. રાસ્તદમાં નેપોલિયનનો હઠી સ્વભાવ જણાઇ આવ્યો. કાઉંટ્ ફ્રેસેન નામે સ્વિત્સર્લંડનો વકીલ હતો, તેણે ફ્રાન્સ દેશની રાજ્યક્રાંતિ વખતે સોળમા લુઇ અને તેની રાણીની તરફની ઘણી ખટપટ કરી હતી. તેને લીધે નેપોલિયને તેને ખુલ્લું કહ્યું કે, એવા ઉઘાડા ફ્રાન્સ દેશના પ્રજાસત્તાક રાજ્યની વિરૂદ્ધ હોનાર માણસ સાથે હું રાજ્યપ્રકરણીય ભાષણ નહીં કરૂં. એથી કાઉંટ ફ્રેસેનને પાછું જવું પડયું.

મોટું લશ્કર તૈયાર કરી, તેનો અધિકાર નેપોલિયનને આપીને ઈંગ્લાંડ દેશ જીતી લેવડાવવાનો મનસુબો રાજ્યાધિકારીઓએ કર્યો હતો તે નેપોલિયનની જાણમાં આવ્યો હતો, તે ઉપરથી પારિસમાં મારી ગરજ છે, એવું બહાનું કહાડીને કોલકરારનું કામ બીજા કામદારને સોંપીને પોતે પારિસ જવાને નીકળ્યો. રસ્તામાં જતાં લોકોએ તેને છાજે એવો તેનો માન મર્તબો રાખ્યો. અને પારિસ પહોંચ્યા પછી રાજ્યાધિકારીઓએ તેની ઘણા ઠાઠથી ભેટ લીધી. તમામ શેહેરના લોકો સમારંભ જોવા ગયા હતા. તે વખત તાલેરંદ નામે ઠરેલ માણસે ખુબીદાર ભાષણ કર્યું. તેમાં તે એમ બોલ્યો કે, નેપોલિયનની મહત્વાકાંક્ષા પ્રજાસત્તાક રાજ્યને જોખમકારી નથી. તેને મુળથીજ વિદ્યાભ્યાસની ટેવ છે તે આપણા દેશને માટે તેણે છોડવી જોઇએ. ત્યાં નેપોલિયને પણ વજનદાર ભાષણ કર્યું, અને આખરે અધિકારીઓએ ઈંગ્લાંડ ભણી ધ્યાન રાખવાની તેને સૂચના કરી.

પારિસમાં ગયા પછી ત્યાં નેપોલિયન છેકજ સાદાઇથી રહેવા લાગ્યો. તે કોઇ પણ મંડળીમાં ભળતો નહિ અને પોતાના મનમાં શું છે તે કોઇને જણાવતો નહિ. દરરોજ તેના મનમાં કંઇ પણ મોટી ઘડ ભાંગ ચાલતીજ હોય એમ જણાતું. તેને ઘેર ઘણા લોકો આવતા, તેને જોસેફાઇન સારૂં આદરમાન આપતી. તે હલકા અને મોજીલા લોકો જોડે મુદલે ભળતો નહોતો. તે કહે તો કે, હું વળી કાંઇ બીજાં પરાક્રમ કર્યા વગર રહ્યો તો મને એમ બે ત્રણ વાર જોયા પછી તેઓ મારી તરફ ઢુંકીને જોશે પણ નહિ. એક પછી એક એમ વારા ફરતી નવીનવી કીર્તિ મેળવવી જોઇએ. નેપોલિયનને

જોવાને જ્યાં ત્યાં લોકોની ભીડ જોઇને બોરીન બોલ્યો, કેટલા લોકોની આંખો તમારી તરફ લાગેલી છે, તમે મોટા ભાગ્યશાળી છો. તે ઉપરથી નેપોલિયન બોલ્યો, મને કાલે સવારે ફાંશી દેવાને નકાશમાં લઇ જાય તોપણ લોકો એમજ એકઠા થશે ! તે માણસના સ્વભાવથી સારી પેઠે વાકેફ હતો.

પારિસમાં એક મોટા મોટા વિદ્વાન શાસ્ત્રી લોકોની સભા હતી. તે સભાએ નેપોલિયનને સભાસદ નીમ્યો. તે સભામાં વાદવિવાદ કરવાને માટે તે હમેશાં જતો હતો. સભામાં ભાષણ કરતાં તેણે એક વાર એવું કહી દેખાડયું કે, ખરો વિજય તો જ્ઞાન વડે અજ્ઞાનને જીતવાનો છે. આ વિજય માત્ર કોઇના અશ્રુપાતનું કારણ થતો નથી. નેપોલિયનને માન આપવાને તે જે પોળમાં રહેતો હતો તેનું નામ બદલીને કીર્તિ એનું નવું નામ રાખ્યું. એવા આનંદમાં છતાં કેટલીએક વાતોને લીધે તેનુ મન ચિંતામાં હતું. રાજ્ય કારભાર કરનારા કેટલાએક લોકોથી તમારી કીર્તિ ખમાતી નથી માટે તેમણે તમારો જીવ લેવાનો ઘાટ ઘડયો છે, એવી ખબર તેને કોઇએ કહી તેથી તેને ઘણી ધાસ્તી લાગી. તેની જોડે વળી જોસેફાઇન ઉડાઉપણાથી ખરચ કરીને નાના પ્રકારના એશઆરામની વસ્તુઓ ખરીદ કરતી એ પણ તેને ગમતું નહોતું.

આસ્ત્રિઆ વગેરે દેશો સાથે થએલા કરારને જાહેર કરવાને દિવસે મોટા સમારંભ થયો. તે વખતે તે જેના પરાક્રમથી ફ્રાન્સ દેશને એટલી કીર્તિ મળી હતી તેને નજરે જોવાને હજારો લોકોની ભીડ થઈ. સઘળા લોકો તેને નામે જય ગર્જના કરવા લાગ્યા. એ જોઇ રાજ્યના આગેવાનોને ઘણું માઠું લાગ્યું. તે વખતે નેપોલિયને જોસ્સાથી ભાષણ કર્યું, તેમાં તે એમ બોલ્યો કે, એ બધો જશ ફ્રેન્ચ સિપાઇઓના પરાક્રમને લીધે છે. તે વેળાએ બારાસ એમ બોલ્યો કે, નેપોલિયનને ઉત્પન્ન કરવાને વિધાતાએ પોતાની સર્વ શક્તિ ખરચેલી છે. એ સાંભળતાંજ લોકોએ ખુશીના પોકારો કર્યા; તે કારભારીઓના હૃદયમાં શંકૂની પેઠે વાગ્યું અને ઇટાલી દેશમાંથી આવેલા ફોજના લોકો તો ખુલ્લી રીતે બોલવા લાગ્યા કે, આ બધાઓને ખસેડીને આપણા સેનાપતિને રાજ્ય ઉપર બેસાડવો. નેપોલિયન ફ્રાન્સ આવવા પહેલાં તેને એક મોટી જહાગીર અને ઇનામ આપવાનો મનસુબો ચાલતો હતો, પરંતુ તેની મોટાઇથી આપણો નાશ થશે એવા વિચારથી કેટલાક કારભારીઓએ તેમ થવા દીધું નહિ તેથી કેટલાએક ના-

ખુશ થયા. કારણ નેપોલિયનને ઘણા પૈસા ફ્રાન્સમાં મોકલ્યા છતાં તેને બ-ક્ષીસ આપવાને પણ કારભારીઓ કબૂલ કરતા નથી. એ ઉઘાડો અન્યાય છે એમ ઘણા જણાના મનમાં આવ્યું. નેપોલિયનની વિખ્યાતિને લીધે તેના બે ભાઇઓનો રાજ્ય કારભારમાં સારો પ્રવેશ થયો હતો તોપણ આપણું કામ પાર પાડવાનો વખત હજી સુધી આવી પહોંચ્યો નથી એમ સમજીને તેણે પોતાનું મન ફરીને લડાઈ કરી જય મેળવવા તરફ લગાડયું.

ઈંગ્લાંડ ઉપર સ્વારી કરવાના ઇરાદાથી નેપોલિયને પ્રથમ તો ઈંગ્લાં-ડની સામે આવેલા કિનારા ઉપરની લડાઇની સર્વ જગા તપાસી જોઇ તેને લીધે તેને એ જગાની સારી વાકેફગારી થઈ, તેથી તે રાજ્ય ઉપર બેઠા પછી તેણે તે પ્રદેશમાં સારો સુધારો કર્યો. એ તપાસ ઉપરથી તેની ખાત્રી થઇ કે ઈંગ્લાંડ ઉપર હુમલો કરવાનો વખત હજી સુધી આવ્યો ન-થી. તે બોલ્યો, આવી વખતે ફ્રેન્ચ લોકોને હું બાસ્તીમાં નાંખવાનો નથી. ઇંગ્રેજોની સારી તૈયારી છે તેની સામા થવા સારૂ આપણી ઘણી સારી તૈ-યારી જોઇએ. એ ઈંગ્લાંડ ઉપર ચડાઇ કરવાની નાઉમેદી થવાથી તેણે આ-ફ્રિકા ખંડ માંહેલા મિસર દેશ ઉપર સ્વારી કરવાનો મનસુબો કર્યો. આ-ગળથીજ તેના મનમાં હતું કે, માલ્ટા બેટ લઇને મિસર જીતી લેવો એ-ટલે અમેરિકાના ફ્રેન્ચ લોકોના થાણા ઈંગ્રેજોએ લીધાં છે તેનો બદલો વ-ળશે, અને હિંદુસ્તાનના ઈંગ્રેજી વેપાર અને રાજ્યને હરકત થઇ શકશે. તે બોલ્યો, 'યુરોપ ખંડ ગુફા છે તેને સર્વ વૈભવ એશિઆમાંથી મળેલો છે.'

ઈંગ્લાંડની ખોડ તોડવાનો વિચાર રાજ્યાધિકારીઓના મનમાં હતો, પણ નેપોલિયન સરખા અનુભવી માણસનું મત વિરૂદ્ધ હોવાથી પોતાનો વિચાર પાર પાડવાને તેની છાતી ચાલી નહિ. મિસર દેશ ઊપર સ્વારી કરવાની રજા આપવાનું એ તેના મનમાં નહોતું અને નેપોલિયન જાય તો આસ્ત્રિઆ ફરીને માથું ઊંચકે એવી બીક હતી, તથાપિ જો નેપોલિયન દે-શમાં રહે તો કદાચિત તેનાથી આપણા અધિકારને હરકત પહોંચે. એવું મનમાં આણીને તેને ચડાઇ કરવાની રજા આપી. એ વગર ત્યાં આપણા લોકોને ઘણા પૈસા મળશે એમ પણ તેમની આશા હતી. ઈંગ્લાંડ ઉપર સ્વારી કરવાની તૈયારી નાર્મંડી અને પિકાર્દી પ્રાંતમાં ચાલતી હતી. તેણીમેર ઈંગ્રેજોનું ધ્યાન હતું માટે ત્યાં નેપોલિયન વારંવાર જતો. પણ છાની રીતે તેણે ભૂમધ્ય સમુદ્ર ઉપર તડામાર તૈયારી ચલાવી હતી. ફ્રાન્સ દેશમાં ક-

ળા કૌશલ્ય વધારવાને સારૂ ઇટાલી દેશમાંથી જેમ ચિત્રો આણ્યા તેવીજ રીતે મિસર દેશમાંની પ્રાચીન કાળની વસ્તુઓનો શોધ કરીને અર્વાચીન શાસ્ત્રને ઉત્તેજન આપવા સારૂ તેણે પોતાની સાથે સો વિદ્વાનો લીધા હતા. અને પારિસમાંથી નીકળતાં પેહેલાં તેણે પોતાના ખાનગી કારભારીને ભૂગોળ, પ્રવાસ વર્ણન, ઇતિહાસ, કાવ્ય, નાટકો, રાજ્યનીતિ વગેરેના પુસ્તકો સાથે લેવાને કહ્યું હતું. તેણે કુરાન અને બૈબલ વગેરે ધર્મપુસ્તકો પણ સાથે લીધાં હતાં.

તૂલો શેહેર આગળ તમામ લડાઉ વહાણોની મોટી તૈયારી થઇ. રાજ્ય કારભારમાં પોતાને મોટાઇ મળવાની ખટપટમાં નેપોલિયને ઘણાએક દહાડા કહાડયા, તથાપિ હમણાં વખત આવ્યો નથી એમ જોઇને મિસર ઉપર સ્વારી કરવા સારૂ તૂલોમાં આવ્યો અને ત્યાં યોદ્ધાઓને શૂર ચડે માટે ભાષાણ કર્યું; ત્યારે તેમાં બોલ્યો, રોમન લોકોએ કાર્થેજના લોકો જોડે જમીન અને પાણી ઉપર લડાઇઓ કરી. ઈંગ્લાંડ એજ ફ્રાન્સનું કાર્થેજ છે. સ્વતંત્રતા દેવીને નામે હું તમને સમુદ્ર ઓળંગીને દૂર દેશમાં લઇ જઇશ. ત્યાં તમને ઠંડા યુરોપ ખંડમાં કદી નહીં મળે એવી કીર્તિ અને પૈસા મળશે. છેક હલકા સિપાઇને સુદ્ધાં સાત એકર જમીનનું ઇનામ મળવું જોઇએ. જમીન કયાંની એ તો તે કંઇ બોલ્યો નહિ, તથાપિ આજ સુધી તેણે આપેલું વચન કદી ખોટું થયું નહોતું તેથી આ ભાષાણ સાંભળીને સઘળા ઘણા ખુશીથી એની જોડે નીકળી પડયા.

તુલોમાં લડાએક વહાણો તૈયાર થયાં છે એ ઈંગ્રેજ સરકારને ખબર હતી અને તે વાહાણો પણ આપણા દેશ ઉપર હુમલો થવાનો છે તેની મદદમાં આવવાનાં છે એમ તેને ધાસ્તી હતી. એટલે નેપોલિયનના મનના વિચારની તેને ખબર નહોતી. તથાપિ તેણે પ્રસિદ્ધ પરાક્રમી નેલ્સનના હાથ હેઠળ લડાએક વહાણો આપીને તેણીમેર મોકલ્યો. નેલ્સનના દેખતાં વહાણો હંકારીએ તો મોટું દુઃખ એમ નેપોલિયનને ખબર હતી; તથાપિ તા० ૧ મે સને ૧૭૯૮ની રાત્રે તોફાન થવાને લીધે નેલ્સનને પોતાનાં વહાણો આઘાં લઈ જવાં પડયાં એટલામાં ઉતાવળ કરીને તમામ વહાણો હંકારવાનો નેપોલિયને હુકમ કર્યો. સવારના પોહોરમાં આકાશ નિર્મળ થઇને સારો પવન ફુંકાવા લાગ્યો ત્યારે સર્વ લોકોને ઘણો આનંદ થયો અને તેઓ નેપોલિયનના નશીબની તારીફ કરવા લાગ્યા. એ બધાં વહાણોમાં મળીને

ચાળીસ હજાર લશ્કર તેની પાસે હતું અને બીજા અમલદારો હતા તે જુદા. તે બધાની ખાત્રી હતી કે, નેપોલિયન જ્યાં જશે ત્યાં તેને ફતેહ મળશેજ.

ભાગ ૭ મો.

નેપોલિયન તુલોથી વહાણો હંકારીને નીકળ્યો તે પ્રથમ ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં માલ્ટા બેટમાં ઈંગ્રેજી થાણું હતું તે લેવા ગયો. ત્યાંના થાણુદારને ફ્રેન્ચ દેશના અધિકારીઓએ અગાડીથી ફોડી મૂકયો હતો તેથી ત્યાં અમથી લગાર ઝપાઝપી કરીને કિલ્લો ફ્રેન્ચોએ જીતી લીધો. તે કિલ્લો મોટો હતો માટે માંહે પેસતી વેળા નેપોલિયન બોલ્યો, અહિં આપણા મિત્ર હતા તે સારૂં થયું, નહિ તો આમ સેહેલથી આપણે દાખલ થઇ શકત નહિ.

માલ્ટાના બચાવ જેટલું લશ્કર મૂકીને તે ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો. દરિઆમાંથી આઘે ઇટાલીના પર્વતોનાં શિખરો જોઇને પોતાની આગલી જીતની યાદ આવી તેનું મન ઉશ્કેરાયું હતું. નેપોલિયનનો એટલો ધાક હતો કે, ત્રણુસેં વહાણો અને તે ઉપર એટલાં માણુસો હતાં પણ બધે શાંતી હતી, તેનું મન અનુપમ હતું. સાથે વિદ્વાન માણુસો હતા તેની જોડે રસ્તામાં ધર્મ, રાજ્ય અને જ્યોતિષ શાસ્ત્ર ઈત્યાદિ ગહન વિષયો ઊપર તે વાદવિવાદ કરતો હતો.

નેલ્સનને વટાવીને ગયો પણ તેને તેનો ઘણો ડર હતો. નેલ્સનને ફ્રેન્ચ વાહાણો ગએલાં જણાયાં કે તે મિસર દેશ તરફ ગયાં હશે એવી અટકળ બાંધી તેની પાસે ફોજ થોડી હતી તોપણ ફ્રેન્ચ લોકોની પીઠ પકડવાનો નિશ્ચય કરીને તેમની પેહેલાં નીલ નદી પાસે આવ્યો. રસ્તામાં એ બંને લશ્કરો એક બીજાથી સાત આઠ ગાઉને અંતરે હતાં. તે વખત લડાઇ થાત પણ તે વેળા ધુમસ પડેલી હોવાથી એક બીજાએ દીઠું નહિ. નેપોલિયન અલેકઝાંડ્રિઆ શેહેર પાસે હશે એમ ધારીને નેલ્સન ત્યાં આવ્યો પણ ત્યાં તેને દીઠો નહિ તેથી તે બીજી મેર ગયો. તે ગયા પછી બીજે દહાડે ફ્રેન્ચ વહાણો ત્યાં આવ્યાં. ત્યાં બીજા કોઇના વહાણો નથી એમ જોઇ તેણે લશ્કરને તાબડતોબ જમીન ઊપર ઉતરવાનો હુકમ કર્યો. એટલામાં આઘે એક વહાણુ દેખાવા લાગ્યું, તે દુશ્મનનું હશે એમ સમજીને તે બોલ્યો. 'હે પ્રભુ, મારે છકલાક જોઇએ છીએ. એટલા તું નહિ આપે કે?' એ વહાણ

ઈંગ્રેજનું નથી એમ જણાતાંજ કિનારે ઉતરવાની ઉતાવળ કરવાનું કહ્યું. તે વખતે રાત અને સમુદ્રમાં તોફાન હતું, તેથી હાથ નીચેના અમલદારો સવાર થતાં સુધી થોભવાના કાલાવાલા કરતા હતા, પણ તેણે માન્યું નહિ. તેથી બંદરમાં ઉતરતાં ઘણાં માણસો દરિઆમાં પડીને ડુબી મુવાં. એવી રીતે મિસર દેશના સિકંદરિઆ શેહેરની પૂર્વ તરફ આસરે પાંચ ગાઉ ઉપર ફ્રેન્ચ લોકો સને ૧૭૯૮ ના જુલાઈ મહિનાની બીજી તારીખે ઉતર્યા.

એ વખત મિસર દેશ યુરોપી તુર્કસ્તાનના તાબામાં હતો. એ તુર્કસ્તાન અને ફ્રાન્સને લડાઇ નહોતી. તેથી સિકંદરિઆના અમલદારની લડાઇ કરવાની તૈયારી નહોતી. તોપણ થોડી વાર ટકી રહ્યા. પણ આખરે તે શેહેર ફ્રેન્ચોએ સર કર્યું. બસેં ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ એ ઝપાઝપીમાં પડયા. અને તુર્કનો ઘણો નાશ થયો. શેહેરમાં દાખલ થયા પછી તેમણે ત્યાંના લોકોને ઘણા લૂટયા.

મિસર દેશમાં દાખલ થયા પેહેલાં નેપોલિયને પોતાના લોકોને શીખામણ દીધી કે, "હવે આપણે જે લોકો જોડે રહીશું તે મુસલમાન છે. તેના ધર્મની પેહેલી બાબત એ છે કે, એક ઇશ્વર છે; અને મહમદ તેને ઓળખાવનારો છે, તેના વિરૂદ્ધ બોલશો મા. જૂ (યાહુદી કે ઇસ્રાઇલ) અને ઈટાલીના લોકો જોડે જેમ તમે ચાલ્યા તેમ એની જોડે પણ ચાલજો. જૂ અને ઇટાલિયન લોકોના ધર્માધિકારીઓને જેમ તમે માન આપ્યું તેમ એમના ઈમામ અને કાજીઓને આપજો. રોમન લોકોનું લશ્કર કોઇ પણ ધર્મના લોકોને દુઃખ દેતું નહોતું. યુરોપખંડની રીતભાતથી જુદી રીતભાત આપણી નજરે પડશે. તે પ્રમાણે ચાલવાની આપણે ટેવ પાડવી જોઇએ. એ લોકો આપણાથી જુદી રીતે બૈરાંને રાખે છે. જે કોઈ બીજાની વસ્તુ ઉપર કપટ દૃષ્ટીએ જુવે છે તે દુષ્ટ છે, લૂટથી કોઇ માતબર થતો નથી. પણ તેની ગેરઆબરૂ થાય છે. ને આગળના લાભનું નુકસાન થાય છે. અને જેની સાથે સ્નેહભાવ રાખ્યાથી આપણું સારૂં થવાનું છે તે આપણા મિત્ર થાય છે." મહંમદે પોતાની બુદ્ધિથી દુનિઆમાં આવડી મોટી ઉથલપાથલ કરી મૂકી તે જોઇ તેને ઘણી નવાઇ લાગી. નેપોલિયન નશીબને માનનારો હતો, તેથી તેને લાગ્યું કે આપણાથી પણ મહંમદ જેવું થઈ શકશે.

અલેકઝાંડ્રિઆ શેહેર લીધા પછી તેણે મિસરી લોકોને જાહેર કર્યું કે, "લોકો તમને કહેશે કે, હું તમારો ધર્મ ડુબાવવાને આવ્યો છું તે માનશો

નહીં. પણ તમારા હક્કોનું રક્ષણ કરવા અને તમારા ઉપર જુલમ કરે તેને સજા કરવા આવ્યો છું. મેમલુક લોકો કરતાં, ઇશ્વર, મહંમદ અને કુરાન વિષે મારા મનમાં વધારે પૂજ્ય બુદ્ધિ છે; કાજી અને ઇમામો, હું તમને ખાત્રીથી કહું છું કે, અમે ખરા મુસલમાન છીએ. પોપ અને માલ્ટાના લોકોની અમે ખોડ ભુલાવી દીધી નથી કે? અમારી સાથે સારી રીતે ચાલશે તે ત્રણ ગણો સુખી થશે. અને મેમલુકો તરફથી લડશે તેનો નાશ થશે."

મિસર દેશ નામનોજ માત્ર તુર્કિ અમલમાં હતો. પણ ખરી સત્તા તો મેમલુકોની હતી. એ લોકો મોટા જહાગીરદાર જેવા હતા. તેના તાબામાં મિસરના જૂદા જૂદા પ્રાંતો હતા. એ લોકો એક બીજા જોડે લડતા, અને તુર્કિ સરકાર સામા પણ બખેડા કરતા હતા. એમની પાસે ઘોડેસ્વાર ઘણા સારા હતા અને તે જાતે ઘણા ધીટ, લડાઇના કામમાં કુશળ, અને શૂરા હતા. તેમનામાં એવી ચાલ હતી કે, એક અધિકારી મુવો એટલે સર્વમાં શ્રેષ્ટ અને શૂરો હોય તેને ગાદી ઉપર બેસાડતા. નેપોલિયન કહે તો કે, "મેમલુકના સ્વાર અને ફ્રેન્ચ પાયદળ એકઠું થાય તો આખી દુનિઆ જીતે." એ લોકો પ્રજાને ઘણી પીડતા, તેથી ફળદ્રુપ જમીનના સારા ખેડુતને પણ ખાવાનાં સાંસા હતા.

તારીખ ૭ મી જુલાઇ સન ૧૭૯૮ ને દિવસે તે સિકંદરિઆથી કેરો જવા નીકળ્યો. મુસલમાનો તૈયાર ન થાય તેની પેહેલાં ધશી જવાનો તેનો વિચાર હતો. નાઇલ નદી ઉપર કેટલુંએક લશ્કર મુકીને બીજું આગળ ચાલવા લાગ્યું. ત્યાંની હવા ઘણી ખરાબ હતી. નાના પ્રકારનાં જીવ જંતુ માણસને ઘણું દુઃખ દેતાં અને તપેલી રેતીથી આંખો આવતી. પાણીની પણ તાણુ હતી. પાણી કોઈ ઠેકાણે મળે તો તે ઘણું નઠારૂં. એક વાર એવું બન્યું કે, તેમની આંખે સારાંસ્વચ્છ પાણીનું તળાવ દીઠું તેથી તરસથી વ્યાકુળ થએલા ફ્રેન્ચ લોકો ખુશી થઇને તેણી મેર પાણી પીવા દોડયા. ઘણે દૂર સુધી ગયા પણ પાણી તો દીઠું નહિ. ત્યારે એ મૃગજળ છે એમ તેમણે જાણ્યું. મિસર દેશમાં તાપ ઘણો હોવાથી મૃગજળના ચમત્કાર ઘણી વાર જોવામાં આવે છે. રસ્તામાં માણસ, જનાવર, ઝાડ વગેરે કંઇ નજરે પડતું નથી. એવો પ્રદેશ જોઇને લશ્કરના ઘણા કસાયલા લોકો પણ હિંમત હારી ગયા. કેટલાએક કહેવા લાગ્યા કે અમને સાત એકર જમીન આપવાના તે એજ કે? નેપોલિયનનું મન અને શરીર વિલક્ષણ દૃઢ હતાં, તેની હિંમત તલ

માત્ર ડગેસી હોય એમ જણાવ્યું નહિ. તારથી બીજા લોકો પોતાના શરીર ઉપરનો પોષાક કહાડીને ફેંકી દેતા. દહાડે ત્રણ કલાક તેને ઊંઘવું પડતું, પણ નેપોલિયને પોતાની રીતભાતમાં કશો ફેર પડવા ન દીધો. ફ્રાન્સ દેશમાં જે પેહેરતો તેજ અહીં પણ પેહેરતો. તોપણ તેના કપાળ ઉપર પરસેવાનું ટીપું પણ દેખાતું નહિ. રાત્રે સર્વેથી મોડો સુવે અને સવારમાં સર્વથી પેહેલો ઊઠે. નેપોલિયન જાતે એ પ્રમાણે સોસતો હતો પણ લોકો ઘણા કંટાળ્યા હતા અને કેટલાક તો બખેડો કરવાના મનસુબામાં હતા. તેથી તેને દાબ-માં રાખવાની તેને પંચાયત પડી. તેણે એ બાબત ઉપર સેંટ હેલીનામાં હતો ત્યારે કહ્યું કે, હું એક વાર એકાએક એક મંડળી બેઠી હતી તેમાં ગયો અને તેમાં એક લાંબો માણસ બેઠો હતો તેના ઉપર ગુસ્સાથી બોલ્યો. "તું ફીતુર કરવાનું કહે છે, યાદ રાખ, નહિ તો મારે મારી ફરજ બજાવવી પડશે. આ-ટલો ઉંચો છે તોપણ બે કલાકમાં તને ગોળીથી વિંધી નાંખીશ ત્યારે તારી ઉંચાઇ તને ઉપયોગી થશે નહીં."

કેટલાએક દહાડા તો દુશ્મન કશે દેખાયા નહીં પણ પછી કેટલેક ઠે-કાણે નાનાં નાનાં ટોળાં જણાવા લાગ્યાં. એકદો ફ્રેન્ચ સિપાઈ એકલો લંગાર આગળ જાય અને દુશ્મનના હાથમાં સપડાય તો તે તેમને મારીનાંખતા તેથી ફ્રેન્ચ લોકોને ઘણી સાવચેતી રાખવી પડતી. તે લોકો નિસાન મારવા-માં અને ઘોડા ઉપર બેસવામાં ઘણા હોંશિઆર હોવાથી ફ્રેન્ચ પાયદળને દુરથી ઘણા પજવતા. એથી તેમને રાત્રે પણ ઘણી હોંશિઆરી રાખવી પડતી. થોડો વા વાય એટલે રેતીથી આંખો ભરાઇ જાય અને તાપથી આંખે ઝાંઝવા બળે. એથી ફ્રેન્ચો ઘણા ગભરાયા. તેમની જોડે વિદ્વાન લો-કો ઘણા હતા તેથી સિપાઇઓ ધારતા કે કદાપિ આ સ્વારી એકાદી શા-સ્ત્રીય વિષયની શોધ સારૂ તો નહીં હોય ? આજુબાજુ ફોજ અને વ-ચ્ચે વિદ્વાનો રહેતા અને ચાલવા માંડયું એટલે તે લોકો મિસરના ગધેડા ઉપર બેસતા ત્યારે "પોઇસ, ગધેડાને રસ્તો આપો" એમ સિપાઇઓ તેની મશ્કરી કરતા."

પ્રથમ એક બે ઝપાઝપીમાં તો મુસલમાનોએ સારો ટકાવ રાખ્યો. પણ ફ્રેન્ચ લોકોની કળાકૌશલ્ય આગળ તેમની સરસાઇ થઇ નહીં. આખરે તા૦ ૨૧મી જુલાઇએ તેઓ મિસરની પ્રસિદ્ધ ભવ્ય ઇમારત (પિરા-મિડ–મિનારા આગળ આવી પહોંચ્યા ત્યાં તુર્કી લશ્કર તૈયારજ હતું. નેપો-

ક્લિંપને પોતાના લશ્કરને ઉશ્કેરવાને ભાષણ કર્યું ને તરતજ બને લશ્કરોની લડાઈ સરૂ થઇ. એ લડાઈ થોડા વખતની પણ જબરી હતી. મુસલમાન લોકો ઘણા ઉતાવળા ને ગર્જના કરતા દુશમનો ઉપર ધસ્યા. પણ ફ્રેન્ચો આગળ તેમનું કશું ચાલ્યું નહીં ત્યારે ગાંડા જેવા બનીને તેમના ઉપર ઘોડા ફેંકી ને હાથમાંના હથિયારો તેમના માથામાં મારવા લાગ્યા. જખમી થઇને ભોંય પડતા તે સુદ્ધાં ગબડતા જઇને દુશ્મનમાંથી જે હાથ લાગે તેના પગ કાપી નાંખતા. આખરે ફ્રેન્ચોના ભડમારથી મુસલમાનોનાં ઘણાં માણસો ખપી ગયાં. કેટલાકો નાઇલ નદીમાં કુદી પડયા. તેથી હેઠલો મિસર અને કેરો શેહેર ફ્રેન્ચોને મળ્યાં. આ લડાઇથી તે લોકો નેપોલિયનને નામે કાંપવા લાગ્યા. અને તેને 'સુલતાંન કબીર' કહેવા લાગ્યા. તથા તેમની બંદુકોને ઇશ્વરના કોપનાં ચિન્હો તે લોકો માનવા લાગ્યા.

ફ્રેન્ચ લોકોએ ઘણાં દુખો વેઠયાં તેનો બદલો મળવાનો આ પ્રસંગ આવ્યો. તુર્ક લોકો લડાઇમાં જાય છે ત્યારે પોતાના પૈસા પોતાની સાથે રાખે છે, તેથી આ લડાઇમાં મુવેલા અને પાણીમાં ડુબી મુવેલાઓનાં મુડદાંની ફ્રેંન્ચોએ તપાસ કરી, તેમાંથી તેમને ઘણું દ્રવ્ય મળ્યું. અને શેહેરમાંથી તથા આસપાસના ગામડાંમાંથી જે લોકો પોતાના ઘરબાર છોડીને નાશી ગયા હતા, તેમના ઘરમાંથી પણ વિપુલ સંપત્તી મળી આવી. વળી સાથેના વિદ્વાન લોકોએ પણ જુની ઇમારતોમાંની વસ્તુઓનો ઘણોજ શોધ કરીને તેમાંની જે સારી ઉપયોગી ચીજો જડી તે સાથે લીધી. નેપોલિયન જાતે દુનિઆની જાણીતી ભવ્ય ઇમારત પિરમિડમાં ગયો અને વચ્ચોવચ ઉભો રહીને બોલ્યો કે, "ઇશ્વર એક છે, અને મહંમદ તેના વિષે જ્ઞાન કરી આપનાર છે*". એ વાક્ય બોલ્યો, એ વખતે તેની જોડે કેટલાએક મુસલમાન હતા તેને તેની આસ્થા વિષે સંશય હતોજ તે મોટી ગંભીરાઇથી બોલ્યા, ઇશ્વર દયાળુ છે. ને તમે મોટા શાસ્ત્રજ્ઞ પ્રમાણે બોલો છો.

કેરોમાં જીત મેળવ્યા પછી આઠ દશ દિવસે સિકંદરિઆમાં રહેલા ફ્રેન્ચો ઉપર મોટી આફત આવી. ભુમધ્ય સમુદ્રમાં ફ્રેન્ચ વહાણોનો શોધ કરીને ફરીથી નેલ્સન મિસર દેશના કિનારા ઉપર આવ્યો. ત્યારે ફ્રેન્ચ

---

* આ વાકય મહમદી ધરમનું મુખ્ય છે. તેને એ લોકો કલમો કહે છે. તેનો ભાવારથ છે. તે કલમો દરેક મુસલમાનો બોલે છે. તે આ છેઃ-"લાઈલ્લા હાઇલ્લાલા, મહંમદુર્રસુલુલ્લા"

વહાણો ત્યાંજ હતાં તેથી ત્યાં બંને લશ્કરો વચ્ચે એક આખો દહાડો ને રાત અબુકારના અખાતમાં ભયંકર લડાઇ થઈ તેમાં ફ્રેન્ચો છેકજ હારી ગયા. તેમનાં મોટાં મોટાં વહાણો બળી ગયાં અને કેટલાંક ઈંગ્રેજોએ પકડયાં તેમાંથી કેટલાંએક જોખમાયલા વહાણો નાશી છુટયા તેમાં ત્રણ હજાર ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ જીવતા રહ્યા. બીજું બધું સમુદ્ર ઉપર મુકેલું લશ્કર નાશ પામ્યું. એવી રીતે વહાણોનો નાશ થવાથી ફ્રેન્ચોનો આધાર તુટી ગયો. તેથી ફ્રાંસથી બીજી મદદ આવે ત્યાં સુધી મિસર દેશમાંજ જે મળે તે ઉપર દહાડા કહાડવા સિવાય બીજો ઉપાય રહયો નહિ.

નેલ્સન આવ્યા પેહેલાં નેપોલિયનનો વિચાર એવો હતો કે, પાછા ફ્રાન્સ જઇ મિસર દેશમાં ફ્રેન્ચ રાજય કાયમનું સ્થાપવા સારૂ લશ્કર વગેરે જરૂરની ચીજો જોઇએ તે લાવવી. પણ બીજા કોઇને મોકલવાથી તેનું કહેવું ત્યાંના અધિકારીઓ ગણકારશે નહિ એમ તે જાણતો હતો. એ વગર બીજી ધારણા એમ હતી કે, મિસર દેશ તરફ ઇંગ્રેજોનું મન લાગ્યું છે, એટલામાં એકદમ ખુદ ઈંગ્લાંડ ઉપર હુમલો કરવો. પણ અબુકરની લડાઇનો પરીણામ સાંભળીને નિસાસો મુકીને બોલ્યો, 'ફ્રાન્સ દેશના નશીબમાં જમીનનું રાજય છે અને ઈંગ્લાંડના નશીબમાં સમુદ્રનું ધણીપણું છે.'

અબુકારની ખરાબીનું દુ:ખ તેણે શુરાને શોભાવે એવી હિંમતથી ખમ્યું. લડાઇમાંથી બચેલા સિપાઇઓની વળી એક પલટણ બનાવી, તમામ લશ્કરનો સારો બંદોબસ્ત કરી, જીતેલા દેશની ચડતી કળા થાય એવી રીતે રાજય ચલાવવા લાગ્યો. અને મુસલમાન લોકોને સારૂં મનાવવાને તે તેના જેવો પોષાક સુદ્ધાં પેહેરવા લાગ્યો. પણ સાથેના લોકો તેને જોઇને હસવા લાગ્યા માટે તેણે પાછો ઝટ મિસરી પોષાક પેહેરવાનો છોડી દીધો. તેણે જે રાજય વ્યવસ્થા કરી તે ઉપરથી એ પુરૂષ મોટી ચમત્કારી બુદ્ધિનો તદબીરીઓ, અને ઉદ્યોગી હતો એમ લાગ્યા વિના રેહેશે નહિ. મારે મિસર દેશનું રાજય જોઇએ છે એમ કોઈ રીતે ન જણાવતાં, તે લોકોને એમ કહ્યું કે, મેમલુક લોકોના જુલમથી છોડાવીને કાયદાથી અને ઇનસાફથી રાજય બંધારણ બાંધીને પછી તુરકસ્તાનના બાદશાહને સ્વાધીન કરી દેવાને માટે હું આવ્યો છું. એમ કહીને પછી તેણે કાજી અને મોલવીઓની બે સભા સ્થાપીને તેના અભીપ્રાય પ્રમાણે બધો અમલ ચાલે એવો ઠરાવ કર્યો. મેમલુક લોકો જોર જુલમથી કર વગેરે પુષ્કળ લેતા હતા. તેને

લીધે નેપોલિયને બેસાડેલા કરથી લોકોને કંઇ માઠું ન લાગ્યું. કારણ કે તે પેહેલાં કરતાં વધારે નહોતો તેમજ તે વસુલ કરવાની રીતી, કોણે કેટલો કર આપવો વગેરે બાબતો સુધરેલા દેશની રીત પ્રમાણે ઇનસાફથી બાંધી હતી. વળી કાયદાને બધાએ માન આપવું જોઇએ એમ તે અંતઃકરણથી માનતો હતો અને તે બરાબર ચલાવવાને ઘણી મેહેનત કરતો હતો તેને લીધે ઘણા દિવસ અંધાધુંધીમાં રહેલા લોકોને મોટી નવાઈ લાગી. એક વાર કોઇ માણસે એક ગરીબ ખેડુતનું ખુન કર્યું તે ઉપરથી નેપોલિયન ઘણી ખંતથી તે ખુનીની શોધ કરવા લાગ્યો. તે ઉપરથી એક મુસલમાન હસીને કેહેવા લાગ્યો, સુલતાન કબીર સાહેબનો એ કોઇ સગો છે કે શું? એ સાંભળી નેપોલિયન બોલ્યો છીઃ એમ નથી પણ એના કરતાં વધારે મોટું કારણ છે. તે એ કે પરમેશ્વરે જે લોકોનું રાજ્ય મારે હાથે આપ્યું છે તે લોકોમાં તે મુખ્ય છે. વળી મક્કે જનારા મુસલમાન જાત્રાળુઓના રક્ષણ માટે જે ઉપાયો તેણે કર્યા તેથી મુસલમાન લોકો ઘણા ખુશી થયા. તેને લીધે કુરાનની વિરદ્ધ છતાં પણ તેમણે ફ્રેન્ચ લોકોને ખંડણી આપવાનું કાયદાસર છે એવા જાહેરનામાં પ્રસિદ્ધ કર્યાં. એવી રીતે નેપોલિયન અમલ ચલાવતો હતો ત્યારે સાથેના વિદ્વાન લોકો અને કારીગરો ઘણી મેહેનતથી શાસ્ત્રી વિષયોનો શોધ કરવા પાછળ મંડ્યા. એમની એ મેહેનતથી આખા યુરોપખંડના વિદ્વાનોને ફાયદો થયો. મિસર દેશની પ્રાચિન ભાષા, વિદ્યા, કળાકૌસલ્ય, અને રાજનીતિ વગેરે વાતો વિષે જે પછીથી શોધ લાગ્યો તે સઘળાને આ લોકોની મેહેનત ફળી. તેમાં તેણે માત્ર મોજનીજ બાબતો શોધી એમ નથી પણ સેનાપતિના હુકમથી તે વખતની તે દેશની ખેતી વગેરે કરવાની રીત વગેરે સુધારવાની ઘણી મેહેનત કરી. નાઇલ નદીનું પાણી આણવાને સારૂ તાલમી નામના રાજાએ બાંધેલી નેહેર સેંકડો વરસ થયાં નિરૂપયોગી થઇ ગઇ હતી તે તેણે દુરસ્ત કરાવી. તેથી દેશમાં ખેતીનું કામ જારી થયું, લોકોની માલમતા નિર્ભયતાથી રહેવા લાગી. હાલમાં મિસર દેશમાં જે સુધારો છે તેનો પાયો નેપોલિયનને દાખલ કરેલો છે એમ ઘણા ઇતિહાસકારોનું મત છે. એક વાર માત્ર કેરો શેહેરમાં નાનું સરખું હુલ્લડ થયું હતું તે તેણે તરતજ બેસાડી દીધું. એ વગર જીતનારૂં પરદેશી લશ્કર દેશમાં છતાં એ સાં સર્વ ઠેકાણે સમાધાની અને સુખસાતા હતાં એવો વખત આ દેશને ઘણી મુદ્દતે મળ્યો હતો. એવી રીતે તેણે

૧૭૯૮નું વરસ ત્યાં ગાળ્યું. તે પથારીમાં સુતો હોય અને ઉંઘ ન આવી તો કાંઇ પુસ્તક વાંચવાને એક આદમી તેની પાસે હમેશાં તૈયાર રેહેતો ! કેટલાએક મેમલૂક નવાબો દુરના પ્રાંતોમાં કેટલાએક માણસો જમાવીને બખેડો કરતા હતાં તેની પુંઠ પકડીને આખો મિસર પણ ફ્રેન્ચોએ જીતી લીધો મિસર દેશમાં હતો તે દરમ્યાન તેને ફ્રાન્સના સમાચાર મળ્યા નહોતા. પણ આખરે આસ્ત્રિયન લોકો ફરીથી ફ્રાન્સ જોડે લડવા લાગ્યા. તેમજ મિસર દેશ ફ્રેંચોએ લીધો એમ જાણીને તુર્ક લોકો ઉસ્કેરાઇ મોટું લશ્કર તેમને હરાવવા આવે છે એવા સમાચાર આવ્યાથી તેનો જીવ ઉંચો થયો. તથાપિ હાલમાં કંઇ લડાઇનો પ્રસંગ આવતો નથી એમ માનીને તે રાતા સમુદ્ર અને ભૂમધ્ય સમુદ્રને જુદી પાડનારી સ્વેઝની સંયોગી ભૂમી તરફ ગયો. ત્યાં જવામાં તેના બે હેતુ હતા. એક, ઉપલા બે સમુદ્રો જોડી શકાશે કે નહિ તે જોવા, અને બીજો, સિરિઆ દેશમાં થઇને તુર્કો મિસર દેશ ઉપર આવે તો તેના સામા થવાને સારી જગા કઈ તે જોવાનો. સ્વેઝની સંયોગી ભૂમી પાસે તે એકવાર ડુબી મરતો હતો, પણ તે તદબીરથી બચ્યો. જાંગ જેટલાં પાણીમાં છતાં ત્યાં ઉતાવળાં ભરતીના પાણી વધવા લાગ્યાં તેથી કઇ બાજુએ જવું તે સુઝે નહિ. તે સર્વ જણા ઘોડા ઉપર બેઠા હતા ત્યાં નેપોલિયને એવી યુક્તિ કરી કે, પોતે વચ્ચે રહીને બીજા લોકોનું આજુબાજુ ટોળું કર્યું, ને પછી બધાને ચાલવાનું ફરમાવ્યું અને કહ્યું કે, જેનો ઘોડો તરવા માંડે તેણે થોભવું, અને જો બધાના ઘોડા તરવા માંડે તો જેનો ઘોડો ચાલે તે ખરો રસ્તો એમ માનવું. એ તદબીરથી સઘળા પાણીની બહાર નીકળ્યા ને બચ્યા.

કેરોમાં પાછો આવ્યા પછી નેપોલિયને હિંદુસ્તાનના મ્હેસૂર પ્રાંતના ટિપૂ સુલતાનને પોતાના એક વિશ્વાસુ માણસ સાથે કાગળ મોકલ્યો. એની પેહેલાં કેટલાંક વરસ આગમચથી ફ્રાન્સ દેશના રાજ્યાધિકારીઓ જોડે ટિપુ સાથે ઇગ્રેજોને હિંદુસ્તાનમાંથી નસાડી મૂકવા બાબત પત્ર વ્યહવાર ચાલતોજ હતો. આ કાગળમાં નેપોલિયને તેને એમ લખ્યું કે, "હું અજિત લશ્કર લઇને તમને ઈંગ્રેજોના જુલમમાંથી છોડવવા સારૂ લાલ સમુદ્ર સુધી આવ્યો છું એ તમે જાણ્યું હશે. તમારા દેશની રાજ્ય સ્થિતી કેવી છે તે મને આપે જણાવવી એમ મારી મરજી છે. મસ્કત અને મક્કાને રસ્તે તમારી મદદમાં લશ્કર મોકલવાને બનશે. સ્વેઝ કે કેરોમાં તમારો કોઇ ભ-

શેલેદાર ચતુર માણસ મને મળવાને આવે તો ઘણું સારૂં. પરમેશ્વર તમારા રાજ્યની વૃદ્ધિ કરીને શત્રુનો નાશ કરો." એની સાથેના એક માણસે એમ લખ્યું છે કે, આ વખતે નેપોલિયન ઘણી મુદત સુધી આખો દહાડો એશિઆ ખંડનો નકશો જોયા કરતો હતો.

હ્રોડસમાં તુર્ક લોકોનું મોટું લશ્કર મિસર દેશ ઉપર જળમાર્ગે સ્વારી કરવાને તૈયાર થાય છે એમ નેપોલિયનને ખબર પડી. તેની પેહેલાંજ સિરિઆ ઊપર હલ્લો કરવાના હેતુથી તે પંદર હજાર સિપાઇ કેરો શેહેરમાં રાખી તથા કેટલાંક માણસો બીજે ઠેકાણે મુકીને પોતે દશ હજાર વીણી કહાડેલા સિપાઇઓ સાથે તા૦ ૧૧મી ફેબ્રવારી સન ૧૭૯૯ને દિવસે તેણીમેર ચાલ્યો. કેટલોક રસ્તો કાપ્યા પછી તા૦ ૧૫ મી ફેબ્રવારીએ તેણે એલૂએરિસ કિલ્લો લીધો. ત્યાંના લોકોએ થોડીકવાર તો ટક્કર ઝીલી. પણ આખરે થોભાયું નહિ ત્યારે અમને દુખ દીધા વિના જવા દો તો હમે ફરીને લશ્કરમાં દાખલ થઇશું નહિ એવી શરતથી તે શત્રુને શરણ થયા. ત્યાર પછી નેપોલિયને ફિલિસાઇન લોકોનું જુનું શેહેર ગાઝા જીતી લીધું. ત્યાં કોઇએ અટકાવ કીધો નહિ. પણ અગાડી જાફા શેહેર લેવા જતાં ત્યાંના તુર્કી લોકોએ મોટી હિંમતથી તેની જોડે લડાઇ કરી. આખરે એક જબરો ધસારો કરીને તે શેહેર ફ્રેંચોએ લીધું. તે લડાઇમાં ત્રણ હજાર તુર્કો માર્યા ગયા. ત્રણ કલાક સુધી એ શેહેર લૂટવાની ફ્રેન્ચોને પરવાનગી મળી હતી, એટલા ટુંકા વખતમાં તેમણે મોટી ખરાબી કરી. તે બાબત નેપોલિયન જાતે કહેતો કે, "આવું ક્રૂરપણું બીજા કોઇ સિપાઇઓએ કર્યું નથી. આસરે બારસેં દુશ્મનના માણસો હથિઆર છોડીને ફ્રેન્ચોને સ્વાધિન થયા. પણ જે અધિકારીએ તેમને કેદ કર્યા તેના ઉપર નેપોલિયન ગુસ્સે થયો. કારણ સિપાઇ લોકો બડબડવા લાગ્યા કે, આપણોજ ખોરાક ખૂટવા આવ્યો છે તો આ જંગલી લોકોને સારૂ ખોરાક કયાંથી આણવો ? આખરે મુખ્ય લશ્કરી અમલદારોને ભેગા કરીને તેણે મનસુઓ કર્યો કે આ કેદીઓનું શું કરવું ? તેમાં એમ ઠર્યું કે, એમના ઉપર દયા કરવાનો એકે રસ્તો રહ્યો નથી. માટે ત્રણ દિવસનાં તેમને મેદાનમાં જથાબંધ ઉભા રાખીને ગોળી અને બીજાં હથિઆરો વડે તેમનો નિર્દય ફ્રેન્ચોએ નાશ કર્યો. ગાય વાઘને માન આપે છે તેમ તે બિચારાઓએ મુંગે મોઢે એ દેહદંડ ભોગવ્યો. અમને છોડી દેશો તો ફરીને લડાઇમાં નહિ ભળીએ

એવી કબૂલાત આપનારા તે લોકો હતા પણ તેમને કબજામાં રાખનાર માણસો નેપોલિયન પાસે નહોતા માટે આ નિર્દય કર્મ કરવું પડયું એમ તેના પક્ષકારો તેનો બચાવ કરે છે, તથાપિ તેના હાથથી તેને નિંદાવનારાં જે જે કામો થયાં તેમાંનું આ પણ એક છે એમ ઘણાનો વિચાર છે.

જાફાથી એકર શેહેર લેવાને તે ગયો. એ શેહેર સિરિઆના નાક જેવું છે. એ એટલું લીધું કે, આખો દેશ જીતાયો એમ તેને લાગતું હતું. તે કહેતો કે, એ શેહેર મળ્યું એટલે તુર્કી લોકોને સાથે લઇ કાન્સ્તાંટિનોપલ ઉપર સ્વારી કરી ત્યાંથી આદ્રિયાનોપલને રસ્તે જઇને આસ્ત્રિઆનો પરાભવ કરી વ્હિએના જીતી લઇને એજ રસ્તે હું ફ્રાન્સ જઇશ. એ મસલત પાર પાડવાને ત્યાંના કિલ્લેદારને કહાવ્યું કે તુર્કસ્તાનના અમલમાંથી છોડાવીને તમને સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપી આપું છું. પણ એ કેહેણ તેણે માન્યું નહિ. અને એજ વખતે ત્યાં ઇંગ્રેજી નૌકાસૈન્યાધિપતિ સર સિડ્‌ની સ્મિથ આરમાર સહિત આવી પહોંચ્યો તેથી ત્યાંના તુર્કોને મોટી સહાય મળી અને ત્યાં ઘણી જોસબંધ લડાઇઓ થઈ, તોપણ ફ્રેન્ચોનું કશું વળ્યું નહિ. ઘેરો નાંખ્યાને બે માસ થયા તોપણ શેહેર હાથ આવ્યું નહિ અને કેરોથી નીકળ્યાને ઘણા દિવસ થયા માટે ઝટ પાછા જવાની જરૂર હતી. માટે લશ્કરને ફરીથી જાફામાં લઇ જવાનો તેણે વિચાર કર્યો. આજ સુધીમાં ફ્રેન્ચોની એવી પાછી પાની થઈ નહોતી તેથી આ બનાવથી તેને ઘણું માઠું લાગ્યું. આ ફ્રેન્ચોની પાછી પાની થવાનું મુખ્ય કારણ સિડ્‌ની સ્મિથ હતો.

આ વખતે લશ્કરમાં મોટો રોગ ફાટી નીકળ્યો. પરસેવો વળતાંની સાથેજ સઘળા ગભરાઈ જતા. જે લોકો એ રોગના ભોગ થઇ પડયા હતા તેમને તો બચવાની આશાજ મૂકી. નિરોગી માણસો તે રોગીની પાસે જવાને ડરવા લાગ્યા. માત્ર નેપોલિયનજ એકલો તેની પાસે જઇને મીઠું બોલી તેમને ધીરજ આપતો અને બીકણપણાને માટે બીજા ઉપર ગુસ્સે થઇને રોગીની ગલીચી પોતાને હાથે ધોઇને સાફ કરતો. જાફાથી પાછા ફરતાં તેણે એક વાત કરી એમ કેહેવાય છે, તે સારી કે માઠી એ બાબત યુરોપના ગ્રંથકારોમાં ઘણા દિવસ સુધી તકરાર ચાલી હતી. તે વાત એ કે, કેટલાએક લોકો છેક મરણોન્મુખ માંદા હતા તેમને સાથે લેવાની સગવડ નહોતી, તેમજ મુકીને જાય તો વેર લેવા ખાતર એવા માણસોની પણ તુર્કો માઠી અવસ્થા કરે, એમ ન થાય અને વેહેલું મોત આવે માટે તેણે

તેમના ઓસડમાં અફીણ ભેળાવ્યું. તે કહેતો, ખુદ મારો છોકરો હોત તો પણ તેને એવીજ અવસ્થામાંથી છુટકો કરવાને તેમજ કર્યું હોત અને હું એવી સ્થિતિમાં હોઉં ત્યારે મને કોઇ એમ કરે તો તેણે મિત્રત્વનું ઉત્તમ કર્તવ્ય કર્યું એમ હું માનું. એ અફીણ ઘણા થોડા આસામીઓને આપ્યું હતું પણ શત્રુએ એ સંખ્યાને સહરાવીને મોટી કરી. નેપોલિયનની જોડના આ વખતના માણસો તો તેને ખોટી કહે છે.

જાફાથી કેરો જતાં રસ્તામાં તેની ઘણી માઠી અવસ્થા થઇ. ફ્રેન્ચ લોકોને રસ્તા ઉપર રેહેવાશીઓએ ઘણું દુઃખ દીધું, સાથે જખમી અને આજારી માણસો હતાં તેમની દુર્દશા થઇ, તાપ ઘણો તેથી સિપાઇઓને તરસ્યા મરવું પડતું, અને દુશ્મનો તેની પાછળ લાગેલાજ હતા. તેથી જે પાછળ પડે તે શત્રુને હાથે ઝબે થયા વિના રહેતો નહિ. સ્વસંરક્ષણની વખત આવી કે માણસો કેવાં ક્રૂર થાય છે તેનું ઉદાહરણ આ વખતે ફ્રેન્ચ લશ્કરમાં નજરે પડતું હતું. જખમી અને આજારીમાંથી એકાદ જણાથી ન ચલાયું એટલે તે કાલાવાલા કરતો રહેતો અને તેને મુકીને તેના સાથીઓ અગાડી ચાલતા અને કેટલાક તો તેની મશ્કરી કરતા કે આપણા મિત્રે હવે અહિંજ મુકામ કર્યો એ વખતે નેપોલિયને માત્ર ઉદાર પુરૂષને લાયકનું આચરણ રાખ્યું હતું. તેણે હુકમ કર્યો કે, તમામ ઘોડા આજારી માણસોને બેસવાને આપવા, એવો હુકમ થયા પછી થોડીક વારે એક ચાકરે તેને પુછ્યું કે આપને માટે કયો ઘોડો રાખવો છે? તેનો તેણે ગુસ્સાથી જવાબ દીધો. મુર્ખ તને હુકમની ખબર નથી કે? કોણે કોણે પગે ચાલવું અને સર્વથી અગાડી મારે ચાલવું! નીકળ અહિંથી એ પ્રમાણે બોલીને તે છેવટ સુધી ચાલ્યો હતો. રસ્તામાં માંદા માણસો પાસે જઇને મીઠા વચનથી તેમને ધીરજ આપતો. રસ્તામાં એકવાર કેટલાક આરબ એને મારવા સારૂ ઝાડીમાં ભરાઈ બેઠા હતા તેમણે એના ઉપર ગોળી ફેંકી, પણ તે તેને ન વાગતાં પાસેથી ચાલી ગઈ અને ગોળી ફેંકનારાઓને ફ્રેન્ચોએ મારી નાંખ્યા. આખરે તા૦ ૧૪ જુન સન ૧૭૯૯ને દિવસે ફરીથી તે કેરોમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાંના લોકોને પોતાની હાર થવાની વાત તેણે જણાવી નહિ.

કેરો પહોંચ્યા પછી ઝટ તેને માલમ પડ્યું કે, કાન્સ્ટાંટિનોપલથી મોટું લશ્કર નાઇલ નદી ઉપર આવ્યું છે, તેની સાથે કેટલાંક મિસરના

માણુસો પણ મળી ગયાં છે. એ સાંભળતાંજ દેસેક્સને કેરોના સર્વ કામકાજનો અધિકાર આપીને પોતે ઘણીજ ઉતાવળે અલેકઝાંડ્રિયા (સિકંદરિયા) ગયો તે ત્યાં તા૦ ૨૪ મીએ જઇ પહોંચ્યો ત્યારે ફ્રેન્ચ ફોજ અબુકીરના અખાતમાં શત્રુના હુમલાની વાટ જોતી તૈયાર હતી. ઉંચાઇ ઉપરથી દુશ્મનના મારાની જગા વગેરે જોઇને પાસે મુરાત્ નામે અમલદાર હતો તેને કહેવા લાગ્યો. ગમે તે થાય પણ આવતી સવારે જગાના દાવાનો ફડચો થશે. તેના જવાબમાં મુરાતે કહ્યું, "ધન્ય આ ફોજના નશીબને."

બીજે દહાડે પોહો ફાટતાંજ લડાઇની શરૂઆત થઇ, તેમાં પેહેલાં તો તુર્ક લોકો કેટલીકવાર સુધી હિંમતથી લડયા, પણ ફ્રેન્ચ લોકો આગળ આપણું કંઇ ચાલતું નથી એમ જોઇ ગભરાઈ જઇને ગાંડા સરખા ગમે તેમ લડવા લાગ્યા તેથી આખરે તેમાં ભંગાણ પડયું. એ વખતે દુશ્મનને હાથે નહિ જવાના ઇરાદાથી હજારો તુર્ક સિપાઇઓ દરિઆમાં કુદી પડયા. તેમની પાઘડીથી સમુદ્ર ભરાઇ ગયો. લડાઇ અંતે સમુદ્રમાં મળીને તેમનાં બાર હજાર માણુસો પડયાં અને દશ હજાર ફ્રેન્ચોને હાથ કેદ પકડાયાં. તેમાં મુસ્તફા નામે તેમનો સરદાર હતો. તેને નેપોલિયનની અગાડી આણ્યો. ત્યારે તેણે તેને કહ્યું, નશીબના જોગે આજ તમે હાર્યા તોપણ ઘણી હિંમતથી લડ્યા છો. એ વાત હું તમારા સુલતાનને જણાવીશ. એનો મુસ્તફાએ ઉત્તર દીધો કે, " એટલી તસ્દી લેશો માં, તમારા કરતાં મારો ધણી મને સારીપેઠે ઓળખે છે."

સિડની સ્મિથે નેપોલિયનને વાંચવા સારૂ જર્મન વર્તમાનપત્રના કેટલાએક અંકો મોકલ્યા તે ઉપરથી તેને માલમ પડ્યું કે, આસ્ત્રીઆએ ઇટાલીનાં સંસ્થાનો પાછાં લીધાં. એ ખબર જાણીને બંદોબસ્ત કરવા સારૂ ફરીથી એકવાર તા૦ ૯મી આગષ્ટે કેરોમાં આવ્યો. ત્યાં જે કરવાનું હતું તે કરીને પોતે પાછો ફ્રાન્સ જાય છે એ વાત પોતાના લશ્કરને ન જણાવતાં તા૦ ૨૨ મી આગસ્ટે વહાણમાં બેસવા માટે કિનારા ઉપર આવી પહોંચ્યો. જે કામદારો અને વિદ્વાનોને પાછા તેડી જવાના હતા તેમને એ જગા ઊપર હાજર થવાનો આગળથી હુકમ મોકલ્યો હતો. અને તેજ દહાડે હું વતનમાં જાઉં છું, ક્લેબરને મેં મારી જગાએ નીમ્યો છે, એવું લશ્કરને એક જાહેરનામું કહાડીને જણાવ્યું. સેનાપતિ આપણને મુકીને એકલો ગયો. એથી સિપાઇઓને લગાર માઠું લાગ્યું પણ ક્લેબરે તે સઘળાને સ

મળાવ્યા. વળી શાને માટે મારે પાછું જવું પડે છે એ સારી સમજણ પડે એમ તેમને કહેવા સારૂ કેટલાંક ચતુર માણુસોને કહી રાખ્યું હતું. વળી જતી વખત તેણે કલેબરને એક પોતાના નિયમ પ્રમાણે કાગળ લખ્યો. તેમાં એમ લખ્યું હતું કે, "તારીખ ૧૦મી જુન સુધીનાં ઇંગ્લાંડના વર્તમાનપત્રો તમને મોકલ્યાં છે, તે ઉપરથી તમે જાણુશો કે, ઇટાલી દેશ દુશ્મને આપણી પાસેથી પાછો લીધો, માંટુઆ તુરીન વગેરે શેહેરો દુશ્મનના ઘેરામાં છે. ઇશ્વર કૃપા કરે તો અક્ટોબર પેહેલાં યુરોપમાં જવાની મારી ઇચ્છા છે. તુલોંમાં આપણા વહાણો આવ્યા પછી મિસર દેશમાંના આપણા લસ્કરને મદદ કરવાને બીજા સિપાઇઓ ને લડાઇનો સામાન મારાથી મોકલી શકાશે. પછી સરકાર તમારી સાથે પત્ર વ્યવહાર રાખશે અને હું સરકારી અને ખાનગી સંબંધી વારંવાર ખબરો મોકલવાની તજવીજ કરીશ. એ વગર તેણે કલેબરને એમ કહ્યું કે, મે મહિના સુધીમાં તમને મદદ ન આવી પહોંચે તો મિસર દેશ છોડી દેવો ઘટે તો છોડી દેજો. તે પછી તેણે રાજ્ય કારભાર કેમ ચલાવવો તેની ઘણી તરેહથી સમજણ પાડી. તેમાં વધારે એમ કહ્યું કે, ખ્રિસ્તી લોકોના મન દુઃખવશો નહિ, તથાપિ ખ્રિસ્તી અને ફ્રેન્ચ લોકો એકજ છે એમ મુસલમાનો જાણે નહિ એમ હોંશીઆરી રાખજો. અને આખરે એમ કહ્યું કે, જે લસ્કર હું આજ તમારે હવાલે કરૂં છું તેમાંના માણસો મારાં ફરજંદો છે એમ સમજજો. હમેશાં મોટા સંકટમાં પણ તેમણે મારા ઉપર ઘણું હેત રાખ્યું એ તેમની મતિ કાયમ રાખવી. તમારી લાયકી ઉપરથી હું તમને ચાહું છું અને તેથીજ મેં તમને આ અધિકાર આપ્યો છે. એવી સમજણ આપીને તા૦ ૨૩મીએ તે વહાણમાં બેઠો. આવતી વખતે સેંકડો ભભકાદાર વહાણોની હારની હાર લાંબે સુધી નજરે પડતી હતી તે આ વખતે બધી નાશ પામી. ભાંગેલાં થોડાંક વહાણ હતાં તે અહંકારીને ચાલવા માંડયું અને કિનારા સુધી પહોંચાડવા આવનારાઓના મનમાં માઠું લાગ્યું અને કેટલાક ચાકર લોકો તો છાનામાના તેમાં ચડી બેઠા. આ સફરમાં નેપોલિયનનું મન ઘણું ફિકરમંદ હતું. કેમકે ઇંગ્રેજી વહાણો હમેશાં ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં ફરતાં રહેતાં તે જો મળી ગયાં તો તેની સામા ટક્કર ઝીલવાની તેની તૈયારી નહોતી. એવી ચિંતામાં હતો તોપણ મન સ્થિર રાખીને, બૈબલ, કુરાન, હોમરના કાવ્યો વગેરે ગ્રંથો વાંચતો અને જુના વખતની વાતો તથા એશિઆ ખંડની રી-

તમાત વિષે સંભાષણ કરતો અને કોઈ કોઇ વાર ભૂમિતીના સિદ્ધાંત છોડવતો અને કોઇ કોઇ વાર સૌ સાથે જમવા બેસતો. એમ કરતાં તારીખ ૩૦મી સપટેંબરે પોતાની જન્મભૂમિ અજેશિઆમાં આવીને મુકામ કર્યો. ત્યાં તેને એટલા લોકો મળવા આવ્યા કે, તેના કહેવા પ્રમાણે જાણે સગાનો વરસાદ વરસ્યો. આખરે સારો પવન અને લોકોની મુલાકાતના કંટાળાથી પાછાં તા૦ ૭મી અકટોબરે વહાણો હંકાર્યાં; રસ્તામાં એક ઠેકાણે ઈંગ્રેજી વહાણો મળ્યાં ત્યારે બધા લોકો બીધા, પણ નેપોલિયને સાવધાનીથી સારી તદબીર કરી તેથી એ આફતમાંથી બચીને તારીખ ૯મી અકટોબરે ફ્રેજસ નામે ફ્રાન્સ દેશના અખાતમાં તેના વહાણો દાખલ થયાં. નેપોલિયન આવ્યો એમ જાણ થતાંજ અનેક પ્રકારના નાના મોટા માણસો અને સરકારી અમલદારો તેને મળવાને ગયા. દૂર દેશથી વહાણો આવ્યાં એટલે તે ઉપરના લોકોના સ્પર્શથી દેશમાં રોગ આવે માટે કેટલાક દહાડા સુધી તે ઉપર કોઇને જવા દેતા નહોતા. એવો ધારો છતાં વહાણ ઉપર લોકોની મોટી ભીડ થતી અને તે કહેતા કે આફ્રિઆના લોકો કરતાં અમને રોગ સારો લાગે છે. તેમને લાગતું કે જ્યાં નેપોલિયન હોય ત્યાં તો ફતેહજ ફતેહ. તેમાં અબુકીરની જીતની હકીગતથી તો તેમનામાં કંઈ નવોજ ઉત્સાહ આવ્યો. એથી નેપોલિયન ઘણા ભભકાથી બંદરમાં ઉતર્યો. લોકોના મનનું વલણ જોઇને અધિકારીઓના હુકમ સિવાય મિસર દેશ છોડીને આવ્યાનો તેના મનમાં ભય હતો તે હવે જતો રહ્યો. પારિસ જતાં રસ્તામાં સર્વ ઠેકાણે ઘણી મમતાથી તેનો આદરસત્કાર થયો, અને તા૦ ૧૬મી અકટોબરે તે પોતાને ઘેર આવી પહોંચ્યો.

ભાગ ૮ મો.

નેપોલિયન પારિસ આવી પહોંચ્યો ત્યારે રાજ્ય ચલાવનાર અધિકારીઓ લોકોમાં અળખામણા થયા હતા અને તેનું વજન દિવસે દિવસે ઓછું થવા લાગ્યું હતું, તેથી અધિકારીઓએ પોતાની ખુશાલી જાહેર કરીને તેને માન આપ્યું હતું. તારૂં લશ્કર મૂકીને તું કેમ આવ્યો? એમ પુછવાની કોઇની છાતી ચાલી નહિ પણ ઊલટું તમામ લોકોએ તેને મોટી જયાફત આપી.

નેપોલિયન આ વખતે પેહેલાં પ્રમાણે લોકોમાં જોડાયો નહિ, તોપણ તે લોકો સાથે ઘણી મીઠાસ અને સભ્યતાથી વર્તતો હતો. ઇટાલીની ફોજ-માં આવેલો કોઇ માણસ મળે કે તરત તેને ઓળખીને ઘણા ભાવથી તે-ની સાથે હાથ મેળવતો. તે મિસરમાં હતો ત્યારે એની પત્ની જોસેફાઇનની વર્તણુંક વિષે લોકોએ તરેહવાર ગપો ઉડાવી હતી તે બધી તેના કાન ઉપ-ર જવાથી તે પોતાની પત્ની ઊપર લગાર નાખુશ થયો હતો. પણ, જોસે-ફાઇન ફ્રેજસમાં પોતાના ધણીને આવવાની ખબર સાંભળતાંજ તેને મળ-વાને પારિસથી નીકળી, તથાપિ રસ્તાનો ફેર થવાથી ધણી ધણીઆણી પા-રિસમાં મળ્યાં તે વખતે નેપોલિયનનું મન તેના ઊપરથી ઉતરી ગયેલું હ-તું, પણ ખરી હકીગત તેના મિત્રાએ જાહેર કર્યાથી પાછો પેહેલાં પ્રમાણે બંને વચ્ચે સ્નેહ થયો. વળી આવી વખતે કુટુંબ કલેશ કરવો ઘણો માઠો છે એમ પણ તે જાણતો હતો. આ વખતે સર્વ પ્રકારના લોકો રાજ્યાધિ-કારીઓથી કંટાળેલા હતા અને નેપોલિયન રાજ્યતંત્ર હાથમાં લે તો સારૂં એમ ધારતા હતા તે વખતે બે પક્ષ હતાં. તેમાં એક પક્ષનો આગેવાન આબેસીયસ્ હતો અને બીજાનો બારાસ હતો. તે બંને જણા નેપોલિયનની મદદ મેળવવાનું ધારતા હતા. પેહેલાં તો તે આબેસીયસને ધિક્કારતો હતો પણ આ વખત તેનો તેણે હાથ ઝાલ્યો. એ વગર નેપોલિયનનો ભાઇ લુશિયન બોનાપાર્ટ આ વખતે પાંચશે મુખ્તિઆરોની સભાનો સભાપતિ હતો તેની તથા શેહેરના કોટવાલ ફોકેની તેને ઘણી મદદ હતી. એ સિવાય જે લોકો-ની મદદની જરૂરજ હતી તેનાં મન જોસેફાઇન પોતાના વિનયવડે પોતાની તરફ ખેંચતી હતી. એથી નેપોલિયનને ઘેર લોકોની ઠઠ મળવા લાગી અ-ને મિસર દેશમાંથી પાછા આવ્યા પછી ઇટાલી દેશના લશ્કરના અધિકારી-ઓ વારંવાર તેને ઘેર આવવા લાગ્યા. એ સર્વ ઉપરથી ચાલુ રાજ્યવ્ય-વસ્થામાં કાંઇ પણ ફેરફાર થશેજ એમ લોકોમાં મનાવા લાગ્યું.

નેપોલિયનને રાજ્ય કારભાર કરનારી મંડળીમાં જગા મળે એવું પ્ર-થમ તેના મિત્રાના મનમાં હતું. નેપોલિયન પારિસ આવ્યા પછી સ્વારો-ની ત્રણ પલટણે પોતાની કવાયત જોવાની તેને અરજ કરી તે કબૂલ રા-ખીને કયો દિવસ તે પાછળથી જણાવીશું એમ કહ્યું. બીજા લશ્કરના અ-ધિકારીઓએ પણ એવાંજ કંઈ બાહાના કાઢીને એવીજ વિનંતી કરી. તેને પણ એવોજ જવાબ મળ્યો. આખરે એક દિવસે તમામ લશ્કરને તૈયાર

થઇ પોતાના ઘર આગળ સવારે ૭ વાગે આવવાનો હુકમ આપ્યો. એ હુકમ જૂદા જૂદા લશ્કરના સરદારોને માલમ ન હતો, તોપણ તેણે તેમનાં મન પોતાની ભણી કરી લીધાં.

મુકરર કરેલે દિવસે સઘળું લશ્કર ઠરાવેલી જગાએ હાજર થયું. બર્નાદોતો નામે એક મોટો લશ્કરી અમલદાર હતો તેને વશ કરવાનું નેપોલિયનના મનમાં હતું પણ તે તેને વશ થયો નહિ. જે દહાડે ઠરાવેલી જગાએ લશ્કર એકઠું થયું તેજ દિવસે તૂલરિસ નામે રાજમેહેલમાં પ્રતિનિધિ લોકોની એક સભા મળી. તેમાં નેપોલિયનના દોસ્તો હતા તેમણે આ સભા બીજે ઠેકાણે ભરવાની અને ફ્રાન્સના તમામ લશ્કરનો અધિકાર નેપોલિયનને આપવાની સૂચના કરી, તે કબૂલ થઇને નેપોલિયનને અધિકાર આપવાનો ઠરાવ થયો. એ ખબર તેને પડતાંજ કેટલાંક માણસો સાથે લઇ પોતે સભામાં ગયો અને બોલ્યો, "આ દેશનું ડહાપણ તમારામાં છે, પ્રજાસત્તાક રાજ્યના સેનાપતિની તમને મદદ છે એમ જણાવવાને હું અહીં આવ્યો છું. પાછલો દાખલો લેવાને હવે તમે વખત ગુમાવશો નહિ. અરાડમા સેંકડાની આખરના બનાવો જેવા બીજા ઇતિહાસમાં કોઇ જડતા નથી એવું હમણા કશું નથી. તમે ડહાપણથી ઠીક તજવીજ કરી. હવે તુમારી ફોજ પોતાને કામે લાગશે."

ઉપરની વાતથી જે વિરૂદ્ધ હતા તેમને આ સભામાં આવવાનાં નિમંત્રણ પહોંચી શકે નહિ એવી તજવીજ રાખી હતી, તોપણ ઉપરનું ભાષણ સાંભળીને કેટલાકો બડબડવા લાગ્યા. ત્યારે નેપોલિયન "હું પરમેશ્વર ઉપર અને યુદ્ધ દેવતા ઉપર ભરોસો રાખીને અહીં આવ્યો છું, જેઓ મને ચહાય છે, તેમણે મારી જોડે આવવું" એમ કહીને ચાલતો થયો. નેપોલિયનને મુખ્ય અધિકાર મળવાથી તમામ લશ્કરી લોકો ઘણા ખુશી થયા ખરા, તથાપિ આ વખતે તેને અધિકાર આપવાનું કારણ સમજી શક્યા નહિ.

રાજ્યાધિકારીઓને એ વાતની ખબર થઇ ત્યારે તેમાં મૌલિન્સ નામે એક અધિકારી હતો, તેણે ફોજ મોકલીને નેપોલિયનને પકડવાની દરખાસ્ત કરી. પરંતુ લશ્કરી લોકો તેને હસવા લાગ્યા અને નેપોલિયન ત્યુલરિઝના મેહેલમાં ગયો ને ત્યાંના અધિકારીઓએ હુકમ કરતાંજ લશ્કરી લોકો પણ ત્યાં ગયા. ત્યાં બારાસે નેપોલિયનનું મન ફેરવવાને એક પોતાનો કામદાર

તેની પાસે મોકલ્યો તેને તેણે ગુસ્સાથી કહ્યું, 'જે સુંદર ફ્રાન્સ દેશને આ-બાદ કરીને તમારે સ્વાધીન કર્યો તેનું તમે શું કર્યું? જ્યાં શાંતિ હતી ત્યાં લડાઇ. ઇટાલી દેશની દોલતના બદલામાં કર અને જુલમ! ફતેહની વખ-તના મારા લાખ સાથીઓ ક્યાં છે? તેનો નાશ થયો.' મેં તને આટલે વૈભવે ચડાવ્યો એમ જો કહીશ તો તે ગુસ્સે થશે એમ બારાસ જાણતો હતો. માટે નેપોલિયનને ખુશી કરવાને સારૂ તેણે પોતાની જગાનું રાજીના-મું આપ્યું; તેમાં એમ લખ્યું કે, સ્વતંત્રતાના કામમાં ઉપયોગી થઈ પડવા સારૂ મેં અધિકાર કબૂલ રાખ્યો હતો. હાલમાં પ્રજા સત્તાક રાજ્યનો ભાર જુવાન અને અજીત સેનાપતિને હાથ આવ્યો છે તે જોઇને ખુશીથી રા-જીનામું આપું છું. એ પછી બીજા અધિકારીઓએ પણ પોતાના કામનાં રાજીનામાં આપ્યાં. એવી રીતે કારભાર કરનારી મંડળીની આખર થઇ.

ઉપલો બનાવ બન્યો તેજ દિવશે દશ વાગતે બીજી પાંચસેં લોકોની સભા એવાજ નામની મંડળી હતી તે મળી. પોતાની બેસવાની જગા ફેરવ-વાનો ઠરાવ એકાએક થએલો સાંભળીને મોટી અજાયબી સાથે ઘણો ક્રોધ ચડયો. પણ ઠરાવ રદ કરીને ત્યાંજ બેસવાના સાધન તેમની પાસે ન હો-વાથી પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો જય થાઓ એમ મોટી ગર્જના કરતા ચાલતા થયા, ને બીજે દિવસે સભાને ઠેકાણે બખેડો કરવાને લોકોને ઉસકેર્યા પણ નેપોલિયન તે દહાડે ત્યુલરિઝમાં રહ્યો હતો. તમામ લશ્કર હથિઆર બંધ થઇને તૈયારીમાં હતું તેમાંથી મરાત્ વિણી કહાડેલા શૂરા સિપાઇઓની એ-ક ટુકડી લઇને સભાની નવી જગા સેન્ટ ક્લાઉડ નામે હતી ત્યાં બંદોબસ્ત ને માટે ગયો. બીજે દિવસે સવારે બંને સભાના લોકો ત્યાં એકઠા થયા. ત્યાં આવેલા નેપોલિયનની વિરૂદ્ધ પક્ષના લોકો સભાગૃહને લશ્કરથી ઘેરાય-લું જોઇને બીના. પછી કેટલીક વારે તૈયારી થઇ રહ્યા પછી દરવાજા ખુ-લ્લા થઇને સભાનું કામ ચાલવા માંડયું એટલે સભામાં ઘણા જોસથી વા-દવિવાદ શરૂ થયો. સભાધ્યક્ષ નેપોલિયનની તરફનો હતો તેથી સભામાં જ-ઇ નેપોલિયન તેની રજાથી બોલવા મંડયો. "લોકો, તમે જ્વાળામુખી પ-ર્વત ઉપર છો. ગમે તે શૂરાએ જે ખરૂં હોય તે મનના મોકળાપણાથી અહિં બોલવું. જ્યારે સભાએ મને કામ કહેવાને બોલાવ્યો ત્યારે હું મારે ઘેર બે-ઠો હતો. મેં તેનો હુકમ માન્યો ને મારા શૂરા સિપાઇને એકઠા કર્યા. ત-મને સ્વદેશના મુખ્ય માનીને આ દેશનું લશ્કર તમારી ચાકરી સારૂ તૈયાર

કર્યું. એમ છતાં હવે લોકો મારા ઉપર આરોપ લાવે છે તે મને ક્રામ્વેલ* અને સીઝરની ઉપમા આપે છે. જો મને અધિકાર મેળવવાની ઇચ્છા હોત તો તેવો પ્રસંગ અત્યાર પહેલાં ક્યારનોએ લાવ્યો હોત. હું તમને કસમ ખાઇને કહું છું કે, મારાથી વધારે સ્વદેશાભિમાની બીજો ફ્રાન્સમાં નથી. હાલમાં આપણને ચારે મેરથી સંકટે ઘેરી લીધા છે. સમતા અને સ્વતંત્રતા એ બંનેને માટે આપણે એટલાં દુઃખો ભોગવ્યાં છે તેને તમે જોખમમાં ન નાખશો. એવામાં એક ગૃહસ્થ વચ્ચે બોલી ઉઠયો 'અને રાજ્યવ્યવસ્થા પણ' એ સાંભળીને નેપોલીઅન બોલ્યો. રાજ્ય વ્યવસ્થા આજ સુધી ત્રણ વાર ભાંગી બધા પક્ષના લોકો રાજ્યાવસ્થા પ્રમાણે ચાલવાનું કહે છે, પણ પ્રસંગ આવે ત્યારે પોતેજ તેને તોડીને વર્તે છે તેથી તે ટકતી નથી તો તેના ઉપલા બે આધારનું તો રક્ષણ કરવુંજ જોઇએ. મારો બધો વિશ્વાસ ફકત તમારા ઉપર છે. કેટલાએક લોકોના મનમાં ભયનું રાજ્ય ફરીથી સરૂ કરીને રક્તપાત કરાવવાનું છે. હું એ ખરાબીથી તમારૂં રક્ષણ કરીશ. હું અહીં છું અને મારા શૂરા સરદારો સભાની બહાર છે. તેની તરવારો ઝળકે છે. જો કોઇ વગર વિચારનું બોલશે તો અમે તેનો ઉપયોગ કરીશું, એની જોડે ઘણાં માણસો હતાં તે નેપોલિયનનો જય થાઓ, એમ બોલતાં હતાં, તેમને સાથે લઇને ત્યાંથી ચાલતો થયો.

બીજી સભામાં આથી જૂદોજ બનાવ બન્યો. જીવ જાય તો હરકત નથી પણ ચાલુ રાજવ્યવસ્થા તોડી નાંખવા દેવી નહીં ને રાજવ્યવસ્થા તોડનારાઓને મારી નાંખવા ; એમ ત્યાં લોકો બોલવા લાગ્યા. એ સભાનો લુશિઅન બોનાપાર્ટ અધ્યક્ષ હતો. તે સભા માંહેલું તોફાન બેસાડવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. પણ કોઈ તેનું સાંભળે નહિ. આખરે એક સભાસદે એવી સૂચના કરી કે, પ્રજાસત્તાક રાજયના ત્રીજા વર્ષમાં બાંધેલી રાજ્યવ્યવસ્થા કોઇએ તોડવી નહીં એવી બધાએ પ્રતિજ્ઞા લેવી. એ સૂચના મંજુર થઇને સર્વે જણાએ પ્રતિજ્ઞા લીધી તેવારે નિરૂપાય થઇને લુશિઅન બોનાપાર્ટ અને બીજા તેના મિત્રોને પણ તે લેવી પડી. પછી સભામાં બારાસનું રાજીનામું વંચાયું, તે લોકોએ ધિક્કારપૂર્વક સાંભળ્યું. એ પછી ચાર

* ઇંગ્લાંડમાં રાજ્યની ઉથલપાથલ થઈ ત્યારે ઓલિવર ક્રામવેલ પ્રજા પક્ષનો સેનાપતિ હતો, તથાપિ પહેલા ચારલ્સ રાજાને ગરદન માર્યા પછી કેટલાક દિવસ સુધી તેણે સઘળી રાજ્યસત્તા પચાવી હતી.

લશ્કરી અમલદારોને સાથે તેડીને નેપોલિયન તે સભામાં આવ્યો. દરવાજા ઉઘાડા હતા તેથી તેની પાછળ ઘણા લશ્કરી સિપાઇઓ છે, એ સભામાં બેઠેલા લોકો જોતા હતા. સાથેના ચાર અમલદારો બારણા આગળ ઉભા રહ્યા અને તે એકલો માત્ર સભામાં દાખલ થયો. ત્યારે, 'કાયદાને પવિત્ર ઠેકાણે નાગી તરવારો ! આ રાજદ્રોહી છે એવાં જાહેરનામાં કરો; આમ કરવા સારૂજ એણે આટલી જીતો મેળવી કે શું ?' એમ લોકો બોલવા લાગ્યા અને ઘણા સભાસદોએ તેના ઉપર ધસારો કર્યો, અને એકે તો તેના ઉપર કટાર ઉગામી. એ નેપોલિયનનો જીવ જોખમમાં જોઇને બારણા આગળ ઉભેલા અમલદારો માંહે પેઠા. એ વખતે તે ક્રોધથી બેભાન સરખો થઈ ગયો હતો. એ અરસામાં તે જખમી થયો હોત પણ એક અમલદારે વચ્ચે આવીને તે જખમ પોતાના ઉપર ખમ્યો. તેથી તેને અગાડી નેપોલિયને ઇનામ આપ્યું. મોટી મોટી લઢાઇઓ વેળાએ તેનું મન સ્થિર રહેતું, પણ આવા પ્રસંગ તેને કોઇવાર ન આવવાથી એ પ્રસંગે છેક ગભરાઇ ગયો અને બહાર આવ્યા પછી તે બોલ્યો, 'હું તેઓને વિજય અને કીર્તિ આપવા ગયો અને તેમણે મારા ઉપર કટાર ઉગામી ! તે વેળા સભા માંહેલો એક કામદાર તેની પાસે આવીને બોલ્યો, આર્કોલા કરતાં આ મોટું જોખમ હતું. ત્યારપછી નેપોલિયન લશ્કરી સિપાઇઓ તરફ વળીને બોલ્યો, જય અને કીર્તિ મેં તમને મેળવી આપી, માટે મારે હવે તમારોજ વિશ્વાસ રાખવો કે ? એ સાંભળી, હા, હા, અમે પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહીએ છીએ કે, બોનાપાર્ટનો જય થાઓ, એવો લશ્કરી લોકોએ જવાબ દીધો.

નેપોલિયન નીકળીને ગયા પછી સભામાં ગડબડ ઘણીજ વધી ગઇ. સર્વ લોકો તેને સિક્ષા થવી જોઇએ, એમ બોલવા લાગ્યા. એ સૂચનાનાં મતો લીધાં આગમજ હું કંઈ મારા ભાઇ તરફથી બોલું છું એમ લુશિઅન બોનાપાર્ટ કેહેવા લાગ્યો પણ કોઇએ તેનું સાંભળ્યું નહિ. ત્યારે તે પણ પોતાની જગા ઉપરથી ઉઠયો અને ફરીથી લશ્કરી સિપાઇ આવીને તેને પણ તેડી ગયા. બહાર જઇ જુએ છે તો તમામ સિપાઇ લોકો છેક ગરબડ કરી રહ્યા છે એથી બધાની નજરે પડવા સારૂ તે ઘોડા ઉપર બેઠો અને મોટેથી બોલ્યો. 'સેનાપતિ બોનાપાર્ટ અને ફ્રાન્સ દેશના બહાદૂરો, પાંચસે લોકોની સભાનો અધ્યક્ષ તમને હુકમ કરે છે કે, સભામાં તોફાની આ લોકો હથિઆર લઇને આવેલા છે. તે સભાના કામમાં અડચણ કરે છે.

માટે તમારે તેનો બંદોબસ્ત કરવો. પાંચસેં લોકોની સભા આજથી તુટી ગઇ. અધ્યક્ષનો હુકમ અમલમાં આણવા સારૂ નેપોલિયને એક પોતાના અમલદારને ફરમાવ્યું તેથી તે હથિઆરબંધ સિપાઇઓ લઇને સભામાં ગયો અને પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો જય થાઓ એમ બોલતા બેઠા હતા તેમને કહ્યું કે અહીંથી જતા રહો. એમ સેનાપતિનો હુકમ છે. એ સાંભળી કેટલાએક ચાલતા થયા ને કેટલાએક હીંમતથી બેશીજ રહ્યા. પણ જ્યારે સિપાઇઓ તેમના ઉપર ધસ્યા ત્યારે તેઓ જ્યાં રસ્તો દીઠો ત્યાં ઉભી પૂંછડીએ નાઠા. સામા પક્ષના કેટલાએક લોકોને ગોળીથી મારી નાંખવાની કેટલાકોએ નેપોલિયનને સૂચના કરી પણ તેનું તેણે ગણકાર્યું નહીં.

લુશિઅને જે લોકો પોતાની તરફેણમાં હતા તેમને બોલાવીને ફરીથી સભાનું કામ શરૂ કર્યું, તેમજ બીજી સભામાં પોતાની તરફના લોકો હતા તેને પણ તેમાં આણ્યા અને આખરે બંને સભાઓમાં એકમતે ઠરાવ થઈ ઠર્યું કે, હુલડખોર લોકોએ હથિઆર લઇને સભામાં ગરબડ મચાવી. માટે આવતા ફેબ્રુઆરી સુધી સભા બંધ રાખવી પડે છે. એવાં ઝાહેરનામાં કરેવાં અને ત્યાં સુધી નેપોલિયન બોનાપાર્ટ, સીએસ્ અને ડયુકાસને રાજ્યકારભાર ચલાવવાને નિમ્યા છે. એવી રીતે પ્રજાસત્તાકરાજ્યની આખર આવી. લડાઇની તૈયારી હતી, તોપણ રક્તપાત સિવાય શાંતી થઇ. આબ્બેરીએસ્, તાલેરંડ વગેરે જે લોકો તે કામમાં અનુકુળ હતા તેમને એમ લાગ્યું હતું કે, નેપોલિયન માત્ર લશ્કરી ખાતાનો કારભાર કરશે. બીજો બધો મુલ્કી કારભાર આપણે હાથ રહેશે. તથાપિ બીજે દહાડે ત્રણે નવા કારભારી એક જગાએ મળ્યા, ત્યાં વાદ વિવાદ થવા લાગ્યો તેમાં માત્ર લશ્કરી ખાતાં વિષેજ નહિ, પણ મુલ્કી વગેરે તમામ ખાતાંનો બંદોબસ્ત અને સુધારો કરવાને નેપોલિયનને એવી યોગ્ય સૂચનાઓ કરી કે, તે સર્વને પસંદ પડી અને સર્વ કામમાં તેની સંપૂર્ણ માહિતી જોઇને સીએસને મોટી નવાઈ લાગી. સીયસ્ ઘેર ગયા પછી લોકો તેને મળવા આવ્યા ત્યારે તેણે તેમને કહ્યું, ભાઇઓ તમને ધણી મળ્યો, બોનાપાર્ટ બધી બાબતો પોતાની જાતેજ કરશે. તેનામાં તેવીજ કરામત છે. હમેશ લડયા કરવા કરતાં, તે કહે તે કરવામાં વધારે લાભ છે.

ગોહિઅર અને મૌલિન્સ નામે અગાડીના બે કારભારીઓ હતા, તેમને રાજીનામા આપવાની નેપોલિયને પરવાનગી આપી અને તેજ દિવસે પોતે લકસેમ્બર્ગ નામના મેહેલમાં જઈ રહ્યો.

ઉપર કહેલી ગરબડ જોઇને ફરીથી અરાજ અથવા જુલમનું રાજ્ય તો નહીં થાય એવા વિચારથી લોકોમાં ઘણો ગભરાટ મચ્યો. ગમે તેવું પણ રાજ્ય થઇને શરીર અને માલ મતાનું સંરક્ષણ થાય એમ લોકો ચહાતા હતા. વિદ્વાનોએ ઘણા ડહાપણથી રાજ્યવ્યવસ્થાના નિયમો કર્યા. પણ તેથી કશો ફાયદો થયો નહિ એ સર્વના અનુભવમાં આવ્યું. વળી બોનાપાર્ટ કંઇ પણ સારો બંદોબસ્ત કરશે એમ લોકો ધારતા હતા. તેથી તેને પોતાના કામમાં ઘણી અડચણ પડી નહીં. તેણે પણ કોઇને વિના કારણ પીડા ન કરતાં રાજ્યાવસ્થા બરાબર કરીને દેશમાં શાંતિ પાથરવાનો યત્ન ચલાવ્યો. તેમાં પેહેલ વેહેલી નાણા સંબંધી અવ્યવસ્થા હતી તે દૂર કરવાનું કામ હાથમાં લીધું. શ્રીમંતો પાસે જબરાઇથી કર્જ લેવાનો આગલા વખતનો ધારો બંધ કર્યો અને ઉપજ કરતાં ખરચ વધારે ન થવા દેવાને ઘણી મેહેનત કરી તથા ફ્રાન્સમાંથી બહાર ગએલા લોકો ત્યાં રહીને ફ્રાન્સની વિરૂદ્ધ ખટપટ કરે તો દેશમાં રહેલાં તેનાં સગાંવાહાલાંને જવાબદાર ગણીને તેમને સજા કરવાનો જુલમી ધારો હતો તે બંધ કર્યો. તેથી તમામ લોકો ખુશી થયા. વળી ઘણા લોકો વિરૂદ્ધ છતાં પણ હિંમતથી નેપોલિયને સર્વ દેવલોને પાછાં ધર્મ સંબંધી કામમાં આપ્યાં. તે કહેતો કે દેશમાં શાંતિ જોઇતી હોય તો લોકોની પ્રાર્થનાના સાધનો આપવાં. વળી જે પાદ્રી લોકોએ નવી રાજ્યાવસ્થાને અનુકુળ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી તેમને તેના અસલ કામ પાછાં સોંપ્યાં. એથી વીસ હજાર પાદ્રીઓ તુરંગમાં સડતા હતા તે છુટા થયા. કયામ્બેસેરીસ્ નામે સારો વિદ્વાન વકીલ અને ન્યાયાધીસ હતો તેણે આ કામમાં ઘણી મદદ કરી. એમ ઘણોએક સુધારો થયો. અગાડીના કારભારીઓએ જે લોકોને જુલમથી દેશ પાર કર્યા હતા તેમને પાછા દેશમાં લેવાની પરવાનગી મળી. તેથી કાર્નોટ વગેરે ઘણા વિદ્વાન માણસો પાછા આવ્યા તેમાંના કેટલાએકને નેપોલિયને મોટાં મોટાં કામો સોંપ્યાં. લશ્કરી ખાતામાં પણ સારો સુધારો કર્યો. કેટલાએક પ્રાંતોમાં ગરબડ હતી, તેમના આગેવાનોને તેણે છાનામાના બોલાવીને તદબીરથી ત્યાં શાંતિ પાથરી. વળી કેટલાએક હુલડીઆઓ પારિસમાંજ ખુણે ખોચરે લપાઈ રહ્યા હતા તે લોકોને ઉસ્કેરતા હતા તેમને દેશપાર કરવાની કેટલાક કામદારો નેપોલિયનને સલાહ આપતા પણ તેણે તેમ કીધું નહીં. પણ તેમને ધાક પડવા સારૂ 'એમ કરશે તેમને દેશપાર કરવામાં આવશે' એવું જાહેરનામું માત્ર કર્યું.

પોતપોતાના પક્ષનું અભિમાન મૂકી નવી રાજ્યવ્યવસ્થાના કાયદા ક-રવા સારૂ સઘળા પક્ષના વિદ્વાન લોકોને બોલાવ્યા અને જેમણે મેહેનત કરી તેમને યોગ્ય બક્ષિસો પણ આપી. પેહેલો ખરડો આબેસીયેસે કર્યો હ-તો તેમાં એક લશ્કરી ખાતાનો અને બીજો મુલ્કી, ન્યાય વગેરે ખાતાનો. એવા બે પ્રધાનો નીમવા અને તેના હાથમાં તમામ સત્તા આપવી અને તેમના ઉપર એક પ્રતિનિધિ નેમવો તેનું માન માત્ર મોટું પણ સત્તા કશી નહીં. એવા ગરબડીઆ નિયમ નેપોલિયનને ગમ્યા નહિ તેથી તે બોલ્યો "એકના હાથમાં પૈસા ને બીજાના હાથમાં લશ્કર એ બંને પ્રધાનો એકમ-ત શી રીતે થાય? એ વગર ફક્ત પગાર ખાઇને ભુંડની પેઠે આળસુ પ-ડી રહેવું, કામ કશું કરવાનું મળે નહિ એવો પ્રતિનિધી કોણ થાય? હું તો કદીએ ન થાઉં." એથી બીજો ખરડો તૈયાર થયો તેમાં લોકોએ પ્રતિ-નિધી નીમવા, કાયદા ઘડવા, દિવાની, ફોજદારી, રેવન્યુ, વગેરે કામોના સા-રા નિયમો થઇને બે નાયબ કારભારીઓ હાથ નિચે આપીને નેપોલિયનને મુખ્ય કારભારી નીમવાનું ઠર્યું. પછી આબેસિયસ અને ડયૂકાસે રાજીના-મા આપ્યાં અને કયાંમબેસેરીસ અને લેબ્રનને તેના હાથ નીચે જગા મળી.

ઉપર કહેલી રાજ્યાવસ્થાના નિયમ દેખાવમાં સુંદર હતા. પણ સર-વાળે તેનું વલણ નેપોલિયનના હાથમાં તમામ સત્તા હોય એ લોકોની નજરમાં આવી ચૂક્યું. એ નવા નિયમો પ્રજાસત્તાક રાજ્યના મૂળતત્વોને અનુલક્ષીને તથા માલમતા, સ્વતંત્રતા, અને સમતાને ધ્યાનમાં રાખીને ઘ-ડયા છે એવાં કારભારીઓએ જાહેરનામા કર્યાં અને તે ઉપર લોકોના મત લીધાં. આ વખતે ફ્રેન્ચ પ્રજા ગમે તેવી રીતે પણ શાંતી થાય એમ ચહા-તી હતી તેથી ઘણું કરીને તમામ લોકોએ એ નવી ગોઠવણને માન આપ્યું.

એ નવી ગોઠવણ પ્રમાણે કામની શરૂઆત થતાંજ, પ્રથમ ત્યુલરીઝ-નો મેહેલ સરકારનું મુખ્ય ઠેકાણું કરવાને ઇરાદે તા૦ ૧૯મી ફેબ્રુવારી સ-ને ૧૮૦૦ને દિવસે મોટા ઠાઠથી તે મેહેલમાં પોતે દાખલ થયો. ત્યાં રાજ્ય કુટુંબ ઉપર પોતાનો દ્વેશ દેખાડવા સારૂ *બ્રુટસનું પૂતળું મુકવાનું કહ્યું અ-ને ફ્રાન્સ દેશમાં રાજાનું રાજ્ય બંધ પડયું, હવે ફરીથી તે સ્થાપન થશે

* એ પુરૂષ જુલિયસ સીઝરને મારી નાખનારાઓમાં આગેવાન હતો. એ ઘણો નીતિમાન અને સીઝરની મેહેરબાનીવાળો માણસ હતો. તોપણ પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો મહાભક્ત હોવાથી આ કામમાં અગાડી પડયો હતો.

નહિ એવું પ્રસિદ્ધ જગાએ લખવાને ફરમાવ્યું. એ અરસામાં અમેરિકાને સ્વતંત્ર કરનાર પ્રખ્યાત પુરૂષ જાર્જ વાશિંગટન મરણ પામ્યો. તેના માનને માટે દશ દિવસ સુધી લશ્કરના વાવટાઓ પડાવવાને ફરમાવ્યું અને રાજાના જુલમનો નાસ કરનારને સ્વદેશને સ્વતંત્ર કરનાર વગેરે ઘણાક વિશેષણોયુક્ત તેના વખાણના જાહેરનામાં પ્રસિદ્ધ કર્યાં.

આવી રીતે પ્રજાસત્તાક અને રાજસત્તાક એ બંને પક્ષને પસંદ પડે એવાં કૃત્યો કરીને નેપોલિયન લોકપ્રિય થવાને મેહેનત કરતો હતો. તે ઉપરથી બંને જણાને તેના પોતાનું હિત થવાની આશા હતી. એ આશાથી ઊરકેરાઇને રાજ્યકુટુંબના પુરૂષોએ એક પરદેશના વકીલ માર્ફત નેપોલિયનને પોતાની ભણી કરી લેવા સારૂ બે માણસો મોકલ્યાં તેમણે છાનામાના નેપોલિયનની મુલાકાત કરી અને કહ્યું કે, ખરેખરો તમારા મનમાં શો ઉદ્દેશ છે તે કહો, કાયદાસર રાજાને ગાદી ઉપર બેસાડવાનું તમારા હાથમાં છે. અમારા જેવોજ તમારો વિચાર હોય તો તમે જે કહો તે કરવાને અમે તૈયાર છીએ. તેનો નેપોલિયને જવાબ દીધો કે, "બોર્બોન વંશના રાજવંશને સ્થાપન કરવાને ફરીથી હજારો માણસોની કતલ કરવી પડે. હું પાછલા અપરાધોની ક્ષમા કરૂં છું. પણ ફરીથી રાજ્યકુટુંબના પુરૂષો સાથે તથા ફ્રાન્સના બીજા પારકા શત્રુ સાથે સંબંધ રાખનારા જોડે હું કોઇપણ કામમાં બોલીશ નહિ. એ સાંભળવાથી તેમની ખાત્રી થઇ કે તે કદી આપણી ભણી વળવાનો નથી. તોપણ રાજ્યકુટુંબ છેકજ નિરાશ થયું પણ લગાર આશાનો અંકુર ફુટે એવી કેટલીક વાતો બની. તે એ રાજ્યકુટુંબને માઠું લાગે એવા કેટલાએક લેખો સરકારી કાગળોમાં હતા તે કાઢી નાંખ્યા અને સોળમા લુઇને ગરદન મારવાનો દહાડો તેહેવાર ગણાતો હતો તે બંધ પાડયો. આ તેહેવાર બંધ ન પાડવાને માટે બોલતાં આબેશીયેસે કહ્યું કે, લુઈ જુલમી રાજા હતો. તેનો જવાબ નેપોલિયને દીધો કે, "તે જુલમી નહોતો, જો તું કહે છે તેવો જુલમી હોત તો, હું એક ભીખારી કામદાર હોત અને તું પાદ્રી થઇને એક દેવલમાં પ્રાર્થના કરતો બેસત." બોર્બોન વંશના રાજ્યકુટુંબીઓ આ વાતોને પોતાના ફાયદાની માનતા, પણ વિચારવંત પુરૂષો તેનું વલણ કેણીમેર છે તે સારી પેઠે સમજતા હતા.

એક બીજાની અદેખાઇ કરનારા લોકોને એકઠા કરીને પોતાની ધારણા પાર પાડવાનું કામ કઠણ છે તેથી નેપોલિયનને ઘણી સંભાળ રાખ-

વી પડતી. આપણી મતલબ જાણીને સઘળા એક થશે તો આપણે નુકસાન છે એમ સમજીને તે કામદારોમાં સંપ થવા દેતો નહોતો. તેથી એક બીજા ઉપર અદેખાઈને લીધે સર્વેના કામો સારાં થાય છે એથી એ બંને પક્ષ માંહેના હોંશિઆર માણસોને મોટી મોટી જગા આપતો હતો. કોઇએ કહ્યું કે, તાલેરાન્ડ અપ્રમાણિક માણસ છે. તેવારે તેણે કહ્યું કે, ગમે તેવો છે પણ પરદેશમાં વકીલ મોકલવાના કામમાં તે ઘણો કાબેલ છે. આપણે તેની પાસે તેજ કામ કરાવીશું. બીજા કોઇએ કહ્યું, કાર્નોટ પ્રજા સત્તાક રાજ્યની પક્ષનો છે. તેનો તેણે જવાબ દીધો, જેવો છે તેવો, પણ તે ફ્રાન્સ દેશની પડતી કદી ઇચ્છશે નહિ અને લશ્કરી કામમાં એવો હોંશિઆર માણસ બીજો મળવાનો નથી. ફોકેને ફોજદારી ખાતાના મુખ્ય અધિકારીની જગા આપી ત્યારે બંને પક્ષના લોકોએ નેપોલિયનને કહ્યું કે, આવા દુષ્ટ અને લુચ્ચા માણસને એ કામ સોંપવું ઠીક નથી. તે ઉપર તેણે કહ્યું, એ કામ ઉપર ફોકેજ લાયક છે, બખેડા અને લુચ્ચાઇએ ફ્રાન્સને દુઃખ દીધું છે તેથી તેજ વાકેફગાર છે. આપણે નવાં માણસો ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી. જેવાં મળી આવે તેવાં ઉપર નિભાવ કરવો જોઇએ. હોંશિઆર માણસનું ભુંડાપણું આપણથી કહાડી નંખાશે ખરું, પણ નવાં હોંશિઆર માણસો બનાવી શકાશે નહિ. એવી રીતે કાબેલ માણસોને જગા આપીને એક બીજાના ધાકમાં સઘળાને મૂકી આપણી મતલબ સાંધવી એ મોટા ડહાપણનું કામ છે. એના એ કામને માટે ઘણા લોકો તેના વખાણ કરે છે. નેપોલિયનના હાથમાં સર્વ રાજ્યકારભાર આવ્યો ત્યારથી સર્વ લોકો નિર્ભય થયા અને આપણા પેહેલાના કામથી આપણને દંડ થશે એવો ડર હતો તે જતો રહ્યો. તેમજ બોર્બોન વંશને ગાદી ઉપર આણવાનો સંભવ નહિ રહ્યાથી રાજ્યકુટુંબ વિરોધી લોકો પણ નિડર બન્યા. વળી ફરીથી રાજાનું રાજ થશે એમ ધારીને રાજપક્ષી લોકોને પણ સારું લાગ્યું. જ્યાં ત્યાં સમાધાની પથરાઇને રાજ્યક્રાંતીથી ઉત્પન્ન થએલાં દુઃખો દૂર થયાં. વળી કાયદાની નજરમાં સર્વે ફ્રેન્ચ લોક સરખા મનાઇને તે પ્રમાણે વકીલાટ ચાલવાથી સઘળાને સરખો ઇનસાફ મળીને માલમત્તા અને જીવનું રક્ષણ થવા લાગ્યું અને કરો સઘળા ઉપર સરખા ઘટતી રીતે બેસાડ્યાથી જુલમ મટ્યો તથા સરકારી જગાઓ બુદ્ધિમાન અને લાયક માણસોને મળવા લાગી.

નેપોલિયન ત્યુલરિઝના મેહેલમાં રેહેવા ગયા પછી મુરાતે તેની બેહેન કયારોલાઇન સાથે પોતાનો વિવાહ કરવા માગું કર્યું. મુરાતની બુદ્ધિ અને શૂરાતન વિષે બંનેને ખબર હતી. તથાપિ તે નીચ કુળમાં જન્મેલો હોવાથી નેપોલિયનના મનમાં તેની જોડે સંબંધ કરવાનું નહોતું. તથાપિ જોસેફાઇનના આગ્રહને લીધે તે વાતની તેણે હા કહી.

ભાગ ૯ મો.

સ્વદેશનો બંદોબસ્ત થયા પછી પરદેશ તરફ નેપોલિયને પોતનું મન લગાડયું. પેહેલાં આસ્ત્રિયાના બાદશાહને હરાવીને જે મુલક તેણે મેળવ્યો હતો તે પાછો તેણે લઇ લીધો હતો. તેથી ફ્રેન્ચ લોકોની આબરૂ થોડી થોડી ઝાંખી થવા લાગી હતી. તોપણ સઘળા દુશ્મનોને નેપોલિયન હરાવશે, એમ સર્વે માનતા હતા અને એ પોતે પણ ધારતો હતો કે, પરદેશમાં ચાલેલી ધાલમેલની આખર આવીને કોલકરાર થયા વિના સમાધાનીથી રાજ્ય ચાલવાનું નથી.

આણીમેર આસ્ત્રિયાના બાદશાહના બે સાથીઓએ તેને છોડી દીધો. તેથી તેને કોઇ આશ્રય આપનાર રહ્યું નહિ અને ઇંગ્લાંડના પ્રધાનોમાં લડાઇ ચલાવવી કે ન ચલાવવી તેનો [illegible] નહોતો. એટલામાં નેપોલિયને પોતાની રીત પ્રમાણે ઇંગ્લાંડના રાજા ત્રીજા જાર્જને એક કાગળ લખ્યો. તેની મતલબ આ પ્રમાણેઃ—"ફ્રાન્સ દેશની ઇચ્છાથી મને તેમના પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો મુખ્ય અધિકાર મળ્યો છે. તે ઉપરથી મારી ફરજ બજાવતાં આપના ઉપર એક પત્ર લખવાનું મનમાં આવ્યું છે.

આઠ વર્ષ થયાં દુનિઆમાં લડાઇએ ખરાબી કરી મૂ[illegible] છે, તે હમેશ ચલાવ્યા કરવાની મરજી છે કે ? તેનો નિકાલ કાઢવાની કશી સવડ નથી કે ? પોતાનું રક્ષણ અને સ્વતંત્રતા રાખવાને જેઇએ તેમ કરતાં વધારે બળવાળા યુરોપના બે ઘણાજ સુધરેલા દેશો, વેપારવણજથી થતા ફાયદા, દેશની જાહોજલાલી અને શાંતીનું સુખ તજીને માત્ર પરાક્રમની કીર્તિને માટે લડયા કરે એમાં આશ્ચર્ય નથી કે ! શાંતિ દેશમાં જરૂરની છે અને તેમાંજ દેશની આબરૂ છે. એમ તેઓ જાણતાં નથી કે ? આ નવો વિચાર છે એમ આપ નહિજ ધારો. કારણ આપણે સ્વતંત્ર દેશો ઉપર કેટલા તે-

મને સુખી કરવા સારૂ રાજ કરીએ છીએ. હંમેશના નિર્બળ રાજાએ પો-
તાની બીક છાની રાખવાના અને બળીઆઓએ એક બીજાને ફસાવવાનો
ચાલુ રીવાજ છોડીને મેં તમને લખ્યું છે. એનું કારણ આપને જણાશે
કે, ફરીથી એકવાર સઘળે સમાધાની થાય એવી મારી અંતઃકરણપૂર્વક ઇ-
ચ્છા છે અને એ મારી ઇચ્છા પર પડશે એવો મને વિશ્વાસ છે. વળી
ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લાંડે પોતાની શક્તિનો ગેરઉપયોગ કર્યાથી તેનો નાશ ઝટ
થવાનો નથી એ ખરૂં છે, તથાપિ હું આપને કહું છું કે, જે યુદ્ધાગ્નીની
જ્વાળાએ ચારેમેર ખરાબી કરી કી મૂકી છે તે ઓલવી નાંખવામાંજ સુધ-
રેલા દેશનું સુભાગ્ય છે."

આ પત્રનો જવાબ ઇંગ્લાંડના રાજાના પરદેશ ખાતાના પ્રધાન લાર્ડ
ગ્રાનવ્હિલે લખી મોકલ્યો, તેમાં એવું લખ્યું કે, પોતાના રાજ્યનું, પોતાની
જોડે દોસ્તી રાખનારાં રાજ્યનું અને યુરોપખંડનું રક્ષણ થાય, એ વગર
લડાઇ કરવાનો બીજો હેતુ રાજાનો નથી. શાંતિ કરવાનો હાથ આવેલો પ્ર-
સંગ જવા દેવામાં નદિ આવે. પણ તેવો [illegible]માં આવેલો રાજાને લાગતો નથી.
રાજ્યની ઉલટપાલટ થઇ ત્યારથી ફ્રે[illegible] સરકાર ભૂણીથી વારંવાર સમાં-
ધાનીની સૂચનાઓ આવે છે ખરી તથાપિ તેનું વર્તન બોલવાથી બિલકુલ
જૂદુંજ છે. સ્વિત્ઝર્લાંડ, ઇટાલી, હાલાંડ, જર્મની, અને મિસરમાંના કોઇપ-
ણ દેશમાં ફ્રેન્ચ સરકારે સમાધાની રાખી છે કે ? લડાઈ શરૂ થવાનાં કાર-
ણોનો નાશ થાય ત્યાંસુધી તે ચાલુ રહેવીજ જોઇએ. ફ્રાન્સ દેશમાંથી પદ-
ચ્યુત કરેલા રાજવંશને પાછા ગાદી ઉપર લાવવામાંજ યુરોપના બીજાં રા-
જ્યના મનમાં વિશ્વાસ આણવાનો ઉપાય રહેલો છે. ફ્રાન્સ દેશની રાજ્યાવ-
સ્થામાં હાથ ઘાલવાની રાજાની મરજી નથી. તથાપિ એવું લાગે છે કે,
અસલની રાજ્યાવસ્થાને જેટલો હાલની રાજ્યાવસ્થા ઉપર વિશ્વાસ રાખ-
વાનું કંઇ દેખાતું નથી.

એ ઉત્તર ઇંગ્લાંડની પાર્લામેંટે મંજુર કર્યો. અને તે ઉત્તર પહોંચ-
તાંજ નેપોલિયને લશ્કર તૈયાર કરવાનો હુકમ કર્યો. વળી તેણે કોલકરાર ક-
રવા સારૂ આસ્ટ્રિયાના બાદશાહ સાથે વિષ્ટી ચલાવી પણ તેમ થવાનો ત્યાં
પણ રંગ દીઠો નહિ. તેવારે તે બોલ્યો કે, હુંજ લડાઈ કરવાને ટાંપી ર-
હ્યો છું. એમ મને હવે અગાડીના લોકો કહેશે કે ? દુશમનોએજ દર વેળા-
એ લડાઇની શરૂઆત કરેલી હું દેખાડી આપીશ.

ઇંગ્લાંડનાં દરિઆઈ લશ્કર જોડે લડવાનું કઠણ જાણીને પ્રથમ આસ્ટ્રિઆનો પરાભવ કરીને પોતે મિસર દેશમાં ગયા પછી પાછો લીધેલો ઇટાલી દેશ ફરીથી જીતવાનો નિશ્ચય કર્યો. એ એની લડાઈ કરવાની ગોઠવણ જોઇને હજીસુધી લોકોને ઘણી નવાઈ લાગે છે. અને એ ઉપરથીજ તેના યુદ્ધકૌશલ્યમાં અવર્ણનીય બુદ્ધિ છે એમ ફરીથી આખા યુરોપની ખાત્રી થઇ.

આસ્ટ્રિયન લશ્કર ઇટાલી દેશમાંથી ફ્રાન્સ દેશમાં આવવાના સઘળા રસ્તા ઘેરીને બેઠું હતું. તેને અગાડી આવતાં અટકાવવા સારૂ થોડીએક ફ્રેન્ચ ફોજ ત્યાં હતી. અને આપણા પરાક્રમથી લોકોને અચંબામાં નાંખ્યા વિના આપણી મતલબ પાર પડવાની નથી એમ નેપોલિયન જાણતો હતો. માટે તેણે એવો વિચાર કર્યો કે, પ્રાચીન કાળે મહા નામાંકિત યોદ્ધા હાનિબલ* જેવી રીતે કાર્થેજથી સ્પેનમાં આવીને ઇટાલીમાં દાખલ થયો હતો, તેમ આલ્પ્સ પર્વતમાંથી ઇટાલીમાં આસ્ટ્રિયન લશ્કરની પાછલી બાજુએ આપણું લશ્કર લઇ જઇને તેમને બે ફોજની વચ્ચે સપડાવવા.

ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરીને આલ્પ્સ પર્વતમાંથી લશ્કર લઇ જવાના રસ્તા શોધી કહાડવા સારૂ એક હોંશિયાર અમલદારને મોકલ્યો. તે પર્વતની સઘળી વાટો જોઈ આવ્યો. અને એવી વિકટ જગાએથી લશ્કર લઇ જવું મહા કઠણ છે એમ કહેતો હતો એટલામાં નેપોલિયને તેને પૂછ્યું. એ વાત બને એવી છે કે નહિ તે એકદમ કહો! અને તે કામદારે હાનો જવાબ દેતાંજ પોતાનો ધારેલો મનસુબો પાર પાડવાનો તેણે ઠરાવ કર્યો.

નેપોલિયનના ખાંનગી કારભારીએ એમ લખ્યું છે કે, એક દહાડો સવારમાં તે બેઠો હતો તે ઓરડામાં હું ગયો, ત્યાં જોઉં છું તો ઇટાલી દેશનો એક મોટો નકશો પાથરી તેમાં ટાંકણીઓ ખોસે છે. કેટલીક ટાંકણીના માથા ઉપર કાળી નિશાનીઓ કરે છે અને કેટલીએક ઉપર રાતી કરી છે. એવી રીતે કયે કયે ઠેકાણે લશ્કર લઇ જવાનું છે તે ઠરાવતો હતો. અગાડી ચાર મહિને તે વિજયી લશ્કર બરાબર નિશાની કરેલી જગાએ આવ્યું ત્યારે મને ઘણી નવાઇ લાગી.

આલ્પ્સ પર્વત માંહેને જે રસ્તે થઇને લશ્કર લઇ જવાનું તેણે ઠરાવ્યું હતું તે ઘણોજ વિકટ હતો. મોટી મોટી ગબારો તુટી પડેલી અને હ-

---

* ઈ. સ. ૨૨૧ માં કાર્થેજના લશ્કરનો સરદાર હતો અને તેણે મરતાં સુધી રોમન રાજ્યના લશ્કરને હંફાવ્યું હતું.

મેશની બરફથી ઢંકાયલી રહેતી. તેથી તે ઉપર ચાલવાનું એટલું અઘરૂં હતું કે, જરા પગ ખસ્યો કે ગબડતાં ગબડતાં ઝીકાઇને જીવજ જાય. ચોર ચખાર સિવાય બીજા આ રસ્તે ઘણું કરીને જતાજ નહિ. પણ તે ફ્રાન્સ દેશમાં જ્યાં જ્યાં ફોજની તૈયારી જોઇતી હતી ત્યાં ત્યાં બંદોબસ્ત કરીને તે આ રસ્તે ઇટાલી દેશમાં જવા નીકળ્યો. રસ્તો એવો અઘરો હતો તોપણ ઘોડા, તોપો વગેરે સર્વ લડાઇનો સરંજામ તેણે સાથે લીધો હતો. તોપોને મોટાં મોટાં લાકડાંઓની આડો બાંધીને સેંકડો માણસો પાસે ઉપર ખેંચાવી લીધી. તેવીજ રીતે ગાડાંનો સામાન સુદ્ધાં છુટો પાડીને માણસો ઉંચકી લઇ ગયા. એમ કરતાં રસ્તામાં જરા અડચણ આવ્યાથી તે લોકો અટકયા કે તેને હિંમત આપવાને પોતે ઘોડા ઉપર બેસીને સૌથી આગળ ચાલવા માંડે ! એક ગ્રંથકાર એમ લખે છે કે આ વખતે લશ્કરના લોકોએ જે શ્રમ વેઠયો, તેનું વર્ણન થઇ શકતું નથી. પાછલા લોકો ગભરાય માટે અગાડીના લોકો શ્વાસ ખાવાને સુદ્ધાં પણ ઉભા રહેતા નહોતા. અગાડીના માણસોના પગથી છુંદાયલા બરફના કાદવમાં ધુંટણ ટેકીને પાછલા લોકોને ચાલવું પડતું. એક વાર તો કેટલાંએક માણસો શિખર ઉપરથી બરફયુક્ત મોટા પથરો પડવાથી છુંદાઇ મુવા. અને કેટલીએક જગાએ તો રસ્તો પણ નજરે પડતો નહોતો. એવા સંકટમાંથી આસરે ચાળીસ હજાર લશ્કર લઇને નેપોલિયન જતો હતો એ વખતે ઇ. સ. ૧૮૦૦ના મે મહિનાની સરૂઆત હતી.

આલ્પ્સ પર્વતના માથા ઉપર સેંટ બર્નાર્ડ નામે મઠ છે તેમાં કેટલાએક ખ્રિસ્તી સાધુ રહે છે તે ત્યાં આવનારા મુસાફરોની સારી આગતાસ્વાગતા કરે છે. કેટલીકવાર મુસાફરો રસ્તો ભુલી જઇને બરફમાં દટાઇ જાય છે. એ દુ:ખમાંથી છોડવવાને સારૂ તે લોકો ઘણી મેહેનત કરે છે. તેમની પાસે એક જાતના સારા હોંશિઆર કુતરા હોય છે તેમના ગળામાં કંઈ ખાવાના પદાર્થ, એક દારૂની શીશી, એક ગરમ ડગલો અને લખેલી ચીઠી બાંધીને છોડી મૂકે છે. તે જ્યાં મુસાફર બરફમાં ડટાયો હોય ત્યાં જઇ પાસે ઉભા રહે છે. એટલે પેલો મુસાફર પેલી ચીઠી વાંચીને દારૂવડે ગરમ થઇ ખોરાક ખાઇને પેલો ડગલો પેહેરી પેલા કુતરા જોડે મઠમાં જઇ આસાએસ લઇ પાછો પોતાને રસ્તે પડે છે. વળી તે કુતરાને કોઇ મુસાફર અચેત કે મુવેલો માલમ પડે તો ત્યાં ઉભો રહીને રડવા માંડે છે તેથી મઠના સાધુઓ જાણે છે કે કુતરાને કોઇ મુડદું હાથ લાગ્યું છે તેથી સાધુઓ

ત્યાં જઇને તેમને મઠમાં લાવી ઓસડવેસડ કરે છે અને મરી ગયો હોય તો શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયા વડે તેને ભુમીદાહ કરે છે. એ સાધુ અને કુતરાથી હજારો માણસના જીવ બચ્યા છે. એ સાધુઓને ખબર થઇ કે નેપોલિયન મોટું લશકર લઇને આવે છે તે ઉપરથી તેમણે તૈયારી કરીને તમામ ફોજના માણસોને સત્કારપૂર્વક થોડું થોડું ખાવાનું આપ્યું. એ પરોણા ચાકરીને માટે નેપોલિયને તેનો આભાર માન્યો અને ત્યાં થોડીવાર વિસામો ખાવા થોભ્યો, એટલા થોડા વખતમાં પણ મઠ માંહેનાં ઘણાં પ્રાચીન પુસ્તકો હતાં તે વાંચ્યાં ! રસ્તામાં કોઇ કોઇ જગાએ રાની લોકો રહેતા તે પણ તેમનાથી બને તેટલી તેને મદદ કરતા. એમાંના એક ગરીબ ખેડુતને તેણે રસ્તો દેખાડનાર ભોમીઆ દાખલ સાથે લીધો. તે હમેશ તેની જોડે ચાલતો અને નેપોલિયન પણ તેની સાથે ઘણી વાર સુધી વાતો કરતો. કારણ તેનું સાદું ગામડીયા બોલવું તેને ઘણું ગમતું. એ ભોમીઆને રજા આપતાં પેહેલાં તેણે પૂછ્યું કે તારે શું જોઇએ છીએ, ત્યારે પોતાને જે જે ચીજ જોઇતી હતી તે કહી. તે સાંભળીને નેપોલિયને શેંટ મોરીસના થાણાદાર ઉપર એક ચીઠી લખી આપી તેમાં એણે કહેલી બધી ચીજો ઉપરાંત કેટલાએક પૈસા આપવાનું પણ લખ્યું હતું. નેપોલિયને ઉદાર થઇને ધોળા ઉપર કાળું કીધેલા એક નહાના સરખા કાગળના કકડા ઉપરથી આપણને આટલી બધી ચીજો મળી એ જોઇને તે રાની માણસને મોટી નવાઇ લાગી.

સેંટ બર્નાર્ડથી નીકળ્યા પછી કેટલેક ઠેકાણે રસ્તો ઘણોજ વિકટ આવ્યો. એકવાર તો ખુદ નેપોલિયનને પણ સો બસેં હાથ બેશીને ઉતરવું પડયું. આ વખત તે સઘળા જોડે મમતાથી વર્તતો પણ તેને લીધે તેનું વજન કંઈ ઓછું થતું નહોતું. સઘળાં માણસો ઉપર તેનો જબરો ધાક હતો, એવો કે અગાડી રસ્તો અઘરો લાગવાથી સિપાઇઓ જરા ઉભા રહે અને એટલામાં તે લગાર ડોકું ઉંચું કરે કે લાગલા ચાલવા માંડે. એવી રીતે રસ્તો કાપીને ચાતિલ્લોન નામે જગાએ પાંચ હજાર આસ્ટ્રિઅન લશ્કર પડયું હતું તેના ઉપર ઓંચિતા તુટી પડયા તેથી તેઓ તો સમજ્યા કે એ લોકો આપણા ઉપર આકાશમાંથી પડયા કે શું ?

ફ્રેન્ચ લોકો ધારતા હતા કે હવે આપણે રસ્તાના સંકટમાંથી છુટયા, પણ સેંટ બાર્ડ નામે જગાએ આ બધી મેહેનત વ્યર્થ જવાનો પ્રસંગ આ-

બ્યો. સેંટ બાર્ડનો કિલ્લો ઘણો ઊંચો છે અને તેની આણીમેર એક નદી છે તે-થી ફ્રેન્ચોનો તે જગા લેવાનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ જઇને જ્યારે કશો ઉપાય ચાલ્યો નહિ ત્યારે તે ઘણા ગભરાઇ ગયા. આ વખતે નેપોલિયન પાછળ રહેલો હતો તે આ ખબર સાંભળીને ઝટ ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને એવે વિકટ સમયે હિંમત ન છોડતાં બીજી યુક્તિઓ શોધવા લાગ્યો અને ઊંચા ઊંચા શીખરો ઉપર ચડીને ધ્યાનથી તપાસી ફલાણી બાજુએ ધસારો કર-વાથી કિલ્લો આપણા સ્વાધીનમાં આવશે એમ લાગ્યું તે બાજુએ હુમલો કરવાનો હુકમ કર્યો. નેપોલિયનના મનમાં પણ તેનું અઘરાપણું આવી ચુ-કયું હતું. તથાપિ તેને હિંમત હતી કે જે લશ્કરે સેંટ બર્નાર્ડનો રસ્તો ઓળંગ્યો તે આ રસ્તે જવાને પાછા હઠશે નહિ અને પછી તેણે પોતાની ધારણા પ્રમાણે એક ઊંચાણ જગા ઉપર ઘણી મેહેનતે એક તોપ ચડાવી તેનો માર એવી સારી રીતે ચાલ્યો કે, તેથી કિલ્લા માંહેના લોકો ગભરા-યા. તેઓ ધારતા હતા કે, આ સાંકડી ગલીમાં શિકારને સારૂ જવાની મુશ્કે-બત ત્યાં સાથે તોપ નહિ હોય, પણ હવે આ તોપથી તેઓ ગભરાઇને ફ્રે-ન્ચો ઉપર ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવ્યો, પણ આખરે ફ્રેન્ચોએ તે કિ-લ્લો સર કર્યો. આ વખતે તે એટલો થાકી ગયો હતો કે લગાર વિસામો ખાવા બેસતાંજ સજડ ઊંઘ આવી. ઇવ્રિઆ શેહેર સુધી ફ્રેંચો ગયા ત્યાં સુધી આસ્ત્રિઅન લોકો ડર્યા નહિ. તથાપિ ફ્રેન્ચ સરદાર લાન્ના બે દિવસ સુધી જબરી લડાઈ કરીને શેહેરમાં દાખલ થયો અને પછી નેપોલિયને તૂરીન ભણી ચાલવા માંડયું. રસ્તામાં દશ હજાર આસ્ત્રિયન લશ્કર પડેલું હતું તેની સાથે એક જબરી લડાઈ થઇ, તેમાં દુશ્મનની હાર થઇ ને ફ્રેન્ચોને તેમના ઘણા સરંજામનો ભરગાળો થયો.

આણીમેર આસ્ત્રિયાનો સેનાપતિ મેલાસ ફ્રાન્સમાં દાખલ થવા સારૂ ઘણા જોસ્સાથી લડતો હતો તેને પોતાની પાછળ બીજે રસ્તે આવેલા ફ્રે-ન્ચોએ ખરાબી કર્યાની ખબર સાંભળી ત્યારે ત્યાં કેટલુંક લશ્કર મૂકીને પોતે નેપોલિયન સામો ટક્કર આપવા પાછો ફર્યો તેથી તે બંને વચ્ચે અ-નેક જગ્યાએ ભારે લડાઇઓ થઇ તે સઘળાનું અથ ઇતિ વર્ણન અત્ર આ-પવાથી કદાચ વાંચનારાને કંટાળો આવવાનો સંભવ જાણી માત્ર સંક્ષેપમાં એટલુંજ કહીએ છીએ કે નેપોલિયને મિસર દેશમાં ગયા પેહેલાં જીતેલાં ઇટાલીમાંના મિલાન, તૂરિન, પેવ્રિઆ વગેરે લઇને ફરીથી પેહેલાંના જેવો-

જ ફ્રેન્ચ નામનો ધાક બેસાડયો. આસ્ટ્રિયન લોકે પણ ઘણી હિંમતથી કે-ટલીએક જગાએ ફ્રેન્ચો ઉપર હુમલા કર્યા ખરા, પણ બંને તરફથી દુશ્મ-નોનો માર પડવાથી તેમનું કશું ચાલ્યું નહિ. વળી મેલાસ જતાંજ ફ્રાન્સના નાકા ઉપર રહેલી ફોજ આગળ ચાલી.

દેસેક્સ નામે એક ફ્રેન્ચ લશ્કરમાં અધિકારી હતો તે ઘણો શૂરો હ-તો અને એજ માત્ર લગભગ મારા જેવો બહાદુર છે એમ નેપોલિયન મા-નતો હતો. તેનેજ પોતે આવ્યો ત્યારે મિસરમાં રાખી આવ્યો હતો અને કહેતો આવ્યો હતો કે પ્રસંગ આવે તો પાછો ચાલ્યો આવજે. તે પ્રમાણે જ્યારે નેપોલિયન આલ્પ્સને રસ્તે ઇટાલીમાં દાખલ થયો ત્યારે દેસેક્સ ફ્રાન્સમાં આવી પહોંચ્યો એટલામાં પોતાને જલદીથી આવી મળવા સારૂ નેપોલિયને તેને પત્ર લખ્યો હતો તે વાંચી દેસેક્સ બોલ્યો એને 'બધું મ-ળ્યું ' તોપણ ધરાયો નહિ. પછી સેંટ બર્નાર્ડને રસ્તે ગયો એમ સાંભળ્યું ત્યારે તે દડમજલ તેની પાસે જવા સારૂ નીકળ્યો, કેમકે તે ધારતો હતો કે મારૂં ભલું કરવાને નેપોલિયન કચાસ નહિ રાખે. અને જ્યારે તે એકઠા મ-ળ્યા ત્યારે બે વચ્ચે ઘણા પ્રેમ ભાવથી વાતો થઇ ને એક મોટી ટોળીનો તેને અધિકાર આપ્યો તે લઇને તેણે ઘણી જગ્યાએ વીરોને અચંબો લાગે એવાં પરાક્રમો કર્યાં. મારેંગોની પ્રખ્યાત લડાઇ ઘણાજ જોસથી લાંબા વ-ખત સુધી ચાલી તેમાં આસ્ટ્રિયન લોકોએ ફ્રેન્ચોને ઘણા ગભરાવી નાંખ્યા તે-થી તેઓ નાસવાની તૈયારીમાં હતા એટલામાં દેસેક્સ ઘોડા ઉપર બેશીને નેપોલિયન પાસે ગયો અને બોલ્યો "મને લાગે છે કે, આજ આપણે હા-રીશું" એ સાંભળી નેપોલિયન બોલ્યો 'મને લાગે છે કે આજ આપણી જીત થશે, તમે અગાડી ધસો તો ખરા. પાછલા લશ્કરની ગોઠવણ હું કરૂં છું" એમ બોલીને તે પાછાં પગલાં કરનારને હિંમત આપવા લાગ્યો તેથી ફરીથી લડાઇ શરૂ થઇ ને કેટલીકવારે દેસેક્સ ગોળી લાગવાથી મૂવો. તે જો-ઇને નેપોલિયન બોલ્યો. હાય! હાય! મને રડવાને પણ વખત નથી. દેસે-ક્સના મોતથી ફ્રેન્ચો ઘણા ચીડાયા અને જીવની આશા છોડીને લડવા લા-ગ્યા. તેથી આજ આપણે જીતીશું એમ આસ્ટ્રિયન લોકો ધારતા હતા તે પાસો ફેરવાઇ ગયો અને ફ્રેન્ચ લોકોએ તેમની દાણાદાણ કરીને હરાવી નાંખ્યા. આ હાર થતાંજ તેમણે લડવાનું મૂકી દઇને સલાહનું કહેણ મો-કલ્યું તેથી નેપોલિયનની મરજી પ્રમાણે તહનામાની કલમો ઠર્યા પછી પો-

તાના હાથ તળેના અમલદાર માસેનાને લશ્કરનો અધિકાર આપીને પોતે પાછો જવા નીકળ્યો તે સન ૧૮૦૦ના જુલાઇની બીજી તારીખે પારિસ પહોંચ્યો.

એ અઢી મહિનાના ટુંક વખતમાં નેપોલિયને આવડું મોટું પરાક્રમ કર્યું જોઇને ફ્રાન્સના દેશીઓને મોટી નવાઈ લાગી. તેથી તે ત્યાં પહોંચતાંજ પારિસ વાસીઓ ઘણા આનંદથી મોટા મોટા ઉત્સવો કરવા લાગ્યા. શેહેરમાં રાત્રે રોશનીઓ કરે તથા તેનાં દર્શન કરવા સારૂ રાજમેહેલની ચારે મેર લોકોનાં ટોળે ટોળાંનો જમાવ થાય. એ પાછો આવ્યા પહેલાં ઇટાલીમાં આસ્ત્રિયન લોકોએ ફ્રેન્ચોને હરાવ્યાની બૂમ ઉડી હતી તેથી લોકો દલગીર થયા હતા એટલામાં તે જાતે આવ્યો ને ખરી ખબર માલમ પડી તેથી તેઓ ઘણા ખુશી થયા. પણ તે પહેલાં તો એ ખોટી ખબર ઉપરથીજ તેના સામાવાળીઆઓએ તેને અધિકાર ઉપરથી દૂર કરવા ખટપટ ચલાવી હતી.

મેલાસના લશ્કરની હાર થયા પછી તેમના કેહેણ ઉપરથી તહનામાની કલમો ઠરાવીને તથા નવેંબર સુધી લડાઇ બંધ રાખવાનું ઠરાવીને નેપોલિયન પાછો આવ્યો હતો. એવામાં આસ્ત્રિઅન લોકોને ઇંગ્રેજો સલાહ ન કરવા માટે આગ્રહથી કહેવા લાગ્યા. અને ઇંગ્રેજ સેનાપતિ લાર્ડ કીથે માલ્ટા બેટ ફ્રેન્ચો પાસેથી લીધાનું સાંભળીને તેમને જરા તેજ આવી અને તેથી કરીને સલાહનો સંભવ ઓછો થવા લાગ્યો. જ્યારે લડાઇ બંધ રાખી ને નેપોલિયન પાછો આવ્યો તેવારે ફરીથી બોર્બોન વંશના પુરૂષોએ પોતાને રાજા બનાવવા સારૂ નેપોલિયન જોડે વિષ્ટી ચલાવી હતી. અને અગાડી જે અરાડમો લુઇ રાજા થયો તેણે તેને એક એવો છાનો કાગળ લખ્યો હતો કે, 'મારા હકની રાજ્ય ગાદી મને આપવાને તમે આળસ કરો છો અથવા તો વખત જવા દેશો એવી મને બીક લાગે છે. મારા વિના તમારાથી ફ્રાન્સને સુખી નહિ કરાય, તેમજ મારાથી પણ તમારા વિના ફ્રાન્સનું ભલું નહિ થાય. એ માટે જેથી મોટો અધિકાર અને માન મળે અને તમે તથા તમારા મિત્રો સંતુષ્ટ થાય તે મનમાં આણીને ત્વરા કરો.' એના જવાબમાં તેણે લખ્યું કે, મહારાજાનો પત્ર મને પહોંચ્યો. તમારી અને તમારા કુટુંબની દુર્દશા જોઇને મને ખરેખરૂં ઘણું માઠું લાગે છે. ફ્રાન્સ દેશમાં પગ મૂકવાની હવે તમે આશા છોડી દો, કેમકે પાંચ લાખ માથાં કાપ્યા વિના તમારી ધારણા પાર નહિ પડે. બાકી મારાથી બને તેટલું કરીને આપની અવસ્થા સારી કરવાને તથા પાછલાં દુઃખો આપને વિસરાવવાને બની

શકશે તેટલો હું યત્ન કરીશ.

બીજા એક રાજ્ય કુટુંબના માણસે એમ કર્યું કે, નેપોલિયનને વશ કરીને પોતાનું કામ પાર પાડવા સારૂ એક સુંદરીને મોકલી. તે જોસેફાઇનનું સંધાન સાધીને રાજમેહેલમાં દાખલ થઈ. પણ એ શા માટે આવી છે તે નેપોલિયને જાણતાંજ તેને ત્યાંથી જતાં રહેવાનો હુકમ કર્યો.

આણીમેર નેપોલિયન રાજા થવાના વિચારમાં છે એવું જણાવા ઉપરથી ઘણા લોકો તેને પ્રતિકુળ થયા હતા, તેમાં જુલમી રાજા થવાનું ચહાનારને મારી નાખવામાં પુન્ય છે એવું જાકોબાઇન નામના હઠીલા લોકો ઉશ્કેરણી કરવા મંડયા. અને કેટલાએક લોકોએ જેમ પ્રાચીન કાળમાં રોમન લોકોએ સીઝરની ઘાત ભર સભામાં કરી તેમ નેપોલિયનની નાટકશાળામાં કરવાનું કાવતરૂં કર્યું. તથાપિ તે માંહેનો એક માણસ ફુટવાને લીધે કામ પાર ન પડતાં તમામ કાવતરાંખોરોને દેહાંત દંડ થયો. ત્યારે જાકોબાઇનોએ તેને મારવાની બીજી તદબીર કરી. એવી કે નેપોલિયન જે રસ્તે નાટકશાળામાં જવાનો હતો તે રસ્તામાં એક ઠેકાણે જમીનમાં દારૂ ભરી રાખીને જતો હોય ત્યારે ઉડાવી દેવો. અને તે મનસુબો તારીખ ૧૦ મી અકટોબરે પાર પાડવાનું ઠરાવ્યું, કેમકે તે દિવસે તે નાટકશાળામાં જવાનો છે એવી ખબર હતી. પણ દિવસે ઘણી મેહેનત કરીને થાકેલો હોવાથી તે દહાડે નાટક જોવા જવાનો નહોતો પણ જોસેફાઇનનો ઘણો આગ્રહ થવાથી તે ગાડીમાં બેઠો. પણ ગાડીમાં બેઠા પછી ઊંઘી ગયો અને ઠરાવેલે ઠેકાણે ગાડી પહોંચતાંજ તે ઘોર કૃત્ય કરનારાઓએ ઠરાવી રાખેલા માણસે પેલા દારૂમાં રંજક મૂકયો, તેથી મોટો ધડાકો થયો અને નેપોલિયન જાગ્યો, અને પોતાના ગાડીવાનને ઊતાવળી ગાડી હાંકવાને કહ્યું. જો ગાડી લગાર અગાડી ગઈ ન હોત તો એ દુષ્ટનો મનસુબો પાર પડત તથાપિ તે ન થતાં બીજાં વીસ માણસો મુવાં, ત્રેપન જખમી થયાં અને રસ્તાની બને બાજુના ઘરોનાં બારી બારણાં ફુટી જઇને ઘણું નુકશાન થયું. ઇશ્વરની ગતિ ન્યારી છે, કહ્યું છે કે, 'જેને રામ રાખે તેને કોણ મારી શકે' એક પળના ફરકથી નેપોલિયન બચ્યો. અને જાકોબાઇનો ઉપર લોકો દ્વેશ કરવા લાગ્યા કેટલાએકને મોતની સજા થઈ, કેટલાએક દેશપાર થયા. અને નેપોલિયનની ઘાત જવાથી ઉલટો તે લોકોને વધારે વહાલો લાગવા માંડયો.

આવી રીતે લોકોના મનની હાલત છતાં નેપોલિયન કાયદા કાનૂન વ-

ગેરે સર્વ યુક્તિથી કરવા લાગ્યો કે, જેથી તમામ અખ્તિઆર પોતાના હાથમાં આવે; તેમાંનો એક કાયદો એવો હતો કે જેથી તે ધારે તે માણસને રાજદ્રોહી ઠરાવીને દેશપાર કરી શકે. તેમજ ફોજદારી ખાતાના મુખ્ય અધિકારી ફોકેની પણ ઘણીજ છુપી રીતે તપાસ રહેતી. તેથી નેપોલિયનના વિરૂદ્ધ એકે શબ્દ બોલવાને લોકો ઘણા બીતા હતા. ઊપલો મરણ પ્રસંગ વિત્યા પછી કેટલેક દહાડે એક પુસ્તક પ્રગટ થયું, તેમાં શીઝર, ક્રામવેલ અને નેપોલિયનને સરખાવીને સુચવ્યું હતું કે નેપોલિયન રાજ્યપદ લેવા યોગ્ય છે. પણ નેપોલિયનના બધા મિત્રોએ સુચના કરી કે, આ વેળાએ આવું પુસ્તક પ્રગટ થવાથી આપને નુકશાન છે. એ ઉપરથી ફોકેને બોલાવી મંગાવી તેણે એ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવા દેવા માટે ઘણો ગુસ્સો જણાવ્યો, ત્યારે ફોકે બોલ્યો, તમારા ભાઇ લુશિયનનો એમાં સંબંધ છે. એવું જાણ્યાથી એ કામમાં મેં વધારે ધ્યાન આપ્યું નહિ. એ સાંભળી નેપોલિયને કહ્યું લુશિઅનને પકડીને કેદ કેમ ન કર્યો? એમ કહી ગુસ્સાભેર ચાલ્યો ગયો. પછી ફોકેએ નેપોલિયનના ખાનગી કારભારી બોરીનના કાનમાં કહ્યું કે, પુસ્તક લખનારને સજા શી રીતે કરૂં? લુશિઅને મને હસ્ત લેખ બતાવ્યો તેના ઉપર નેપોલિયને પોતાને હાથે ઘણે ઠેકાણે છેકીને સુધાર્યું હતું. એ સમાચાર લુશિઅને જાણ્યા ત્યારે તે પોતાને આમ બોલવાને માટે તેને ઠપકો આપવા લાગ્યો. ત્યારે નેપોલિયન બોલ્યો કે, એ કસુર તારી છે, લખનારનો પત્તો મળવા ન દેવાનું કામ તારૂં હતું! ફોકે પોતાની ચતુરાઇ બતાવી એ તને વધારે દોષ પાત્ર ઠેરવે છે. એથી લુશિઅનને નેપોલિયનના હાથ તળેજ મોટી જગા હતી તે છોડી દઇને ફ્રાન્સ દેશનો વકીલ થઇને સ્પેન દેશમાં ગયો.

ફ્રાન્સમાં આવી વાતો ચાલ્યાથી આસ્ત્રિયાનો બાદશાહ તહ ઠરાવવામાં ઢીલ કરતો હતો. લડાઇ બંધ પડયાને પાંચ મહિના થયા તોપણ તહ ઠર્યો નહિ. ત્યારે નેપોલિયને જુદા જુદા ઠેકાણાના લશ્કરી અમલદારોને લડાઇ સરૂ કરવાને હુકમો કર્યા તેથી ઘણે ઠેકાણે મોટી મોટી લડાઇઓ થઇ ને આસ્ત્રિયન લોકો હારતા ચાલ્યા. એવી રીતે બધે ઠેકાણે હરાવીને જુદાં જુદાં ત્રણ ટોળાંએ ત્રણ બાજુએથી આસ્ત્રિયાની રાજધાની ઉપર હુમલો કરવાનો નેપોલિને મનસુબો કર્યો તે જાણી બાદશાહ ઘણો ગભરાયો. તેથી પોતાની સંમતી વિના કોલકરાર ન કરવાનો ઈંગ્લાંડનો આગ્રહ ન માની તારીખ

૧૯મી ફેબરવારી સને ૧૮૦૧ને રોજ ઠરાવ ઉપર સહી કરી. એ કરારથી બાદશાહને ઘણીએક અપમાનકારક વાતો કબૂલ કરવી પડી. એવી રીતે ફ્રેન્ચો-ની ફતેહ થયેલી જાણી ઈંગ્લાંડના મુખ્ય પ્રધાન પિટ્ના મન ઉપર મોટી અસર થઇ અને ફ્રેન્ચોને હરાવવામાં તે નાઉમેદ થયો તેથી તેની પાસે જે યુરોપખંડનો નકશો ટાંગેલો હતો તે તરફ જોઈ પાસેના એક માણસને કહે-વા લાગ્યો કે, એ નકશો વિટાળી ધો હવે એની ગરજ રહી નથી.

આસ્ત્રિઆની સાથે કોલકરાર થયાથી ફ્રાન્સ જોડે એકલા ઇંગ્લાંડનેજ શત્રુ ભાવ રહ્યો. કેમકે બીજાં રાજ્યોએ અગાડી ફ્રાંન્સ જોડે લડવાને ઈં-ગ્લાંડ સાથે કોલકરાર કર્યાં હતા તેમણે તેમાંથી પોતાનો સંબંધ છોડી નાખ્યો. આગલી લડાઇમાં દશ હજાર રૂશિયન લોકો કેદ પકડાયા હતા તે-મને છોડી દઇને રૂશિયન બાદશાહ પાસ જોડે નેપોલિયને દોસ્તી બાંધી. નેપલ્સની રાણી આસ્ત્રિયાના બાદશાહની બેહેન હતી. અગાડી ફ્રેન્ચોએ નેપલ્સનું રાજ્ય છત્યું હતું તે નેપોલિયન મિસરમાં હતો ત્યારે ઈંગ્રેજ સરદાર નેલ્સને ફ્રેન્ચો પાસે થી લઇને પાછું રાણીને સોંપ્યું હતું. તે પાછું જવાનો વખત આવ્યો ત્યારે તે બાઇએ રૂશિયન બાદશાહને વચ્ચે નાંખીને પોતા ઉપર આવેલું વાદળ ઉતાર્યું. અને નેપોલિયને પણ તેની મરજી રાખવા સારૂજ નેપલ્સ પાછું લીધું નહિ. વળી પોતાને રાજ્યપદ લેવાના ઉદ્દેશને પોપની મદદ જરૂર જો-ઇએ. એમ ધારીને તેનો મુલક તેની પાસેજ રહેવા દીધો. એવું પોપનું મહત્વ વધારવા તરફ નેપોલિયનની વૃત્તિ જોઇ ફ્રેંન્ચ લોકોને અને બીજા પ્રશિયા, ડેનમાર્ક, સ્વીડન વગેરે યુરોપના દેશોના લોકોને મોટી નવાઈ લાગી.

એવી રીતે સઘળાં નાનાં મોટાં રાજ્યોને પોતાની બાજુ ખેંચી લઇને ઈંગ્લાંડને હરાવવાનો નેપોલિયને મનસુબો કર્યો. એ એનો મનસુબો તે ઓગણીસમાં સેંકડાના આરંભની ઈંગ્લાંડ ઉપર મોટી આફત હતી. અને એ આફત બીજાં ઘણાં કારણોથી ભયંકર થઇ પડી હતી, તે વેળા પાક સારો ઉતર્યો નહોતો, તેથી દેશમાં મોંઘવારી હતી. અને રાજાનો અનુભવી રાજ્યકાર્ય ધુરંધર પ્રધાન પીટ તરતજ રાજીનામું આપીને દૂર બેઠો હતો. એવા કઠણ પ્રસંગમાં પણ દુસ્મન અગાડી ન નમતાં કોઇની મદદ વગર શત્રુને ટક્કર આપવાનો ઇંગ્રેજોએ ઠરાવ કર્યો. એ તેમનો સ્વદેશ પ્રીતીનું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે. એવી સ્વદેશભક્તિ જે લોકોમાં હોય તેમનો દેશ શા માટે વૈભવ વિનાનો રહે!

પોતાના દેશને હરાવનારા લશ્કરનાં વહાણો એકઠાં થયાં પેહેલાંજ તેમના ઉપર હુમલો કરવાનું ધારીને નેલ્સને પોતાનાં વહાણો બાલ્ટીક સમુદ્રમાં આણ્યાં. અને જાુદે જાુદે સ્થળે સ્વીડન, ડેનમાર્ક વગેરે દેશોનાં લશ્કરોને હરાવી નાખ્યાં. વળી પેલી મેર રૂશિયન ઝારને સેંટપીટર્સબર્ગમાં મારાઓએ મારી નાંખ્યો તેથી નેપોલિયને રચેલો વ્યૂહ અફળ ગયો.

નેપોલિયને મિસર દેશનું રાજ્ય સંભાળવાને કલેબરને મૂકયો હતો, તે ઘણો ચતુર પુરૂષ હતો. તેણે ઘણી સારી રીતે રાજ્ય ચલાવ્યાથી લોકો તેને ઇનસાફી સુલતાન કહેતા હતા. તથાપિ ઓચિંતો તેને કોઇએ મારી નાંખ્યાથી ત્યાં રાજ્ય સંભાળવાને કોઇ ડાહ્યો માણસ રહ્યો નહિ. તેથી તે દેશ ઈંગ્રેજ નૌકા સૈન્યાધિપતી આબરક્રાંબીએ ફ્રેન્ચો પાસેથી જીતી લીધો એ મિસર દેશના સમાચાર સાંભળીને નેપોલિયન બોલ્યો, હવે ઈંગ્લાંડ ઉપરજ પાધરો હુમલો કર્યા વિના બીજો રસ્તો નથી. એમ કહી તેણે તરતજ એક લાખ લશ્કર તૈયાર કર્યું. એની સામા લડવા સારૂ ઈંગ્રેજોએ પણ ભારે તૈયારી કરી, પણ બાલ્ટિક સમુદ્ર તરફ ઈંગ્રેજોની ફતેહ સાંભળીને તેની સાથે સુલાહ થાય તો ઠીક એમ તે ધારવા લાગ્યો. આસ્ટ્રિયાનો તહ થયાને યુરોપનાં સર્વ રાજ્યો નેપોલિયનને મળેલાં જોઇ ઈંગ્રેજો પણ સલાહ કરવાને ચહાતા હતા. તેથી સલાહની કેહણ કહાવણ સરૂ થઇ અને ઘણીક તકરારોની ભાંગફોડ થઇ. આખરે તા૦ ૧૦મી અકટોબર સને ૧૮૦૨ ને દિવસે તહનામા ઉપર એમિન્સમાં સહીઓ થઇ. એને એમિન્સનો તહ કહે છે અને તે ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે. એ કોલકરાર વેળાએ માલ્ટા બાબત ઘણી તકરાર થઇ હતી અને પછી ટંટો પણ એજ બેટ ઉપરથી ઉત્પન્ન થયો હતો.

ભાગ ૧૦ મો.

એમિન્સના કોલકરાર ઘણા દિવસ ટકશે નહિ એમ બંને દેશો ધારતા હતા. તથાપિ તે ન થવાથી સઘળાઓ ઘણા ખુશી થયા. દશ વરસ થયાં ઈંગ્રેજો યુરોપમાં મુસાફરી કરતા બંધ પડયા હતા તેમને આ તહથી છુટ મળી તેથી ફ્રેન્ચ રાજ્યની ઉથલપાથલથી બનેલા બનાવો નજરે જોવા સારૂ હજારો ઈંગ્રેજો ફ્રાન્સમાં ઉતરી પડયા. અને ખાસ, પ્રતાપી નેપોલિયનને જોવા સારૂ મોટા મોટા શ્રીમાન રાજ્યકારસ્થાની પુરૂષો આવ્યા. એ-

માંના એક પ્રસિદ્ધ વકતા ફૉકસને એણે ઘણું માન આપ્યું. બીજા લોકો ઉપર પણ ફ્રેન્ચ લોકોએ ઘણી મમતા જણાવી. અને ઉપલો તહ થયાથી શાંતિને લીધે નેપોલિયન રાજ્યાવસ્થા સુધારવાને ઘણી મેહેનત કરતો જોઇ સઘળાઓ મોટા અચંબામાં પડયા. તેની શ્રમ કરવાની શક્તિ વિલક્ષણ હતી. કેટલાએક દહાડા સુધી બીલકુલ ઊંઘ્યા વિના રાત અને દહાડો સરખું કામ કરતો હતો. તેને લીધે તેની પાસે કોઇ ખાનગી કારકુન વધારે દિવસ ટકતો નહોતો. બોરીન થાકયો ને નીમેલા બીજા કારભારીઓ માંદા પડયા. નેપોલિયનના મોટાં મોટાં કામો ગુપ્ત હતાં તેથી તે જાતેજ કરતો. એ સિવાય નેપોલિયન કંઈ વેળાએ કયું કામ તપાસવાને બોલાવશે એવો ધાક પડેલો હોવાથી હાથ તળેના માણસો સદા તૈયાર રહેતાં. કેટલીએક વખત તો તેમને કેટલાક દિવસ સુધી ઊંઘવાનું મળતું નહોતું. એક વાર એમ બન્યું કે ઘણી મેહેનતને લીધે કારકુનને લગાર ઊંઘ આવી. પછી થોડી વારે જુવે છે તો જે કાગળ અડધો રહ્યો હતો તે નેપોલિયને જાતે પુરો કરતાં દીઠો. ઊંઘ અને ભૂખ માણસના સ્વાધીનમાં નથી પણ નેપો-લિયનની ટેવ એ બાબતમાં નવાઇ જેવી હતી. એટલે ઊંઘ તેના સ્વાધીન-માં હતી. તેમજ એકાદ વિષયમા મન ગુંથાયું હોય તેમાંથી તરત બીજા વિષયમાં પેસતું નથી. પણ નેપોલિયન એ નિયમમાં અપવાદ હતો. તે ગમે તેવા ગહન વિષયમાં ગુંથાયો હોય તેને તેમજ અટકાવીને લાગલોજ બીજા તેવા ગહન વિષયમાં તેવિજ રીતે પેશી શકતો હતો. તે કહે તો, મારૂં મન પેટીના ખાના જેવું છે. એક ખાનું બંધ કરીને લાગલું બીજું ઉઘાડવું. તેમ એક વિષય મૂકીને બીજો પકડું તોપણ મારા મનમાં અનેક કલ્પના આવી ને ગરબડ થતી નથી. ઉદ્યોગી પણ તેવોજ હતો, તે કહે તો કે, હું કેટલું ચાલીશ અને મારી નજર કેટલી દૂર પહોંચશે એ હું જાણુ છું પણ હું કેટલો ઉદ્યોગ કરીશ તેની મને ખબર પડતી નથી એને લીધે મારા કેટ-લાએક કારકુનો મરણ પામ્યા છે.

ઘરગથુ કામમાં પણ ઘણી બારીકાઇથી ધ્યાન રાખતો. અને ઘરના સર્વ હિસાબ ઝીણી નજરે તપાસતો. એક વાર એક મેહેલમાં રોષનાઇ કરી હતી તેમાં ઘણો ખરચ થઇ ગયાનું તેને લાગ્યું. તેથી ફરતાં ફરતાં એક પડદા ઉપરનો કસબી ઝૂમખો તોડીને ગજવામાં મૂકયો. તે જોઇને સાથેના ખવાસને નવાંઇ લાગી. પણ પછી તેણે તેવોજ એક ઝૂમખો બજારમાંથી

વેચાતો મંગાવી તે જોઇને રોપનાઈ કરનારને કહ્યું કે તેં મને આટલી વધારે રકમ બતાવી હતી.

એક ગ્રંથકાર લખે છે કે, નેપોલિયનનો ઘર ખરચનો અજમાયસ કોઇએ તૈયાર કરેલો અને તેના ઉપર પોતાને હાથે યોગ્ય સૂચના લખેલો મેં જાતે જોયો હતો. તેમાં તેણે ખરડો તૈયાર કરનારની ભૂલો કહાડીને ખરડામાં લખેલા પૈસાનો ત્રીજો ભાગ માત્ર લાગશે એમ દેખડાવ્યું હતું. એમ છતાં તે કંજૂસ નહોતો તેણે પોતાના ઇષ્ટ મિત્રોને વિપુલદ્રવ્ય આપ્યું છે અને કળા કૌશલ્યને ઉત્તેજન માટેજ પુષ્કળ વસ્તુઓ ખરીદ કરી છે. વળી તેની પાસે ચાકર માણસો પણ ઘણાં હતાં.

વળી આ દેશના વિક્રમ, ભોજ આદી પ્રજા હિતેચ્છુ ભૂપતિઓ પોતાના વિષે પ્રજા કેવો વિચાર રાખે છે તે જોવા સારૂ વેષ બદલીને નગર ચરચા જોવા સારૂ ફરતા હતા તેમ નેપોલિયન પણ વેષ બદલીને બજારમાં જઇ પોતાના વિષે લોકોનો અભિપ્રાય પૂછતો હતો. એવી રીતે એક વાર તેણે એક દુકાનદાર આગળ પોતાને ખૂબ નિંદ્યો. તેથી દુકાનદારે ગુસ્સે થઇ તેને પોતાની દુકાન આગળથી કહાડી મૂકયો એથી તે દુકાનદાર ઉપર તેને ક્રોધ ન થ-યો પણ ઉલટો ખુશી થયો.

હવે એણે જે સુધારા કર્યા તેમાંના થોડાએક અહીં લખીએ છીએઃ—રાજ્યક્રાંતીની વેળાએ કંટાળીને જે લોકો રવંડા કાપી ગયા હતા તેઓ નવી રાજ્યાવસ્થા કબૂલ કરીને પ્રજા ધર્મ પ્રમાણે વર્તે તેમણે ખુશીથી પાછા આવીને દેશમાં રહેવું અને તે ઉથલપાથલ વખતે છીનવી લીધેલી જેની માલમત્તા સત્તાવાળા પાસે હોય તે જેની તેને પાછાં આપવાનાં તેણે જાહેરનામા કર્યાં. એથી ઘણાં માણસો વતનમાં આવીને નિરાંતે રહ્યા. માત્ર રાજા તરફથી તોફાન કરનારા, પરદેશી લશ્કરમાં ચાકરી કરનારા, અને રાજાના હજુરીઆ વગેરે મળીને આસરે પાંચશે માણસોનેજ ફરીથી તોફાન ન થવા સારૂ દેશમાં આવતા અટકાવ્યા હતા. વળી તેણે ફ્રાન્સના કેદખાનામાં ઘણી અવ્યવસ્થા હતી તે જાતે તપાશીને દૂર કરી.

એ વેળાએ દેશમાં અતિ ઘણું નાસ્તિકપણું ફેલાયું હતું તેથી પ્રજાની સંસારીક નીતિ બગડીને ખરાબી થઇ ગઈ હતી તેથી તેણે ફરીથી રોમનકયાથોલીક ધર્મની સ્થાપનારી ત્યારે પહેલી મોટી હરકત તો એ પડી કે, બેબલ (ખ્રિસ્તિ ધર્મ શાસ્ત્ર) નાં પુસ્તકો મળી શકયાં નહિં તોપણ ધીમે ધીમે

તેણે તે હરકત ગટાડી, એ બાબત એક વાર તે બોલ્યો હતો કે, ખ્રિસ્તિ ધર્મ ઉપર મારો વિશ્વાસ નથી. તથાપિ ધર્મનાં મુળતત્વ માણસના અંતઃકરણમાંથી સમુળાં કાઢી શકાતાં નથી. વળી કહે તો કે, દરેક વાત ઉપરથી ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થાય છે. એ વાત ખરી. પણ, હું કયાંથી આવ્યો, કોણ છું, કયાં જવાનો છું, એ મારાથી સમજાતું નથી. ખ્રિસ્તિ ધર્મ ઉપરથી તેનો વિશ્વાસ ઉઠી જવાનું બીજું કારણ ધર્મોપદેશકની બેલગામ જીભ અને દુરાચરણ હતાં. તેની આસપાસ ઘણા ઉપદેશકો હતા તેઓ વારંવાર કહેતા કે અમે દુનિઆઇ સુખ ચાહતા નથી, પણ જે વસ્તુ તેના સપાટામાં આવતી તેની ખરાબી કરવાને તે આઘું પાછું જોતા નહિ એવા "પોથીનાં વેગણુ" ની આપણી સાધારણ કહેવત પ્રમાણે એવા ઉપદેશકો ઉપરથી આસ્થા ઉઠી જાય એમાં શી નવાઇ? એક રાત્રે નિર્મળ આકાશ માંહેના અસંખ્ય ચળકતા તારા જોઇ તે બોલ્યો, "આ સર્વ કોણે કર્યા? ગયા રવીવારે રાત્રે હું એકલો અહી ફરતો હતો તે વખત દેવળના ઘંટનો અવાજ મારે કાને પડતાંજ મારૂં અંતઃકરણ સદ્રદિત થયું. તે આગલી સ્થિતીની પ્રતિમા મારા મનમાં ઉભી રહી. એવી જ્યારે મારી અવસ્થા ત્યારે બીજાઓની શી? હજારો લોકોની મરજી જોઇને મેં ફરીથી ધર્મ સ્થાપના કરી છે. તે વખતે બ્હાલ નામે એક નાસ્તિક માણસ પાસે હતો. તે બોલ્યો, એમ છે તો આવતી કાલે બોર્બોન વંશને પાછો આણો. નેપોલિયન એની આગળ ફરીથી બોલ્યોજ નહિ.

ધર્મ સ્થાપન કરવાનું ઠરાવીને પોપ સાથે તહ કર્યા તેમાં નેપોલિયનને આવતા વખતમાં ઉપયોગ આવે એવી ઘણી બાબતો હતી. એવી કે, ધર્માધ્યક્ષ વગેરેની નેમણુક કરવી કે દૂર કરવા તેમાં તેની સંમતી જોઇએ, પ્રાર્થનામાં મુખ્ય કારભારીનું નામ બોલવું. આ સઘળું રાજાની સત્તાના ચિન્હો લોકોને જણાવા લાગ્યાં. પેહેલાં જેમ પ્રાર્થનામાં મુખ્ય રાજાનું નામ લેવાતું તેમ હવે નેપોલિયનનું લેવાવા લાગ્યું. વળી નાટડામના દેવળમાં તે મોટા રાજા વૈભવથી ગયો આરે પેહેલાં જેમ રાજાને માન આપતા હતા તેવું આ વખતે નેપોલિયનને ત્યાંના ધર્માધ્યક્ષે આપ્યું. સોળમો લુઇ જ્યારે ગાદીએ બેઠો ત્યારે જે પાદ્રીએ પ્રાર્થના કરી હતી તેણેજ નેપોલિયનના નામની પ્રાર્થના કરી. કેટલાએક લશ્કરી અમલદારોને એ વાત ગમતી ન હોતી માટે આ વખતે તે દેવળમાં જવાના નહોતા, તથાપિ બર્થીઅરે કંઇ

બહાનું કાઢીને પોતાને ઘેર તેમને બોલાવ્યા અને ત્યાં બધા એકઠા થયા પછી કહ્યું કે, ચાલો આપણે દેવળમાં જઇએ, એથી તેમનાથી ના કેહેવાઇ નહીં. એ સમારંભ પતી ગયા પછી નેપોલિયને લગારેક હસીને એક ગ્રહસ્થને કહ્યું, "હવે અગાડી માફક ચાલવા માંડયું નહિ વારૂ? તેનો પેલા ગ્રહસ્થે જવાબ વાળ્યો, સર્વ થશે. તથાપિ જે વાત તમે ફરીથી કરશો તે નહીં થવા સારૂ વીસ લાખ ફ્રેન્ચો મુવા તે પાછા નહિ આવે. એમ બોલનારા કેટલાએક કારભારીઓને અગાડી પસ્તાવું પડયું, એ સિવાય લોકોને પદવીઓ આપવા વગેરેનું ઘણું કામ રાજ્યની ઉથલપાથલ વેળાએ બંધ પડયું હતું તે પાછું જારી થયું. ચાકર નોકરો, બોલવું ચાલવું વગેરે રજવાડી રીત આગલા રાજાના જેવી થવા લાગી. તેમાં નેપોલિયન ઘણો રાજ્યકીય ડોળથી વર્તતો નહતો. પણ પ્રસંગ આવ્યો કે, બોલવામાં તેની એવી ખૂબી હતી કે, તેના સાંભળનારા તેની ભણી તરત વળી જતા.

એણે દેશમાં સાર્વજનીક વિદ્યાવૃદ્ધિ બાબત સ્તુત્ય ઉદ્યોગ કર્યાથી સઘળા ખુશી થયા. એની પેહેલાં વિદ્યાલયનો કારભાર પાદ્રીઓ પાસે હતો. પણ આ નવા નિયમથી જ્યાં ત્યાં નિશાળો સ્થાપન થઇ ને દેશમાં અનેક વિદ્વાનો ઊત્પન્ન થયા. એને માટે તેણે દેશમાં ૬,૦૦૦ પગારદાર વિદ્યાર્થિઓની જગા કહાડી હતી. વળી નિશાળના વિદ્યાર્થિઓને મોજ મઝા કરવાની જે અસલ રીત હતી તે બંધ પાડી ને સારો બંદોબસ્ત કર્યો. વળી લસ્કરી લોકોના છોકરાઓને શીખવાની નિશાળો હતી તેમાંના નિશાળીઆઓને પોતપોતાના કપડાં વગેરે જાતેજ તૈયાર કરવાનું ઠરાવ્યું. એવીજ રીતે મોટા લોકોની છોકરીઓને શીખવાની નિશાળમાં આજીવિકાના પદાર્થો તૈયાર કરવાનું શીખવીને વસ્ત્રાભૂષણનો ઠાઠમાઠ બંધ પાડી પોતાનો સંસાર ચલાવવાને હોંશિઆર થાય એવી ગોઠવણ ઘણી મેહેનતે કરી.

વળી સાર્વજનીક ઇમારતો, રસ્તા, નેહેરો, પૂલો, સંગ્રહસ્થાનો, ઇત્યાદિ મોટાં ઉપયોગી અસંખ્ય કામો યોજીને તે થોડા વખતમાં સંપૂર્ણ સ્થીતિમાં આણ્યાં. એથી લોકોને ઘણોજ ફાયદો થઇને ચારેમેર તેના વખાણ થયાં અને એની ચતુરાઇથી ઘણા ડાહ્યા માણસો પણ અચંબામાં પડયા. તેણે પારિસ શેહેરને સુધારીને શોભીતું કર્યું છે.

નેપોલિયને દેશના કાયદા સુધારવા પાછળ બેહદ શ્રમ કરીને પોતાનું નામ અમર કર્યું છે, ને તેથી લોકો તેના એ કામથી તેના ઉપર પૂજ્ય-

બાપ શકે છે. પ્રાચીન કાયદામાં ઘણી અંધાધુંધી હતી તે બધા કાયદા એકઠા કરીને સર્વને લાગુ પડે એવું એક કાયદાનું પુસ્તક તૈયાર કરવા સારૂ તેણે મોટા મોટા વિદ્વાન માણુસોની એક મંડળી નીમી હતી અને જાતે પ-ણું તેમાં તકરાર કરવા બેસતો. તેથી તે વખતથી તેની લોકોત્તર બુદ્ધિ મા-લમ પડી. વિષય પ્રતિપાદન કરતાં મોટા મોટા ન્યાયશાસ્ત્રીઓને ન સુઝે એવા વિચારો તે પ્રગટ કરવા લાગ્યો તેથી તે મંડળીને મોટી નવાઇ લા-ગી. એ ફ્રાન્સના મુખ્ય મુખ્ય વિદ્વાનોની સહાયથી તૈયાર કરેલું પુસ્તક, "નેપોલિયન કોડ" નામે હજી ફ્રાન્સમાં ચાલે છે. એ પુસ્તક એકલા ફ્રાન્સ-નેજ નહિ પણ આખા યુરોપ ખંડને એક કીમતી ચીજ ગણી છે. એ ગ્રં-થ વડે ઘણા દેશના કાયદામાં સુધારો થયો છે.

મંડળીમાં વાદવિવાદ કરતાં તે ઘણોજ શાંત હતો. જો કોઈ તેની વિરૂદ્ધ બોલવાને ગુંચવાય તો તરત તે કહેતો કે, તમારે જે કહેવાનું હોય તે હિ-મતથી મોકળે મને કહો, અહીં કોઇ પારકું માણસ નથી. વળી તે કહેતો કે, કાયદાનાં મૂળતત્વોને સેહેલાં ન કરતાં વકીલો ઉલટા ગુંચવાવીને કઠણ કરે છે માટે ગણિતના જેવા કાયદાના સિદ્ધાંતો ઘડાવા જોઇએ. પણ તે.વ-કીલોથી બનવાનું યથી. વાસ્તે સાધારણ લખી વાંચી જાણે એવાં તમામ માણસોને સમજણ પડે એવી સેહેલી ભાષામાં તૈયાર કરવાનો તેણે ઘણોજ પ્રયત્ન કર્યો. એવું છતાં એ ધારા સંગ્રહ તૈયાર થઇને બાહાર પડયો ત્યારે વકીલ લોકો તેના ઉપર ટીકાનાં પુસ્તકો લખીને બહાર પાડવા લાગ્યા તે જોઇને ઘણું માઠું લાગ્યું. કોઇ વાર તેના મત વિરૂદ્ધ બહુ મત પડતાં ત્યારે તે કહેતો કે, 'હું ધારૂં છું કે મારી ભૂલ હોવી જોઇએ' હાથમાં લી-ધેલા વિષયમાં તેનું મન કેવું રોકાઈ જતું હતું તેનો એક રમુજી દાખલો છે, કે તે બોલતાં બોલતાં પાસે બેઠેલાની તપખીરની દાબડી માગે અને તેમાંથી સુંઘીને દાબડી પોતાના ગજવામાં મૂકે, એમ કરતાં વિષય સમા-પ્ત થઇને ઘેર ગયા પછી જોસેફાઇનને તેના ગજવામાંથી દશ બાર દાબડી-ઓ મળી ત્યારે તે બોલી 'હવે તમારે દાબડીનો વેપાર કરવો પડે છે કે શું ? પછી જે જે ગ્રહસ્થોની દાબડીઓ આવી હતી તેમને તેના કરતાં વ-ધારે કિંમતી દાબડીઓ તેણે મોકલી દીધી. કાયદા બનાવવાની વખતે તે ઘણી મેહેનત કરતો હતો પણ તેનો થાક ઊતારવા સારૂ તે સાકેરનું સર-બત કે લીંબુનું સરબત પીતો પણ દારૂ વગેરે માદક પદાર્થ પીતો નહિ.

એ કાયદા બાબતનું તેને ઘણું અભિમાન હતું અને કહેતો કે એ વડે મા- રૂં નામ અમર રહેશે. એ તેની આશા સફળ થઇ છે અને એના એ કા- મથી પ્રજાની માલમત્તા અને શરીર સલામત રહીને શ્રીમંત અને ગરીબને સરખો લાભ મળવા લાગ્યો છે.

એવી રીતે નેપોલિયન દેશ સુધારાના કામમાં ગુંથાયો હતો તોપણ પોતાનું મહત્વ વધારવાનું કામ કર્યો જતો હતોજ. આસ્ત્રિયન સત્તામાંથી નીકળી ગએલા ઇટાલીના કેટલાક પ્રાંતની પ્રજાને પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થા- પી આપીને રાજ્યાવસ્થા બાંધી આપી હતી. ત્યાંના કેટલાએક લોકોની અ- નુકુળતા વડે ત્યાંની મુખ્ત્યારોની સભાનો અધ્યક્ષ તેને બનાવ્યો. એ સાડી ચારસેં પ્રતિનિધીઓની સભા તારીખ ૨૭ જાનેવારી સને ૧૮૦૨ ને દિવ- સે લિઆન્સ શેહેરમાં નેપોલિયનને અધીકાર આપવાને ભરાઇ હતી તે વ- ખતે તેણે ઇટાલિયન ભાષામાં ઉત્તમ ભાષણ કર્યું. ઉપલી સભાનો અધ્ય- ક્ષ થવાથી તેના હાથમાં આલ્પ્સ પર્વતની પેલી મેરના મુલકનો અધિકાર પણ આવ્યો.

ઉપર કહેલો અધિકાર મળ્યા પછી ફ્રાન્સ દેશની પ્રતિનિધીની સભા- માં કેટલાક નેપોલિયન તરફના માણસો હતા તેમાંના એક ગ્રહસ્થે એવી સૂચના કરી કે, ફ્રાન્સે પોતાની કૃતજ્ઞતા બતાવવા સારૂ નેપોલિયનને વળી કાંઇ વધારે માન આપવું જોઇએ. તે ઉપરથી હાલની મુદત પત્યા પછી બીજાં દશ વરસ સુધી તેને મુખ્ય કારભારી નીમવાનું ઠર્યું. એ માન આપ્યા બાબતનો ઉપકાર જણાવી તેણે સભાને વળી જણાવ્યું કે, પ્ર- જાની સંમતી વગર હું એ વાત કબુલ કરવાનો નથી. એ ઉપરથી હાથ નીચેના કામદારોએ લોકોનાં મત લેવા સારૂ પત્રકો તૈયાર કર્યાં તેમાં દશ વર્ષ શબ્દ ગાળી કહાડીને જીવતાં સુધીનો મુખ્ય રાજ્યાવસ્થા પળાવનાર ની- મવો કે નહિ એવો પ્રશ્ન લખ્યો હતો તે પત્રકો ઉપર ઘણાં અનુકુળ મ- તો પડયાં. સો બસેં જણે સંમતી આપીજ નહીં. પણ એકલા કાર્નોટે વિ- રૂદ્ધ મત જણાવ્યું. તે વખતે તે બોલ્યો કે, આ ઉપરથી હું દેશ પાર થઇ- શ એ મને માલમ છે. પણ નેપોલિયને મોટા મનથી તેને કશુંએ નુકશાન કર્યું નહિ અને તારીખ ૨૭ આગસ્ટ સને ૧૮૦૨ એ નેપોલિયનને જીવતાં સુધી ફ્રાન્સના કુલ મુખ્તીઆરીથી રાજ ચલાવનાર ઠર્યાનાં જાહેરનામાં બા- હાર પડયાં.

રાજ્યવિપ્લવની પહેલાં મોટા માણસોને પદવી આપવાની ચાલ હતી. તે પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં સઘળા સરખા હોવા જોઇએ એવા વિચારથી બંધ પાડી હતી. તે પાછી ચલાવવા સારૂ તેણે યત્ન કર્યો. એ કામમાં તેને ઘણા લોકો આડા આવ્યા હતા તેથી તે બોલ્યો, ફ્રેન્ચ લોકોને સમાધાની અને સ્વતંત્રતા ગમે છે એવું મને લાગતું નથી. દશ વરસમાં તેમનામાં કશો ફેરફાર થએલો હું જોતો નથી. તે પોતાના પૂર્વજો જે ડામાડોળ અને હલકા મનના હતા તેવાજ છે. કાંઇ પણ કીર્તિનો લાભ હોવા વિના ઘર છોડીને લડાઇમાં કોણ જશે. આજ દશ વરસ સુધીમાં એ નવી રીતથી શું ફાયદો થયો ? એમ કહીને તેણે લશ્કરી ખાતામાં તો પદવી આપવાનું કામ ચાલુ કર્યું.

જીવતા સુધીનો કારભાર મળ્યા પછી નવો રાજ્યવંશ સ્થાપવાનો તેના મનનો વિચાર ખુલ્લો જણાવા લાગ્યો. વળી જોસેફાઇનથી પોતાને પુત્ર થવાનો સંભવ તેને લાગ્યો નહીં. માટે કાયદા કરનારી મંડળીમાં પ્રાચીન કાળે રોમન લોકોમાં દત્તક લેવાનો ધારો હતો તે ફ્રાન્સમાં દાખલ કરવાની તેણે ઘણી મેહેનત કરી હતી. એ કાયદાની ઘણી જરૂર છે એવું બતાવવા સારૂ દાખલા દલીલોથી ભરપુર મોટાં મોટાં ઘણાં ભાષણો કર્યાં તેમાં કહ્યું કે, દત્તક લીધેલો છોકરો ખરા છોકરા કરતાં પણ વધારે વહાલો હોય છે. તેના મનમાં પોતાના ભાઇના છોકરાને દત્તક લેવાનું હતું. એમ કરતાં કેટલેક દહાડે મુખ્તિયારોની સભામાં એવો ઠરાવ થયો કે, વારસનામું કરીને પોતાની પાછળ પોતાનો વારસ નીમવાનો નેપોલિયનને અધિકાર છે. એ ઉપરથી ફ્રાન્સમાં નવો રાજવંશ સ્થાપન થવાનો આરંભ થયો. આજ સુધી સરકારી કાગળો ઉપર સ્વતંત્રતા, સમતા અને પ્રજાસત્તાક રાજ્ય એમ લખાતું હતું તે ચાલ બંધ પડયો, એ બનાવ પ્રતિનિધીની સભામાંના ઘણા લોકો નેપોલિયનની તરફ હોવાથી ઘણે મતે થયો. અને લોકો પણ એ રાજ અને અધેર અમલથી કંટાળ્યા હતા ; ને નેપોલિયનના હાથમાં સત્તા આવી ત્યારથી તેમના શરીર અને માલમતાનું રક્ષણ સારૂં થવા લાગેલું તેથી ઉપલા બનાવની તેમણે દરકાર રાખી નહીં.

આ વખત નેપોલિયને એમિન્સનો તહ થયા પેહેલાં બીજા પરરાજો સાથે કેટલાએક કોલકરાર થયા હતા તે પ્રસિદ્ધ કર્યા. તેમાં તુર્કસ્થાનના બાદશાહે પોતાના દેશમાં વેપાર કરવાને ફ્રેન્ચ લોકોને સર્વ હક આપ્યા

હતા. એ હક આજ સુધી કોઇ પણ પ્રદેશીને ગણ્યો નહોતો. વળી સ્પેન અને પોર્તુગલના રાજાઓએ પણ કેટલાએક પ્રાંતો ફ્રાન્સને આપ્યા. ને સ્વિત્સર્લાંડના પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં ટંટાબખેડા ચાલતા હતા તેમાં હાથ ઘાલીને તેમાં પણ પોતાનો પગપેસારો કરવા સારૂ ત્યાંના આગેવાન લોકો ઉપર નેપોલિયને એક એવો પત્ર લખ્યો કે, ફ્રાન્સ દેશ વચ્ચે પડ્યા વગર તમારો રોજનો ચાલતો બંધ પડશે નહિ. તમારા કામમાં હાથ ન ઘાલવા બાબત મારો નિશ્ચય હતો. તથાપિ તમારી દુર્દશા જોઇને એ ઠરાવ છોડવો પડે છે. એવીરીતે કાગળ મોકલી ચાળીસ હજાર લશ્કર આપીને એક સરદારને તે દેશમાં મોકલ્યો. અને જે લોકો સામા થયા તેમને કેદ કરીને નેપોલિયને પોતાની મરજી પ્રમાણેની રાજ્યાવસ્થા ત્યાં કરી આપી. અને સોળહજાર લશ્કર હમેશાં ત્યાં તૈયાર રાખવાનો ઠરાવ કરીને સ્વિત્સર્લાંડના રાજ્યવ્યવસ્થાપકનો પોતે કિતાબ ધારણ કર્યો. આવીરીતે બળાત્કારે બીજા દેશના કારભારમાં હાથ ઘાલવાનું ગેરવાજબી છે એવું કહેવાને ઇંગ્લાંડે પોતાનો વકીલ મોકલ્યો. પણ યુરોપનાં બીજા લોકો એ બાબત કશું એ બોલ્યા નહિ. અમેરિકા માંહેના સેંટડોમિંગોના લોકો ફ્રાન્સની ઝુંસરી ફેંકી દઇને સ્વતંત્ર થયા હતા તેમને પાછા ઠેકાણે આણવા સારૂ પોતાની બેન પાલાઇનની વરને વીસહજાર ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ આપીને મોકલ્યો. તેમણે તે બેટ લીધો ખરો પણ ત્યાં તેમણે કતલ ચલાવીને પોતાના નામને કલંક લગાડ્યું, ને આખરે મરકી ચાલવાથી ઘણા ફ્રેન્ચો મરવાને લીધે તે બેટ પણ હાથમાંથી ગયો.

એવી રીતનાં એનાં કામો જોઇને યુરોપના રાજાઓ ગભરાવા લાગ્યા, અને ફરીથી લડાઇ જાગવાનાં ચિન્હો જણાવા લાગ્યાં. ઇંગ્લાંડના વકીલે જ્યારે તેને કહ્યું કે, સ્વતંત્ર દેશના કારભારમાં હાથ ઘાલવો તમને ઘટારત નથી તેના ઉપર નેપોલિયને જવાબ દીધો કે, એમિન્સના કોલકરાર પ્રમાણે હજી સુધી તમે માલ્ટા છોડી દેતા નથી એ ગેરવાજબી છે. એક ગ્રંથકાર કહે છે કે, એમિન્સના કોલકરાર પ્રમાણે તે બરાબર ચાલતો હતો. ઇંગ્રેજોને બણીથીજ પ્રથમ માલ્ટા બેટ માટે એમિન્સના તહનામાનો ભંગ થયો. ઉપલી વાતો ચાલતી હતી ત્યારે ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સનાં વર્તમાનપત્રોમાં એક બીજાની વિરૂદ્ધ ઘણી બાબતો આવવા લાગી. તેમાં ઇંગ્લાંડના વર્તમાનપત્રો નેપોલિયન બાબત ઘણાં ખરાબ લખાણો છાપવા લાગ્યાં, ને ફ્રાન્સના વર્તમાનપત્રો પણ એમજ ઇંગ્રેજો વિષે લખવા લાગ્યાં. તેથી કંટા-

બીને નેપોલિયને ઈંગ્લાંડના પ્રધાનને લખ્યું કે, પોતાના નામને ન છાજે એવી ખોટી બાબતો તમારા દેશના વર્તમાનપત્રો છાપે છે, તેના ઉત્તરમાં ઈંગ્લીશ પ્રધાને લખ્યું કે, અમારા દેશના વર્તમાનપત્રો સ્વતંત્ર છે. અમારે વાસ્તે પણ ભલી ભૂંડી વાતો આવે છે. માટે કાયદા પ્રમાણે તેના ઉપર ફરીઆદ કરવા શિવાય અમારે અને તમારે બીજો રસ્તો નથી. પેલ્તિઅર નામે એક રાજ્યપક્ષનો ગૃહસ્થ ઈંગ્લાંડમાં રહેતો હતો. તે ફ્રેન્ચ ભાષામાં એક પત્ર કહાડતો હતો. તેમાં તે નેપોલિયન ઉપર નિંદાનો વરસાદજ વરસાવતો હતો તેથી તેના ઉપર ગુસ્સે થઇને ઈંગ્લાંડની કોરટમાં નેપોલિયને આબરૂની ફરીઆદ મંડાવી. આ કજીઆની પાર્લામેંટમાં તપાસ થઇ અને પેલ્તિઅર ગુનેગાર ઠર્યો તથાપિ કજીઓ ચલાવનાર વકીલ ઈંગ્લાંડનો પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન સર જેમ્સ માર્કિંતાસ* હતો. તેણે આરોપી તરફનું એવું સારૂં ભાષણ કર્યું કે હજી સુધી તે ઈંગ્લાંડની પાર્લામેંટમાં થએલાં ઉત્તમ ભાષણ માંહેનું ગણાય છે. આ ભાષણમાં માર્કિંતાસે નેપોલિયનના મહત્વાકાંક્ષાદિ દોષોનું એવું તો વિવેચન કર્યું કે, તેથી તે આખા યુરોપમાં ઝટ પ્રસિદ્ધ પામ્યું. એથી પોતાના વર્તમાનપત્ર કરતાં પોતાના વકીલે કરેલા ભાષણથી પોતાની મતલબ બર આવેલી જોઇને પેલ્તિઅર સુદ્ધાંને તે સારૂં લાગ્યું.

એવી રીતે ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે ચકમક ઝરવાથી એમિન્સના કોલકરાર ભાંગીને જલદીથી લડાંઇ સરૂ થશે એમ લોકો ધારવા લાગ્યા. એટલામાં બીજા પણ કેટલાએક બનાવ બન્યા. તે એકે નેપોલિયને લશ્કરી ખાતાના કેટલાએક હોંશિઆર અમલદારોને ઈંગ્લાંડના બંદરોના નકશા લેવાને છાનામાના મોકલ્યા હતા. એ ખબર ઈંગ્લીશ પ્રધાનોને જણાતાંજ તેમણે એ કામદારોને ઓળખી કહાડીને પાછા તેમને દેશ વિદાય કર્યા.

આણીમેર પોતાની રાજ્યપદ મેળવવાની ઉમેદ બર લાવવાની ખટપટ પણ જારીજ હતી. રાજ્યનો મુખ્ય વારસ પોલાંડમાં રહેતો હતો તેની સાથે તેણે વિષ્ટી ચલાવી કે, જો તમે રાજ્યનો સર્વ હક છોડી દીધાનું લખી આપો તો હું તમને ઇટાલીનું સ્વતંત્ર રાજ્ય આપું. તેનો રાજ્યના હકદારોએ રાજકુળને શોભે એવો જવાબ લખ્યો કે, "હું નેપોલિયનને તેની પહેલાં થએલાં માણસો જેવો સમજતો નથી. હું તેનું શૂરાતન અને યુદ્ધ ચા-

* આ ગૃહસ્થ પેશવાનું રાજ્ય ઇંગ્રેજોએ લીધા પછી થોડી મુદતે મુંબઇ સરકારના મોટા હોદ્દા ઉપર હતો. એ મોટો વક્તા અને ગ્રંથકર્તા હતો.

તુર્ય વખાણું છું. તેણે રાજ્ય વ્યવસ્થામાં સારાં કામો કર્યાં તે બાબત હું તેનું કલ્યાણ ચાહું છું, તેણે મારી પ્રજાનું કલ્યાણ કર્યું તે મારૂં કલ્યાણ કરેલું સમજું છું. તથાપિ તે મારો હક વેચાતો લઇને ટંટો મટાડવાનું ધારે છે તેમાં તે ભૂલે છે. મારા હક બાબત કોઇને શક આવતો હોય તો આ પુછવાથી તે સાબીત થાય છે. મારા અને મારા કુટુંબ બાબત ઇશ્વરે શું ગોઠવણ કરેલી છે તે હું જાણતો નથી. પણ તેની ઇચ્છાથી હું જે કુટુંબમાં ઉત્પન્ન થયો છું તેની ફરજોથી હું તદન અજ્ઞાન છું એમ ગણાશે નહિ. ખ્રિસ્તિ ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ રાખનારાઓને લાયક રીતે જ્યાં સુધી મારા દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી હું બજાવીશ. હું સેંટ લુઇના કુળમાં જન્મ્યો છું. પગમાં બેડીઓ ઘાલે તોપણ મારી ડોકી કેમ રાખવી તે હું જાણું છું. પેહેલા ફ્રાન્સિસના રાજ્યનો વારસ હું છું. તે ઉપરથી હું એટલું તો કહી શકીશ કે, પ્રતિષ્ઠા શિવાય મારૂં બધું ગયું છે."

ઇંગ્લાંડના વર્તમાનપત્રો નેપોલિયનની વિરૂદ્ધમાં પેહેલાં કરતાં વધારે લખવા લાગ્યા. અને પાર્લામેંટ સભામાં થએલાં કેટલાંક ભાષણોમાં ખુલ્લું કહેવામાં આવતું કે ઇંગ્લાંડનો નાશ કરવાનું નેપોલિયનના મનમાં રાત'દહાડો ઘોળાયા કરે છે. તેણે આપણા ઉપર હુમલો કર્યા પછી આપણે લડાઇ કરવાને જવા કરતાં આપણેજ લડાઈ આરંભવી એ સારૂં છે. આ વખતે ઇંગ્લાંડમાં એક ગ્રહસ્થે મિસર દેશની મુસાફરીની હકીગતનું પુસ્તક પ્રગટ કર્યું. તેમાં તેણે નેપોલિયનની ઘણી નિંદા કરી હતી. તેમજ એક ફ્રેન્ચ ગ્રહસ્થે પોતાની મિસરની મુસાફરીનું પુસ્તક પ્રગટ કર્યું. તેમાં ઇંગ્રેજોને પુષ્કળ નિંદ્યા હતા. વળી તેમાં એમ પણ લખ્યું હતું કે, છ હજાર ફ્રેન્ચ લોકો જાય તો મિસર દેશ પાછો ઝટ લઈ લે વગેરે બાબત લખી હતી.

ઉપલાં કારણોથી સલાહ થવાનો સંભવ રહ્યો નહિ તેવારે ઇ. સ. ૧૮૦૩ ના ફેબરવારી મહિનાના આરંભમાં ફ્રાન્સ માંહેલા ઇગ્રેજ વકીલને બોલાવી મંગાવીને કહ્યું, દરેક પવનની લેહેર જોડે ઇંગ્લાંડથી કાંઈ પણ દુશ્મનીનું ચિન્હ ઉડી આવે છે. મને મારવાને જેમણે કસમ લીધેલા છે, એવા દુષ્ટ માણસોને તમારી સરકાર ઉત્તેજન આપે છે. તમારાં વર્તમાનપત્રો મારી નિંદા કરે છે. ફરીઆદ કરી તો જાણે બળતાંમાં તેલ નાંખ્યું. માટે હું ધારૂં છું કે આવતી કાલે હું મિસર લઇશ. કોઇ વખત તે ફ્રાન્સના તાબામાં આવનારોજ છે, તથાપિ એના એંગ્રેજ કારણ સારૂ મને લડાઇ કરવી ઠીક લાગતી

નથી. લડાઇ કરવાથી મને શું મળનાર છે ? તમે મને લડવાની ફરજ પાડ-
શો તો મારે તમારા દેશ ઉપર હલ્લો કરવો પડશે. તમારી જોડે સમુદ્રમાં
લડવા સારૂ દશ વરસમાં પણ હું તૈયાર નહીં થાઊં તોપણ થોડા દિવસમાં ચાર
લાખ લશ્કર ભેળું કરીશ. અમે અને તમે એકઠા થઇએ તો આખી દુનીઆં જી-
તીએ. તો આપણે શામાટે સંપ ન કરીએ ? એનો ઇંગ્લીશ વકીલે એવો ઉ-
ત્તર દીધો કે, 'પોતાના હક્કોનું રક્ષણ કરવાનીજ માત્ર અમારા રાજાની ઇ-
ચ્છા છે. ફ્રાન્સ દેશ સાથે મળીને લોકોને લૂટવાની તેમની ધારણા નથી." વળી
એક દહાડો તમામ પરદેશી વકીલો એકઠા થયા હતા ત્યારે નેપોલિય-
ન ઇગ્લંડના વકીલ તરફ વળીને બોલ્યો, "સાંભળ્યું કે, લડાઇ કરવાનો
તમારો નિશ્ચય થયો કેની ?" એના જવાબમાં ઇંગ્લીશ વકીલે કહ્યું કે, "લ-
ડવાની અમારી મરજી નથી." ત્યારે તે બોલ્યો "પંદર વરસ થયાં આપણે
લડીએ છીએ અને બીજાં પંદર વરસ સુધી લડાઈ ચલાવવાનો તમે ઇરા-
દ કર્યો છે." પછી બીજા વકીલો ભણી વળીને બોલ્યો, "ઇંગ્રેજોની લડાઈ ક-
રવાની ઇચ્છા છે પણ તેમણે પ્રથમ તરવાર ખેંચી તો પછી હું આખર
સુધી મ્યાનમાં ઘાલવાનો નથી તે તહનામાને ગણકારતા નથી." વળી ઇં-
ગ્રેજ વકીલ ભણી વળીને કહ્યું "આ લશ્કર શા માટે ? તમે લશ્કર તૈયાર
કરશો તો હું પણ કરીશ. તમે લડશો તો મને પણ લડતાં આવડશે. તમે
કદાચિત ફ્રાન્સનો નાશ કરશો પણ મને તમે નાહિંમત કરી નહિ શકો."
તે ઉપર ઈંગ્લીશ વકીલ બોલ્યો "તેના નાશની કે નાહિંમત કરવાની અમા-
રી ઈછા નથી." ત્યારે નેપોલિયને કહ્યું કે, ત્યારે તો "કોલકરાર પ્રમાણે ચાલો,
જે તહનામાને માન આપતો નથી તેનો નાશ થાઓ, તેના પરિણામ બાબ-
ત યુરોપખંડને જવાબ દેવો પડશે.'

એવી રીતે બન્યા પછી તારીખ. ૧૮મી મે સને ૧૮૦૩ને દિવસે ઇંગ્રેજ
સરકારે લડાઇનાં જાહેરનામાં પ્રસિદ્ધ કર્યાં. તેની પેહેલાંજ ફ્રેન્ચ વહાણો
મળે ત્યાં પકડવાનો હુકમ કર્યો હતો તેને લીધે જાહેરનામાની ખબર પારિ-
સમાં પહોંચતાં પેહેલાંજ ૨૦૦ ફ્રેન્ચ વહાણો ઇંગ્રેજોએ પકડી લીધાં હતાં.
આપણા નામાંકિત કવિ સામળભટે કહ્યું છે કેઃ—

છપ્પા.

વઢે રાણ ને રાય, પ્રજા ત્યાં તો પીડાય;
વઢે મહીપ મહીપ, ઝાડનું છેદન થાય;

વઢે ભ્રાત ને ભ્રાત, દુઃખ પામે ડોકરડાં ;
વઢે ધણીવણીઆણી, પીડા પામે છોકરડાં ;
વળી વિપ્ર વિપ્ર માંહી વઢે, દેવે લેવે દાનને ;
સાંભળ કહે સાચું ગાનજને, મહા દુઃખ જજમાનને.

એમ રાજા રાજાની લડાઇમાં લોકોના ઘરગુથી માલ ઉપર ધાડ પાડવી એ મોટો અન્યાય છે. એમ ઘણા લોકોનો વિચાર છે, કારણ પોતાના રાજા જોડે બીજા રાજાને લડાઇ જાગવાથી ઉદરપોષણ સારૂ ઉદ્યોગ કરનારા નિરપરાધી માણસો ઉપર એકાએક ગજબ થઇ પડે છે તેનો બચાવ શો ? ઉપલા જાહેરનામાની અને પેલાં વહાણો પકડાયાની ખબર થતાંજ નેપોલિયને તેનું વેર લેવાને તેવુંજ કામ કર્યું. ફ્રાન્સમાં રહેનારા અને મુસાફર ઇંગ્રેજોને પકડવાનો તેણે હુકમ આપ્યો તેથી દશહજાર ઇંગ્રેજો પકડાયા. એમાં ઘણાંએક તો શ્રીમંત લોકો હતા. આ તેના કામને પણ ઘણા લોકો ધિક્કારે છે તે વાજબી છે.

બંને દેશમાં તૈયારી થઇને લડાઇનો પ્રારંભ થયો. એમિન્સના કોલકરાર વેળાએ મળેલાં ઘણાં ઠેકાણાં ફ્રેન્ચો પાસેથી ઇંગ્રેજોએ પાછાં લીધાં અને ઇંગ્લાંડના રાજાનું હાનોવર નામે જર્મનીમાં એક સંસ્થાન છે તે ફ્રેન્ચોએ લીધું, તે જોઇ યુરોપના બીજા રાજાઓને માઠું તો લાગ્યું પણ તેમનાથી નેપોલિયન વિરૂદ્ધ બોલાયું નહિ. પછી નેપોલિયને ખુદ ઇંગ્લાંડ ઉપર સ્વારી કરવા સારૂ એક લાખ સાઠ હજાર નૌકાસૈન્ય તૈયાર કર્યું, ને બીજા દેશ માંહેનો ઇંગ્રેજી વેપાર તદન બંધ કરી નાંખ્યો. એ ફ્રેન્ચોની તૈયારી જોઇને ઇંગ્રેજો પણ ઘણા જોસ્સાથી મોટી તૈયારી સાથે દુશ્મન સામા લડવાને તૈયાર થયા. એવા સ્વદેશાભિમાની લોકો દેશના રક્ષણ માટે જ્યાં તૈયાર હોય ત્યાં દુશ્મનનું શું ચાલે ?

પોતાનું નૌકાસૈન્ય ઘણે દૂર સુધી આટલાંટિક મહાસાગરમાં લઈ જઇને બીજી બાજુએથી ઇંગ્લાંડ ઉપર હુમલો કરવાનો નેપોલિયનનો ઘાટ હતો, પણ જે જે બંદરમાંથી ફ્રેન્ચ વહાણો નીકળવાના હતા તે તે બંદરો ઉપર ઇંગ્રેજ નૌકાસેનાપતિની નજર હોવાને લીધે તે ઘાટ પાર પડે નહી તેથી દિવસે દિવસે ઇંગ્લાંડ ઉપર સ્વારી કરવાનો વિચાર પડી ભાંગવા લાગ્યો. એ બાબત નેપોલિયન મરતાં સુધી બોલતો હતો કે, "જો એકવાર મારાં વહાણો બાહાર પડીને ઇંગ્લાંડ જઇ પોહોંચ્યાં હોત તો પછી ઇંગ્રેજોનું કંઈ

ચાલત નહીં. તરતજ ઇંગ્લાંડમાં ફ્રાન્સનો પ્રજાસત્તાક અમલ થાત." ગમે તેમ હો; પણ ઇશ્વરની ઇંગ્લાંડ ઉપર પૂર્ણ કૃપા હતી, નહિ તો આ આફતમાંથી કેમ બચી જાય?

નેપોલિયન જીવતા સુધીનો ફ્રાન્સનો મુખ્ય કારભારી થયો, તેથી તૃપ્ત ન થતાં પોતાના વંશને રાજ્યપદ મેળવી આપવાના વિચારમાં હતો. આથી કેટલાએક લોકો નારાજી થયા અને કેટલાએક તો તેનો જીવ લેવાને વિચાર કરવા લાગ્યા, તેમાં કેટલાએક મોટા માણસો પણ સામેલ હતા. તથાપિ તે ઘાટ નેપોલિયનના જાણવામાં આવ્યો, તેથી તપાસ થઇને તેમને શિક્ષા થઈ. તેમાંનો એક માણસ એકવાર હથિઆર લઇને તેને મારવા સારૂ તેની પાસે જઈ પહોંચ્યો હતો. પણ અકસ્માત અડચણ આવવાથી તેના સપાટામાંથી તે બચી ગયો. કેહેવત છે કે, "રામ રાખનાર તેને મારનાર કોણ?" વળી તે હમેશ એકજ ઠેકાણે રહેતો નહોતો તથા જોડે રક્ષક સિપાઇઓ વિના એકલો કંઈ ફરતો નહોતો. તેથી એવા લોકોનો ઉપાય ચાલી શકર્યો નહિ.

પોતાનો જીવ લેવાના કાવતરામાં બોર્બોન વંશના રાજ્ય કુળનાં માણસો સામેલ હશે એવા વેહેમ ઉપરથી તેમને ડરાવવા સારૂ નેપોલિયને જે એક ઘોર કૃત્ય કર્યું, તેથી તેના નામને મોટો ડાઘ લાગ્યો છે. ડ્યૂક ડિએંઘિન નામે રાજ કુળનો એક શૂરો અને જુવાન પુરૂષ હતો. તે આ વેળાએ પરદેશમાં હતો. પણ નેપોલિયને પોતાના જીવ લેવાના કાવતરામાં તે સામેલ હોવાના વેહેમ ઉપરથી તેને એકદમ પકડીને પારિસમાં આણ્યો. અને તેની તપાસ કરવા લશ્કર માંહેના લશ્કરી અમલદારો નીમ્યા હતા, એ તપાસની વેળાએ હું કંઇ જાણતો નથી એવું તેણે કહ્યું. તેના ઉપર એ કાવતરાની સાબીતી થવાનો કશોએ પુરાવો નહતો. તોપણ ન્યાય કરનારાઓએ તેના ઉપર ફ્રાન્સ દેશ ઉપર હથિઆર પકડવાનો, પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો નાશ કરવા સારૂ ઇંગ્લાંડ સાથે મનસુબો કરવાનો વગેરે ચાર પાંચ આરોપો મૂકીને તેને ગુન્હેગાર ઠરાવ્યો. એ ઉપરથી ડ્યૂકે નેપોલિયનને રૂબરૂ મળવા સારૂ ઘણા કાલાવાલા કર્યા તોપણ તેને રજા આપવામાં આવી નહીં.

એ તપાસ મધરાતે ગુપચુપ ચાલી હતી. અપરાધીનો બચાવ કરવાને વકીલ વગેરે કોઈ નહોતું. ન્યાયાધીશે ગુન્હેગારને પુછેલા સવાલોના જવાબ તેણે ઘણી હિંમતથી આપ્યા. તેણે કહ્યું, હું મારા કુટુંબનો હક સં-

ભાળવા સારૂ હથિઆર લઇને ફ્રાન્સ દેશમાં આવ્યા વિના કદી રહેવાનો નથી, એવી કેટલીક જુબાનીઓ પાછી ખેંચી લેવાને તે ન્યાયાધીશે સૂચના કરી. ત્યારે તે બોલ્યો કે, તમારો ઉદ્દેશ ભલો છે, એ હું જાણું છું. તો-પણ મારો મત હું ફેરવવાનો નથી. હું મોટી આફતમાં છું પણ આવી રીતે બચવાનો ઉપાય હું કદી કરીશ નહીં. તેથી આખરે નિરૂપાય થઇને તેને ગુન્હેગાર ઠરાવી શી શિક્ષા આપવી તે પૂછવા સારૂ તેમણે એક માણુસને નેપોલિયન પાસે મોકલ્યો. તેથી નેપોલિયને તેને દેહાંત શિક્ષા આપવાનું લખી મોકલ્યું. એ જવાબ આવતાં કેટલીકવારે અજવાળું થતાં પેહેલાં શિક્ષા અમલમાં આણવા સારૂ ડ્યૂકને કિલ્લા માંહેલી ગરદન મારવાની જગાએ લઇ ગયા. અને અજવાળું થતાં પહેલાંજ ઘાતકોએ તેનો વધ કર્યો! જે ગુન્હેગારોને દેહાંત શિક્ષા થવાની હોય તેને શિક્ષા ઠર્યા પછી ઓછામાં ઓછા ચોવીસ કલાક તો વચ્ચે જવા જોઇએ એવો ધારો હતો તે પણ આ રાક્ષસોએ કોરણે મૂક્યો. અરે! આ કેવું ઘોર કૃત્ય! સુધરેલા દેશના આ ન્યાયનો ફારસ કેવો? આ ડ્યૂક ઘણોજ ઉદાર, રૂપાળો, અને શૂરો હતો. તેના મરણથી આખો યુરોપખંડ ખળભળી રહ્યો. અને એને લીધે નેપોલિયનના બીજા ઘણા નવા દુશ્મનો ઉભા થયા. ને એના મિત્રો સુદ્ધાં પણ એમ બોલ્યા કે, લડાઇ કરતાંએ આ મોટું ઘોર કૃત્ય છે, એમ કરીને નેપોલિયને પોતાના પગમાંજ કોહાડો માર્યો છે. આ ડ્યૂકને દેહાંત શિક્ષા ન થવા સારૂ નેપોલિયનની પ્રિય પત્ની જોસેફાઇન અને તેની માતુશ્રી માડમ બોનાપાર્ટે તેને ઘણુંએ સમજાવ્યો પણ તેમનું તેણે સાંભળ્યુંજ નહીં. નેપોલિયન જેવા સ્વહિતમાં સાવધ રહેનારા માણુસથી આવું ઘોર કૃત્ય એ "વિનાશ કાલે વિપરીત બુદ્ધિ" નું અનુભવી વાક્યનું ખરેખરૂં ઉદાહરણ નજરે પડે છે.

ડ્યૂક દિએંઘિનને ગરદન મરાયલો સાંભળીને યુરોપના સર્વ રાજાને ઘણું માઠું લાગ્યું. અને રૂશિઆનો નવો બાદશાહ અલેકઝાંડર તથા સ્વીડન ને ડેનમાર્કના રાજાઓએ ફ્રાન્સ જોડે લડવાનો ઠરાવ કર્યો. ઑસ્ટ્રિયા અને પ્રુશિયાના રાજાઓ લડવા સારૂ માંહેથી ધુંધવાતા હતા પણ નેપોલિયનની બીકથી તેમનાથી ઊપલા રાજાઓ જોડે ખુલ્લી રીતે મળાયું નહીં. પણ ડ્યૂકના મોતથી ફ્રેન્ચ રાજ્ય પક્ષના લોકોની હિંમત ઘટી. તેમજ પ્રજાસત્તાક રાજ્યના પક્ષકારોના કેટલાએક લોકોને શિક્ષા થવાથી તેમણે પણ

બખેડા કરવો છોડી દીધો. એ જોઇને નેપોલિયને પોતાની મતલબ પાર પાડવાનું મન ઉપર લીધું. ફુરી નામે એક તેનો મિત્ર હતો, તેણે એક દહાડો મુખ્તિઆરોની સભામાં એવી સૂચના કીધી કે, હવે રાજ્યાવસ્થા બાબતના અનેક પ્રકારના કલ્પિત વિચારો છોડી દેવા, ફ્રાન્સની ફતેહ થઇને આખા દેશમાં સમાધાની પથરાઇ, દેશનો ખજાનો ભરપૂર થયો, કાયદાનો સુધારો થયો, માટે હવે નેપોલિયનને રાજ ઉપર બેસાડીને રાજવંશની સત્તા આપી આપણું કલ્યાણ કરી લેવાની આપણી ફરજ છે એમ સર્વ લોકોની મરજી છે. ફ્રાન્સ દેશની યોગ્યતા પ્રમાણે કહીએ તો હવે નેપોલિયનને બાદશાહી આપવી જોઇએ. ઉપલી સૂચના ઉપર બે ત્રણ દિવસ સુધી તકરારો ચાલી, પુષ્કળ મેંબરોએ મોટાં મોટાં ભાષણો કરીને અનુમોદન આપ્યું. તેમાં માત્ર કાર્નોટજ સામો થઇને બોલ્યો, "નેપોલિયને ફ્રાન્સ દેશનું રક્ષણ કર્યું, એ વાત નિઃસંશય છે, ને તેના બદલામાં તેને મુખ્ય કારભારી નીમ્યો છે. તો તેણે સર્વના હિત સારૂ કેટલાક વખત સુધી અમલ કરીને તે શા માટે મુકી દેવું ન જોઇએ ? દેશના માણસની સ્વદેશ રક્ષણ માટે અથાક મેહેનત હોય તો તેની કૃતજ્ઞતા જણાવવાની કંઇ હદ નથી કે ? નેપોલિયનને તેની મેહેનતના બદલામાં રાજ્ય આપવાનું કહીએ તો તેના પછી કોણ કેવો નીકળશે તેની કંઇ ખબર છે ? એ ગરબડમાં દેશને ફરીથી શા માટે નાંખવો જોઇએ !" આ બોલવું કોઇએ ન ગણકારતાં બન્ને સભામાં વાદવિવાદ થઇને ઘણા મતથી નેપોલિયનને વંશપરંપરાની બાદશાહી આપવાનો ઠરાવ થયો. જો તેને છોકરો ન થાય તો તેણે ભત્રીજા કે ભાણેજને દત્તક લેવો અને એમ પણ ન બને તો તેનો ભાઇ જોસેફ કે લુઇસ ગાદીનો વારસ થાય. લુશિઅન અને જેરોમના નામો વારસનામામાં દાખલ કર્યા નહોતાં. કેમકે તેમણે હલકા કુળની સ્ત્રીઓ સાથે લગ્ન કરવાથી નેપોલિયનની તેમના ઉપર ઇતરાજી હતી. વળી નેપોલિયનના આખા કુટુંબના પુરૂષોને રાજપુત્રો કેહેવાનો ઠરાવ થયો. એ ઠરાવો થઇને લોકોના મતો લેવાને વાદી બાહાર પડી તેના ઉપર ઘણાં અનુકુળ મતો પડ્યાં.

એ ઉપરથી તા૦ ૧૮ મે સને ૧૮૦૪ને દિવસે નેપોલિયને બાદશાહપદ ધારણ કર્યું. અને પોતાના જાદા જૂદા પ્રજાનો નીમ્યા. નવી રાજ્યાવસ્થાને લોકો વધારે માન આપે અને પોતાની મોટાઇ વધારે દેખાય માટે એણે પોતાનો રાજ્યાભિષેક કરવા સારૂ પોતાના રોમન કયાથોલિક ધર્મના

મુખ્ય ગુરૂ પોપને છેક રોમથી પારિસમાં બોલાવ્યો. અને તારીખ ૨ જી ડીસેંબર સને ૧૮૦૪ ને દિવસે નાટડૅમના દેવળમાં રાજ્યાભિષેકનો મોટો સમારંભ કર્યો. તે વેળા દેશના શ્રીમાન, વિદ્વાન, સરદાર, સાહુકાર, ઇત્યાદિ હજારો માણસોની ભીડ ભરાઇ હતી. ફ્રાન્સના પ્રસિદ્ધ પરાક્રમી શાર્લમેન બાદશાહ સિવાય આજ સુધી કોઇ પણ રાજાનો ખુદ પોપને હાથે રાજ્યાભિષેક થયો નહોતો, ને શાર્લમેનનો પણ રોમમાં રાજ્યાભિષેક થયો હતો. પણ નેપોલિયનનો રાજ્યાભિષેક કરવા સારૂ પોપને જાતે પારિસ આવવું પડયું ! પોતાની પ્રિય પત્ની જોસેફાઇન સહિત સિંહાસન ઉપર બેઠો ને પોપે આશિર્વાદ દીધા પછી નેપોલિયને પોતાને હાથે પોતાના અને જોસેફાઇનને માથે મુગટ ઘાલ્યો. ત્યારે જોસેફાઇનની આંખમાંથી આનંદના આંસુ નીકળી પડયાં ! એવી રીતે નેપોલિયનનો મનોરથ પાર પડયો. આ વેળાએ બહુ સારો સમારંભ કર્યો હતો, લોકો જયગર્જના કરતા હતા, તથાપિ કેટલાએકના ચેહેરા ઊતરી ગયા હતા અને કેવી રીતે પોતાને આ વૈભવ મળ્યો તેનો વિચાર મનમાં આવવાથી નેપોલિયન સુદ્ધાંના આ વેળાના પ્રફુલ્લિત ચેહેરા ઉપર લગારેક ઝાંખ મારી હતી એમ કહેવાય છે અને એમ થવું સ્વાભાવિક છે.

આ વખતે સર્વ ઠેકાણાના લોકો નેપોલિયનને અનુકુળ હતા. તેણે ફ્રાન્સનું બાદશાહીપદ ધારણ કર્યા પછી ઇટાલી દેશના જે મુલકમાંથી આસ્ટ્રિયન અમલ દૂર કરીને પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપી આપ્યું હતું ત્યાંના લોકોએ પોતાના દેશનું રાજ્યપદ સ્વિકારવા સારૂ તેને એક વિનંતી પત્ર મોકલ્યું. તે ઉપરથી તારીખ ૨૬ મી મે સને ૧૮૦૫ ને દિવસે મિલાન શેહેરમાં જઇને ત્યાંના રીવાજ પ્રમાણે 'આ પ્રભુએ મને આપ્યો' એમ બોલી લોંબર્ડ રાજાઓનો પ્રાચીન કાળનો લોઢાનો મુગટ ધારણ કર્યો. એવી રીતે નેપોલિયનના નામ સાથે ફ્રાન્સનો બાદશાહ અને ઇટાલીનો રાજા એવાં બે પદ જોડાયાં. પણ પોતાની પછવાડે આ બંને પદ અને અધિકાર એકજ પુરૂષને તે આપવા બાબત તેણે ઠરાવ કર્યો. ને જોસેફાઇનના આગલા ઘરના દિકરા યુજીનને ત્યાંનો પ્રતિનિધી ઠરાવીને પોતે પોતાની ધણીઆણી જોડે પારિસમાં પાછો આવ્યો.

ભાગ ૧૧ મો.

બાદશાહી મળ્યા પછી નેપોલિયને ઈંગ્લાંડના રાજાને સલાહ કરવા બાબત ફરીથી કાગળ લખ્યો. તેનો ત્યાંના રાજાના પ્રધાને એવો જવાબ લખ્યો કે, રૂશિઅન ઝાર જોડે અમે સલાહ કરી છે માટે તેની મરજી વિના અમારાથી સલાહની વાતચિત થઇ શકે નહીં.

રૂશિઅન ઝાર, સ્વીડનનો રાજા અને ઈંગ્લાંડના રાજાએ મળીને કોલકરાર કર્યા કે ઇટાલી અને સ્વીત્સર્લાંડ વગેરે દેશ માંહેથી ફ્રેન્ચનો અમલ કાહાડી નાખ્યા વિના સલાહની વાત કરવી નહિ. પણ આસ્ત્રિઆના દરબારમાં નેપોલિયન ભણીના કેટલાએક લોકો હોવાથી એ સંપમાં આસ્ત્રિઆનો બાદશાહ મળ્યો નહીં. પ્રુશિઆના રાજાને એ મનસુબામાં સામેલ કરવા સારૂ રૂશિઅન બાદશાહ જાતે બર્લિન ગયો અને આખરે નેપોલિયન ઇટાલીનો રાજા થયાનું સાંભળીને તે પણ તેમાં ભળ્યો. એટલે નેપોલિયન ઉપર એકદમ ચાર પાંચ દુશ્મનો ઉભા થયા. તેથી હવે તેણે પ્રથમ આસ્ત્રિઅન લોકોને હરાવવા તરફ ધ્યાન લગાડયું. અને ફ્રાન્સ ઉપર હુમલો કરવાને થએલા એકસંપની ખબર થતાંજ તેણે ઈંગ્લાંડ ઉપર સ્વારી કરવા એકઠા કરેલા લશ્કરને આસ્ત્રિઆ ઉપર જવાનો હુકમ કર્યો. વિસ્તારના ભયથી આ લડાઇનું અથઇતિ વર્ણન કરવા બેસતા નથી પણ એટલુંજ કહીએ છીએ કે, આ લડાઇમાં નેપોલિયનના શૂરાતન રૂપી સૂર્યના તેજથી સર્વ અંજાઇ ગયા.

આ વેળાએ આસ્ત્રિયન ફોજનો સેનાપતિ માક્ નામે હતો તે નેપોલિયનને જોતાંજ ગભરાઈ જઇને અલ્મ શેહેર આગળ તેને પોતાના વીસ હજાર માણશો સાથે તાબે થયો. એ એના પરાજયથી નેપોલિયનની એવી તો કીર્તિ ફેલાઇ કે, એનો કોઇ જગાએ પરાજય થવાનોજ નથી, એમ સર્વ માનવા લાગ્યા. અને હારીને તાબે થએલા માણસો પણ પોતાના હથિઆર આપી દઇને નેપોલિયન ભણી દિગમુઢ થઇ જોવા લાગ્યા.

નેપોલિયનને આ મળેલા જયના આનંદમાં જરા ખતરો પડયો. જ્યારે ફ્રાન્સ અને ઈંગ્લાંડ લડતાં હતાં ત્યારે સ્પેન કોઇની ભણી ન થતાં અળગું રહ્યું હતું પણ કેટલાંએક કારણોથી તે ફ્રાન્સ ભણી હોવાનો વેહેમ આવવા લાગ્યો. એ માટે ઇંગ્રેજ સરકારે એ વાત નક્કી કરવા સારૂં પ્રસિદ્ધ શૂરા સરદાર નેલ્સનને મુખ્ય અધિકાર આપીને નૌકાસૈન્ય મોકલ્યું. ત્યારે સ્પેન-

ના લોકો ફ્રેન્ચ સાથે મળી ગયા. એ મળેલાં બંને લશ્કરોનો નેલ્સને કેપ ટ્રાફલગાર આગળ પરાભવ કર્યો. આ જીતને હજી સુધી ઈંગ્રેજો પોતાનું ભૂષણ માને છે. 'પ્રત્યેક માણસે પોત પોતાની ફરજ બજાવવી એવી ઈંગ્લાંડની ઇચ્છા છે.' એ પ્રસિદ્ધ વાકય બોલીને નેલ્સને આ લડાઇનો આરંભ કર્યો. આ લડાઇમાં એની જીત થઇ. પરંતુ જે વડે આવડો મોટો જય મળ્યો તે દેશને શોભાવનાર મોહોરૂં નેલ્સનં આ લડાઇમાં પડવાને લીધે સર્વ ઈંગ્રેજોને મહા દુઃખ થયું. તેણે મરણ વેળાએ દુશ્મનોનો સંપૂર્ણ પરાજય સાંભળીને "પરમેશ્વરની મેહેરબાની છે, મેં મારી ફરજ અદા કરી" એમ બોલી દેહ છોડયો.

કેટલાએક ગ્રંથકારો ધારે છે કે, ટ્રાફલગારના યુદ્ધમાં સ્પાનિયર્ડ લોકો મન મુકીને લડયા નહિ તેથીજ તેઓ હાર્યા. અને એ લડાઈમાં હાર્યાથી નેપોલિયને ઈંગ્લાંડ જીતવાની આશા છોડી. તથાપિ તે કહે તો કે, શું કરૂં ? મારાથી બધી જગાએ જાતે જઈ શકાતું નથી. મતલબ તેની ધારણા હતી કે હું જો ત્યાં હોત તો આ હાર થાત નહિ. એ ધારવું કંઈ ખોટુંએ નહોતું, કારણ ઘણી વાર તેનાં શબ્દોથી ઉશ્કેરાઈથી ફ્રેન્ચોએ મોટાં મોટાં પરાક્રમો કર્યા હતાં. આસ્ટ્રિયન ફોજને અલ્મ આગળ હરાવીને નેપોલિયન વિએના ઉપર ધશી ગયો. તે વેળાએ ત્યાંનો બાદશાહ લશ્કર લઇ રૂશિઆના લશ્કર જોડે ભળી જવા ત્યાં ગયો હતો તેથી થોડી મેહેનતે એકદમ તા૦ ૨૩મી નવેંબર સને ૧૮૦૫ ને રોજ તે શેહેર તેને સ્વાધિન થયું. અને ત્યાંના રાજમેહેલમાં કેટલાએક દિવસ રહ્યા પછી આસ્ટ્રિઆ અને રૂશિઆના એકઠા મળેલા લશ્કર જોડે ટક્કર આપવા સારૂ તેણી મેર ગયો તેથી આસ્ટર્લિટ્ઝ નામે ગામ આગળ મોટી લડાઇ થઇ તે દિવસને નેપોલિયને આગલે વરસે જે દિવસે રાજ્યપદ ધારણ કર્યું તે હતો તેથી ફ્રેન્ચ લોકો ઘણા આનંદમાં હતા. એ યુદ્ધમાં તેણે ઘણી ચતુરાઇ દેખાડી તેથી મોટા મોટા રણપંડિત તેના વખાણ કરે છે. ને એક ગ્રંથકાર એમ કહે છે કે, આજ સુધી દુનિઆમાં ચતુરાઇ ભરેલાં જે યુદ્ધો થયાં તેમાંનું આ એક છે. એમાં નેપોલિયન દુશ્મન ઉપર એવી રીતે ધસતો હતો કે એનો શો વિચાર છે તે શત્રુઓ સમજી શકતા નહિ. એક વેળા દુશ્મનનું લશ્કર એક તરફ વળતું જોઇને નેપોલિયન બોલ્યો કે, ચોવીસ કલાકમાં એ આપણે તાબે થશે. એ લડાઇ થવાની હતી તે દહાડે મળસ્કામાં કલાકેક ઉંઘ લઇને લશ્કરની ગોઠવણ જોવા સારૂ એ નીકળ્યો. કોઇ ન જાણે એમ બધે ફરી આવવાનો તેનો મન-

સુખો હતો પણ લશ્કરી લોકોએ તેની ધારણા જાણીને કહ્યું કે, આજ આ-પને રાજ્યપદ ધારણ કર્યાની વરસગાંઠ છે તેને લાયકના અમે પરાક્રમ કરી-શું. અને એક વૃદ્ધ કામદાર તો બોલ્યો કે, આજ હું લડાઇથી વેગળો રહીશ એવું અમને વચન આપો એટલે થયું. ત્યારે નેપોલિયને કહ્યું કે તમને મારી જરૂર પડે ત્યાં સુધી હું પાછળ રહીશ. એ ભાષણ ઉપરથી સેના અને સે-નાપતિ વચ્ચે પરસ્પર કેવો વિશ્વાસ હતો તે જણાઈ આવે છે. અને એવા વિશ્વાસનો પરિણામ ફતેહમાં આવ્યો છે એ પણ આપણે જોયું છે. એ ઉપરથી રાજકારભારીઓ કે અમલદારોએ લક્ષ રાખવું જોઇએ છીએ કે ઔરંગઝેબ બાદશાહ જેવો અવિશ્વાસ રાખવામાં પોતે પોતાને સાવધ ગણે છે. હાથ તળેના અમલદારો જ્યાં સુધી સારા લાગ્યા નથી ત્યાં સુધી નઠારા-જ ગણવા એ તેમના મુળતત્વ ઔરંગઝેબના જેવીજ ખત્તા ખવાડનારાં છે. વિશ્વાસથીજ જગતનો વેહેવાર ને વેપાર થયા કરે છે અને અવિશ્વાસી સંકડાશમાં રહે છે ને આખરે તેજ તેને નડે છે.

આસ્ટર્લિટ્ઝની લડાઈ સન ૧૮૦૫ ના ડીસેંબરની બીજી તારીખે થઇ, તે દિવસે આકાશ નિર્મળ અને સ્વચ્છ તડકો પડયો હતો તે જોઇને ફ્રેન્ચો-ને લાગતું હતું કે આજ આપણે નક્કી જીતીશુંજ. તેમાં પછી નેપોલિયન જેવો સરદાર! તેણે જૂદી જૂદી ટોળીઓ કરીને જૂદી જૂદી તરફથી એક-સંપી દુશ્મનના લશ્કર ઉપર ધશી જઇ તેમને ઘેરીને ઝપાટાબંધ કતલ ચલાવી. તે વેળા રૂશિઅન અને આસ્ત્રિઅન બાદશાહો આઘેથી પોતાના લશ્કરની થતી ખરાબી જોતા હતા. પોતાના લશ્કરના માણસોની ઘાતથી તેમની છાતી ફાટી જતી હશે એમાં શી નવાઈ? તે લોકોને નાશી જવાનું પણ બન્યું નહિ ત્યારે એક બાજુએ નાના નાના તળાવો હતાં તેનું પાણી ઠરીને બરફ બંધાયો હતો તે ઉપરથી નાસવાનો આરંભ કર્યો. એટલામાં તે બરફ ઉપર ફ્રેન્ચોએ તોપો મારી બરફ ઓગળાવી નાંખ્યો તેથી પાણીજ પાણી થઇ રહ્યું. તેથી તેમાં વીસ હજાર માણસો બુડી મુવાં અને બંને બાદશાહો બાકી સાકી રહેલાં લશ્કર સહિત માહા મુશીબતે નાશી ગયા. વીસ હ-જાર માણુસોને ફ્રેન્ચોએ કેદ કર્યા અને ચાલીસ તોપો તથા ઘણાએક રૂશિ-અન વાવટાઓ ફ્રેન્ચોને હાથ આવ્યા. આ લડાઇને ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ બાદ-શાહી લડાઇ કહેતા હતા.

હાર થયા પછી સલાહ કરવા સારૂ આસ્ત્રિઆનો બાદશાહ જાતે નેપોલિ-

યન રેહેતો હતો ત્યાં ગયો. નેપોલિયન તે વખત એક ઝુંપડીમાં રહેતો હતો. તેથી બાદશાહને જોતાંજ તે બોલ્યો, તમે બે માસ સુધી અમને આ મેહેલ-માં રાખી મૂકયા છે. તે ઉપર બાદશાહે જવાબ દીધો. તમે એનો એવો સારો ઉપયોગ કર્યો છે કે હવે તેની અગવડ બાબત તકરાર કરવાનું કારણુ રહ્યું નથી.

રૂશિઅન લશ્કરને પોતાના મુલકમાંથી નિર્ભયપણે પાછું જવા દેવાનું કબૂલ કરાવીને આસ્ત્રિયન બાદશાહે નેપોલિયન જોડે પ્રેસબર્ગમાં સલાહ કરી, તેમાં ઘણો મુલક નેપોલિયનને આપ્યો. વળી મનમાં તો ખોડ ભુલાવી દે-વાનું હતું પણ વખત આવ્યો નથી એવું ધારીને જર્મનીમાં આવેલો ઈંગ્લાં-ડનો હાનોવર પ્રાંત પ્રુશિયાના રાજાને આપવો કરીને તેની જોડે પણ ને-પોલિયને સલાહ કરી. ને બીજાં કેટલાંએક સંસ્થાન એણે પોતાના સગાં-ઓને આપ્યાં. ને પોતાના ભાઇ જોસેફ બોનાપાર્ટને નેપલ્સનું રાજ્ય આપ્યું. હોલાંડના લોકો પાસે લુઇસ બોનાપાર્ટને ગાદીએ બેસાડયો ને જર્મનીના બી-જાં સસ્થાનો સાથે કોલકરાર કર્યા. તેમાં તેમની પાસે સાઠ હજાર લશ્કર તૈયાર રાખવાનો ઠરાવ કર્યો. આ બનાવ પછી પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં બંધ પાડેલી ઘણીએક બાબતો ફરીથી સરૂ કરી અને લશ્કરી કામદારોને પદવી આપીને મોટી મોટી જહાગીરો આપી.

ત્યાર પછી કેટલેક મહિને નેપોલિયનને પ્રુશિયાની ખોડ ભાંગવાનો પ્ર-સંગ આવ્યો. ઈંગ્લાંડ સાથે સલાહની ભાંજગડ ચાલતી હતી ત્યારે નેપો-લિયને તેને જણાવ્યું કે, જો સિસિલી બેટ અમારી પાસે રાખશો તો પ્રુ-શિઆને આપેલું હાનોવર સંસ્થાન અમે તમને પાછું આપીશું. એ ખબ-રથી પ્રુશિયન સરકારને ઘણો ગુસ્સો આવ્યો. તે બીજા કોઇની મદદ વિના એકલે હાથે ફ્રેન્ચો સાથે લડાઇનો આરંભ કર્યો. રાજા રાણીએ લોકોનો જોસ્સો ઉશ્કેરવાને ઘણો પ્રયત્ન કર્યો. રૂશિયન ઝાર જોડે સલાહ કરીને તેની મદદ આવી પહોંચે તે પેહેલાં તો નેપોલિયને ઘણી ત્વરાથી પ્રુશિયન લશ્ક-રને ચારે મેરથી ઘેરી લીધું ને નાઅબર્ગ, જીના ઇત્યાદિ ઠેકાણે ફ્રેન્ચ સિપા-ઇઓએ મોટાં મોટાં શસતન અને યુક્તિ વડે પંદર વીસ દિવસમાં શત્રુની દાણુદાણુ કરીને લડાઇનો સામાન પકાવી લઇ ઘણાંએક શેહેરો જીતી લઇ તેને છેકજ પાયમાલ કરી નાખ્યું. પ્રુશિયન લશ્કરે પણ ઘણે ઠેકાણે શૌર્ય દેખાડયું ખરૂં, પણ આખરે તેમનો પરાભવ થયો અને લાખો માણસોના જીવની ખુવારી થઇ.

આ પ્રુશિઅન હારથી નેપોલિયન બર્લિનમાં દાખલ થયો અને યુરોપ ખંડના બધા લોકોને મોટી નવાઇ લાગી તેથી ધારવા લાગ્યા કે, નેપોલિયન અગાડી કોઇનું ચાલવાનું નથી તેથી ફ્રેન્ચ લોકોના સપાટામાંથી છુટવાને તેમની નિરાશા થઈ અને કેટલાક તો નેપોલિયનને અવતારી પુરૂષ કેહેવા લાગ્યા.

બર્લિન લીધા પછી ત્યાં ફ્રેન્ચોએ ગર્વથી ફુલાઇને તેમણે લૂટ વગેરેની ઘણી ખરાબી કરી. ઘણા મોટા માણુસોનાં અપમાન કર્યાં, પણ નેપોલિયને આ વેળાએ ઊદાર મનના લાયક પુરૂષને ઘટે એવી ચાલ ચલાવી. એવી રીતે કે, એક રાજ્યકુટુંબનો પુરૂષ નેપોલિયનના તાબામાં ત્યાં હતો તેણે ફ્રેન્ચ લોકો શેહેરમાં શું કરે છે વગેરે વાતો જણાવવા સારૂ છાની રીતે બહારના અધિકારીઓ સાથે પત્ર વ્યવહાર રાખ્યો હતો. તેમાંનો એક પત્ર નેપોલિયનને મળી આવવાથી તેને પકડયો. તેની સ્ત્રીને મારો ધણી અપરાધી છે એવી ખબર ન હોવાથી તે નેપોલિયન પાસે આવીને કેહેવા લાગી કે મારો ધણી નિરપરાધી છે. ત્યારે નેપોલિયને પકડેલો કાગળ તેના હાથમાં આપ્યો તે વાંચતાંજ પોતે ખોટું બોલેલું જોઇ શરમિંદગીથી દુ:ખી થઇ ચુપચુપ નીચે માથે બેઠી. એ જોઇને નેપોલિયનને માઠું લાગ્યું, તેથી બોલ્યો, બાઇ એ કાગળ બાળી નાંખો એટલે પુરાવો નાબુદ થશે. બાર્લિનમાંથી નેપોલિયને પુતળાં અને ચિત્રો વગેરે ઘણાં જયસૂચક ચિન્હો પારિસ મોકલી દીધાં અને જીનાની લડાઇ પછી ફ્રેન્ચોએ પ્રુશિયન પાસે છ કરોડ હેંશી લાખ રૂપિયા ખંડણી લીધી અને બીજે ઠેકાણેથી પણ બીજી ઉઘરાવી લીધી.

પ્રુશિયાની હારથી નેપોલિયનને હવે રશિયા અને ઈંગ્લાંડ એ બેજ જોરાવર શત્રુઓ રહ્યા. લડાઇમાં ઈંગ્લંડને હરાવીશું એવું લાગતું નહોતું. માટે તેમને દુ:ખ દેવા બીજી તદબીર કહાડી. એવી કે, ઈંગ્રેજોના સર્વ વૈભવોનું મુળ વેપાર છે. માટે તે બંધ પાડીશું તો પોતાની મેળે નરમ પડશે. એવું ધારીને તેણે કટલાએક ઠરાવો બાર્લિનમાંથીજ પ્રસિદ્ધ કર્યા. તેમાંનો એક ઠરાવ એવો હતો કે, ઇંગ્લાંડ બેટ કેદમાં છે એમ માનવું. કોઇ પણ બાબતસર કોઇ પ્રકારનો તેની સાથે સંબંધ રાખેલો ગુન્હો સમજવામાં આવશે. ફ્રાન્સ જોડે કોલકરાર કરેલા કોઇ પણ દેશમાં ઈંગ્લાંડના માણુસ મળી આવે તો તેને કેદ કરવો. ઈંગ્રેજ વેપારનો માલ જ્યાંથી મળે ત્યાં જ-

પ્ત કરવો એવાં જાહેરનામાં કરીને તે અમલમાં આણવા સારૂ તેણે યુરોપખંડના કાંઠા ઉપર ઠામ ઠામ લડાઇના વહાણોનો પેહેરો મૂકયો.

એવી રીતે ઇંગ્રેજી વેપાર બંધ પડયાથી પેહેલાં તો ફ્રાન્સમાંજ દરરોજ નિર્વાહને માટે ઉપયોગમાં આવનારા પદાર્થની સર્વ ગરીબ અને શ્રીમંત લોકોને અડચણ પડવા લાગી. પણ નેપોલિયનની કરામત વિલક્ષણ હતી. લોકોની અડચણ દુર કરવા સારૂ તેણે અનેક તદબીરો કરી. મોટાં મોટાં ઇનામો આપીને દેશમાંહેના સૃષ્ટિ પદાર્થવિજ્ઞાન જાણનારા વિદ્વાનોને બહાર દેશથી આવનાર પદાર્થ દેશમાંજ ઉત્પન્ન કરવાની યુક્તિ શોધી કહાડવાનો હુકમ કર્યો. બહાર દેશાવરથી આવનારા પદાર્થો માંહેથી ખાંડનો ખપ ફ્રાન્સમાં ઘણો હતો તે પાંચ રૂપીએ શેર વેચાવા લાગી માટે બીટ નામે ઝાડનાં મુળીઆંમાંથી તે ઉત્પન્ન કરવાનો તેણે ઘણોજ શ્રમ કર્યો. ફોંટેનબ્લો નામે જગાની આસપાસના રાનમાં તે ઝાડની એટલી રોપણી કરાવી હતી કે તેમાંથી નિકળેલી ખાંડ આખા યુરોપખંડને પુરી પડશે એમ ધારતો હતો. વળી તેણે તડબૂચમાંથી પણ ખાંડ કાહાડવાની મેહેનત કરી હતી. ઇંગ્રેજનો માલ લેનારને ઘણી સખ્ત સજા થતી તોપણ લોકોને ઘણી અડચણ પડવાથી લોકો ઇંગ્લાંડથી છાની રીતે ઘણો માલ આણતા અને સરકારી કામદારો પણ તેથી જાણ્યું અજાણ્યું કરતા હતા.

બાર્લિન શેહેરમાં તેનાથી ઘણી મુદત રહેવાયું નહિ, કારણકે પ્રુશિયન બાદશાહની મદદમાં રૂશિઆનો ઝાર આવ્યો તેની જોડે લડવું પડયું. સાથે આણેલાં લશ્કરનો મોટો ભાગ ખપી ગયાથી તેણે પારિસના અધિકારીને બીજાં હેંશી હજાર માણસો મોકલવાને લખ્યું તે તેણે બીકને લીધે કબૂલ કર્યું, તથાપિ લડાઇ શરૂ થયાને આઠ દશ મહિના થયા એટલામાં એ અઢી લાખ માણસો મુવાં ને પાંચ સાત લાખ જખમી થયાં તેથી દેશના સૌ માણસો ફીકરમાં પડયા અને હવે શું કરીએ તેનો મનસુબો કરવા લાગ્યા

રૂશિઆના ઝાર જોડે લડવા સારૂ બાર્લિનથી પોલાંડ જવા નીકળ્યો. પોલ લોકો ઘણા શૂરા છે તથાપિ આસ્ત્રિઆ, પ્રુશિઆ અને રૂશિઆએ એકદમ હુમલો કરીને નીચપણે તેમનો દેશ ત્રણે ભાગે વેંહેંચી લીધો તેથી લોકો ઘણા દુ:ખી હતા. આથી નેપોલિયન આપણને દુશ્મનના પંજામાંથી છોડાવી સ્વતંત્ર કરશે એવું સમજીને તેને શરણ ગયા. નેપોલિયનના લશ્કરમાં કેટલાએક પોલ અમલદારો હતા, તેમણે પોતાના વતનીઓને એવું જણા-

વ્યું કે, અરે, પોલાંડના લોકો, મહા પ્રતાપી અજીત નેપોલિયન ત્રણ લાખ લશ્કર લઇને તમારા દેશમાં આવ્યો છે તેનો હેતુ શો છો તેની તપાસ ન કરતાં તેના ઉદાર આશ્રયને આપણે લાયક છીએ એવું બતાવવાનો આપણે યત્ન કરવો જોઇએ. તમે સ્વતંત્ર થવા લાયક છો કે નહીં એ હું જોઈશ એવું એ અમારી આગળ બોલ્યો છે. માટે હે પોલ લોકો, એવું છે તો પોતાની હિંમત દેખાડીને સ્વતંત્ર થવાનું કામ તમારૂં પોતાનું છે. તમારા દુશ્મનો પાસે તમારૂં વેર લઇને તમને મુક્ત કરવા સારૂ તે અહિં આવ્યો છે. છોકરાં રડીને પોતાના બાપની પાસે આશરો શોધવા જાય છે તેમ તમે બધા એની પાસે જાઓ. તેના તરફ અંતઃકરણ લગાડીને તમારૂં બહુ બળ તેના કામમાં વાપરો. એકેએક માણસ ઉઠો અને એવું દેખડાવો કે, સ્વદેશ આગળ અમારા શરીરની પણ અમે વિસાદ ગણતા નથી. એ ઉપરથી ઉશ્કેરાઇને નેપોલિયન પોલાંડમાં ગયો ત્યારે પોલ લોકો તેની ચારે મેર વિંટાઇ વળ્યા. સ્વતંત્રતાની આશાથી સર્વના મુખો પ્રફુલ્લિત અને અંતઃકરણમાં આનંદ વ્યાપી રહ્યો હતો. તેમણે સ્વદેશના જુની રીતના પોષાક પેહેર્યા હતા. જુના વખતના ઉમરાવો પોત પોતાના ઘરમાં સ્વદેશની હારથી દુઃખી થઇને બેઠા હતા તે નેપોલિયન પાસે આવીને કેહેવા લાગ્યા, “આપ મોટાં રાજ્યો ઊત્પન્ન અને નષ્ટ કરનાર તથા જગતને નિયમન કરનાર છો, એવું સમજીને અમે આપનો સત્કાર કરીએ છીએ અને અમારી સર્વ આશા પરિપૂર્ણ કરવાનો વિશ્વાસ રાખીએ છીએ. વળી અમારા દેશનો પુનરોધાર થયોજ એવું અમે સમજીએ છીએ. કારણ આપ મહા ન્યાયી અને વિદ્વાન સોલન* જેવા લાગો છો અને પ્રતાપી સીઝર જેવા સમજીને અમારૂં નશીબ આપના હાથમાં ધારીએ છીએ.”

એવી રીતે પોલ લોકોને નેપોલિયન પાસે પોતાનું કામ કરાવી લેવાની ઇછા હતી અને તેમ કરવાને તે સમર્થ પણ હતો. તથાપિ પોલ લોકોને સ્વતંત્ર કરતાં આસ્ટ્રિઆ અને રૂશિઆ જોડે નવી દુશ્મની થશે એવી તેને પૂરી ખાતરી હતી. તેથી હું તમને સ્વતંત્ર કરીશ એવું વચન તેણે પોલ લોકોને આપ્યું નહીં. કારણ તે જાણતો હતો કે, એવું વચન આપવાથી નક્કી આસ્ટ્રિઆ સાથે થયલો તહ ભાંગીને લડાઇ ઉઠશે. તેમજ પ્રુશિયાની સરહદે આવેલા રૂશિયન બાદશાહ જોડે પણ કોલકરાર કરવાની તેની મરજી

* પ્રાચીન કાળમાં ગ્રીસ દેશમાં એક પ્રસિદ્ધ કાયદા બાંધનારો થઈ ગયો છે.

હતી તેથી ધારતો હતો કે જો પોલ લોકોને માટે લડીશું તો તે સલાહ ન કરતાં છેક વાત વંઠી જશે. માટે હું તમને સ્વતંત્ર કરીશ એમ ખુલ્લું ન કહેતાં પોલાંડનું રાજ્ય ફરીથી સ્થાપન થશે કે ? તેનું પુનરૂજ્જીવન થશે ? માણસના સર્વ કરતાનું કાલ સૂત્ર જેના હાથમાં છે એવો પરમેશ્વર માત્ર આ ગુપ્ત વાતનો નિર્ણય કરશે, એવા પ્રકારનું બોલતો હતો. એથી પોલ લોકોને પણ આશા રહેતી હતી.

એ પ્રમાણે બનાવ બની ફ્રેન્ચ અને પોલ લોકો એકઠા મળી રૂશિયન લોકો ઉપર જવા લાગ્યા તેથી તેમના વચ્ચે જે યુધ્ધો થયાં તે ઘણાં મોટાં અને ભયંકર હતાં. બંને તરફના લોકો સરખા શૂરા હોવાથી પુલુતસ્ક, ઇલો વગેરે ઠેકાણે એવી ચમત્કારીક લડાઇઓ થઇ કે, કોઇ કોઇનાથી હારે નહિ. ઉભય પક્ષ ધારતા કે અમે જીત્યા છીએ. આજ સુધી નેપોલિયનનો જય થતો તેથી ફ્રેન્ચો ધારતા હતા કે શત્રુ ગમે તેવો પ્રબળ હોય પણ અમારા આગળ ઘણીવાર ટકશે નહીં. પણ રૂશિયન લોકોની હિંમત જોઇને તેમને લાગ્યું છે. દુનિઆમાં શેરને માથે સવાશેર પડયા છે. એક ગ્રંથકાર એમ લખે છે કે, આજ પર્યંત જે એણે મોટી મોટી લડાઇઓ મારી તેમાંથી ઇલોની લડાઇ જેવી ભયંકર થોડીજ હશે. કડકડતા શિયાળામાં આ યુદ્ધ થયું. એ સમાપ્ત થયા પછી મેદાનમાં પચાસ હજાર માણસો જખમી થઇને પડયું હતું તે ભૂખ, દુઃખ અને તરસથી કાગારોળ કરતાં હતાં તેથી તથા હજારો ઘોડા ઘાયલ થઇને પડયા હતા તેના આરડવાથી આકાશ મંડળ વ્યાપી રહ્યું હતું. દેખાવ જોતાંજ કોઇ પોચા મગજનો માણસ તો ભમરી ખાઇને હેઠો પડે, ચારેમેર નજર નાંખી ન પહોંચે ત્યાં સુધી લોહીની રેલછેલ, મુડદાં અને માંસના ઢગલા, જખમી માણસ અને પશુઓનું ખુમરાણ અને શિયાળ, વરૂ, કાગડા, ધીદ, સીચાણુ ઇત્યાદિને ઉજાણીનું પર્વ આવવાથી આનંદનો કીલકાર એ સર્વ સાધારણ માણસને ભયકંપ કરાવે એવો દેખાવ થઇ રહ્યો હતો. અરે આ શો ગજબ ! નહિ પૈસા માટે ને નહિ સ્વદેશ રક્ષણ સારૂ પણ માત્ર મોટાઈ મેળવવાને લોભે કેટલા જીવની હાની !

લડાઇના આરંભને ઘણા દિવસ થયા, યુદ્ધ પ્રસંગ પણ ઘણા થયા, પણ નીકાલ આવે નહીં. માટે હવે લગાર વિસામો લેવાનું લાગીને નેપોલિયન અને અલેક્ઝાંડર સલાહ કરવાનું ધારવા લાગ્યા. ને તે પાર પાડવાનું

ઠરાવીને બંનેની ભેટ થવા સારૂ નીમેન નદીને કિનારે તિલસિત શેહેર આગળ નદીના પાણીમાં એક મોટા તરાપા ઉપર માંડવો આરાસ્તા કર્યો હતો. બંને બાદશાહો નદીને બંને કિનારેથી હોડીમાં બેશીને તરાપા પાસે જવા લાગ્યા ને બંને કિનારા ઉપર બંને બાદશાહના લશ્કરો મોટા ઠાઠથી ઊભાં રહ્યાં. સલામતીની તોપોની ગર્જના ચાલુ થઇ. પેહેલવેહેલો નેપોલિયન પહોંચ્યો અને અલેકઝાંડર આવતાંજ બંને જણા ઘણા હેતથી પરસ્પર ભેટયા. કેવી તાજુબી ! જેમણે લાખો માણસોનો નાશ કરાવ્યો તે બંને જણા ભાઇઓની પેડે એકાંતમાં વાતો કરવા બેઠા ને પછી તિલસિતમાં જઇને સલાહ કરવા સારૂ બંને જણા ઘણા દિવસ સુધી મોજ મારતા હતા, તેમાં ખાવું પીવું, નાચ તમાશા કરાવવા, એક બીજાના લશ્કરની કવાયત જોવી,. એવું ચાલી રહ્યું, તેથી એવું દેખાતું કે જાણે સગા ભાઇઓના જેવું બે વચ્ચે હેત છે.

અલેકઝાંડરના આગ્રહથી પ્રુશિયાના રાજાને પણ ત્યાં બોલાવ્યો. તેની જોડે તેની રૂપાળી રાણી પણ આવી હતી તેને પોતાના ધણીનું અસલ મુજબ માન રહેલું દીઠું નહિ, તેથી માઠું લાગીને તેની આંખમાંથી દડદડ આંસુ વહેવા લાગ્યાં અને એજ દુઃખના બળાપાથી તે મરણ પામી. તેથી તેની પ્રજા ઘણી દલગીર થઈ. પણ તારીખ ૭મી જુલાઈ સને ૧૮૦૭ને દિવસે કરારનામુ પાકું થયા પછી રૂશિયન ઝારના આગ્રહથી પ્રુશિઆના રાજાને ફરીથી ગાદી ઉપર બેસાડયો. અને જુનું પ્રુશિયન રાજ્ય હતું તેટલું તેને સોંપ્યું ને ઇંગ્રેજ વેપારીનો માલ ન લેવાનું તેણે કબુલ કર્યું. પછી પ્રુશિયાએ નવા જીતેલા પોલાંડ વગેરે સર્વ પ્રાંત લઇને જુદાં રાજ્યો અને સંસ્થાનો નેપોલિયને બનાવ્યાં. તેમાંનું એક રાજ્ય તેણે પોતાના ભાઇ જેરોમ બોનાપાર્ટને આપ્યું. જેરોમે હલકા કુળની સ્ત્રી જોડે લગ્ન કર્યાથી તે તેના ઉપર ગુસ્સે હતો પણ તે બાઈરીને ફારગતી આપી. એની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્ટેબર્ગના ઠાકોરની કુમારીકા જોડે લગ્ન કરવાનું કબૂલ કર્યાથી તેણે તેને ફરીથી મહત્ને ચડાવ્યો.

અગાડી જોસેફને નેપલ્સનું અને લુઇસને હોલાંડનું આપેલું રાજ્ય અલેકઝાંડરે કબૂલ રાખ્યું. કેમકે આ વખતનો રૂશિયન ઝાર પણ નેપોલિયનના જેવોજ મહત્વાકાંક્ષી હતો. એ બંને જણાએ એવી છાની સરત કરી હતી કે, તુર્કસ્તાન જોડે રૂશિયાને કજીઓ થાય તો તેમાં

નેપોલિયને વચ્ચે આવવું નહિ. ને ફ્રાન્સ, સ્પેન અને પોર્ટુગાલ સાથે ચક-મક ઝરે તો અલેકઝાંડરે તેણીમેર જોવું નહિ. એ વગર એમ પણ ઠર્યું હતું કે, નેપોલિયનની સલાહ વિના અલેકઝાંડરે તુર્કસ્તાન જોડે સલાહ કરવી નહિ. તેમજ રૂશિયનની અનુમતી વિના નેપોલિયને ઇંગ્લાંડ જોડે તહ કરવો નહિ. એવી રીતે ખુલ્લા કોલકરાર કરીને બંને બાદશાહોએ આખા યુરોપખંડને પોતાના તાબામાં આણવાનો ઘાટ ઘડયો.

ભાગ ૧૨ મો.

પાછલા ભાગમાં કહ્યા પ્રમાણે રૂશિઆના બાદશાહ સાથે સલાહ કરી તથા તેણીમેરની સરહદ ઉપર સારૂં લશ્કર મૂકીને નેપોલિયન પાછો પારિસમાં આવ્યો. એ વખત સરકારી ઓહ્દેદારો અને બીજા લોકોએ તેને મોટા ભભકાથી આદરમાન આપ્યું અને સઘળાને મોઢે જ્યાં ત્યાં વખાણ થવાં લાગ્યાં. આ વખતમાં યુરોપખંડનો મોટો ભાગ તેના તાબામાં આવ્યા જેવુંજ થયું હતું, એટલે કે નેપોલિયનનો વૈભવ છેક ટોચે પહોંચવાનો આજ વખત હતો. કેમકે ત્યાર પછી આખા યુરોપખંડને આંજી નાખનારો તેનો વૈભવ રૂપી સૂર્ય અસ્તાચળ તરફ વળવા લાગ્યો હતો.

તિલસિત્‌ના કોલકરાર થયા પછી ઇંગ્રેજ સરકારે સાંભળ્યું કે, ડેનમાર્કના વહાણો લઇને ફરીથી ઇંગ્લાંડ ઉપર સ્વારી કરવાના વિચારમાં છે. તેથી ઇંગ્રેજોએ તરત બાલટિક સમુદ્રમાંથી કોપનહેગન શેહેર ઉપર પોતાનું નૌકાસૈન્ય મોકલીને ડેન લશ્કરને છેક હરાવી નાખી તેમના ઘણા વહાણો પકડી લઇ ગયા. એ ખબરથી નેપોલિયનને ઘણો ક્રોધ ચડયો.

પારિસમાં રહ્યો ત્યારે રાજ્યવ્યવસ્થામાં કંઇ ખામીઓ રહી હતી તે કહાડી નાંખવા તરફ પોતાનું મન લગાડયું. દેશના નવા પ્રાંતો કરીને દરેક પ્રાંત ઉપર એક એક મોટો અધિકારી નિમ્યો. તેમાં પણ જેનો જે પ્રાંતમાં કોઇ ઇષ્ટ મિત્ર કે કુટુંબ કબીલો નહિ તે માણસને તે પ્રાંતમાં મોકલ્યો હતો. ઘણા હોંશિયાર માણસોનેજ તે અધિકાર આપતો હતો અને કામને નાલાયક હોય એવા માણસની તેણે કદી નેમણુંક કરી નથી. વળી દુર્માર્ગે દ્રવ્ય મેળવવાની ઇચ્છા ન થાય માટે પગારો પણ મોટા બાંધી આપ્યા હતા. અને કામની ખબરદારી પ્રમાણે સર્વને ઝટ વધવાનું બનતું હતું ને ચક થશે

તો તેમને શિક્ષાનો મોટો ભય હતો. એવી રીતે મુલ્કી, દિવાની, ફોજદારી વગેરે ખાતાંઓનો સારો બંદોબસ્ત કર્યો. એટલું છતાં સઘળા ઉપર તેની બારીક નજર રહેતી. એક ઉત્તમ ગ્રંથકાર એવું કહે છે કે, મોટી મોટી લડાઇઓ ચાલતી ત્યારે પણ તે રાજ્ય કારભારની નાની મોટી સઘળી વાતો ઉપર ધ્યાનથી જોતો હતો. નેપોલિયન પાસે આ વખતે જેટલો મુલક હતો તેના અર્ધા ભાગ જેટલા મુલકના રાજા શાંતિના વખતમાં પણ રાજ્ય કારભાર તરફ એટલું ધ્યાન નહીં રાખતા હોય. રાજ્ય કારભારમાં ઘણી વાર મેહેનત કરીને વિશ્રાંતિ લેતાં ભૂમિતિ કે બીજગણિત માંહેના અઘરા પ્રશ્નો છોડવવા બેસતો. તેનું સર્વ કામમાં, સર્વ કારભારમાં, સર્વ ખાતામાં ચારેમેર સરખું ધ્યાન હતું. કોઇ પણ વાતની તેને બીન માહીતી કે કંટાળો નહોતો. એકવાર સરકારી હિસાબમાં કંઇ ભૂલ થયેલી માલૂમ પડી તે ઉપરથી તેણે એવો તો સારો બંદોબસ્ત કર્યો કે, તેથી સરકારી દફતરો શરાફના દફતરો કરતાંએ ચોખ્ખાં રહેવાં લાગ્યાં. ફલાણી વાત કરવામાં મને નાનમ છે અથવા મને વખત નથી એવું તે કદીજ બોલ્યો નથી. એથી નાના મોટા સઘળા કામદારોને એમ લાગતું કે આપણું કામ બાદશાહ ક્યારે તપાશે, એ ડરથી સઘળા સરકારી કામદારો પોતપોતાના કામમાં સાવધ રહેતા હતા.

કેળવણી ખાતામાં સુધારો કરી તેણે શિક્ષણ પદ્ધતિ નવી સરૂ કરી હતી એ વાત તો પાછળ આવી ગઇ છે. તેમાં યુદ્ધકળા શીખવનારી શાળા એવી યુક્તિથી સ્થાપન કરી હતી કે, સઘળાનેજ તેમાં જવાનું મન થતું. તેની સાથે વળી કાયદો પણ એવો કર્યો હતો કે, પચીશવરસની અંદરના પુરૂષે વખત પડે લશ્કરમાં આવવું જોઇએ. કેટલાએક થોડા પ્રસંગોમાં માત્ર બદલે આવવાથી ચાલતું. પેહેલાં એકવીસ વરસની ઉમરવાળાને આણવા, પછી વધારે જરૂર પડે તો બાવીસના, પછી ત્રેવીસના એવી રીતે જેમ વખત આવે તેમ પચીસવરસનાને બોલાવવાનો ઠરાવ કર્યો હતો. અને એ પૈસાદાર અને ગરીબ બધાને એક સરખો લાગુ હતો. એકનો એક છોકરો હોય, તરત પરણેલો પુરૂષ હોય, નાના છોકરાંનો બાપ હોય, સઘળાએજ હુકમ થયો કે કમરે તરવાર બાંધીને જોઇએ ત્યાં લડાઇમાં જવાને તૈયાર હોવું જોઇએ. એ કાયદો ફ્રાન્સમાં સોળ વર્ષ ચાલ્યો હતો. એ ધારાથી પ્રથમ દેશિ હજાર માણસો એકઠાં કર્યાં. પણ આપણો બાદશાહ જ્યાં જાય ત્યાં જીત છેજ એવી ખાત્રી ને સંપત્તી તથા માન પ્રાપ્ત કરવાની તેમની ઇચ્છા ઘણી વાર સફળ થતી તેથી લોકો

સંતોષથી લશ્કરમાં જતા હતા. એ વિના નવી શિક્ષાપદ્ધતિ સરૂ થવાથી લશ્કર-ના ઘણા ખરા માણસો ભણેલા હતા. તેને લીધે મોટા કુળના લોકો સુધાં લશ્કરમાં જવાને આનાકાની કરતા નહોતા. એ બાબત એક ગ્રંથકાર એમ લખે છે કે, એટલા વિદ્વાન, સુશિક્ષિત અને કુલીન યોદ્ધા જેમાં છે એવું લશ્કર આજ સુધી કદી કોઇ જગાએ બન્યું નહિ હોય.

વારંવાર લડાઇ ચાલતી તેથી ખરચ ઘણો થતો તથા ઈગ્લંડ જોડે વેપાર બંધ પડવાથી પૈસા ઉત્પન્ન કરવા માટે નેપોલિયનને વારંવાર નવા કરો નાંખવા પડતા પણ તે નિઃપક્ષપાતપણે બેસાડીને યોગ્ય રીતે વસુલ કરવાથી તે લોકોને આકરા લાગતા નહોતા. સિવાય દેશમાં શાંતિ થવાથી ખેતીમાં પણ ઘણો સુધારો થયો; ને રસ્તા, પુલ, નેહેરો વગેરે ઘણાં કામો તેણે કરાવ્યાં તેથી ગરીબ ગુરબાને મજુરી ઘણી મળવા લાગી. તેથી તે પણ રાજી રહેતાં હતાં.

રાજ્યવ્યવસ્થામાં સુધારો થયા પછી નેપોલિયન ઇગ્લાંડના વેપારને આખા યુરોપમાંથી કાડવાનો ઠરાવ પૂર્ણપણે અમલમાં આણવાનો યત્ન કરવા લાગ્યો, પણ તેમાં સફળ થયો નહીં. રૂશિઆના ઝારે એ વાત અ-મલમાં આણવાનું તિલ્સિતના કરારમાં કબૂલ કર્યું હતું. પણ એ પ્રમાણે ચાલવાથી આપણા દેશના વેપારીઓને નુકશાન થશે એમ ધારી તે પુરે-પુરો અમલ કરતો નહોતો. તેનું એ કપટ નેપોલિયન જાણતો હતો ખરો પણ પલ્લો ઘણો દૂર હોવાથી તેને કરાર તોડવા બદલ શાસન કરવાનો વિચાર તે વખતે બંધ રાખીને પોતાના ઠરાવને સર્વરીતે અનુકુળ ન રહેનાર પાસેના બે રાજાને સજા કરવાનું ધાર્યું.

પોર્તુગાલ અને સ્પેનમાં ઈગ્લાંડનો માલ ઘણો આવતો અને ત્યાંથી બીજા દેશોમાં અને ખુદ ફ્રાન્સમાં સુદ્ધાં દાખલ થતો. એથી નેપોલિયન તેના ઉપર ઘણોજ ક્રોધે ભરાયો. આ વેળાએ સ્પેનના રાજ્યમાં ઘણી અંધાધુંધી ચાલી રહી હતી. ત્યાંનો રાજા રાજપદને નાલાયક હતો અને રાણી ઘણી દુ-રાચારી હતી. એક હલકા કુળના માણસ સાથે તેણે પ્રેમ જોડયાથી તે પ્ર-ધાન થઇ બેઠો હતો. પછી શું પૂછવું.

દોહરો.

અબળા તો પ્રબળા થઇ, રાજા મુર્ખ અજાણ;
અધુરાં તો પુરાં થયાં, લંપટ બન્યો પ્રધાન.

આવા અંધેર રાજના લંપટ પ્રધાન જોડે કરાર કરી નેપોલિયને પોતાના સરદારને ફ્રેન્ચ અને સ્પાનિયર્ડના લશ્કર સહિત પોર્ટુગાલ ઉપર સ્વારી કરવા મોકલ્યો. એટલાં માણસ સાથે ટકવાને તે રાજાની તાકાત નહોતી તેથી નેપોલિયનના કહેવા પ્રમાણે કેટલીએક અપમાન ભરેલી સરતો કબૂલ કરીને ત્યાંના ઇંગ્રેજ વકીલને કહાડી મૂકયો અને ઇંગ્રેજ વેપારીઓનો માલ જપ્ત કર્યો. એમ કર્યા છતાં પણ તે નેપોલિયનના ત્રાસમાંથી પત્યો નહિ ત્યારે આખરે નિરૂપાય થઇને ઇંગ્રેજની મદદથીજ અમેરિકા માંહેના પોતાના બ્રાઝિલ દેશમાં નાશી ગયો. એ રાજાનું બીકણપણું જોઇને પણ લોકોએ વધારે ગરબડ કરી નહિ. એમ રક્તપાત ન થતાં પોર્ટુગાલ દેશ ફ્રેન્ચ લોકોને તાબે થયો. ત્યાં બંદોબસ્ત કરીને પછી ફ્રેન્ચો ધીમે ધીમે સ્પેન ભણી વળ્યા અને કેટલાંએક ઠેકાણાં તેમણે પોતાના તાબામાં લીધાં તે જોઇ સ્પાનિયર્ડ લોકો ધારવા લાગ્યા કે આપણી દશા પણ પોર્ટુગાલના જેવી થશે. તથાપિ દરબારમાં માંહોમાંહે કજીઓ ચાલી રહ્યો હતો તેથી આણી મેર કોઇએ ધ્યાન દીધુંજ નહિ. ઉલટા દરબારના જૂદા જૂદા પક્ષના લોકો નેપોલિયનને પોતાની મદદે બોલાવવા સારૂ કાગળો મોકલવા લાગ્યા. આણી મેર નેપોલિયને કોઇને પણ ખુલાસાનો જવાબ ન દેતાં પોતાનું લશ્કર આગળ ચલાવ્યું હતું. આખરે ફ્રેન્ચ લોકો છેકજ પાસે આવેલા સાંભળી ત્યાંનો રાજા બીકથી ગભરાઇ જઇ પોતાના પડોશીની પેઠે અમેરિકામાં નાસી જવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો ત્યારે ત્યાંના લોકોએ તેને ન જવા દેવા સારૂ તોફાન કર્યું. ને પેલા લંપટ પ્રધાન ગોડોઇના ઘર ઉપર હુમલો કર્યો. એ ઉપરથી મેં રાજ્ય મૂકી દીધું અને મારા દીકરાને ગાદીએ બેસાડયો એવાં રાજાએ જાહેરનામા કર્યાં.

રાજાએ રાજ્ય છોડયાના સમાચાર સાંભળતાંજ ફ્રેન્ચ સરદારે પોતાનું લશ્કર માડ્રિડ શેહેર ઉપર આણ્યું. તે વેળા રાજપુત્ર આવ્યો હતો તે આવી રાજની લગામ હાથ લેવા પામ્યો નહિ. ત્યાં ચાળીસ હજાર ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ હતા તેનો સેનાપતિ આ રાજકુંવરને રાજા ગણતો નહોતો. કારણ મેં મારી ખુશીથી રાજ્ય છોડયું નથી એમ રાજાએ નેપોલિયનને છાની રીતે લખી જણાવ્યું હતું. એટલામાં નેપોલિયન જાતે ત્યાં આવવા સારૂ નીકળ્યાની ખબર ચારેમેર ફેલાઇ. જ્યારે ફ્રેન્ચ સેનાપતિએ રાજકુંવરને સલાહ આપી કે તું બાદશાહને મળવા સારૂ સામો જા એટલે તે તારૂં કહે-

તું માનશે. હું તારી જોડે આવું છું. નાચારીએ રાજપુત્રે પણ તે સલાહ માની અને બંને જણા ચાલ્યા; નેપોલિયન પાસેજ મળશે એમ તેને પ્રથમ કહેવામાં આવ્યું હતું; તથાપિ આજ મળશે, કાલે મળશે એમ કરતો કરતો ઘણે દૂર લઇ ગયો ત્યાં તેને નેપોલિયન જોડે મુલાકાત થઇ ત્યારે પેહેલાં તો તેણે રાજકુંવરની ઘણી આગતાસ્વાગતા કરી, તથાપિ બીજે રસ્તે રાજા, રાણી અને પ્રધાનને પોતાની પાસે લાવવાની તજવીજ કરી રાખી હતી. તે પ્રમાણે તે આવી પહોંચ્યા પછી સ્પાનિયર્ડ રાણીએ ત્યાં એક અત્યંત શરમ ભરેલું નિચ કૃત્ય કર્યું એવું કહેવાય છે તે વાંચનારને સુદ્ધાં શરમ લાગે. નેપોલિયન અને તેના ધણીની રૂબરૂ તેણીએ પોતાના છોકરાને કહ્યું કે, તૂં રાજાના પેટનો નથી. અરરર ! આ તે કેટલું નિર્લજ્જપણું ! યુરોપના ગ્રંથકારો વારંવાર લખે છે કે, એશિયાખંડના રાજકુટુંબો દુરાચરણોથી ભરેલાં હોય છે, તથાપિ તેમાં પણ આવો છેકજ નફટાઇનો દાખલો મળવો કઠણ છે. એ ઉપરથી નેપોલિયને સર્વનેજ કહ્યું કે તમારૂં કુટુંબ પદસ્યુત થયું. પછી તેમને પેનશન બાંધી આપીને ઇટાલીમાં રહેવાની પરવાનગી આપી.

દેશ માંહેલી રાજ્ય વ્યવસ્થામાં થએલી ગરબડ નેપોલિયન પોતાના પ્રતાપથી બંધ પાડશે એમ ધારીને સ્પેનના લોકો છાનામાના બેશી રહ્યા હતા; પણ રાજા કુટુંબને પદભ્રષ્ટ કરીને આપણા દેશની સ્વતંત્રતા નાબુદ કરશે એમ જ્યારે તેમને લાગ્યું ત્યારે તેમનું સ્વદેશાભિમાન ઉશ્કેરાઇને સ્વદેશ શત્રુના હાથમાંથી છોડાવવા સારૂ જીવની આશા છોડીને મથ્યા. અને ફ્રેન્ચોએ તેમના ઉપર એકદમ હુમલો કરીને ઘણા માણસોને કાપી નાખ્યાં. સ્વદેશની સ્વતંત્રતાનો નાશ થતો જોઇને ગામડાના ખેડુતો સુદ્ધાં જોસ્સાબંધ દોડી આવ્યા હતા. તેમણે પણ શેહેરમાં પુષ્કળ ભાંગફોડ કરી મૂકી. તથાપિ આખરે ફ્રેન્ચોએ તે બધાને હરાવીને હુલડખોરોના આગેવાન માણસોને પકડી તપાસ કરીને શરીર શિક્ષા કરી તેને લીધે કંઇ ગરબડ કમી થઇ.

માડ્રિડ વિના બીજાં શેહેરોમાં પણ એવીજ ગડબડ થઇ હતી. આખો દેશ પરતંત્ર થવાનાં દુઃખથી ગાંડા જેવો થયો હતો, તેમણે ફ્રેન્ચ લોકોની ઠામ ઠામ કતલ કરી. તે વેળા સ્પાનિયર્ડના સપાટામાં કોઈ ફ્રેન્ચ અથવા પોતાના દેશનો પણ ફ્રેન્ચ સાથે મળેલાના વેહેમવાળો દેખતા કે તે બીચારાની કમબખ્તિ ! એવી રીતે સ્પાનિયર્ડ લોકોએ અત્યંત ક્રૂરપણું કરીને ઘણાં માણસોના જીવ લીધા અને તેનું વેર લેવા સારૂ દાવ ફાવ્યો ત્યાં ફ્રેન્ચોએ પણ એવોજ ભયંકર અનર્થ કર્યો.

એમ સ્પેનના લોકે શત્રુ પાસે વેર લઇ, રાજપુત્ર ફર્ડિનાન્ડને રાજા ક-રાવ્યાના જાહેરનામાં કર્યા અને જૂદા જૂદા પ્રાંતોના અમલદાર ઠરાવીને ફ્રેન્ચોને પુરી રીતે હરાવવા સારૂ ઇંગ્લાંડ સાથે કરાર કરવા સારૂ કહેણુ કહાવણુ કરવા માંડી. આથી સ્પેન દેશમાં થયેલી ફ્રેન્ચોની અવસ્થા જોઇ નેપોલિયનના દુશ્મનો આનંદ પામ્યા. વળી સ્પેન દેશને મુકીને જઇશું તો નેપોલિયન જ્યાં હોય ત્યાં જનેજ એવો પોતાના નામનો પ્રતાપ પડેલો છે તે જતો રહેશે એમ ધારીને તેણે પણ અગાડી પગલાં ભર્યાં. તે પોતાના ભાઇ લુશિયન બોનાપાર્ટને સ્પેનની ગાદી ઉપર બેસાડવાનો હતો પણ ત્યાંના લોકોથી ડરીને લુશિયને વે વાત નાકબૂલ કરી. આ વેળાએ મુરાત સ્પેન માંહેલા ફ્રેન્ચ લશ્કરનો અધિપતી હતો. તે પોતાને એ ગાદી મળશે એમ ધારતો હતો. પણ સ્પેનના લોકો સાથે મીઠાસથી ચાલીને પોતાનું કામ કહાડી લેવું જોઇએ તેમ ન કરતાં તેમના ઉપર નિર્દયપણે હુમલા કર્યાથી ઉતાવળીઆપણું અને અવિચારથી આ પરિણામ આવ્યું એમ જાણીને નેપોલિયને તેને ગાદી ન આપી. પણ નેપલ્સના રાજા જોસેફ બોનાપાર્ટને સ્પેનની ગાદી સારૂ આણીને મુરાતને નેપલ્સનો રાજા બનાવ્યો. કેટલાએક ફુટેલા સ્પાનિયર્ડોની મદદથી જોસેફને માડ્રિડની ગાદી ઉપર બેસાડયો ખરો, પણ પ્રજા તેનો દ્વેષ કરતી હતી. જોસેફ જાતે શાંત સ્વભાવનો હોવાથી તે નેપલ્સના લોકોનો વહાલો થઇ પડયો હતો. તેથી ત્યાં તે સુખમાં રહી શકત, પણ નેપોલિયનના આગ્રહથી આ નવું જોખમભરેલું રાજ્ય તેને કબૂલ કરવું પડયું.

પેલી તરફ સ્પાનિયર્ડ પ્રજાએ મદદને સારૂ ઇંગ્લાંડના રાજા સાથે કહેણુ-કહાવણુ ચલાવી હતી. તેથી રાજાએ પાર્લામેંટ સભામાં એવું જણાવ્યું કે, "પોતાના અતિ પ્રિય હક્કો છુડાવવાને તૈયાર થયેલા વિશ્વાસઘાતીના જુલમોનું કશું ચાલવા ન દેવા માટે સ્પેનના લોકોએ દેખાડેલી રાજભક્તિ અને હિંમત જોઇ અમને ઉત્સાહ ઉત્પન્ન થયો છે. ફ્રેન્ચોની લૂટ અને જુલમને નાબૂદ કરી નાખવા સારૂ યોગ્ય અભિમાનથી પ્રવૃત થયેલા દેશભણી ઇંગ્લાંડ દુશ્મનાઇથી જોઇ શકતું નથી. એવા દેશને તો સ્વાભાવિક મિત્ર ગણવો જોઇએ. આ રાજાના અભિપ્રાય જોડે પાર્લામેંટ સભા અને તમામ ઇંગ્રેજ પ્રજા સંમત થઇ ત્યારે સ્પેનની પ્રજાને મદદ કરવા ઠરાવી પાછલી લડાઇમાં કેદ થએલા તમામ સ્પાનિયર્ડોને ઇંગ્લાંડની સરકારે છોડી દીધા. આવી રીતે ઇંગ્લાંડ અને સ્પેન વચ્ચે સલાહ થએલી જોઇને પોર્ટુગીઝ લોકોએ પણ ઇંગ્રેજો જોડે દોસ્તી બાંધી.

ઇંગ્રેજોએ સમુદ્ર ઉપરની લડાઈમાં ઘણી વાર ફ્રેન્ચોને હરાવ્યા હતા ખરા, પણ તેમની સાથે યુરોપખંડમાં જમીન ઉપર લડવાની આજ સુધી સારી તક આવી નહોતી. તે આ વેળાએ મળ્યાથી લોકો ખુશી થયા. આ સમયે ઇંગ્રેજ સરકાર પાસે બે લાખ અતિ ઉત્તમ લશ્કર તૈયાર હતું અને જોઇએ ત્યારે વધારે મેળવવાની પણ તેને સવડ હતી. વળી ઘણા દેશોના લોકો પણ અંદરખાનેથી તેને અનુકુળ હતા. વળી સર આર્થર વેલસલી (ડયૂક ઑફ વેલિંગ્ટન) નેપોલિયનને પુરો પડે એવો સેનાપતિ મળવાથી ઈંગ્લાંડને બધી વાતે ફાવતું આવ્યું હતું.

નેપોલિયન પાસે પણ પોતાની અને બીજા રાજાઓની મળીને પાંચ લાખ સેના હતી પણ જીતેલા રાજ્ય ફરીથી ઉઠવાની બીકને લીધે ઠેકાણે ઠેકાણે મુકેલા લશ્કરને સ્પેનમાંજ એકઠું કરી શકાય તેમ નહોતું. નેપોલિયન જેવા અદ્વિતીય સેનાપતિ તથા તેના હાથ નીચે વીર, મહાવીર એવા એક કરતાં એક ચઢીઆતા સરદારો હતા, તથાપિ લશ્કરના લોકો જૂદા જૂદા દેશના જૂદી જૂદી ભાષા બોલનારા હોવાથી ઇંગ્રેજ લશ્કરના જેવો તેમાં એકકો નહોતો. ઈંગ્રેજી લશ્કર પોર્ટુગાલમાં આવ્યું ખરૂં, પણ એક બે લડાઇઓ વિના વિશેષ કહેવા જેવું તેના હાથથી કશું બન્યું નહિ.

ઇંગ્રેજો સાથે કોલકરાર થતાંજ ત્યાંથી મદદ આવ્યા પહેલાંજ સ્પાનિયર્ડ લોકે લડાઇનો આરંભ કર્યો. લશ્કરમાં વ્યવસ્થા નહીં, પાસે પૈસા નહીં, રાજપુત્ર ફ્રેન્ચોની કેદમાં એમ અનેક અડચણો છતાંએ તેમણે કેટલાએક વખત સુધી ફ્રેન્ચોને મચક આપી નહીં એ તેમનું સ્વદેશાભિમાનજ હતું. આને રીતે લડાઇનો આરંભ થતાંજ ઝારાગોસા વગેરે ઠેકાણે સ્પેનિશ લોકોએ એવાં યુદ્ધો કર્યા કે તેથી ફ્રેન્ચો હારીને ગભરાઈ ગયા. આજ સુધી ફ્રેન્ચ સેના અજીત છે એવું લૌકિક હતું તે જોઇને ફ્રેન્ચો પણ હારે છે એમ લોકોને માલમ પડયું. આ લડાઈમાં બધેજ ફ્રેન્ચો હાર્યા નહોતા, તથાપિ દુશ્મનની બહાદુરી જોઇ કોઇ વાર તો તેમના જીવમાં જીવ રહેતો નહિ. એવા સ્પેનના લોકોએ ઘણા પરાક્રમો કર્યા પણ તેમના બહુ નાયકી હોવાથી 'સાત સોયાણીએ વેતર વંઠયા' જેવું થયું. એટલે એ બતાવેલી બહાદૂરીનું ફળ થવું જોઇએ તેવું થયું નહિ. તેમજ પોર્ટુગીઝ લોકોમાં પણ માંહોમાંહે કજીઆ સળગવાથી દુશ્મનોને ડરવા જેવું તેમને હાથે પણ કંઇજ બન્યું નહિ.

આજ સુધી અગાડી કદી ન થયેલી એવી પોતાના લશ્કરની મોટી મો-

ટી હાર, જોસેફનું માડ્રિડથી નીકળી આવવું, ઈંગ્રેજી લશ્કરની સ્પેનના લોકો-ને મળેલી મદદ વગેરે વાતો સાંભળીને નેપોલિયનના મનમાં ઘણુંજ માઠું લાગ્યું. અને બે લાખ લશ્કર લઇને જાતે સ્પેન ઉપર તુટી પડવાનો મનસુબો કર્યો. તેથી પારિસથી તેણીમેર જનારી પલટણોને ઉત્તેજન આપવા સારૂ નેપોલિયને તેમના આગળ ભાષણ આ પ્રમાણે કર્યું.

"મિત્રો, ડાન્યુબ અને વિસ્તુલા બેને નદીના કિનારા ઉપર એક પછી એક એમ ઉપરાછાપરી જીતો મેળવીને તમે જર્મનીમાંથી આવ્યા છતાં લગારે થાક ખાધા વિના આજ હું તમને ફ્રાન્સ દેશમાંથી જવાનું કહું છું. બહાદૂરો, તમારી મને જરૂર છે. પેલા દુષ્ટ ચિત્તાના* આવવાથી સ્પેન અને પોર્ટુગાલ દેશો અપવિત્ર થયા છે. તમારાથી બીને ખચિત્ તે નાશી જશે. વિજયધ્વજ લઇને આપણને હર્ક્યુલીઝના§ સ્થંભ ભણી જવું પડશે. ત્યાં પણ આપણે વેર લેવાનું છે. વીરો, અર્વાચીન કાળના સૈન્યની કીર્તીને તમે હઠાવી છે ખરી, પણ એકજ ચડાઇમાં હાઇન, યુફ્રેતીસ, ઇલ્લિરિઆ અને ટેગસ એટલાં ઠેકાણાનો વિજય મેળવનારા રોમન લોકો સરખી કિર્તી તમે મેળવી છે કે ? ચિરકાળ રહેનારી શાંતિ અને હમેશ રહેનારી ઝાહોજલાલી તમારી મેહેનતની બક્ષીસ થશે. સમુદ્રમાં મરજીમાં આવે ત્યાં જવાની છુટ થાય ત્યાં સુધી ખરા ફ્રેન્ચ પુરૂષે નિરાંતે બેસવું નહિજ અને તે બેસનાર પણ નથીજ. બહાદૂરો, ફ્રેન્ચ પ્રજાના સુખ માટે અને મારી આબરૂ માટે જે તમે કર્યું છે તે મારા અંતઃકરણમાંથી કદી વિસરાશે નહિ."

નેપોલિયને સ્પેનમાં જવાની તૈયારી કરી તેના પેહેલાં પ્રુશિયા, આસ્ત્રિયા ઇત્યાદિ જીતેલા રાજ્યોના લોકોના મનો તેના ઉપર ઊંચાં થયાં હતાં અને આસ્ત્રિયાના બાદશાહે તો લશ્કરી મોટી તૈયારી કરવા માંડી હતી પણ નેપોલિયનને કહેતો કે એ તો તુર્કસ્તાનની સરહદ ઉપર મોકલવા માટે છે. તોપણ જોસેફ સ્પેનનો રાજા થાય તે હું કબૂલ રાખવાનો નથી એ તો તેણે તેને ખુલ્લુંજ કહી દીધું હતું. એ વાત ઉપરથી વેહેમ આવવાથી રૂશિયાના ઝારનું મન કેવું છે તે જોવા સારૂ નેપોલિયન ઘણી ઝડપથી એર્ફર્તમાં ગયો. જો

* હાલમાં ઇંગ્રેજી વાવટા ઉપર સિંહ હોય છે તેની જગા ઉપર તે વખતમાં વાઘનું ચિત્ર હતું.

§ જિબ્રાલટરની સમુદ્રધુનીની બને બાજુએ મોટી મોટી ખડકો છે, તેને હર્ક્યુલીઝના સ્થંભ કહે છે.

અલેક્ઝાંડર ફરી ગયો ન હોય તો આસ્ત્રિયાની ખબર લઇ નાખતાં વાર લાગશે નહિ માટે તેનું મન જોવા સારૂ રૂશિયન ઝાર ઉપર મળવાને માટે અગાડીથી કાગળ મોકલ્યો હતો, તેથી બંને બાદશાહની મુલાકાત થઇ તેમાં અગાડીના જેવાજ હેતથી વાતચિત ચાલી, બંને જણાએ મળીને ઈંગ્લાંડ જોડે સલાહ કરવા સારૂ કાગળ મોકલ્યો તથાપિ જોસેફ બોનાપાર્ટ વિના સ્પેનની ગાદી ઉપર બીજા કોઇનો હક્ક નથી એવો બંને જણાનો આગ્રહ હોવાને લીધે ઈંગ્લાંડ જોડે સલાહ થઇ શકી નહિ.

એર્ફર્તના કામથી પરવારી, પારિસ આવી, ત્યાં બે દિવસ રહીને પોતાના લશ્કરમાં દાખલ થવા સારૂ સ્પેનમાં ગયો. રસ્તામાં ઘણી જગાએ મોટી મોટી લડાઇમાં શત્રુને હરાવી ફ્રેન્ચ લશ્કર માદ્રિડ આગળ આવીને સ્થંભ્યું. તેને જોતાંજ શેહેરનાં લોકો સ્તબ્ધ બની ગયા. તેમના આવેશયુક્ત ધ્વનીથી ચારેમેર ગર્જના થતી હોય એમ જણાવા લાગ્યું. નેપોલિયને તેમને તાબે થવા માટે બે ત્રણ વાર કહેણુ મોકલ્યું પણ કોઇએ લેખવ્યું નહીં ત્યારે ફ્રેન્ચોએ મારો શરૂ કરીને કિલ્લો તથા એક રાજમેહેલ કબજામાં લીધા. એથી સ્પાનિયર્ડોએ તોબા પોકારીને તેમના આગેવાનોએ સ્વાધીન થવાનું કબૂલ કર્યું. તે ઉપરથી નેપોલિયને તેમના હથિઆરો લીધાં. ફ્રેન્ચ સિપાઈઓએ શેહેરમાં ભમવા માંડયું. ને પોતે શેહેરથી બે ગાઉપર મુકામ કર્યો. થોડા દિવસમાં જ્યાં ત્યાં શાંતી થઇ. ફ્રેન્ચ લશ્કરે ઘણો સારો બંદોબસ્ત રાખ્યો, વેપાર રોજગાર ચાલવા માંડયો ને નાટકશાળામાં નાટકો પણ થવા લાગ્યાં. પછી નેપોલિયને રાજની સર્વ પ્રકારની ગોઠવણ કરી. હુલ્લડના દશ આગેવાનો વિના બીજા બધાને માફી બક્ષી, ને મળવા આવીને શેહેરી લોકોએ નેપોલિયનને કહ્યું કે, જોસેફ અમારો રાજા થાય એવી અમારી મરજી છે. તેનો નેપોલિયને જવાબ દીધો કે, સ્પેન દેશ મેં જાતે જીત્યો છે. તો અમલદાર નિમીને કારભાર ચલાવતાં મને આવડશે; પણ ધર્માધ્યક્ષ અને બીજા લોકો દેવળમાં એકઠા થઇને પ્રજાધર્મ પ્રમાણે વર્તવાની પ્રતિજ્ઞા લેશે તો તમારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાને મારી તરફથી કશી હરકત નથી.

સ્પેનનો બંદોબસ્ત કર્યા પછી પોર્ટુગાલ દેશ જીતીને લિસ્બોન શેહેરમાં જવાનો તેનો ઇરાદો હતો અને એ બર પણ આવ્યો હોત; પરંતુ ઈંગ્રેજ સરદાર સર જોન મૂર લશ્કર લઇને સ્પેનમાં આવે છે એવી ખબર સાંભળવાથી તે તેણીમેર લશ્કર સાથે ગયો. સર જોન મૂર મુખ્યત્વે સ્પાનિયર્ડોને

મદદ કરવા સારૂ આવ્યો હતો, તથાપિ તેના લશ્કરનો સારો બંદોબસ્ત ન હોવાથી તેનો કશો ઉપાય ચાલ્યો નહિ તેથી ફ્રેન્ચ લોકો છેક પાસે આવેલા જોઇને તે ઈંગ્રેજ સરદાર પાછો ફર્યો. એમ પાછાં વળતાં તેના લશ્કરની ઘણી દુર્દશા થઇ. શત્રુ પાછળ લાગેલા, ડુંગરો માંહેથી જવાનો રસ્તો ઘણો ખરાબ, હવા નઠારી, સામાનની તંગી વગેરે કારણોથી તે દુઃખ પામ્યા હતા. એ લશ્કરના માણસો રસ્તે જતાં લોકોને દુઃખ દેતા, દારૂ પીને લથડીયાં ખાતા, મરજીમાં આવે ત્યાં રખડતા, તથાપિ દુશ્મનના રણવાદ્યનો નાદ સાંભળતાંજ તેમને ટક્કર આપવાને તૈયાર થતા. એમ કરતાં કરતાં તે જે બંદર ઉપરથી વહાણે ચઢવાના હતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા ખરા પણ ફ્રેન્ચોએ તેમનો કેડો મૂકયો નહિ તે જોઈ મૂરે ધાર્યું કે શત્રુને શરણ જવું કે લડવું એમ કર્યા વિના વહાણ ઉપર જઈ શકાશે નહિ. એ મૂર ઘણો શૂરો હતો તેથી લડવા માંડયું. ઈંગ્રેજ સિપાઇઓ જીવની આશા મૂકીને લડયા અને ફ્રેન્ચોને હઠાવ્યા તેથી લશ્કર તો વહાણ ઉપર જઈ શકયું પણ જીતની અણી ઉપર મૂરને ગોળી વાગીને પડયો. તેને ભૂમિદાહ કરીને ઈંગ્રેજો ચાલતા થયા. એ મૂર એવો તો બહાદૂર હતો કે દુશ્મનોને પણ એના શૂરાતનથી આશ્ચર્ય લાગ્યું. અને તેના સન્માનને ખાતર તેને જ્યાં દાટયો હતો તે જગા ઉપર એક કબર બાંધી. ઈંગ્રેજ લોકો પાછા વળ્યા ત્યારે મૂરની સામા થવામાં આપણું વજન ઘટશે એવું સમજી તે અગાઉથી જ ત્યાંથી ગયો હતો. પણ માડ્રિડમાં ન જતાં ટપાલની ગાડીમાં ઘણીજ ઉતાવળથી તે પારિસ ગયો એ સાંભળી લોકોને મહા આશ્ચર્ય લાગ્યું.

નેપોલિયન સ્પેન દેશની લડાઈમાં ગુંથાયો છે. અને ત્યાંના લોકોએ પણ મોટી સ્વદેશ પ્રિતી પકડીને તેનાથી ન હારવા માટે મેહેનત કરે છે. એ સાંભળી આસ્ત્રિયાના ફ્રાન્સિસે ફરીથી ફ્રેન્ચો સાથે લડીને તેને હરાવી નાખવાનો મનસુબો કર્યો. જ્યારે ફ્રેન્ચ ફોજ સ્પેનમાં સર જોન મૂરના લશ્કર પુઠે લાગી હતી ત્યારે નેપોલિયને એ સમાચાર જાણ્યા, એટલે તરત આસ્ત્રિયન લશ્કરની સામા લશ્કર રવાને કરવાનો હુકમ મોકલી તે જાતે ઘણીજ ઉતાવળે પારિસમાં આવી પહોંચ્યો. સન ૧૮૦૯ના એપ્રિલ મહિનામાં આસ્ત્રિયા અને ફ્રેન્ચના ત્રીજા વિગ્રહનો આરંભ થયો. એ વખતે આસ્ત્રિયાના બાદશાહે પાંચ લાખ સેના તૈયાર કરાવી હતી. પણ ફ્રેન્ચ સિપાઇઓનો મોટો ભાગ સ્પેનમાં રોકાયાથી નેપોલિયનથી એક ઠેકાણે મોટું લશ્કર એકઠું થઈ

શકયું નહિ પણ લડાઇ આરંભાને આપણે ચારેમેરથી લશ્કર જમાવી આસ્ત્રિયન લોકોને તોબા પોકરાવી શકવાની તેની ખાત્રી થતાંજ તેણે લડાઇનો આરંભ કર્યો. અને પ્રિય પત્ની જોસેફાઇનને સાથે લઇને પોતે એકલોજ આસ્ત્રિયાના લશ્કર સામા પોતાનું લશ્કર ગયું હતું તેને મળવા સારૂ ચાલ્યો. રસ્તામાં આવતાં જર્મની માંહેના કેટલાંએક શેહેરોમાં થઇને સન ૧૮૦૯ ના એપ્રિલ મહિનાની તેરમી તારીખે પોતાના લશ્કરને જઇ મળ્યો.

નેપોલિયન લશ્કરને આવી મળ્યો કે લાગલોજ લડાઇનો આરંભ થયો. પેહેલાં તો વીસમી તારીખે પચાશ હજાર આસ્ત્રિયન લશ્કર જોડે જોસબંધ લડાઈ થઇ તેમાં ફ્રેન્ચ લોકોએ તેમને હરાવીને ત્રીસ તોપો તેની લીધી ને નવહજાર આસ્ત્રિયન સિપાઇઓ મુવા. પછી બાવીસમી તારીખે આસ્ત્રિયન સેનાપતિ આર્ચડ્યૂક ચાર્લ્સ જોડે એકમલ આગળ ભયંકર સંગ્રામ થયો. આસ્ત્રિયન સેનાપતિ પાસે એક લાખ લશ્કર હતું. આ લડાઇમાં નેપોલિયને એવું તો વિલક્ષણ યુદ્ધકૌશલ્ય દેખડાવ્યું કે, યુદ્ધવિદ્યામાં પ્રવિણ એવા મોટા મોટા વિદ્વાનોને હજીસુધી તેની નવાઇ લાગે છે. આ લડાઇમાં બંને લશ્કરો છેકજ હાથધાઈ ઉપર આવીને મોટા આવેશથી લડતાં હતાં. એ વખતે આસ્ત્રિયન ફોજે મોટી બહાદૂરી બતાવી પણ પહોરેક સુધી મોટી કતલ ઉડવાથી તેમની હિંમત હટી. ને બંદોબસ્ત તુટીને જેમ નસાયું તેમ નાસવા લાગ્યા. તેથી તોપખાનું અને વાવટાઓ ફ્રેન્ચોને હાથ આવ્યા. અને વીસહજાર આસ્ત્રિયન સિપાઇઓને કેદ કર્યા. આસ્ત્રિયનો રાતિસ્બોન શેહેર ભણી નાઠા તેમની પાછળ જઇને ફ્રેન્ચોએ તેમને પુરેપુરા હરાવ્યા. આ શેહેરને ઘેરો ઘાલતાં નેપોલિયનના પગમાં જખમ લાગ્યો તેથી લશકરના માણસો ડરીને તેની આજુબાજુ એકઠાં થયાં. તેથી જ્યારે પાટો બાંધીને તરત ઘોડા ઉપર સ્વાર થયો ત્યારેજ તેમને નિરાંત વળી. એવી રીતે પાંચજ દિવસમાં નેપોલિયને દુશ્મનનું લશ્કર પોતાના કરતાં ઘણું મોટું છતાં માત્ર પોતાના પરાક્રમ અને કૌશલ્ય વડે તેની ધૂળધાણી કરી નાખી. ચોવીસમી તારીખે પોતાનું તમામ લશ્કર એક જગાએ એકઠું કરીને તેમને મોટાં મોટાં ઇનામો આપ્યાં ને પછી ખુદ આસ્ત્રિયાની રાજધાની વિએના ઉપર જવાનો આરંભ કર્યો.

રસ્તામાં એક બે ઠેકાણે આસ્ત્રિયનો મળ્યા તેને હઠાવીને તારીખ ૯ મી મેએ રાજધાની પાસે આવી પહોંચ્યો. નેપોલિયન આવી પહોંચે તેની પહેલાંજ ફ્રાન્સિસ કુટુંબ સુદ્ધાં નાશી ગયો હતો. ફકત તેની છોકરી મેરિ-

આ લુઇસા માંદી હોવાથી મેહેલમાં રહી હતી. શેહેરના લોકોના મનમાં કંઈ નાશ્કાન કરવાનો વિચાર હતો પણ આવી વેળાએ એવી મેહેનત કરવામાં ફળ નથી એવું સમજીને ત્યાંનો અધિકારી શેહેર દૂશ્મનને હવાલે કરી પોતે દસ હજાર સિપાઇઓ સહિત નીકળી ગયો. થોડી વાર લડાઇ ચાલી હતી ત્યારે ફ્રેન્ચોએ રાજ મેહેલ ઉપર ગોળા માર્યા હતા. પણ નેપોલિયને સાંભળ્યું કે રાજકન્યા માંદી હોવાથી તે મેહેલમાં છે ત્યારે પોતાના સિપાઇઓને તેણે મેહેલ ઊપર હુમલો કરવાની મનાઇ કરીને તા૦ ૧૦ મી મેએ ફ્રેન્ચો વિએનામાં દાખલ થયા. એવી રીતે ફરીથી નેપોલિયને આસ્ત્રિયન બાદશાહના રાજ મેહેલમાં મુકામ કર્યો.

આ વિગ્રહની સઘળીજ લડાઇઓનું વર્ણન કરીએ તો ઘણોજ વિસ્તાર થાય અને તેમાં લોહીની નીકો વહ્યાનીજ વાતો આવવાથી વાંચનારને કંટાળો આવે માટે એ હમે મૂકી દઇએ છીએ. તથાપિ ટુંકામાં એટલુંજ કહીએ છીએ કે, નેપોલિયન જ્યારે વિએના ભણી જતો હતો ત્યારે પોલાંડ, ઇટાલી અને આસ્ત્રિયામાં ઘણે ઠેકાણે આસ્ત્રિયન લોકો જોડે લડાઇઓ થતી હતી, પણ જ્યારે તે બધાના સાંભળવામાં આવ્યું કે નેપોલિયને આસ્ત્રિયન લોકોને સંપૂર્ણ રીતે હરાવ્યા છે ત્યારે તેઓ નિરાશ થયા. તેમાંથી કેટલાએક ભાગના લોકો તો સ્વદેશની સ્વતંત્રતા જાય છે. માટે સ્વદેશાભિમાનની સ્પાનિયર્ડ લોકોની પેરે પરાક્રમ કરવા લાગ્યા. તે જોઈ ફ્રેન્ચ લોકોના મનમાં પણ ભય ઉત્પન્ન થયુ હતું, નેપોલિયન વિએનામાં કેટલુંએક લશ્કર મુકીને બીજીમેર લડાઈ ચાલતી હતી ત્યાં ગયો હતો. એ લડાઇઓ એવી મોટી ભયંકર છે કે વાંચવાથીજ શરીરમાં ભયકંપ ઊભો થાય. તેમાંથી ડાન્યુબ નદી આગળ અને ટાયરોલ પર્વતની પાસે ઘણાંજ મોટાં તુંબળ યુદ્ધો થયાં, હજારો માણસોને ફ્રેન્ચોએ કેદ કર્યા. કેટલાએક ઠેકાણાના લોકોને સ્વદેશ ભક્તિનો આવેશ આવવાથી લડયા હતા તેમના આગેવાનોને દેહાંત શિક્ષા થઇ. આખરે વાગ્રામ શેહેર પાસે તારીખ ૯ મી જુલાઇએ ફ્રેન્ચ અને આસ્ત્રિયન લોકોની ઘણીજ મોટી લડાઇ થઇ ને લોહીની રેલ આવી. આ યુદ્ધમાં આસ્ત્રિયનોનો સર્વ સામાન અને વીસ હજાર માણસો ફ્રેન્ચોને હાથ આવ્યાં. એ યુદ્ધ પછી આસ્ત્રિયન લોકો હિમત છોડીને સલાહ કરવાને કબૂલ થયા.

આસ્ત્રિયા જોડે લડાઇ સરૂ થઈ ત્યારે પણ સ્પાનિયર્ડો અને પોર્ટુગી-

ઓ ઈંગ્રેજોની મદદ વડે ફ્રેન્ચો જોડે લડતા બંધ પડ્યા નહોતા. પણ ઈંગ્રેજી લશ્કરમાં રોગ ચાલવાથી તેઓ પાછા ગયા. અને વાગ્રામના યુદ્ધથી આસ્ટ્રિયનો હારીને કોલકરાર કરવાના છે એ ખબર સાંભળીને પોર્ટુગીઝ અને સ્પાનિયર્ડોએ પણ લડવાનું છોડી દીધું.

લડાઇ પતાવીને વિએનાથી પાછો આવતાં નેપોલિયનના જીવ ઉપર એક સંકટ રૂપી વાદળું આવી ગયું. એક દહાડો તે પોતાના માણસોમાં ઉભો હતો ત્યારે એક પાદ્રીના જુવાન છોકરાએ તેના ઉપર કટાર ફેંકી. તે તેના પેટમાં પેઠી હોત પણ એક પાસેના માણસે અગાડી ધશીને તે ઘા ચુકાવ્યો. પછી નેપોલિયને તેને પકડીને તેમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું કે, મેં તને શું દુઃખ દીધું છે. ત્યારે તે માણસે જવાબ દીધો કે, "ખુદ મને તને કશું દુઃખ દીધું નથી, તથાપિ તું મારા દેશને દુઃખ દેનારો અને આખી દુનિઆ ઉપર જુલમ કરનારો છે. તને મારવો એ આબરૂદાર માણસને શોભા આપનારૂં છે." એ પછી તે માણસને પોતાના કરેલા કામના બદલામાં દેહાંત શિક્ષા ભોગવવી પડી. લડાઇ પત્યા પછી સલાહની વાતો ચાલતી હતી ત્યારે નેપોલિયન ઘણા ઠાઠથી વિએનામાં રહેતો હતો. એ વેળાએ વળી એકવાર રોમના પોપ જોડે તેને કજીઓ સળગ્યો. અગાડી પોપે નિરૂપાય થઇને કોલકરાર કર્યા હતા. તથાપિ ધર્મ ખાતાની ઘણીક વ્યવસ્થા તેણે પોતાની પાસે રાખી હતી. તેથી પોપના મનમાં માઠું લાગતું હતું. અને ફ્રેન્ચ લોકો ઉપર હથિઆર પકડવાને સ્પાનિયર્ડ અને પોર્ટુગીઝોને પાદ્રીઓએ ઉત્તેજન આપ્યું તેથી અંદરખાનેથી પોપની ઉસ્કેરણી હશે એમ નેપોલિયન ધારવા લાગ્યો. વળી બર્લિનમાંથી કરેલાં ઈંગ્રેજી વેપાર બંધ કરવાના જાહેરનામાં સંપૂર્ણ રીતે અમલમાં આણવા સારૂ મદદ કરીને ઇંગ્રેજો જોડે લડવામાં પોપે સાહે થવું જોઇએ એ પણ તે ધારતો હતો. પણ પોપ તેમ કરી શક્યો નહિ તેથી તેનો મુલક તેણે લઈ લીધો. અને આખરે રોમ જીતી લઇને પોપનો મુલક ફ્રાન્સ સાથે જોડી દીધો. ને પોપને ધર્માધ્યક્ષ જાણીને પેનશન બાંધી આપ્યું પણ રાજાના જેવો તેનો કશો હક્ક રહ્યો નથી એવાં જાહેરનામાં કર્યાં. અને રોમનો રાજ્યકારભાર કરવાને તેણે કેટલાંએક માણસોની નેમણુંક કરી. એ જોઇ પોપે પણ નેપોલિયનને પતિત ઠરાવ્યાના જાહેરનામાં કર્યાં. આ બનાવોથી રોમ શેહેરમાં હુલ્લડ થવાનો રંગ દેખાવા લાગ્યો તેથી પોપને તેણે ફ્રાન્સમાં આણ્યો. ત્યાં તે નજર

કેદ હોવાથી ઘણા દિવસ રહ્યો હતો પણ તેનું માનપાન નેપોલિયને ઘણું સારૂં રાખ્યું હતું.

ઘણા દિવસ સુધી કોલકરારની ભાંજગડ ચાલ્યા પછી આખરે તારીખ ૧૪મી અકટોબરે ફ્રેન્ચ અને આસ્ત્રિયન લોકો વચ્ચે કરાર થયો. તેમાં આસ્ત્રિયન બાદશાહને ઘણો મુલક આપવો પડયો તેમાં સર્વ મળીને એકંદર પીસ્તાળીસ હજાર ચોરસ મૈલનો દેશ નેપોલિયનને મળ્યો. તેમાંથી કેટલોએક તેણે પોતાના ખંડીઆ રાજાઓને આપ્યો. અને કેટલોએક પોતાના ઇટાલીના રાજ સાથે જોડયો. વાગ્રામની હારથી આ કરાર આસ્ત્રિયન બાદશાહને છેકજ પ્રતિકુળ થશે એમ લોકો ધારતા હતા પણ તે બાદશાહ ઉપર ઘણો ભાર ન મુકતાં કોલકરાર કર્યા તે જોઇને સઘળાને મોટી નવાઇ લાગી. રશિયાના બાદશાહના કહેવાથી મેં આસ્ત્રિયન બાદશાહને છોડી દીધો છે એમ નેપોલિયન કહેતો હતો, પણ ખરૂં કારણ જૂદુંજ હતું તે આગાડી ખુલ્લું થશે.

કોલકરાર થયા કે તરત નેપોલિયન આસ્ત્રિઆમાંથી ફ્રાન્સ ગયો. એ પારિસમાં પોહોંચ્યો ત્યારે લોકોએ તેને મોટા હરખથી વધાવી લીધો અને તારીખ ૧૪મી નવેંબરે મોટું દરબાર ભરાયું. તે વખતે "શૂરાઓમાં મહા શ્રેષ્ઠ, ફક્ત દુનિઆંના ભલાં સારૂજ રાજ્ય મેળવનાર" એવાં તેના વખાણ થયાં.

ભાગ ૧૩ મો.

સ્પેન અને પોર્ટુગાલ ઉપર સ્વારી કરી, પોપનું રાજ્ય લીધું વગેરે વાતોથી યુરોપના લોકો નેપોલિયન ઉપર નાખુશ થયા હતા, તથાપિ એ તો પોતાનું મહત્વ વધારવાને પ્રયત્ન કર્યાજ કરતો હતો. તેણે ફ્રાન્સમાં આવ્યા પછી લોકોને કહ્યું કે, "આખા યુરોપ ખંડમાં મારો કોઇ દુસ્મન રહ્યો નથી. ફક્ત સ્પેન દેશમાં થોડાએક બંડખોરોએ લગાર હુલડ કર્યું છે, પણ ધ્યાન રાખવાની જરૂર જેવું નથી. માત્ર એક ચિત્તો રહ્યો છે તેને સમુદ્રમાં નસાડી શકાશે. મારૂં સઘળું ધ્યાન સાર્વજનિક હિત ભણી લાગેલું છે. બાદશાહી કુટુંબની વ્યવસ્થા કરવાનું મારા મનમાં છે અને હું તથા મારૂં કુટુંબ ફ્રેન્ચ પ્રજાના કલ્યાણ સારૂ ગમે તેવું નુકશાન ખમવાને તૈયાર

છીએ. વધારે શું, પણ જે અત્યંત પ્રિય પ્રેમ પાશ અને મનોરથ તે સુદ્ધાં છોડી દઊં." નેપોલિયન અને જોસેફાઇન વચ્ચે એક બીજા ઉપર ઘણું હેત હતું. સુસ્વભાવ અને પરોપકાર એ બે ગુણો વડે જોસેફાઇન લોકપ્રિય થઇ હતી તેથી નેપોલિયનને રાજ્ય મળવામાં પણ તેની મોટી મદદ હતી. તેની સોબતથી નેપોલિયનના ક્રુરપણામાં ઘણો ઘટાડો થયો હતો અને એ તેના સુખ દુઃખમાં સરખી ભાગીએણ હતી. એની મોટાઇ મેળવવામાં કોઇ દિવસ મારો પણ નાશ થશે એમ તે જાણતી હતી તોપણ તેની મોટાઇ વધારવા સારૂ તે હંમેશાં મેહેનત કરતી હતી. તથાપિ તેને પેટે આપણને સંતાન થતાં નથી એમ જોઇને તેનું મન તેના ઉપરથી ફરવા માડયું તેમાં બાદશાહી મળ્યા પછી તો તે સંતાનની ઘણીજ અપેક્ષા રાખવા લાગ્યો ને નેપોલિયનને વંશપરંપરાનું ફ્રાન્સ દેશનું રાજ્ય આપવાનું ઠર્યું ત્યારથી તો જોસેફાઇન ઘણીજ ચિંતામાં પડી. ખ્રિસ્તિ ધર્મ પ્રમાણે એક બાઇરી જીવતી છતાં બીજી થતી નથી. એને લીધે યુરોપિયન લોકો ઘણી વાર રાજકીય કારણોથી ધણીઆણી સાથે છુટા છેડા કરે છે, તે પ્રમાણે છોકરાં નહિ થાય તો આપણા ઉપર પણ કોઇ વાર એવો પ્રસંગ આવે ખરો એમ તેને લાગતું. વળી કોઇ વાર એમ ધારતી કે, મારા આગલા ઘરના છોકરા યુજિનને નેપોલિયન વારસ કરશે. કારણ નેપોલિયન અપુત્ર મરે તો ઇટાલીનું રાજ્ય યુજિનને આપવાનું ઠર્યું હતું. જોસેફાઇનની આગલા ઘરની છોકરી જોડે લુઇસ બોનાપાર્ટ પરણ્યો હતો. તેને એક છોકરો થયો હતો. તે નેપોલિયનને ઘણો વહાલો હતો. એ ઉપરથી કેટલાએક ધારતા હતા કે, ફ્રાન્સની ગાદી ઉપર એ બેસશે. પરંતુ તે છોકરો એવામાં મરી ગયાથી જોસેફાઇનને ફારગતી આપવાનો નેપોલિયન વિચાર કરવા લાગ્યો.

તિલસિતના કરાર વેળાએ તથા એર્ફર્ટની મુલાકાત વખતે રૂશિઆના ઝાર અલેકઝાંડર પાસે તેની બેન જોડે પરણવાની નેપોલિયને મરજી જણાવી હતી: પણ અલેકઝાંડરની માના મનમાં નેપોલિયનની ચાલ વર્તણુંક નઠારી લાગતી હતી, તેથી એ વાત પાર પડી નહિ. એને લીધેજ રૂશિઆ જોડે ગએલી સલાહ નીભવી કઠણ છે એમ નેપોલિયન ધારવા લાગ્યો. અલેકઝાંડરે એ લગ્ન થવામાં ધર્મ સંબંધ વગેરે કેટલીક હરકતો દેખાડાવી.

જોસેફાઇનને ફારગતી આપવા તો તેણે મનપર લીધું પણ તે કામ ઘણું કઠણ અને ભૂંડું હતું. જે આપણા ઉપર મનસા, વાચા, અને કર્મણા-

થી ખરી પ્રિતિ રાખે, જેણે સુખ દુઃખમાં સરખો ભાગ લઇને આપણું ઘણું હિત કર્યું, એવી સ્ત્રીને ફારગતી માત્ર સ્વાર્થ માટે આપવી એના જેવું ભુંડું બીજું શું ? એને લીધે તે પાર પાડવામાં મોટી અડચણ હતી. એ નેપોલિયનની મરજી જાણીને તેનો વહાલો થવા સારૂ ફોકેએ એક દહાડો સેહેજ વાતમાંને વાતમાં જોસેફાઇનિને પુછ્યું કે, ફ્રાન્સ દેશના કલ્યાણ સારૂ તમે તમારા લાભ ઉપર પાણી ફેરવશો કે ? એ શબ્દ સાંભળીને તેને ઘણી નવાઇ લાગી અને ફોકેને એકદમ તિરસ્કાર પૂર્વક ત્યાંથી જવાને કહ્યું ને પોતે લાગલીજ નેપોલિયન પાસે ગઇ. અને તમે એને આવું પુછવાને કહ્યું હતું કે કેમ તે તેને પૂછવા લાગી. નેપોલિયને જવાબમાં ના કહી અને ફોકે ઉપર નારાજ થયો હોય એવું દેખડાવ્યું પણ તેને ચાકરી ઉપરથી કહાડી મૂકવાનું જોસેફાઇને કહ્યું તે તેણે ગણકાર્યું નહિ. તે ઉપરથી પોતાનું નશીબ રૂઠેલું તેને જણાયું.

ટયૂલરિઝના મેહેલમાં નેપોલિયનને બેસવાની જગા હતી તેના ઉપલા માળ ઉપર જોસેફાઇન બેસતી હતી ત્યાં જવા આવવાનો એક છાનો રસ્તો હતો. નેપોલિયનને જોસેફાઇનને કંઇ વાત કહેવાને હેઠે બોલાવવી હોય તો તે રસ્તે જઇને બારણા ઉપર આગળાંથી ટકોરા મારે. એવી રીતે બંને જણા અત્યંત પ્રેમની વખતે ઘણીવાર સુધી ઘણી વખત વાતે બેસતાં. તથાપિ આસ્ત્રિયા દેશથી આવ્યા પછી જોસેફાઇનની સખીની નજરે એમ આવ્યું કે, અમણાં પેહેલાં કરતાં વધારે વાર બારણા ઉપર ટકોરા સંભળાય છે. ટકોરો સાંભળતાંજ જોસેફાઇન ઘણા હરખથી બારણા ઉઘાડવા જતી હતી. તે પ્રમાણે હવે ન કરતાં બારણા અફળાતાંજ તેને ઘણું દુઃખ થતું હોય એવું જણાવવા લાગ્યું. એક દહાડો રાત્રે વાળુ થઇ રહ્યા પછી નેપોલિયને તમામ ચાકર માણસોને દૂર જવા ફરમાવ્યું. ત્યારે પોતાના કમનશીબની વખત આવી પહોંચ્યાનું જોસેફાઇન સમજી. તે વખત નેપોલિયનનું શરીર પણ કાંપી ઉઠયું હતું. અને જોસેફાઇન તો બીકથી છેકજ વિહ્વળ બની ગઈ હતી. આખરે નેપોલિયને તેનો હાથ પકડી પોતાની છાતી ઉપર મૂકીને તથા લગાર વાર તેણી તરફ સ્તબ્ધ ઉભો રહીને બોલવા લાગ્યો. "આ દુનિઆમાં મને સુખ નામે જે કંઇ છે તે સર્વ તારા વડે છે. તથાપિ મારૂં નશીબ મારા મનોરથથી અગાડી દોડે છે. ફ્રાન્સ દેશના કલ્યાણ માટે મારો સઘળો પ્રેમપાસ એક બાજુએ મુકવો પડે છે." એ

સાભળતાંજ જોસેફાઇન બોલી, થયું હવે, બોલશો મા ? તમે જે કહેવાના છો તે મેં જાણ્યું. તથાપિ આ ઘા ઘણોજ કારી છે !

એ પ્રમાણે બનીને આખરે તારીખ ૫ મી ડીસેંબર ૧૮૦૯ ને દિવસે ફારગતી આપવાનું ઠર્યું ને તારીખ ૧૫ મીએ નેપોલિયને મોટું દરબાર ભર્યું. તેમાં તેણે સુઘળા મોટા માણસોને કહ્યું કે, સર્વ પ્રકારે ફ્રાન્સના કલ્યાણ માટે તત્પર થઇ સ્વહિતને લાત મારી આ પ્રિય પત્નીથી છુટો થવા તૈયાર થયો છું. એ વખત જોસેફાઇન પણ ત્યાં આવી. તેની આંખોમાંથી અશ્રુ ધારા ચાલી રહી હતી. તથાપિ તેણે પણ એ પોતાના સ્વામીના કામ ઉપર પોતાની સંમતી જાહેર કરી. પછી લોકોએ દેશ કલ્યાણને માટે પોતાના હિતને આઘું કરવા માટે બંનેનાં વખાણ કર્યા. ને જોસેફાઇનની મહારાણીની પદવી કાયમ રાખીને સરકારી ખજાનામાંથી બે લાખ ફ્રાંકનું* પેનશન આપવાનો ઠરાવ થયો. એ વગર નેપોલિયને પોતાની ખાનગી ઉપજમાંથી એક લાખ ફ્રાંક દર વરસે આપવાનું ઠરાવ્યું. ફારગતી થયા પછી જોસેફાઇન ટયૂલરિઝમાંથી નીકળીને માલમેસનમાં રહેવા સારૂ ગઇ.

એવી રીતે જોસેફાઇનને છેડો ફાડી આપ્યા પછી આસ્ત્રિયન બાદશાહની કન્યા જે વિએના શેહેર ફ્રેન્ચોએ સર કર્યું ત્યારે માંદી હોવાથી રાજ મેહેલમાં હતી તેની સાથે લગ્ન કરવા સારૂ માગું કર્યું. અને આખરે વિવાહનું નક્કી ઠરીને રાજકન્યા વિએનાથી ફ્રાન્સમાં આવવા સારૂ નીકળી. ને નેપોલિયન પોતાની આ નવી વહુને મળવા સારૂ પારિસથી નીકળ્યો. બંને પાસે આવી પહોંચ્યાં ત્યારે નેપોલિયન ઘણીજ ત્વરાથી રાજકન્યા પાસે ગયો. પેહેલાં એ કન્યાએ નેપોલિયનને પ્રત્યક્ષ દીઠો નહોતો. તેથી એકાએક તેની શાંત ગંભીર મુદ્રા જોતાંજ તે બોલી. મેં જોયલી માહારાજાની છબી બરોબર પડી નથી. આ વેળાએ નેપોલિયન આળીસ વરસનો હતો. અને આ વખતે તેને આનંદ ઉપજવાથી ભરાવ ચેહેરો અને પુસ્ટ શરીર ઘણું સારૂં દેખાતું હતું એ પછી તારીખ ૧૦ મી એપ્રિલ સને ૧૮૧૦ ને રોજ બંને જણા પારિસમાં મોટા સમારંભથી પરણ્યાં.

નવી રાણીને માટે નેપોલિયને ઘણીજ સુંદર જગા અને સામાન તૈયાર કરાવ્યો હતો. તેમાં એવી ખુબી હતી કે, તેના બાપને ઘેર હતી ત્યારે

---

* એક રૂપાનો શિક્કો છે. તે ફ્રાન્સમાં ચાલે છે અને એની કિંમત એક રૂપિયાના ૨/૫ જેટલી છે.

તેની પાસે જે જે ચીજો હતી સર્વ તેના જેવીંજ, જાણે તેજ નજ હોયની ? એવી કરાવી હતી. પરણ્યા પછી કેટલાએક દહાડા સુધી હમેશાં તે પોતાની નવી જુવાન પ્રિયા સાથ ક્રિડા કરવામાં નિમગ્ન થયો હતો. પેહેલી બાઈરીનું ખુબીદાર ચતુરાઈ ભરેલું મોહક ભાષણ મનમાં આવીને તથા આ નવીની જુવાનીપણુંની સાદાઇ જોઇને તેને આશ્ચર્ય લાગતું. બંને બાઇરીઓની મારા ઉપર અત્યંત પ્રીતિ છે એવું તે સેંટ હેલીનામાં હતો ત્યારે પોતાને મોડે કહેતો હતો. જોસેફાઇન જોડે સહવાસ કરી લેવાને નેપોલિયને પોતાની આ નવી ધણીઆણીને આગ્રહ કર્યો. પણ તેથી ફાયદો થયો નહિ. આખરે જોસેફાઇન જ્યાં રહેતી હતી ત્યાં વારંવાર જતી તે પણ બંધ કરવું પડ્યું.

આ નવા શરીર સંબંધથી હવે પરરાજ્યો સાથે કોલકરારો થઇને લડાઇઓ બંધ પડી. દેશમાં સમાધાની થશે એવું ધારીને ફ્રાન્સના મોટા લોકો ઘણા ખુશી થયા તથાપિ આ સંબંધથી બીજા ઘણા લોકોને માઠું લાગ્યું. સ્પેન દેશ ઉપરની ચડાઈ અને આસ્ત્રિયન રાજકન્યા સાથે લગ્ન' આ બે મારા નાશના મુખ્ય કારણ છે, એવું નેપોલિયન સેંટ હેલીનામાં કહેતો હતો. વળી કહેતો કે રશિયાના બાદશાહની છોકરી સાથે જો પરણત તો લોકો આટલા નાખુશ નહીં થાત. અને હું જો આગ્રહ કરત તો અલેકઝાંડર પણ મારૂં કહેલું માનત. આ નવા સંબંધથી જૂદા જૂદા પ્રકારના લોકો જૂદા જૂદા કારણોથી નારાજી થયા. દુષ્ટ જુલમી રાજાઓ સાથે હાડવેર બાંધીને તેમને છુંદી નાખી પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપવાના ઉદ્દેશથી રાજ્યક્રાંતિ થવામાં જેમણે મદદ કરી હતી તેમનાજ ઉદ્યોગથી પ્રકાશમાન થયેલા વિજયી પુરૂષે રાજકુટુંબ સાથે લગન કર્યાથી તેવા લોકોને માઠું લાગ્યું. કેટલાએકને પોતાની મહત્વાકાંક્ષા તૃપ્ત કરવા સારૂજ જોસેફાઇન જેવી ઉત્તમ સ્ત્રીને તજવાથી માઠું લાગ્યું. નેપોલિયન અપુત્ર મરે તો પેહેલાંના રાજકુટુંબને ફરીથી ગાદી મળે એવું ધારનારા રાજપક્ષના લોકોની આશા ભંગ થઇ તેથી તે પણ નારાજી થયા. વળી નેપોલિયનના મુખ્ય સરદાર હતા તેમને એવું લાગતું કે, સિકંદર બાદશાહ મુવા પછી તેમના સરદારોએ તેનું રાજ્ય વેહેંચી લીધું હતું તેમ આપણે પણ કરીશું. એ તેમનો મનોરથ ભંગ થવાથી તે પણ દલગીર થયા.

એવી રીતે લોકો નારાજી તો થયા હતા તેવામાં વળી નેપોલિયનના હાથથી બીજાં કેટલાંએક ખોટાં કામો થયાં તે તેના વૈભવનો પાયો ડગડગ-

વાનો આરંભ થયો. એણે પોતાના ભાઇ લુઇસ બોનાપાર્ટને હોલાંડની ગાદી ઉપર બેસાડયો ત્યારે કહ્યું હતું કે, સર્વ રાજ્યકારભારમાં પ્રથમ મારા મહત્વની વાત ઉપર, પછી ફ્રાન્સના ફાયદા તરફ અને પછી હોલાંડ તરફ તારે ધ્યાન રાખવું જોઇએ. પણ લુઇસ સ્વભાવે પરોપકારી હતો ને તેની પાસે હોલાંડના પ્રધાનો હતા તે ઘણા હોંશિઆર હતા તથા તેનામાં સ્વદેશાભિમાન હતું તેથી લુઇસથી નેપોલિયનના કહેવા પ્રમાણે એકદમ વર્તાતું નહોતું. માટે તે જેમ જેમ ડચ લોકોને વહાલો લાગવા માંડયો, તેમ તેના ઉપર નેપોલિયન ઘણો નાખુશ થયો. આખરે બર્લિનના જાહેરનામા પ્રમાણે ન ચાલનારા તરફ એ ધ્યાન નથી રાખતો એમ સમજીને તેને એકદમ પારિસ આવવાનો હુકમ કર્યો. અને પારિસમાં આવ્યા પછી તેને પદચ્યુત કર્યો. પછી તે એક દૂરના શેહેરમાં જઇને નિરાંતે રહ્યો. ડચ લોકોને હજી તેના નામ ઉપર ઘણો ભાવ છે. તેની બઇરી જોસેફાઇનની દીકરી નેપોલિયનની મરજી પ્રમાણે ચાલવા સારૂ પોતાના ધણીને કહેતી તેથી તે બાઇ ત્યાંના લોકોને અળખામણી થઈ હતી. ધણી પદભ્રષ્ટ થયા પછી પોતાની માનો વૈભવ નાસ પામ્યો. એ વાત મનમાં આણતાં તે પારિસમાંજ રહી હતી. એમ થવાથી તા૦ ૯ મી જુલાઇ સને ૧૮૧૦ ને દિવસે હાલાંડને ફ્રાન્સના રાજ સાથે જોડી દીધું અને એવીજ રીતે જર્મની માંહેલો કેટલોક મુલક પણ જોડી દીધો.

એ પછી સ્વીડનમાં તોફાન થયું. બર્લિનના જાહેરનામા પ્રમાણે ન ચાલવો માટે ત્યાંના રાજાના કેટલાએક પ્રાંતો તેણે લઇ લીધા. તથાપિ આ વખત ત્યાંનો રાજા હોંશિઆર નહોતો. નેપોલિયન જેવા પ્રબળ શત્રુ સાથે લડવા કંમર બાંધવી ઠીક નથી એવું ડાહ્યા લોકો વિચારવા લાગ્યા. પણ રાજાના મનમાં એ વાત આવી નહી. એ વગર બીજાં કેટલાંએક કારણોથી પ્રજાને તે અળખામણો થયો હતો તેથી તેને રાજભ્રષ્ઠ કરીને તેના ભત્રીજાને ગાદીએ બેસાડયો. તેથી ફ્રાન્સ અને સ્વીડનને ફરીથી સલાહ થઇ. ને ઈંગ્લાંડનો હોલાંડ માંહેનો વેપાર છેકજ બંધ થયો એટલામાં થોડેક દહાડે રાજગાદીનો પછીથી થનારો વારસ મરણ પામ્યો. એ ઉપરથી તેની જગા ઉપર કોઇને શોધી કહાડવા સારૂ સ્વીડીશ પ્રજા વિચાર કરવા લાગી તેમાં સર્વાનુમતે ફ્રાન્સ દેશ માહેલા સરદાર બર્નાડોટોને આણવાનું ઠર્યું. એ સરદાર ઘણો શૂરો, નીતિમાન, અને શાંત સ્વભાવનો હતો. માટે એને ગાદી

આપીશું તો નેપોલિયનને સારૂં લાગશે એમ ધારીને સ્વીડીશોએ તેને પસંદ કર્યો હતો. પણ નેપોલિયન પક્કું સમજતો હતો કે બર્નાડોટ્ટો મારા કામોથી રાજી નથી. તેથી તે હોલાંડમાં જાય તે નેપોલિયનને છેક અણુગમતું હતું. તથાપિ લસ્કરી સિપાઇઓમાં અને બીજાઓમાં એનું વજન વધારે હોવાથી નેપોલિયનથી તેના વિરૂદ્ધ ખુલ્લી રીતે બોલી શકાયું નહિ. વળી ધાર્યું કે જો હું એને ગાદી મળતી અટકાવીશ તો ફ્રાન્સ અને હોલાંડ બંને દેશના લોકો મારા ઉપર નાખુશ થશે તેથી તેણે એ વાતની હા કહી. બર્નાડોટ્ટોને પારિસમાંથી વિદાય થતી વેળાએ હું ફ્રાન્સની સામા કદી હથિઆર પકડીશ નહીં એવું લખી આપવાને નેપોલિયને કહ્યું ત્યારે તે બોલ્યો, આપને રાજાના કર્તવ્ય કર્મ માહિત છે, આ વિચાર આપનો નથી. કોઇ પણ વકીલે સલાહ આપી છે. હું એવો કરાર લખી આપવાનો નથી. તેથી નેપોલિયન ગુસ્સે થઇને બોલ્યો, "વારૂ ત્યારે જા, અમારૂં જે થવાનું હશે તે થશે." એ વાકય ન સાંભળ્યા જેવું કરીને ફરીથી પૂછયું ત્યારે તેણે એજ ઉત્તર આપ્યો પછી બર્નાડોટ્ટો વિદાય થયો. અને સ્વીડન જઇને ત્યાંનો સર્વ રાજ્ય કારભાર સંભાળવા લાગ્યો. તે લોકોનો વહાલો થઇ પડયો. એનું મન નેપોલિયન તરફ નહોતું તોપણ સઘળો કારભાર નેપોલિયનની મરજી પ્રમાણે ચલાવતો હતો.

લગ્ન થયા પછી તરતજ નવી સ્ત્રી ગર્ભવંતી થઇ ને તારીખ ૨૦ મી એપ્રિલ સને ૧૮૧૧ ને દિવસે એક પુત્રને જન્મ આપ્યો તેથી સંતતી વિષે નેપોલિયનની ઉમેદ પાર પડી. પ્રસૂતી વેળા રાણી ઘણી કષ્ટાઇ હતી. કેટલીક વાર સુધી તો એમાંથી બચવાની આશા પણ છોડી હતી. તે વેળાએ નેપોલિયન છેક પાસે બેઠો હતો. તેને લગાર આઘો બોલાવીને દાઇનું કામ કરનાર વૈદ્યે પૂછયું કે, બંને જીવને છુટા થવાની આશા છોડીને એકને બચાવવાનો પ્રસંગ આવે તો છોકરાંનો કે માનો જીવ ઉગારવો તે તમે કહી રાખો. તેનો નેપોલિયને જવાબ દીધો કે, એવો પ્રસંગ આવે તો માનો જીવ ઉગારવો. કેમકે એ તેનો હક્ક છે. આખરે છુટકો થયો અને પુત્ર પ્રસવ્યો. પણ તે થોડી વાર નિશ્ચેષ્ટ હતો પછી કેટલીએક વારે તેના રડવાનો સાદ સાભળ્યો ત્યારે બહાર મોટા મોટા કારભારીઓ ઉભા હતા તેમને નેપોલિયને આવીને કહ્યું કે, રોમનો રાજા જન્મ્યો. નેપોલિયનને વંશ પરંપરાની ગાદી મળવામાં ઘણા લોકો નારાજી હતા તોપણ પહેલાં ફ્રાન્સ દે-

શના રાજાને પુત્ર થાય ત્યારે જેવા ઓચ્છવ કરતા હતા તેવા આ વખતે પણ કરીને ફ્રેન્ચ લોકોએ પોતાની રાજ્યભક્તિ દેખડાવી. પણ તેને પુત્ર થવાથી જેમ ફ્રાન્સના આગલા રાજ્યકુટુંબને માઠું લાગ્યું તેમજ પોતાના દિકરાને રોમના રાજાની પદવી આપવાથી આસ્ત્રિયન લોકોને પણ ખોટું લાગ્યું. કારણ તેમના બાદશાહના પાટવી કુંવરને એ પદ ચાલતું હતું.

છોકરો થયા પછી નેપોલિયનને એવું લાગવા માંડયું કે, કોઇ પણ ઉપાયથી ઈંગ્લાંડ સાથે સલાહ કીધા વિના આપણું રાજ્ય નિર્ભય રહેનાર નથી. તે બહારથી ઈંગ્લાંડને ધિક્કારતો હોય એવી રીતે બોલતો હતો; તથાપિ મનમાં તો ઈંગ્લાંડની પુર્ણ યોગ્યતા સમજતો હતો. તેને લીધે ઈંગ્લાંડની શી વિશાદ છે એમ કોઇ ખુશામતીઓ માણુસ બોલતો ત્યાં તે તેને ગમતું નહોતું: ઉદાહરણ વાગ્રામની લડાઇ થઇ રહ્યા પછી એક ખુશામતખોર ચિતારાએ એક ચિત્રનો નમુનો દેખાડયો. તેમાં એવું દેખડાવ્યું હતું કે વાઘને ગરૂડ* નસાડે છે. એ ચિત્ર જોઇને નેપોલિયન ગુસ્સાથી બોલ્યો. 'ગરૂડે ચિત્તાને શું નસાડયો છે? સમુદ્રનો એવો એક નાનો પણ કાંટો નથી કે જ્યાં ગરૂડ ડોકું કહાડી શકે. એવી રીતે ખુશામત કરવી એ હલકાઈનું કામ છે. વાઘે ગરૂડને નસાડયો એમ કહીએ તોપણ ચાલે.

ઈંગ્રેજ સરકાર કઇ શરતો કરીને સલાહ કરશે એનો સુમાર કાઢવા સારૂં નેપોલિયને ઈંગ્લાંડના રાજાના પરદેશ ખાતાના પ્રધાન પાસે છાની રીતે એક માણુસને મોકલ્યો. તથાપિ ફોકેએ પોતાના ધણીની મેહેરબાની મેળવવા સારૂ એક કામ કર્યું તેથી નેપોલિયનની મેહેનત ફોગટ ગઇ. વગર રજાએ જોસેફાઇન આગળ ફારગતીની વાત કહાડી તેને માટે ધણીની ગેરમરજી થઇ નહોતી તેવીજ રીતે આપણે શેહેલથી ખબર આપીશું તો તેને સારૂં લાગશે એવું સમજીને ફોકેએ પોતાની તરફના બે માણુસો ઈંગ્લીશ પ્રધાન પાસે સરતોની અજમાયશ કહાડવાને મોકલ્યા. તથાપિ નેપોલિયનને ન જણાવતાં એ આવ્યા છે. એ ઠગાઇ જાણતાંજ પ્રધાનોએ તેની જોડે બોલવાનું બંધ કર્યું. અને એ ઠગાઇની જ્યારે નેપોલિયનને ખબર પડી ત્યારે ફોકેને બોલાવી મંગાવીને કહ્યું, 'કેમ સાહેબ તમે તો મને જણાવ્યા વિના લડાઇઓ અને સલાહ કરવા લાગ્યા!, એમ કહી તેના કામ ઉપર બીજા માણુસની નેમણુંક કરીને ફોકેને રોમની સુબાગીરી ઉપર મોકલી દી-

* આ વેળાએ ફ્રેન્ચ વાવટા ઉપર ગરૂડનું ચિન્હ રાખતાં હતા.

યો. એવીજ રીતે બીજા કેટલાએક અમલદારો જે નેપોલિયન પૂર્ણ મહત્વે ચડયા પેહેલાં ગમે તે કામમાં સલાહ આપતા હતા તે પણ હવે તેને અળખામણા થઇ પડયા. સ્પેન દેશ ઉપરની ચડાઇનું ફળ સારૂં થવાનું નથી એમ ફોકેએ કહ્યું હતું. એ તેના કહેવા મુજબ થવાથીજ ફોકે અળખામણો થયો હતો. કોઇ પણ કામમાં આપણા કરતાં જેનું ડહાપણ વધારે દેખાઇ આવે એવાને પાસે રાખવાનું નેપોલિયનને બીલકુલ ગમતું નહોતું. કહ્યું છે કે,

દોહરો.

જો તેની ઉત્કૃષ્ટતા, સહન કરી ન શકાય;
તો તેની ઉત્કૃષ્ટતા, દેખી દહન દિલ થાય.

છોકરો થયા પછી પોતાના રાજનો પાયો મજબૂત કરવા સારૂં મેહેનત કરવા લાગ્યો, પરંતુ કેટલાએક કારણોથી તે વધારે વધારે ઢીલો થતો ચાલ્યો. ઈંગ્લાંડ જોડેનો વેપાર બંધ પડવાથી, લડાઇમાં દેશના લાખો માણસો મુવાથી તથા લડાઇના ખરચમાં કરોડો રૂપિયા ખરચાઇ ગયાથી તમામ પ્રજા ખિન્ન થઇ હતી. લોકો શું બોલે છે તે જાણવા સારૂ ઠરાવેલા જાસુસો, પ્રજા અસંતુષ્ટ થઇ છે, એમ કહેવા લાગ્યા. અગાંડીના બોર્બોન વંશના રાજાઓની પેઠે કોઇ રાજ્ય વિરૂદ્ધ બોલે તેને કેદમાં નાખવાને સારૂ નેપોલિયને ઘણીક નવી તુરંગો બંધાવી હતી. બધા લોકોના મનનો વિચાર કોઇ જણાવે કે તરત તે બંધીખાને જતો. એમ સેંકડો માણસો કેદ પડયાં. વળી નિચા કુળની સ્ત્રી સાથે પોતાનો ભાઇ લુશિયન પરણ્યો માટે તેની સાથે નેપોલિયન એવો લડયો કે, તે ઈંગ્લાંડમાં જઇને રહ્યો. એ નેપોલિયનના બધા ભાઇઓમાં હોંશિઆર હતો. વર્તમાનપત્રની સ્વતંત્રતાનો છેક નાશ થયો. તેમાં બાદશાહને ગમે તેટલુંજ માત્ર લખવું, બાકી ખરૂં અને પ્રસિદ્ધ હોય તોપણ છપાય નહિ. અને એવાં બીજાં કારણોથી તે લોકોનો ભાવ તેના ઉપરથી ઉડતો ગયો. સ્પેન અને પોર્ટુગાલમાં તો લડાઇ ચાલતી હતી. ત્યાં ફ્રેન્ચ સરદારોએ મોટી મોટી લડાઇઓમાં જીત મેળવી અને દુશ્મનનો ઘણો નાશ કર્યો. પણ ઈંગ્રેજી લશ્કરની સ્પાનિયર્ડને મદદ હોવાથી લડાઇનો છેડો આવે નહિ. ઈંગ્રેજોની સહાએ દુશ્મને પણ ફ્રેન્ચોનો ઘણી વાર પરાભવ કર્યો. તરવારની બીકથી અમથા બેઠા એટલુંજ, બાકી સ્પેન દેશનો એક પણ માણસ ફ્રેન્ચની તરફદારી કરે એવો નહોતો. ઈંગ્રેજ સેનાપતિ વેલિંગટને માડ્રિડ શેહેર લીધું. તેથી જોસેફને ફરીથી નાશી જવું પ-

કર્યું. અને એથી કંટાળીને ધારવા લાગ્યા કે હવે જઇને નેપોલિયનને કહું કે મને બીજા ગમે તે દેશનું રાજ આપો ને અહિંથી છોડાવો.

આણીમેર આસ્ટ્રિયન બાદશાહની છોકરી સાથે નેપોલિયન પરણ્યાનું સાંભળીને રૂશિયન બાદશાહને લાગ્યું કે, હવે નેપોલિયનની નજર આપણા દેશ ઉપર પડશે. વળી ઇંગ્લાંડનો વેપાર બંધ પડવાથી પ્રજાને પીડા થતી હતી તેથી બર્લિનનું જાહેરનામું તેનાથી અમલમાં સંપૂર્ણ રીતે અણાતું નહોતું. તેણે કેટલાંક રૂશિયન બંદરમાં ઈંગ્રેજી વહાણો આવવાની છુટ આપી. એથી નેપોલિયનને ઘણો ક્રોધ ચડયો. એટલે કેટલાએક દિવસ સખત કાગળ પત્રોની આવ જા થઇ. સ્પેન દેશમાં ઇંગ્રેજોએ ફ્રેન્ચોને હરાવ્યાનું સાંભળીને રૂશિયન ઝારને જરા હિંમત આવી હતી. આસ્ટ્રિયાના બાદશાહ સાથે નેપોલિયનને સગાઇ થવાથી તેને એમ લાગતું હતું કે, જો એક વાર સ્પેન અને પોર્ટુગાલ ફ્રેન્ચો સંપૂર્ણ રીતે જીતે તો પછી આખો યુરોપખંડ નેપોલિયનનોજ સમજવો માટે ત્યાં લડાઇ ચાલે છે એટલામાંજ આપણે એની જોડે વિગ્રહ આરંભવો જોઇએ.

પોતાના મુલકમાંથી ફ્રેન્ચ લશ્કરને ક્ષેમકુશળ જવા દેવાનાં આસ્ટ્રિયન બાદશાહે જાહેરનામાં કર્યાથી ઈંગ્રેજ સરકારને એમ લાગ્યું કે, હવે આપણી જોડે રૂશિયન સરકારને સલાહ થશે. અને રૂશિઆના બાદશાહ સાથે ફરીથી સલાહના કોલકરાર થવાની આશા ન જણાયાથી નેપોલિયને ઝપાટાબંધ લશ્કરની તૈયારી કરવા માંડી.

સ્પેન અને પોર્ટુગાલમાં ઘણીવાર પોતાની હાર થવાને લીધે ઈંગ્રેજો સાથે તેને તહ કરવાની ધારણા હતી. તથાપિ જોસેફને સ્પેનનો રાજા માનવાજ જોઇએ એ વાતની હઠ તે છોડતો નહોતો તેથી સલાહ થતી નહીં. આણીમેર બર્નાંડોટ્ટો અને નેપોલિયન વચ્ચે અણબનાવ હોવાથી સ્વીડન અને ફ્રાન્સ વચ્ચે કજીઓ સળગ્યો. તુર્ક અને રૂશ સરકારો વચ્ચે કજીઓ સળગાવવાનું નેપોલિયનના મનમાં હતું. પણ તુર્ક દરબારમાં ઈંગ્રેજ વકીલ હતો તેણે સુલતાનને કહ્યું કે, જો એકવાર રૂશિયા હાર્યું તો આખો યુરોપખંડ નેપોલિયનના તાબામાં આવેલોજ સમજજો. એ વાત સુલતાનને ખરી લાગવાથી નેપોલિયનનું કહ્યું ન માનતાં તેણે રૂશિઆ સાથે લાગેલો ટંટો મટાડી નાખ્યો. એવી રીતે પાસેના રાજમાં પોતાને દોસ્તી ન છતાં પગ તળેનું તાપણું મૂકીને દરિઆમાં આગ ઓલવવા જવા જેવું નેપોલિ-

યન સરખા ચતુર પુરૂષે કરીને રૂશિઆ દેશ ઉપર ચડાઇ કરવાનો મનસુબો કર્યો. એ ઉપરથી 'વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ'નું ઉદાહરણ નજરે પડે છે.

રૂશિઆ ઊપર સ્વારી કરવા સારૂ તેણે ફરીથી આઠ લાખ લશ્કર નવું એકઠું કર્યું. એ વગર આસ્ત્રિયા, ઇટાલી ઈત્યાદિ કોલકરાર થયેલા દેશોના રાજાઓ જોડે ફોજની મદદ કરવાનો ઠરાવ હતો તેના ત્રણ લાખ મળીને એકંદર અગીઆર લાખ લશ્કર તૈયાર હતું. બીજા દેશમાં બંદોબસ્ત રાખનારી ફોજ બાદ કરતાં ખુદ ચડાઇમાં લઇ જવા સારૂ છ લાખ ફોજ તૈયાર રાખી હતી. રૂશિઆના બાદશાહને એટલું લશ્કર મળવાનો સંભવ નહોતો. એમ દેખાતું હતું તોપણ નેપોલિયનના હિતેચ્છુ, રાજકાર્યે ધુરંધર, ચતુર, દૂરદૃષ્ટિ એવા પુરૂષોએ નેપોલિયનને કહ્યું કે, વિચાર કરીને આ કામનો આરંભ કરજો. એનું ફળ સારૂં દેખાતું નથી. તેમના કહેવા પ્રમાણેજ સ્પેન દેશનું પરિણામ આવ્યું તેથી તેઓ ધારતા હતા કે આ વખત અમારૂં કહેવાનું તે ધ્યાનમાં લેશે. તથાપિ તેણે ગર્વાંધ થઇ સદ્વિચારનો અનાદર કર્યો તેથીજ તેનો નાશ થયો.

તાલેરંડે ઘણુંએક કહ્યું પણ તે ફોગટ. પ્રકૃતિ બગડવાને બહાને ફોકે પારિસમાં આવ્યો હતો. તેણે રૂશિઆ ઉપર ચડાઇ કરવાથી કેવું ફળ થશે તેનો ઘણીજ ચતુરાઇથી વર્ણન કરીને એક નિબંધ તૈયાર કર્યો અને જાતે વાંચી દેખાડવા સારૂ બાદશાહની વિનંતી કરીને મુલાકાત કરી. બાદશાહે ફોકેને જોતાંજ કહ્યું, તમે શું કહેવાના છો તે હું જાણું છું. સ્પેન ઊપર ચડાઈ કરવી તમને ગમી નહોતી તેમજ રૂશિઆ ઉપર સ્વારી કરવાનું પણ તમને નહિ ગમે. તે ઉપર ફોકે બોલ્યો 'આપ ક્ષમા કરશો એવું સમજીને આ આણીબાણીની વેળાએ મને સુઝેલી વાત લખેલી છે" ત્યારે નેપોલિયન બોલ્યો, "આ કંઇ બારીક વખત નથી. એ તો રાજકીય બાબતસર લડાઇ છે. રૂશિઆના દરબારમાં ઇગ્રેજના વકીલનું વજન ઓછું થયું એટલે સ્પેન દેશ હાથમાં આવેલો સમજજો. આઠ લાખ શૂરા સિપાઇઓ મારી પાસે તૈયાર છે. એ વડે હું યુરોપ મંડને ધરડી ડોશી ગણું છું. મારી મરજી પ્રમાણે તેણે ચાલવું જોઇએ. અવશ્ય આ શબ્દ ફ્રેન્ચ ભાષામાં મુદલ છેજ નહિ એવું તમેજ એકવાર મને કહ્યું હતું. તમે મોટા લોકો હવે ધનાઢય થયા. મારા ભલાને સારૂ તમે માત્ર ઉમંગ જણાવો છો પણ જો મારા રાજ્યની તુટાફુટ થાય તો તમારૂં શું થાય તેના વિચારમાં તમે છો. માટે

તમારી સલાહ માનવી મૂકીને હું મારા સૈન્યના વિચાર પ્રમાણે ચાલું છું. હું આવડા મહત્વે ચડયો માટે હવે આખી પૃથ્વીનો કારભાર મારે હાથમાં લેવો પડે છે. એ મારો અપરાધ છે કે? મારું નશીબ હજી સંપૂર્ણ ફળદ્રુપ થયું નથી. તેનો લગાર અંકુર માત્ર નજરે પડે છે. આખા યુરોપખંડમાં એકજ કાયદો, સઘળા ઉપર એક મોટી ન્યાય સભા, અને એક નાણું એમ જરૂર થવું જોઇએ. અને યુરોપખંડના સર્વ રાજ્ય એકઠાં થઈ પારિસ તેની રાજધાની થવી જોઇએ."

રશિયન ઝાર પાસે ચાર લાખ લશ્કર અને પચાસ હજાર ઉત્તમ સ્વાર છે; તેનું રાજ્ય મોટું હોવાથી જોઇશું તેટલી ફોજ તેને મળી આવશે; વળી તેનો દેશ આપણાથી ઘણો આઘો છે, ત્યાંની હવા ખરાબ છે, તેણીમેર લડાઈ વધારે દહાડા ચાલી તો આણીમેર સ્પાનિયડે લોકો ઇંગ્રેજોની મદદથી આપણને હરાવશે, અને આપણને ત્યાં ફતેહ ન મળી તો ફરીથી જર્મનીમાં તોફાન ઉઠશે. ઇત્યાદિ નેપોલિયનના મિત્રોએ આ સ્વારીના વિચારની વિરૂદ્ધ ઘણું કહ્યું પણ કમનશીબને લીધે તેના મનમાં લગારે અસર ન થઇ. સઘળા દોસ્તોએ એને એ કામ ન કરવા સારૂ ઘણો વાર્યો તથાપિ મોટાઈ મેળવવાના લોભથીજ માત્ર આમ કરવું એ મોટો અન્યાય છે; એમ કોઈએજ કહ્યું નહિ એ મોટી નવાઈ છે. એક ગૃહસ્થ નેપોલિયનનો સગો હતો તેણેજ માત્ર તેને કહ્યું કે, એમ કરીને માણસ અને પરમેશ્વરનો ક્ષોભ ખેંચી લેશો નહીં. પણ એણે તો કોઇનુંજ ન ગણકારતાં, કોઇનોજ હિતોપદેશ ન લેખવતાં રશિયા ઉપર ચડાઇ કરવાનો ઠરાવ કરીને સલાહ થવાની નથી એમ ઠર્યા પેહેલાંજ રશિયા ભણી લશ્કર રવાને કર્યું. લશ્કરની ચાલવાની રૂખ જોઇ તેના દરબારમાં રશિયન વકીલ હતો તે બોલ્યો, કોલકરાર કરવાનો તમારો હજી પણ વિચાર હોય તો લશ્કરને પાછું વાળો. તેનો નેપોલિયને જવાબ દીધો, લોકોની સૂચના પ્રમાણે અમે લશ્કરની વ્યવસ્થા કરતા નથી. એ જવાબ સાંભળી રશિયન વકીલ પારિસમાંથી જતો રહ્યો.

તારીખ ૯ મી મે સને ૧૮૧૨ ને દિવસે નેપોલિયન પોતાની રાણી સાથે પારિસથી નીકળ્યો તે સોળમી તારીખે ડ્રેસ્ડન પહોંચ્યો, ત્યાં આસ્ત્રિઆનો બાદશાહ અને પ્રુશિયા, નેપલ્સ, વર્ટેમ્બર્ગ, વેસ્ટફાલિઆ વગેરેના રાજાઓને મળવા સારૂ બોલાવ્યા હતા. અને કદાચિત્ત સલાહ થાય તો કરવી એવી મતલબથી અલેકઝાંડરને પણ આ મોટી દરબારમાં આવવા સારૂ આ

મંત્રણ મોકલ્યું હતું. તથાપિ બોલાવવા જનારો માણસ ઝાર પાસે જઈ દાખલ થઇ શક્યો નહિ. તે ડ્રેસ્ડનમાં રાજ્ય મંડળ મધે રાજા ધિરાજ થઇને ઘણા દિવસ રહ્યો. તે વખતે આસ્ત્રિઆના બાદશાહ અને તેની રાણી (એના સાસુ સસરા) કરતાં એ પોતે અને પોતાની રાણીએ વધારે માન લીધું. બીજા રાજાઓ તો એના કામદારો જેવા દેખાવા લાગ્યા. આખરે રાણીને પાછી પારિસ ભણી રવાને કરી અને સલાહ ન થાય ને લડાઇ જાગે તો કયા કયા રાજાએ કેમ ચાલવું તે કહીને નેપોલિયનને અગાડી ચાલવા માંડ્યું.

તે તારીખ ૭ મી જૂને ડાંતઝિક શેહેરમાં ગયો. એ વખત ઝાર વિલ્ના શેહેરમાં લશ્કરનો બંદોબસ્ત કરતો હતો. તેની જોડે કોલકરાર થવા સારૂ ફરીથી પત્ર વ્યહવાર સરૂ થયો. સઘળા લોકોની નજર શું થાય છે તે જોવા સારૂ લાગી રહી હતી. આખરે તારીખ ૨૨ મી જૂનને દિવસે નેપોલિયને પોતાના લશ્કરને નીચે લખ્યા પ્રમાણે જાહેર કર્યું.

'શૂરાઓ, રૂશિઆને કમબખ્તિએ ઘેર્યું છે. તેના નશીબમાં હોય તે થવુંજ જોઇએ. નીમન નદી ઉતરીને અગાડી જઇ તેના પ્રાંતમાં જઇને આપણે લડીશું. પેહેલાં એક વાર આપણે પોલાંડમાં જેવી ફતેહ મેળવી તેવીજ હવે ફરીથી મળશે. તથાપિ હવે જે કરાર થશે તે ફરીને ભંગ થશે નહિ. આજ પચાસ વરસ થયાં રૂશિઆનો યુરોપખંડના રાજ્યપ્રકરણમાં પગદંડો થયો છે તે આ કરારથી બંધ થશે.'

અલેકઝાંડરે પણ કરાર થવાની નિરાશા થવાથી તેણે પણ પોતાના લશ્કરમાં જાહેરનામું પ્રસિદ્ધ કર્યું. તથાપિ તે આવું ઉદ્ધતપણાનું નહોતું. આપણા દેશની સ્વતંત્રતા કમી ન થવા દેતાં કોલકરાર કરવાની બહુ મેહેનત કરી, એ સત્યપક્ષનું રક્ષણ કરનાર સર્વ શક્તિમાન પરમેશ્વર જોય છે, તે મદદ કરો. એવું બોલી તેણે પોતાના લશ્કરને કહ્યું, બહાદૂરો, આપણો ધર્મ, આપણી સ્વતંત્રતા, અને આપણા દેશને માટે તમે યુદ્ધ કરો છો, તમારો બાદશાહ તમારી પાસે છે. દેવ વિના કારણ કલહ ઉત્પન્ન કરનારનો શત્રુ છે.

પેહેલાં પ્રમાણે આ વખતે પણ પોલાંડના આગેવાન લોકો નેપોલિયનની મદદ વડે સ્વતંત્ર થવાને ઉદ્યોગ કરતા હતા. તથાપિ આસ્ત્રિઆના બાદશાહ જોડે થએલા ઠરાવ પ્રમાણે તેમનું કહેવું નેપોલિયનથી કબૂલ થઇ શકતું નહોતું. તેથી પોલાંડના લોકો નેપોલિયનને મદદ ન કરતાં તટસ્થ રહ્યા.

ભાગ ૧૪ મો.

લશ્કરના મોટા મોટા ભાગ કરી તે ઉપર ઉત્તમ, હોંશિઆર અને શૂરા સેંનાપતિઓ ઠરાવી નેપોલિયને રૂશિઅન મુલકમાં ચાલવા માંડયું. એમાં પોતે ઘોડા ઉપર બેશીને ચાલવા માંડે છે એટલાં ઘોડાને ઠોકર વાગીને બાદશાહ ઉપરથી ઉથલી પડયો. એ વેળા કોઇ બોલી ઉઠયો કે, 'શુકન માઠા છે. એવું બન્યા પછી રોમન લોક હોએ તો આગળ જાયજ નહિ' કેટલાએક લોકો અગાડી ગયા તેમને એક રૂશિઅન સ્વાર મળ્યો. તેણે પેલા ફ્રેન્ચોને પૂછ્યું તમે રૂશિઆ દેશમાં શા વાસ્તે પેસો છો ? તેના જવાબમાં ફ્રેન્ચોએ કહ્યું, તમને હરાવીને વિલ્ના શેહેર લેવા અમે આવ્યા છીએ. એ સાંભળી તે સ્વાર નાશી ગયો. ચારે મેર આસરે દોડસો ગાઉ ફ્રેન્ચ ફોજ પથરાઇ ગએલી હોવાથી સેંટ પિટર્સબર્ગ કે મારકો ઉપર ધશી જશે એ કોઈથી ધારાતું નહોતું. રૂશિયન લોકે પણ લશ્કરના ભાગ કરીને સારો બંદોબરત કર્યો હતો. નેપોલિયનનો એવો વિચાર હતો કે, પેહેલાં જેમ આસ્તર્લિઝ આગળ આસ્ત્રિયન ફોજને હરાવી હતી તેમ રૂશિયન લોકોનો પણ તેમના દેશના નાકામાંજ પરાભવ કરીને પછી તેમની રાજધાની ઉપર ધશી જવું. ને અલેકઝાંડરનો વિચાર એવો હતો કે, દેશના નાકા ઉપર લડાઇ ન આપતાં દુશ્મનોને આપણા દેશમાં અણાય તેટલા આધા આણવા તેથી તેમના દેશથી ઘણા આધા પડવાથી પાછળથી મદદ મળી શકશે નહિ. અને દેશ ઉજડ પાડીશું એટલે તેમને ખાવાને પણ નહીં મળે. વળી આપણા દેશમાં ભયંકર શીઆળો બેસશે તેથી તેમનો સેહેજ પરાભવ થશે.

બંને રાજ્યાધિપતિઓએ પોત પોતાના ઇરાદા પ્રમાણે વર્તવા માંડયું. ફ્રેન્ચો અગાડી ગયા તોપણ તેના દુશ્મનો સામા થયા નહીં તેથી તેમને નવાઇ લાગી, આખરે રૂશિયન લોકો વિલ્ના છોડીને ગયા તેથી લડાઇનો અને બીજો આપણને પુષ્કળ સામાન મળશે એમ નેપોલિયન ધારતો હતો, પણ પાસે ગયો ત્યારે દીઠું કે ત્યાંની સર્વ વસ્તુઓ બાળી ભસ્મ કરીને તેઓ ત્યાંથી ગયા છે. પાછલી લડાઇઓમાં ફ્રેન્ચ લોકો કેટલીએક વાર લૂટ ઉપર ગુજારો કરતા હતા. પણ સ્પેન દેશમાં તેમને મુશીબત વેઠયા પછી જાણ્યું હતું કે, માત્ર લૂટ ઉપરજ ભરોસો રાખવામાં હાનિ છે. રૂશિયન મુલક દરિદ્રી તેમાં વળી દુશ્મન એટલે લોકો વેચાતું પણ આપશે નહિ ને લડાઇ વધારે મુદત ચાલી તો મરવાનો વખત આવશે વગેરે વાત ઉપર ધ્યાન

રાખી નેપોલિયને પારિસમાંથી નીકળ્યા પહેલાં સઘળી વસ્તુનો જથ્થો એકઠો કરાવવાનો હુકમ કર્યો હતો. વિલ્નામાં દુશ્મનોએ પોતાના સામાનની ખરાબી કરેલી જોઈ પોતાના હુકમ મુજબ સરસામાન તૈયાર છે કે નહિ તે જોવા સારૂ ત્યાં વીસ દહાડા સુધી રહ્યો હતો. વિગ્રહનો આરંભ થયા પછી તે આટલા દિવસ આજ સુધી કોઇ પણ ઠેકાણે રહ્યો નહોતો. તેના કારભારીઓએ ફ્રાન્સ, જર્મની, અને પોલાંડના વેપારીઓને સામાન પુરો પાડવાના ઇજારા આપ્યા હતા. તથાપિ આવા વિલક્ષણ મોટા લશ્કરને આટલે આઘે સુધી સામાન પુરો પાડવા ગાડાં વગેરે ભારબરદારી વાહનોની મોટી પંચાયત પડવાથી જોઇએ તેના ત્રીજા ભાગ કરતાં વધારે સામાન એકઠો કરી શકયા નહિ. તેથી લડાઇનો વિચાર આવતા વરસ સુધી બંધ પાડવો કે જે થાય તે ખરૂં એમ કહીને આગળ ચાલવું એ વગર બીજો ઇલાજ નથી. એવો વિચાર નેપોલિયનના મનમાં ઘોળાવા લાગ્યો. તે ધારતો હતો કે, દુશ્મનના દેશમાં કાંઇજ નહીં મળે તો. સાથે સામાન ઘણો હશે તો આપણાં માણસો ભૂખે નહિ મરે. ને ઇજારદારો ધારતા હતા કે, પહેલાં જેમ આશ્ટ્રિયન વિગ્રહમાં સામાન ન મળવાથી ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ થોડા ખોરાક ઉપરજ ચલાવી લેતા એમ અહીં પણ કરશે. પુરૂં પડવાનો ઇજારો તો લ્યો, પછી જે થાય તે ખરૂં એવા તેના અવિચાર અથવા દગાબાજીથી નેપોલિયનને ઘણું નુકસાન થયું.

વિલ્નામાં નેપોલિયને ઘણા દહાડા ગાળ્યા તે વખતનો લાભ રૂશિયન બાદશાહને મળ્યો. એ વખતમાં તેણે ઇંગ્લાંડ, સ્વીડન, સ્પેન અને તુર્કસ્તાન વગેરે દેશો જોડે સલાહના કોલકરાર કર્યાં. તેને લીધે તે દેશોના નાકા ઉપર મુકેલી ફોજો પોતાના લશ્કરની મદદે આણવાને બની આવ્યું. દુશ્મનો પોતાને દેશ જીતવાને આવેલા સાંભળીને રૂશિયન લોકો ઘણા ઉશ્કેરાયા ને પોતાના રાજાને લડાઇના કામમાં આવે એવો સામાન પુરો પાડવાને તૈયાર થયા. વળી લોકો પણ સ્વદેશ રક્ષણ સારૂ કવાયત શીખીને લડવાને તૈયાર થયા. પૈસાવાળાઓએ પોતાના ખરચથી પલટણો ઉભી કરીને રાજાની મદદમાં મોકલી. વળી પ્લેતાફ નામે એક શ્રીમંત સરદાર હતો તેણે એવું જાહેર કર્યું કે, જે નેપોલિયનને હરાવશે તેને મારી એકને એક છોકરી છે તે પરણાવીશ ને એક લાખ રૂપિઆ ઇનામ આપીશ. પૈસાવાળાઓ પણ લશ્કરી અમલદારો પાસે જઇને કેહેવા લાગ્યા કે અમને કવાયત શીખવો તો

લડાઇમાં આવીએ, એમ ખેડૂતો પણ કવાયત શીખીને લશ્કરમાં દાખલ થયા તેથી રૂશિઅન લશ્કરમાં બીજી નવી બે લાખ ફોજ વધી.

પોતાને મળ્યો તેટલા સામનનો બંદોબસ્ત કરીને નેપોલિયન અગાડી ચાલવા મંડયો. પહેલાં તેનો વિચાર સેંટપિટર્સબર્ગ તરફ જવાનો હતો. તથાપિ એક બે ઠેકાણે હાર થવાથી માસ્કોભણી ચાલ્યો. રસ્તામાં ઘણે ઠેકાણે નાની નાની ઝપાઝપી થઇ તેમાં ફ્રેન્ચોનો વિશેષ કહેવા જેવો પરાભવ થયો નહીં અને ફ્રેન્ચો આગળ પોતાનું ચાલતું નથી એમ રૂશિયનો જોતા કે તે શેહેર અથવા ગામને બાળી મૂકીને બીજી મેર જતા. એવી રીતે તેમણે પોતાના દેશનાં ઘણા શેહેરો અને ગામોનો નાશ કર્યો. એ જોઇ ફ્રેન્ચો કહેતા હતા કે જંગલી રૂશિયનો દુશ્મનના દેશ પ્રમાણે પોતાનાજ વતનનો નાશ કરે છે! પણ શત્રુને હાથ કંઇ આવે નહીં માટે એવી રીતે કરવાની તેમની કોહોંટીજ હતી.

ઘણા દહાડા થયા તોપણ મોટી લડાઇનો પ્રસંગ આવ્યો નહીં. ફ્રેન્ચોને પોતાના મુલકથી દૂર આણવા સારૂ પોતાના મુલકને ઊજડ કરવાનું રૂશિયનોને ગમતું તો નહોતું, પણ પોતાના રાજાની મરજીને લીધે આટલી વાર તે કાંઇ બોલતાજ નહીં. કેમકે રૂશિયનો પોતાના બાદશાહને બાપ જેવો માને છે. વળી તે ફ્રેન્ચોને હરાવવાને ઉશ્કેરાયા હતા, તેમજ ફ્રેન્ચ લોકો પણ એકવાર કયારે રૂશિયનોને હરાવવાનો વખત આવે તેને માટે ટાંપી રહ્યા હતા. આખરે તા૦ ૧૭મી સપટેંબર સને ૧૮૧૨ ને દિવસે બંનેની મરજી પ્રમાણે યુદ્ધનો આરંભ થયો તે પેહેલાં નેપોલિયને પોતાના સિપાઇઓને કહ્યું, "બહાદૂરો, તમારે લડાઇ જોઇતી હતી તેનો આજ આરંભ થયો છે. એવો વખત આવવોજ જોઇએ, કારણ તેથી આપણને સામાન મળશે તથા સિઆળામાં રહેવાને જગા પણ સારી મળશે તથા શાતાથી ફ્રાન્સમાં જવાનું પણ બનશે. વળી માસ્કો શેહેર આગળના મોટા યુદ્ધમાં હતો એવું તમને દરેક આવતો માણસ કહેશે, એવું પરાક્રમ દેખાડેવો."

આણીમેર રૂશિયન લશ્કરમાં ગ્રીકપંથી પાદ્રીઓ હાથમાં મરીઅમ દેવની મૂર્તિઓ લઇને સ્વદેશ રક્ષણ માટે મથીને સ્વર્ગપ્રાપ્તીને માત્ર થાઓ, એવું કહીને લોકોને ઊત્તેજન આપતા હતા. તારીખ સાતમીની સવારના ચાર વાગતે લડાઇની શરૂઆત થઇ, એ લડાઇ ઘણીજ ભયંકર હતી. પેહેલાં ફ્રેન્ચ લોકોએ મોટા જોસ્સાથી શત્રુ ઉપર ધશી જઇ તેમને હઠાવ્યા,

ફરીથી કેટલીએક વારે રૂશિયનોએ ફ્રેન્ચોને હઠાવ્યા. બંને તરફ આ જગાએ સવા સવા લાખ સેના હતી. એક દિવસ સુધી સરખી કડાકડીથી મોટું યુદ્ધ ચાલી રહ્યું હતું. બંને તરફનું મળીને આસરે એક લાખ માણસ રણભૂમિમાં પડ્યું. એક બીજાની તોપો છીનાવી લેવી, સિપાઇઓને કેદ કરવા વગેરે ઘણું કરીને સરખુંજ બન્યું. એ જોઇ હવે આ ઠેકાણે લડવું ઠીક નથી એમ સમજી રૂશિયનો બંદોબસ્તથી બીજી મેર ગયા, તે ફરીથી તૈયારી કરીને ફ્રેન્ચો પણ અગાડી ચાલ્યા તે તારીખ ૧૭મી સપટેંબરે માસ્કો શેહેર પાસે આવી પહોંચ્યા. આ શેહેર વિષે રૂશિયન લોકોને ઘણી પૂજ્ય બુદ્ધિ છે તેને 'માસ્કો માતા' કહે છે. એ સારૂં મોટું શેહેર, માંહેલી મોટી મોટી ભવ્ય ઇમારતો, અને ત્યાંનો ઘણોજ ઉંચો ક્રેમલિન નામે રાજમેહેલ એ સર્વ આઘેથી જોઇ ફ્રેન્ચો ઘણા ખુશી થયા ને જ્યાં ત્યાં માસ્કો, માસ્કો, એવો ધ્વનિ સંભળાવા લાગ્યો. નેપોલિયન ઘોડા ઉપર હતો તે બોલ્યો, જુવો આખરે એકવાર પ્રસિદ્ધ માસ્કો શેહેર દેખાવા લાગ્યું.

નેપોલિયન ધ્યાનથી માસ્કો તરફ જોવા લાગ્યો તો માંહે કંઇ હાલચાલ નથી, ધુમાડો નિકળતો જણાતો નથી, શેહેરના કોટ ઉપર કંઇ લડાઇની તૈયારી જણાતી નથી વગેરે બનાવ જોઇ તેને મોટી નવાઇ લાગી. તેને લાગતું હતું કે શેહેરના લોકો શરણ આવીને અમારૂં રક્ષણ કરો એમ કહેશે તેમ પણ થયું નહિ. એટલામાં મૂરાત કેટલાંએક માણસો લઇને અગાડી ગયો હતો તે પાછો આવીને કહેવા લાગ્યો કે, માંહે એક સેનાપતિ છે તે કહે છે કે અમને બે કલાકની મેહેતલ આપો કે અમે અમારે ચાલ્યા જઇએ, નહિ તો આ માસ્કો શેહેર બાળી મુકું છું. એથી ફ્રેન્ચો બે કલાક થોભ્યા પણ વખત થઇ ગયા પછીએ કોઇ આવ્યું નહીં ત્યારે ફ્રેન્ચો અંદર દાખલ થયા ને જુવે છે તો માંહે છેક દરિદ્રી ભીખારીઓજ માત્ર છે બાકી તમામ મોટાં મોટાં ઘરો ઊજડ. માંહે પેઠા પછી ફ્રેન્ચોએ લૂટ ચલાવી ને મોટા મોટા મેહેલો, દુકાનો, દેવલોમાં તેમણે ભમવા માંડ્યું. એક સાધારણ સિપાઇને સુદ્ધાં ઉત્તમ રેશમી અને ઉનના લૂગડાં પેહેરવા અને ઉત્તમ પદાર્થ ખાવા મળ્યા. રૂશિયન લોકો આવા સારા શેહેરને મૂકીને ચાલ્યા ગયા તે જોઇ નેપોલિયનને નવાઈ લાગી.

ક્રેમલિન નામના અતિ ઉત્તમ રાજમેહેલમાં નેપોલિયન રહ્યો હતો. તે રાત્રે ઉંઘ્યા પછી એકદમ મોટો હોકારો થયો. ત્યારે જાગીને જુવે છે

તો શેહેરમાં ઘણે ઠેકાણે આગ લાગેલી છે એવું દેખાયું. આગનો ભડકો એવો મોટો હતો કે, તેને અજવાળેજ તેણે સલાહના કોલકરાર કરવા બાબત અલેકઝાંડરને કાગળ લખ્યો.

સવારે જેમ તેમ કરતાં આગ ઓલવાઈ ત્યારે સારી જગા જોઇને ફ્રેન્ચો રેહેવા ગયા તો બીજી રાત્રે વળી પાછી આગ લાગી તે જોઈ ફ્રેન્ચો ગભરાયા અને તપાસ કરતાં માલમ પડયું કે, પાણીના નળ બંધ કર્યા છે તથા કેટલીએક જગા ઉપર મુદ્દામ જવાળાગ્રાહી પદાર્થ જથાબંધ ભરી મૂકયો છે. એવી રીતે મારકોનો કોટવાળ બીજાં શેહેરોની માફક એને પણ બાળી મૂકવાની ગોઠવણ કરીને ચાલ્યો ગયો હતો તે ઉપરથી ગુસ્સે ભરાઇ ફ્રેન્ચોએ મજકુર અમલદારનાં માણસો જે નજરે પડયાં તેને પણ કાપી નાખ્યાં, એમ છતાં આગથી જે ગરીબોનાં ઘર પાયમાલ થઇ ગયાં હતાં તેમને નેપોલિયને પોતાની પાસે રાખીને આસનાવાસના કરી હતી. આ તેના દયાળુપણાનો દાખલો છે.

મારકો શેહેરની આ દશા થવાની છે એમ લગારેક નેપોલિયનના જાણ્યામાં અગાડીથી આવ્યું હતું. એક ફ્રેન્ચ મુસાફર ત્યાં રહેતો હતો તે પોતાના લોકો પાસે આવ્યા એ સાંભળીને તે બાબત કાંઇ બોલ્યો હતો તેથી તેને કેદમાં નાંખ્યો હતો. એવી રીતે કેદમાં પડેલાઓનો નેપોલિયન ત્યાં જઈ પહોંચે તેની એક દિવસ આગમચ કોટવાલે ઇનસાફ કર્યો, તે વખતે એક રૂશિયન પોતાના બાદશાહ બાબત કંઇ ખોટું બોલ્યો હતો. માટે તેને દેહાંત શિક્ષા થઇ. તે વખત પેલા કેદીનો બાપ પાસે હતો તેને અમલદારે કહ્યું કે, તારે છોકરા સાથે કંઇ બોલવું હોય અથવા આશિર્વાદ દેવો હોય તો હું તને છુટ આપું છું. તે સાંભળી ડોસો બોલ્યો, 'એવા બંડખોરને હું આશિર્વાદ દઉં કે ? હું એને શાપ દઉં છું' એ પછી એને ફાંસી દેવાની જગાએ લઈ ગયા પછી કોટવાલે ફ્રેન્ચ મુસાફરને કહ્યું. પોતાના વતનીઓ ઉપર તમારૂં હેત સ્વાભાવિક છે, માટે તમને છોડી દઉં છું. એક રૂશિયન રાજદ્રોહીને દેહાંત શિક્ષા તમે જોઇ એમ કહીને બીજા કેદીઓને છોડી મૂકયા તે લેવાય તેટલી માલમતા લઇને શેહેર બાહાર નીકળી પડયાં તેની જોડે પેલો ફ્રેન્ચ પણ નીકળી પડયો. કેટલાએક લોકો ફ્રેન્ચોને મળતીઆ જણાયા તેના ભૂજ ઉપર N (ન) અક્ષરનો ડહામ દીધો એવું એક જણના સમજવામાં આવ્યું કે આ નેપોલિયન તરફનો છે

એવું બનાવવા સારૂ આ કામ છે ત્યારે તેણે કુહાડા વતી પોતાનો હાથ કાપી નાંખ્યો. એક વેળાએ એક રૂશિયન ગૃહસ્થના બાર ગુલામો ફ્રેન્ચોને હાથ પકડાયા તેમને કહ્યું કે તમે અમારી ચાકરીમાં રહો નહીં તો ફાંશી દઇશું. તે ઉપરથી ચાર ગુલામોએ શરીર શિક્ષા ખમી પણ ફ્રેન્ચોની ચાકરી કબૂલ કરી નહીં. એ જોઇ બીજા આઠ ગુલામોને તેના માલિકે છોડી દીધા. એ બધી ખબર નેપોલિયનને માલમ હતી તોપણ તે શેહેરમાં દાખલ થયો. પણ જ્યારે શેહેરમાં ચારેમેર આગ લાગી ત્યારે ઘણો ગભરાયો. ચાર દહાડા સુધી શેહેર બળ્યા કીધું તેમાં શેહેરનો મોટો ભાગ ભસ્મ થઇ ગયો, મોટી મોટી પ્રાચીન ઇમારતો રાખ થઇ ગઇ. એ બળતી આગમાં બે દિવસ સુધી તો તે શેહેરમાંજ રહ્યો હતો પણ ત્રીજે દિવસે ક્રેમલિનના મેહેલનેજ આગ લાગી ત્યારે તે ઘોડા ઉપર બેશી ત્યાંથી બે ગાઉ ઉપર રૂશિયન બાદશાહને હવા ખાવાનું ઠેકાણું હતું ત્યાં જઇને રહ્યો અને શેહેરની આ માઠી દશા જોઇને બોલ્યો એ જંગલી સિથિયન લોકો છે તેની એજ મોટી નિર્દયતાની નિશાની છે.

આગ ઓલવાયા પછી નેપોલિયન ફરીને ક્રેમલિનના રાજ મેહેલમાં રહેવા આવ્યો. તે ધારતો હતો કે, આવા જુના શેહેરની પાયમાલી થવાથી રૂશિયનો પોતાના ઠરાવથી પાછા હઠશે. શેહેરનો મોટો ભાગ બળી ગયો તોપણ ફ્રેન્ચોને રહેવાની જગ્યા અને સામાન હતો. એમના એશઆરામે હદ વાળી છે. એવી ધાંધલમાં એમણે એક નાટકશાળા તૈયાર કરી અને ફ્રેન્ચ નાટકકાર આવ્યા હતા તેમણે ત્યાં નાટક કર્યો. નેપોલિયને પણ મન ઠેકાણે રાખીને રાજકીય બાબતના કેટલાએક ઠરાવો લખી ક્રેમલિન રાજમેહેલનો મુકામ નાખીને તે ઠરાવો પારિસ મોકલી દીધા.

ઘણા દિવસ થયા તોપણ રૂશિયન ઝાર તરફથી કશો જવાબ આવ્યો નહીં તેથી નેપોલિયન પણ ફિકરમાં પડયો ને સ્પેન દેશમાં સાલામાંકા આગળ ફ્રેન્ચ ફોજની મોટી હાર થઇ એવી ખબર આવવાથી લશ્કરી સિપાઇઓના મન વ્યગ્ર થયાં હતાં અને બીજા ભાગમાં ગયેલા ફ્રેન્ચ લશ્કરને હરાવીને મુખ્ય લશ્કર સામા લડવા સારૂ રૂશિયન લોકો એક ઠેકાણે એકઠા થતા હતા તથા ઉત્તર તરફ ભયંકર શીઆળો બેસવા માંડયો હતો. બીજાં શેહેરોની પેઠેજ માસ્કો શેહેરની આસપાસના લોકો પણ ફ્રેન્ચોની ઇર્ષા કરતા હતા અને રૂશિયનો નીકળી ગયા પછી ફ્રેન્ચ લોકોના ઉપયોગમાં

આવે એવી કશી ચીજ તેમણે લાવવાની બંધ કરી હતી. સોના રૂપાની લુ-ટેલી ઘણી ચીજો તેમની પાસે હતી તોપણ ખોરાકી ખુટી જવાથી ભૂખે મ-રવાનો વખત આવ્યો હતો. સોનાનો કડકો આપતાં પણ રોટલાનો કડકો જડતો નહોતો. ! લશ્કરના સિપાઇઓ તો ઘોડાનું માંસ ખાઇને નિર્વાહ કરવા લાગ્યા. આખરે ત્યાં રહેવાની મોટી અડચણ માલમ પડવાથી નેપોલિયને વળી એક વાર ઝાર ઉપર કોલકરાર વિષે કાગળ લખ્યો તેનો પણ જવાબ ન આવ્યો ત્યારે લાચારીથી મારકો શેહેર છોડી દઇને પાછા જવાનો ઠરાવ કર્યો.

આખરે તારીખ ૧૯ મી અકટોબર સને ૧૮૧૨ ને દિવસે નાચવું નહિ તેનું આગણું વાંકું એ કેહેવત પ્રમાણે મારકો લશ્કર રહેવાને લાયક નથી એવુ જાહેર કરી ત્યાંથી નીકળી પડયો. એટલે રૂશિયન લોકો માંહે તરત દાખલ થયા અને રહેલાં ઘરો વગેરે ઠીક ઠાક કરીને દુકાનો વગેરે માંડી પેહેલાં પ્ર-માણે ધંધો રોજગાર કરવા લાગ્યા ! મારકોમાંથી નીકળ્યા પછી વાંચતાં પણ શરીર ઉપરનાં રૂવાટાં ઉભાં થાય એવા ફ્રેન્ચોના બુરા હાલ થયા. તેનું વર્ણન કરીએ તો ઘણો વિસ્તાર થઇ જાય માટે કરતા નથી. કંઇ અડચણ પડતી તો ઝટ તેમાંથી પાર પડવાની નેપોલિયનને યુક્તિ સુઝતી હતી પણ આ વખત ચારે મેરથી સંકટ આવી પડવાથી તેને પણ આ વાત કરવી કે પેલી વાત કરવી એવા વમળમાં ગોથાં ખાવા લાગ્યો. અને રૂશિયન લોકોએ તો એવી ચાલ ચલાવી કે, સામાં ઉભા રહીને ન લડતાં આડા તેડા સંતાઇ રહી એકાએક ફ્રેન્ચ ઉપર છાપો મારવો. તેમના રસ્તા ઉપરની સઘળી વસ્તુઓનો નાશ કરવો. એમ તેણે આગમજથીજ કરવા માંડયું હતું. એક વાર એવું બન્યું કે ફ્રેન્ચ લોકોના જવાના રસ્તા ઉપર એક ગામમાં એક રૂશિયન ઉમરાવનો ઘ-ણોજ સુંદર મેહેલ હતો. તે સરદારે વિચાર્યું કે આપણે એને અટકાવી તો શકવાના નથી તેથી નાસવું તો પડશેજ પણ આપણે ગયા પછી ફ્રેન્ચો માંહે દાખલ થશે. એવું ધારી તે મેહેલને બાળી નાંખીને ચાલતો થયો. અને જતી વખત આ પ્રમાણે લખીને ચોડતો ગયો કે, "આઠ વરસ સુધી મેહેનત કરીને મેહેલ સણગારીને તેમાં કુટુંબ સહિત સુખથી રહ્યો. આ મારા મેહેલની આસપાસની જમીન મારી છે તેમાં ૧૭૨૦ માણસો રહેતાં હતાં, તે તમે આવ્યાથી ઘરબાર છોડીને ગયાં અને હું પણ તમારા પગ-ના સ્પર્શથી મહેલ અપવીત્ર ન થાય માટેજ બાળી મુકું છું." ધન્ય છે આ સ્વદેશાભિમાનને !

પાછા જવા સારૂ નેપોલિયનને ઘણા રસ્તા ધાર્યા પણ દરેક રસ્તે રૂ- શિયનો અટકાવવાને તૈયારજ હતા. તેને લીધે કેટલાએક દિવસ એક રસ્તે ચાલતા તેણીમેર અડચણ આવી કે બીજીમેર જતા એમ થવા લાગ્યું. આ વખત રૂશિયનો સામા રહીને લડતે તો ફ્રેન્ચોની હાર થાત. તથાપિ નેપો- લિયનના નામનો તેમને ઘણો ધાક હતો તેથી તે સામા ઉભા રહેવાને ડર- તા હતા. તથાપિ વખત આવ્યો કે ફ્રેન્ચોને કાયર કરવાને તૈયાર હતા. એકવાર તો ખૂદ નેપોલિયન તેના હાથમાં આવી જવાનો વખત આવ્યો હતો. પણ ફ્રેન્ચ લોકોનો સામાન લૂટવા ઉપર તેમની નજર રહેલી હોવાથી તે છટકી ગયો. સિપાઇઓને ખોરાક ન મળવાથી લશ્કરમાં ગેરબંદોબસ્ત થવા લાગ્યો. કડકડતા શિયાળાથી સેંકડો માણસો મરવા લાગ્યાં, નદી ઉપરના પુલો દુશ્મનોએ ભાગી નાંખ્યા તેથી રસ્તામાં પણ ઘણી અડચણ પડવા લાગી. માસ્કોમાંથી નીકળતી વેળા ફ્રેન્ચ લોકોએ ઘણી તોપો સાથે લી- ધી હતી. પણ ઘોડા વગેરે તમામ ભારબરદારી જનાવરો થાકી જવાથી તે- ને મુકી દેવી પડી. હજારો ઘોડા ટાઢ અને ભૂખથી મુવા, એ વગર ઊનું ઉનું લોહી પીવા માટે તથા તેના ચામડાં ઓઢીને ટાઢ મટાડવા સારૂ પણ ફ્રેન્ચોએ ઘણા ઘોડા મારી નાખ્યા હતા.

એવી રીતે અડચણો ભોગવતાં ભોગવતાં સ્માલેન્સ્કો સુધી આવી પ- હોંચ્યા ત્યાં આપણને કંઇ સામાન મળી આવશે એવી નેપોલિયનને આશા હતી. પણ તે શેહેરની રૂશિયનોએ પોતાના ધારા પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવાથી ત્યાં પણ આશા ભંગ થઇ. માસ્કો છોડયું ત્યારે તેની પાસેના મુખ્ય લ- શ્કરમાં એક લાખ વીસ હજાર માણસો હતાં એ વગર બીજા અમલદારો પાસે ટોળીઓ હતી તે જુદી. એવડા મોટા લશ્કરમાંથી આ વખતે માત્ર ચાળીશ હજારજ રહ્યાં હતાં. આ લશ્કરને ફરીથી ચાર ભાગમાં વેહેંચી ના- ખીને નેપોલિયન સ્માલેન્સ્કોમાંથી નીકળ્યો. તે આગાડી જતાં ડ્રીપર નદી ઉતરતી વખત રૂશિયન અને ફ્રેન્ચ વચ્ચે મોટી ઝપાઝપી થઇ. આ વખતે નેપોલિયન જાતે નાગી તરવાર પકડીને લડાઇની ધાંધલમાં ધુસ્યો હતો તેથી આખરે ફ્રેન્ચો નદી ઉતરી શકયા. તથાપિ માર્શલ ને નામનો ફ્રેન્ચ શૂરો સરદાર સ્માલેન્સ્કોનો નાશ કરવા સારૂ પોતાના લશ્કર સાથે પાછળ રહ્યો હતો તેના ઉપર મોટી આફત આવવાથી નેપોલિયન મોટી ફીકરમાં હતો તેને દુશ્મનોએ ઘેરી લીધો તેથી નીકળી નાશવાનો રસ્તો રહ્યો નહોતો તેને

રૂશિઅન લશ્કરના વડાએ શરણ થવાને કહાવી મોકલ્યું તેનાં જવાબમાં 'ફ્રાન્સ દેશના સેનાપતિ શત્રુને સ્વાધિન કદી થતા નથી, એવો નિર્ભયપણાનો જવાબ કહાવી મોકલ્યો અને કેટલીએક વારે દુશ્મનો ઉપર ધસી જઈ તેમાંથી નીકળી જવા સારૂ લડાઇનો આરંભ કર્યો તેમાં તેનાં હજારો માણસ મુવાં અને પાછું હઠવું પડયું તોપણ આખરે બાકીના લોકો તેમાંથી ધસારો કરીને બહાર પડયા. આ પ્રસંગ બાબત એક ઉત્તમ ઇંગ્રેજ ગ્રંથકાર કહે છે કે, 'શૌર્ય અને ચતુરાઇના સંયોગથી દુર્નિવાર સંકટમાંથી પાર પડી જવાના આના જેવા દાખલા ઇતિહાસમાંથી ઘણા જડતાનથી' પણ પછી ડ્રીપર નદી ઉતરતાં માર્શલ નેની માઠી દશા થઇ. ઘણે ઠેકાણેથી ઉતરવાનો યત્ન કર્યો પણ દુશ્મન અગાડી તેનું કંઇ ચાલ્યું નહિ. આખરે એક ઠેકાણે પાણી ઠરીને બરફ બાઝયો હતો તે ઉપરથી જવાનો તેણે વિચાર કર્યો એ વખત જખમી લોકોથી ભરેલાં ઘણાં ગાડાં સાથે હતાં તે ટપાટપ બરફમાં પેશી જવાથી હજારો માણસોના જીવની હાની થઇ. એવામાં પાછળથી રૂશિયનો આવી પહોચ્યા તેમણે ધસારો કરીને ઘણા માણસો માર્યા. એવી રીતે દુઃખનો દરીઓ પાર કરીને આખરે થોડાં માણસો સહિત માર્શલ ને, નેપોલિયનને જઇને મળ્યો. આપણો આ બહાદૂર સેનાપતિ બચશે એવી તેને આશા નહોતી તેથી તે નજરે પડતાંજ તેને ભેટયો અને શૂરામાં અતિ શૂરો એવું નામ તેને આપ્યું.

સ્માલેન્સ્કો શેહેર અને ડ્રીપર નદી ઉપરની લડાઇઓ મળીને રૂશિયન લોકોએ આસરે ત્રણસેં તોપો લીધી અને પચીશ ત્રીશ હજાર આદમીઓને કેદ કર્યા અને મુવાં પણ ઘણાંજ. તેથી સ્માલેન્સ્કો આગળ ચાળીશ હજાર હતા તેમાંથી આ વખતે માત્ર બાર હજાર સિપાઇઓ બચ્યા. મિન્સ્ક શેહેર આગળ લડાઇના સામાનનો પુષ્કળ ભરગાળો હતો તેથી ત્યાં જઇશું એટલે આપણું કેટલુંએક દુઃખ ઓછું થશે એમ નેપોલિયન ધારતો હતો. પણ ડ્રીપર નદી ઉતર્યા પછી તેના સાંભળવામાં આવ્યું કે તે શેહેર શત્રુએ લીધું. એ ખબરથી નેપોલિયનને ઘણું માઠું લાગ્યું. પછી પોલાંડમાંથી પાછા જવાનો વિચાર કરીને તેણીમેર જવા નીકળ્યો એટલામાં બીજી બાજુએ બે સરદારો હતા તે પોતાના પચાસ હજાર સિપાઇઓ સાથે નેપોલિયનના મુખ્ય લશ્કરને આવી મળ્યા.

પોલાંડમાંથી જતાં વેરિસિના નદી ઓળંગતાં ફ્રેન્ચ લોકો ઉપર ઘણો

મોટો ગજબ ગુજર્યો. દુશ્મનો ચારે બાજુએથી ટાંપી રહ્યા હતા. તેથી ઉ-તરવાનો કંઇ રસ્તો મળે નહીં, આખરે બે લાકડાના પુલ ઉપરથી ફ્રેન્ચોએ ચાલવા માંડયું. એટલામાં દુશ્મનોએ તેના ઉપર તોપો ફોડી તેથી સઘળા જણા ગભરાઈ ગયા અને મોટી ગરબડ થઈ રહી વારા ફરતી ઉતરવું જોઇએ એ પણ સઘળાજ પોતાનો જીવ બચાવવાના ઇરાદામાં એટલે ધશી જઇને પુલ ઉપર ધુસ્યા. તેથી ઘણો ભાર થઇને પુલ ભાંગી ગયો, તેથી હજારો માણસો, બઇરાં, ઘોડા અને જખમી સિપાઇઓથી ભરેલાં ગાડાં વગેરે સ-ઘળુંજ નદીમાં પડયું. તેમના અંતકાળ વખતની દુઃખની ચીસોથી તોપોના ધડાકા પણ સંભળાતા બંધ પડયા. પછી બીજા પુલ ઉપર ધસ્યા ત્યાં પણ ભીડ થઇ તેથી કેટલાએક ભચડાઇ મુવા, કેટલાએક પુલ ઉપરથી હેઠે પડયા અને કેટલાએક શત્રુની તોપોના ધડાકાથી નાશ પામ્યા. આખરે દુશ્મનો છેક પાસે આવેલા જોઇ સામાન અને જખમી સિપાઇઓનાં ગાડાની આ-શા છોડી કેટલાએક ફ્રેંન્ચો ઘણી બહાદુરી અને યુક્તિથી પુલ ઉપરથી ઉ-તરી ગયા. અને પાછળ દુશ્મનો આવી ન શકે માટે પુલને બાળી નાંખ્યો. તેને લીધે જખમી થએલાં વગેરે આસરે છત્રીસ હજાર માણસો ત્યાંને ત્યાં જ મરણ પામ્યાં !

વેરિસિના નદીના પ્રસંગથી તો નેપોલિયનની ધીરજ પણ છુટી ગઈ. નદી ઉતર્યા પછી પણ દુશ્મનોએ કેડો છોડયો નહોતો. આ વખતે નેપોલિ-યન દુશ્મનને હાથ પકડાયો હોત પણ પોલાંડમાંથી એક બીજી ટોળી મદદે આવી પહોંચી તેથી બચ્યો. એ વેળાએ શિઆળાની કડકડતી ટાઢનો પાર રહ્યો નહિ. શત્રુની બીકથી ફ્રેન્ચો રાત્રે ચાલતા હતા. તેમાં થાકતા એટલે ઉંઘી જતા તેથી ટાઢને લીધે કેટલાએક સુતાને સુતાજ રહેતા. એક ગ્રંથકારે એમ લખ્યું છે કે, 'કાંઇ થોડા પ્રસંગે ટાઢથી મરતા માણસો પો-તાનામાંથી સુવેલા માણસોનું માંસ ભુંજતા નજરે પડતા હતા. એવું કહેવાય છે. એવા પ્રસંગનું વર્ણન જરૂર કરવું જોઇએ. કારણ જેને પ્રતાપ નામ આ પવાનું લોકોએ હજી સુધી બંધ કર્યું નથી તે મેળવવા માટે મોટાઇના લો-ભી માણસો આવાં કામ કરે છે.' અરરર, માણસનાં અંતઃકરણ કેટલાં ભૂંડા છે! એકવાર તેનામાં દુર્ગુણનું જોર વધ્યું એટલે તે કઈ કઇ ખરાબી-ઓ કરશે તેનો સુમાર ધરાતો પણ નથી.

ગમેતેવે પ્રસંગે નેપોલિયન હિંમત મુકતો નહનો તે હવે નાહિંમત

થએલો જણાવા લાગ્યો, કંઇ નવું સંકટ આવવાથી કોઈ કંઇ પુછવા જતું તો "અમથા કાં ત્રાસ આપો છો ?" એમ બોલવા લાગ્યો. આખરે તારીખ ૩ જી ડીસેંબરે તેણે પોતાના સેનાપતિઓને જણાવ્યું કે, કોલકરાર થએલા દેશોમાં ફરીથી તોફાન થવાનો સંભવ જણાય છે એવા પારિસથી સમાચાર આવ્યા છે, માટે મારે લશ્કર મુકીને જરૂર જવું જોઇએ. હવે તમે પોલાંડની પાસે આવ્યા. તેથી તમને વિલ્નામાં સામાનસરંજામ મળી શકશે, એમ કહીને મૂરાતને મુખ્ય અધિકાર આપી બે અમલદારો અને બીજાં બે માણસ એમ માત્ર ચાર આસામીઓ સાથે લઇને નેપોલિયન પારિસ જવા નીકલ્યો. અને કોઇથી ઓળખાય નહીં માટે તે પોતાનું નામ અને વેષ બદલીને સપાટાબંધ રસ્તો કાપતો હતો. અને પારિસ પહોંચ્યા પછી બીજું લશ્કર એકઠું કરીને બીજી વાર લડવા જવાનો તેનો વિચાર હતો. રસ્તામાં જતાં વળી તે રૂશિયનોના હાથમાં આવી જવાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો તેમાંથી છટકી જઇને વાર્સામાં આવી પહોચ્યો. ત્યાં તેનો વકીલ હતો તેને તે છાનોમાનો મળ્યો. ત્યારે વકીલે તેને કેટલાએક ઠેકાણાના લોકો ફરીને તોફાન જગાવવાનું કરે છે એવા સમાચાર કહ્યા.

આપ ઘણા સંકટમાંથી પાર પડ્યા એ સારૂ થયું એવું વકીલે કહ્યું. તેનો નેપોલિયને જવાબ દીધો, "સંકટ કંઇ નહોતું, મેં કેટલીએક લડાઇઓમાં રૂશિયનોને હરાવ્યા. હું હમેશાં સંકટમાંજ રહું છું. નિરાંતે મોજ મઝામાં ઘેર બેસવું એ તો કુકડાઓના રાજાનું કામ છે. મારૂં લશ્કર ફરીથી વિલ્ના શેહેરમાં તૈયાર થશે. હું વળી ત્રણ લાખ લશ્કર ફ્રાન્સમાંથી આણીને ઓડર નદી ઉપર એક બે લડાઇઓ મારીને જંગલી રૂશિયનોને હરાવીને ફરીથી એક મહિનામાં નીમેન નદી પાસે જઇશ. લશ્કરને છોડીને જતાં મને પણ માઠું લાગે છે પણ બીજો ઉપાય નથી. આસ્ત્રિયન અને પ્રુશિયન શું કરે છે, તેના ઉપર મારે હમેશાં નજર રાખવી જોઇએ." એવી રીતે કહીને ત્યાંથી નીકળી ડ્રેસ્ડનમાં ગયો. ત્યાં સાક્સનીના રાજાએ તેની છાની મુલાકાત કરી અને તમારા અમારા સ્નેહમાં કંઇ અંતર પડયો નથી એમ રાજાએ કહ્યું પછી ત્યાંથી નીકળેલો તે તારીખ ૧૮ ડીસેંબરની રાત્રે પારિસમાં પહોંચ્યો. મેહેલ પાસે ગયો ત્યારે રાણી ઉંઘતી હતી. ને એકાએક બે ચાર માણસો રાતની વેળાએ મેહેલમાં આવેલાં જાઇને ચાકર માણસો ગભરાઈ ગયાં. તેના ઘાંટાથી રાણી જાગી ઉઠી. તેથી બંને જણાં મળ્યા અને સઘળા જણાં ખુશી થયાં.

નેપોલિયન ગયા પછી ફ્રેન્ચ લશ્કર ભૂખ અને શત્રુનો માર સહન કરતુ આવતું હતું. વિલ્ના પહોંચતા સુધીમાં દુશ્મનોએ ઘણાં માણસો માર્યા અને કેટલાંએક કેદ કર્યા આ વેળાએ ફ્રેન્ચો ઉપર એટલો ભૂખમરો પડયો હતો કે, વિલ્નામાં આવી પહોંચ્યા પછી પાઉનો એક કડકો નજરે પડતાંજ મોટા મોટા જોરાવર સિપાઇઓની આંખોમાંથી આનદાશ્રુ વેહેવા લાગ્યાં. એમ તેમણે એક દહાડો ખાધુ પીધું એટલામાં દુશ્મનો આવી પહોંચ્યા. તેથી ગરબડ મચી રહી અને ફ્રેન્ચો નાશવા લાગ્યા. એમ નાસતા નાસતા પ્રુશિયન અમલમાં આવી પહોંચ્યા ત્યારેજ દુશ્મનોએ તેનો કેડો મૂકયો. નેપોલિયન લશ્કર મૂકીને ગયાનું સાંભળ્યા ઉપરથી આસ્ટ્રિયન અને પ્રુશિયન સિપાઇઓ ફ્રેન્ચોની સાથે હતા તે પોતાના દેશમાં ગયા. એ લોકોએ મન મુકીને ફ્રેન્ચોને મદદ ન કરી તેથી રૂશિયનોએ તેમને દુઃખ ન દીધું.

એવી રીતે નેપોલિયનના રૂશિયા દેશ જીતવાને સારૂ કરેલા વિલક્ષણ વિગ્રહનું પરિણામ આવ્યું. ફ્રેન્ચ લોકોની હજારો તોપો અને નિશાનો દુશ્મનોએ લઇ લીધાં. એક ગ્રંથકારે આ પ્રમાણે એ લડાઇમાંના ફ્રેન્ચ લોકો તરફનાં માણસોની હકીગત આપી છે, "સવાલાખ માણસો લડાઇમાં મુવાં, થાક, ભૂખ અને ટાઢથી એકલાખ બત્રીશ હજાર માણસો મરણ પામ્યાં, એકલાખ બાવનહજાર માણસો રૂશિયનોએ કેદ કર્યા. તેમાંના અડતાલીસ મોટા સેનાપતિ અને ત્રણ હજાર મોટા કામદારો હતા. એકંદર સાડાચાર લાખ માણસોના જીવતું જોખમ આ વિગ્રહમાં થયું " હે પ્રભુ, આ શો ગજબ! એશિયા ખંડમાંના મુસલમાનોની ઝાહોઝલાળી વેળાએ તેમણે માણસોને ઘણું દુઃખ દીધું. તે વાંચીને શરીર ઉપરનાં રૂવાંટાં ઉભાં થાય છે. તથાપિ અરાઢમા શેંકડામાં પૃથ્વી ઉપરના સુધરેલા ભાગ યુરોપ ખંડના સુધરેલા દેશમાં, જે ધર્મમાં સર્વ માણસો ભાંડુ પ્રમાણે છે. એવા અતિ ઉત્તમ મતનો પાયો છે. એવા ધર્મને અનુસરનાર માણસોએ વગર કારણે એક બીજામાં કલહ ઉત્પન્ન કરીને આ ખરાબી કરેલી જોઇને આપણી અક્કલ ઠેકાણે રહેતી નથી. માણસોની દુર્ગુણ વૃત્તિનો પાર નથી એવું લાગે છે. અને ધર્મ નિષ્ઠાનો પ્રસાર ન હોય તો " ગમે તેવો સુધારો થયો તો પણ માણસને પોતાનીજ ખરાબીઓથી નિવૃતિ પામવાનું કઠણ છે એવું નકકી માલ છે. માટે અમે ચાહીએ છીએ કે, ઇશ્વર કૃપાથી કોઈ પણ દેશ ઉપર એવા પ્રસંગ ન આવે.

ભાગ ૧૫ મો.

નેપોલિયનને બાદશાહી મળી હતી એ વાત ખરી તોપણ તેને પદ-ભ્રષ્ટ કરીને અસલના રાજકુટુંબને ફરીથી ગાદી ઉપર બેસાડવા સારૂ કેટલાએક જણે ખટપટ ચલાવી હતી. તેમજ પ્રજાસ-તાક રાજયની તરફેણુ વાળાઓ પોતાની ઈચ્છા પૂર્ણ કરવા સારૂ પ્રયત્ન કરતા હતા. તેઓ રૂશિયા તરફ લશ્કર ગયાને ઘણા દહાડા થયા તોપણ કશા શમાચાર જણાયા નહીં. તેથી એની છેકજ હાર થઈ વગેરે તરેહવાર ખોટી ગપ ઉડાવવા લાગ્યા. તેથી ગડબડ ઉઠવાનો ફરીને સંભવ જણાવા લાગ્યો એવા સમાચાર કારભારીઓએ નેપોલિયનને લખી જણાવ્યાથી તે લશ્કરને મૂકીને ઉતાવળો પારિસ આવી પહોંચ્યો. એ હકીગત પાછલા ભાગમાં આવી ગઇ છે. રૂશિયામાં ઘણે ઠેકાણે હાર થઇ તોપણ બધે ઠેકાણે અમે જીત્યા છીએ એવી ખબર નેપોલિયન પારિસમાં લખી મોકલતો હતો તથાપિ પારિસ પહોંચ્યા પહેલાં એણે જે કાગળ લખ્યો તેમાં સર્વ ખરી હકીગત લખી તેથી સઘળા લોકો ઘણા ગભરાયા. તથાપિ નેપોલિયનના નામમાંજ એવું મોટંકપણું હતું કે, પારિસવાસિઓમાંથી કોઇનો છોકરો, કોઇનો ભાઇ ઇત્યાદિ લડાઇમાં મુવા હતા તોપણ આપણો બાદનાહ ક્ષેમકુશળ પહોંચ્યો એટલાથીંજ લોકોને નિરાંત વળી. તેમને એવું લાગ્યું કે રૂશિઆનો શિયાળોજ મુખ્ય શત્રુ છે તેણેજ આ બધી ખરાબી કરી. બાકી આપણાં બાદશાહનુ યુદ્ધકૌશલ્ય અને ફ્રેન્ચ લોકોના શૂરાતન અગાડી બીજા ગમે તેવા મોટા દુશ્મનનું ચાલેજ નહિ. એવુંજ ધારીને મોટા મોટા અધિકારીઓ અને બીજા અમીર ઉમરાવોએ બાદશાહ ઉપર મુબારકબાદીના પત્રો મોકલ્યાં અને સઘળાં સરકારી ખાતાંઓમાં તો જાણે નવો જીવ આવ્યો હોયની તેમ સઘળો રાજકારભાર સારી રીતે ચાલવા લાગ્યો.

પારિસ આવ્યા પછી ફરીને તેણે નવું લશ્કર એકઠું કરવા માંડયું તેમાં જૂદા જૂદા પ્રાંતોમાં હજારો ઘોડા તૈયાર કરાવ્યા અને થોડા દિવસમાં તો તે ધારવાને શક્તિમાન થયો કે, સાડા ત્રણ લાખ ફોજ લઇને આપણે ફરીથી દુશ્મન જોડે ટક્કર લઇ શકીશું.

નેપોલિયન લશ્કરને મુકીને આવ્યા પછી ફ્રેન્ચ લશ્કરના અધિકારીઓમાં કજીઆ બખેડા જાગ્યા. મુખ્ય સેનાપતિ મુરાત રાજાના ભભકાથી બોલવા માંડે એટલે બીજા સેનાપતિઓ તેને કહે કે, ઇશ્વર કૃપાથી બીજા રા-

જાઓને તો વંશપરંપરાથી મળેલાં રાજ્યો છે. પણ તને તો ફક્ત નેપો-
લિયનની મેહેરબાનીથીજ રાજ્ય મળ્યું છે. એ વગર તમારી બઇરી રાજ્ય
કારભારમાં ધાલમેલ કરે છે. એવું સાંભળીને મુરાત લશ્કરમાંથી નીકળી
ગયો. વળી યુજિનને મુખ્ય અધિકાર આપ્યાથી તેને ક્રોધ પણ ચડયો હતો. આ-
ણીમેર રૂશિયાના મુલકમાં ફ્રેન્ચ લોકો હારીને આવ્યા તેમની એ દશા જોઇ-
ને પ્રુશિયનો ઉશ્કેરાયા અને ફ્રેન્ચોની ખોડ ક્યારે મોડી નાંખીએ એવું
તેમને લાગવા માંડયું. તેમને વગર કારણે દુઃખ ન દેવા સારૂ તેમના રાજા-
એ તેમને કહ્યું. તથાપિ લડાઇ કરીને ફ્રેન્ચ લોકોને હરાવી નાંખવાનો તેમ-
નો ઉમંગ હાથ ઝાલ્યો રહ્યો નહિ. તેને લીધે બ્રેસ્લામાં જઇ તારીખ ૩૧ મી
જાનેવારી સને ૧૮૧૩ ને રોજ તેણે ફ્રેન્ચો સાથે લડવાનો વિચાર પ્રસિદ્ધ
કર્યો. જીનામાં એમની હાર થયાને ૭ વરસ થયાં હતાં તેટલામાં આગળ
પડેલાં દુઃખો સંભારીને સઘળા એકે મતે દુશ્મન પાસે વેર લેવા સારૂ ફરી-
થી પ્રુશિયન લોકોએ ઉત્સાહ કર્યો ને નાના મોટા ઘર માંહેના બધાજ જુ-
વાનીઆ લડાઇમાં જવાને તૈયાર થયા. મોટી મોટી પાઠશાળાના વિદ્યાર્થિ-
ઓનાં ટોળાં પોતાના ગુરૂને આગેવાન કરીને લડાઇમાં જવા નીકળ્યા અને
બૈરાંઓએ પોતાના ઘરેણાં ભાંગીને લડાઇના ખરચ સારૂ રાજા ભણી પૈસા
મોકલી દીધા. પૈસાવાળાઓએ પણ ઘણા પૈસા રાજાને આપ્યા. એ વગર
લડાઇના ખરચ સારૂ જોઇએ તેટલો પાણીના રેલાની પેઠે પૈસા આપવાને
ઇંગ્રેજ સરકાર તૈયાર હતીજ. સ્વતંત્રતા રૂપી ઇશ્વરની આપેલી બક્ષીશ દુશ્મને
છીનાવી લીધી માટે તેની ગળચી ઝાલીને પાછી લેવા સારૂ પ્રુશિયન લોકો-
એ દેખાડેલું સ્વદેશાભિમાન જોઇને આખા યુરોપખંડના લોકોને આશ્ચર્ય
લાગ્યું. અને રૂશિયાનો બાદશાહ ખબર સાંભળતાંજ લશ્કર લઇને પોતાના
જૂના મિત્રને મદદ કરવા નીકળ્યો પણ નીકળ્યા પેહેલાં તેણે જાહેરનામું
કરીને તમામ યુરોપખંડના લોકોને જણાવ્યું કે, 'આવો અનુકુળ પ્રસંગ
ફરીથી આવવા સારૂ ઘણા જુગ જોઇએ, આખા યુરોપની સમાધાની અને
પ્રજાનું સુખ મેળવવાનો આ વખત જવા દેવો એ ઇશ્વરની મેહેરબાનીનો
ગેરઉપયોગ કીધા જેવું છે.' લાચારીએ પ્રુશિયન રાજાને પણ બહારથી ઝાર
જોડેની દોસ્તી છોડી દેવી પડી હતી. તેથી હવે બંને રાજ પુરૂષોની (તારીખ
૧૫ મી માર્ચ સને ૧૮૧૩) બ્રેસ્લામાં મુલાકાત થઇ ત્યારે પ્રુશિયન રાજાની
આંખોમાંથી આંસુ વેહેવા લાગ્યાં. એ જોઇને અલેકઝાંડર બોલ્યો. લુછી

નાંખો હવે એ આખરનો અશ્રુપાત, હવે તમારી આંખોમાંથી આંસુ આણુવા જેવું નેપોલિયનથી કશું થશે નહીં.

આણીમેર બર્નાડોટ્ટો પિસ્તાળીશ હજાર લશ્કર લઇને પ્રુશિયાના રાજાની મદદે આવવા સારૂ નીકળ્યો. તેથી એકંદર લાખ ફોજ ફ્રેન્ચો સાથે લડવાને તૈયાર થઈ. પેલીમેર સ્પેનમાં વેલિંગટને ફ્રેન્ચોને માર મારવાનું જારી રાખ્યું હતું એ છતાં પણ નેપોલિયનમાં એટલી ધમક હતી કે, આસ્ત્રિયાની તમે મદદ માગો એમ કોઇએ સૂચવ્યું તે તેને ગમ્યું નહીં. જોસેફ સ્પેનનો રાજા છે એમ કબૂલ કર્યા વિના હું કોઇ જોડે તહ કરવાનો નથી. એ તેનો દુરાગ્રહ હતો. વળી પોતે લડાઇમાં ગયા પછી દેશમાં ફરીથી ગરબડ ન થાય તેથી લોક પ્રિતી મેળવવા સારૂ રોમનો પોપ ફોંટેનબ્લોમાં કેદ હતો તેને પાછો સન્માનપૂર્વક રોમ મોકલી દીધો.

પોતાની પાંછળ પોતાની રાણીના નામનો કારભાર ચલાવવાનો ઠરાવ કરીને એપ્રિલ મહિનામાં ફરીથી સમરભૂમિ તરફ જવા સારૂ નેપોલિયન પારિસથી નીકળ્યો. તે વખત ઝારનું તમામ લશ્કર આવી પહોંચ્યું નહોતું. પ્રુશિયન લોકોની તો નવીજ તૈયારી માટે એકદમ તેમના ઉપર ધશી જઇને હરાવવાનો તેણે મનસુબો કર્યો. એ મનસુબો પાર પાડવા સારૂ થોડા વખતમાં બે લાખ માણસો એકઠાં કર્યાં ને કેટલેક દિવસે લટઝેન આગળ બંને ફોજ મળી તેમાં પ્રુશિયનો ઘણી વાર સુધી ટકયા તોપણ નેપોલિયને તેનો ઘણીજ ચતુરાઇથી પરાભવ કર્યો. એ હારથી પ્રુશિયનો બીધા ખરા પણ તેમનું વધારે નુકશાન થયું નહીં. આણીમેર લટઝેનની જીતની ખબરથી લોકોને ખાતરી થવા લાગી કે, જ્યાં નેપોલિયન હોય ત્યાં જીતજ સમજવી.

લટઝેનની લડાઇ કર્યા પછી તે ડ્રેસ્ડનમાં ગયો. સાક્સનીના રાજાના મનમાં નેપોલિયનનો પક્ષ છોડવાનું નહોતું. પણ કેટલાએક શેહેરની તેની પ્રજા પ્રુશિયન લોકો સાથે મળી ગઇ તે અપરાધને માટે હાંબર્ગ શેહેરના લોકોને ફ્રેન્ચોએ ઘણીજ નિર્દયપણાથી સજા કરી. લટઝેનમાં પ્રુશિયનો હાર્યા પણ તેમનામાં ફાટફુટ ન થઇ. એ જોઇને ફ્રેન્ચ સરદાર માર્શલ નેએ પોતાનું લશ્કર બર્લિન તરફ ચલાવ્યું. તે ધારતો હતો કે, એમ કરવાથી પ્રુશિયનો તેણીમેર જશે. તથાપિ પ્રુશિયનોએ ધાર્યું કે, દુશ્મનો આપણી રાજધાની ઉપર જાય તો હરકત નહીં પણ આપણે આપણી જગા છોડવીજ નહીં. વળી પેલીમેર આસ્ત્રિઆના બાદશાહે પણ લડાઈની તૈયારી ચલાવીજ હતી.

જર્મન લોકોનો મુલક પાછો આપીને તેમને સ્વતંત્ર કરવા એવું તેણે જણાવ્યું પણ નેપોલિયને તે ગણકાર્યું નહિ.

તારીખ ૨૧મી મેને દિવસ ફરીથી બાતઝેન શેહેર પાસે લડાઇ સરૂ થઈ ત્યારે ફ્રેન્ચ લોકોએ શત્રુ ઉપર ઘણી વાર હુમલા કર્યા તેમની આગળ કશું ચાલ્યું નહિ ત્યારે દુશ્મનો ઘણીજ તદબીરે લડાઇના મેદાન માંહેથી ક્ષેમક્ષેમ નીકળી ગયા. આવડી મોટી લડાઇ થઇ તેમાં દુશ્મનના માણસો પકડાયાં નહિ ને તોપો મળી નહીં, એ જોઇને તેને ઘણું માઠું લાગ્યું. અને સેનાપતિ ઉપર ગુસ્સે ભરાઇને જાતેજ લડાઇમાં ધુસ્યો. તોપણ કંઇ વળ્યું નહીં એટલામાં તેનો એક પ્રીય મિત્ર પાસે હતો તે ગોળી વાગવાથી પડયો તે જોઇને તેનો બીજો જીવજાન દોસ્ત ડુરોક પાસે હતો તેણે નેપોલિયનને કહ્યું. આજ આપણો દહાડો વાંકો છે. એટલામાં તે પણ જખમી થયો. તેથી દુશ્મનની પુંઠ પકડવાની મુકી દઇને તે દહાડે ત્યાંજ મુકામ કર્યો. મિત્રનો જીવ જતી વેળાએ તે પાસે ઉભો હતો અને ઘણા દુ:ખથી તેની આંખમાંથી આંસુ વેહેતાં હતાં. ડુરોક મુવો ત્યારથી નેપોલિયનના મનનું ચંચળપણું ઓછું થયું. તેને કોઇ કંઈ પુછે તો 'કાલે' એમ કહેવા લાગ્યો. તેનો મિત્ર મુવા પછી તેના ઉત્તરકાર્ય સારૂ તેણે ત્યાંના ધર્માધ્યક્ષને ઘણા પૈસા આપીને તેની કબર ઉપર કોતરવાનો લેખ પોતે જાતે લખી આપ્યો. અને તેના છોકરાને કંઇ વર્ષાસન કરી આપવા માટે એક ઠરાવ લખી મોકલ્યો. આ લડાઇમાં પંદર હજાર ફ્રેન્ચો પડયા અને દુશ્મનની જગા સગવડવાળી હોવાથી તેમના દશ હજાર માણસો મુવાં.

પોતે મધ્યસ્થ થઇને સલાહ કરવા બાબત આસ્ત્રિયાના બાદશાહે રૂશિયન ઝાર અને પ્રુશિઆના રાજાને કહ્યું. નેપોલિયન પણ સલાહ કરવાનું ધારતોજ હતો. તેથી લડાઈ બંધ પડે ત્યારે લશ્કરો કયાં કયાં રહે એ ઠરાવીને તથા તહનામાની કલમો ઠરાવવા પ્રેગ શેહેરમાં સર્વના વકીલો એકઠા થવાનું ઠરાવી લડાઈ બંધ કરી.

નેપોલિયને સ્પેનના રાજ્ય ઉપરનો હક છોડયો નહીં અને માત્ર લશ્કરની તૈયારી કરવા સલાહની વાત કરે છે. એવું સમજીને ઈંગ્રેજ સરકારે પોતાના વકીલને પ્રેગ મોકલ્યો નહીં. બીજા રાજાઓએ પણ લશ્કરની તૈયારી સારૂજ સલાહની વાતો કરી હતી. ડ્રેસ્ડનમાં આસ્ત્રિઆના બાદશાહનો પ્રધાન જાતે નેપોલિયનને કહેવા આવ્યો હતો. તેણે નેપોલિયનને કહ્યું. ત-

મારે આ વખત તમારૂં કામ સાધી લેવાનું છે. તમારે શું જોઇએ છીએ? ઇલિરિયા પ્રાંત બસ થશે કે? તમે આઘા રહીને જોયા કરો એજ મારી ઇચ્છા છે. હું એકલોજ રૂશિયન અને પ્રુશિયન લોકોની ખબર લેવાને બસ છું. પ્રુશિયાનું રાજ્ય લઇને તેમાંનો ભાગ આપવાનું સુદ્ધા નેપોલિયને તેને સૂચવ્યું. તેનો આસ્ત્રિયન પ્રધાને ઉત્તર દીધો કે, તટસ્થ રહેવાની વખત ગઇ. યુરોપખંડનો વિચાર કરવો જોઇએ. બીજાનો નાશ કરીને પોતાનો ફાયદો કરવાની અમારી મરજી નથી. તમે પેહેલાંના ફ્રાન્સ દેશના રાજ્યથી સંતોષ પામીને યુરોપખંડના રાજા સ્વતંત્ર થયા વિના સમાધાની થશે નહીં. એ સાંભળી નેપોલિયન ક્રોધથી બોલ્યો; ખરૂં કહો, મારા વિરૂદ્ધ થવાને તમને ઇંગ્રેજોએ શું આપવાનું ઠરાવ્યું છે?

જેવી આવે તેવી સરતો કબૂલ કરીને સલાહ કરી નાખો. આખા યુરોપ ખંડને તમારા ઉપર હથિઆર પકડવાને કારણ આપશો મા. સ્પેન માંહેલા ફ્રેન્ચ લોકોને છેકજ હરાવી નાંખીને વેલિંગ્ટન ફ્રાન્સની સરહદ તરફ આવે છે. જોસેફ નાસતો નાસતો થાકી ગયો છે. આ વખતે હઠ કરશો નહિ એવું નેપોલિયનને સઘળા મોટા મોટા વિચારવંત કામદારો અને મિત્રોએ કહ્યું ને પારિસથી ફ્રેકે અને તાલેરંડ મુદામ એને માટે આવ્યા. તેમણે કહ્યું કે, દેશમાં તમારી વિરૂદ્ધ ઘણા માણસો થયા છે. માટે આ વખતે સલાહ કર્યા વિના રહેશો નહિ. તહનામું અમે તેવું થશે તોપણ ફ્રાન્સના અગાડીના કોઇ પણ રાજા પાસે નહોતો એટલો મુલક તમારી પાસે રહેશે એમ ઘણુંએક કહ્યું પણ નેપોલિયને પોતાનો આગ્રહ છોડયો નહિ. તે બોલ્યો, દશ લડાઇઓમાં પરાજય થાય તોપણ એટલું માઠું ન લાગે એવા પ્રકારનું કૃત્ય મારે મારી જાતે કરવાનું તમે કહો છો. તથાપિ મેં એક લડાઇ જીતી તો બર્લિન અને બ્રેસ્લા શેહેર લઇશ અને પછી મારી આબરૂને લાયકનો હું તહ કરીશ. તમે બધા તમારૂં હિત વિચારો છો. મારે તમારો વિચાર નથી જોઇતો, પણ હું કહું એટલું કરો એટલે થયું. એવી રીતે મદાંધ થઇને સારી સલાહનો અનાદર કરી સ્વહિતનો પ્રસંગ ગુમાવ્યો તેથી આસ્ત્રિયાએ રૂશિયા અને પ્રુશિઆ જોડે કોલકરાર કરીને ફ્રાન્સ સામા હથિઆર પકડવાને ઠરાવ્યું.

નેપોલિયને જ્યાં ત્યાં નાકાં બંધ કરીને ખુદ ડ્રેસ્ડન પાસે અડી લાખ લશ્કર એકઠું કર્યું. પેહેલાંની રીત પ્રમાણે શત્રુની દાણાદાણ કરીને તેમને

ગભરાવી નાખવાનું તેના મનમાં હતું. પણ આ વખતે તેના સઘળા દાવ-પેચ જાણનારા બે ગ્રહસ્થો દુશ્મન તરફ હતા તેમણે નેપોલિયનની યુક્તિ ઉપર સામી યુક્તિ કરવાથી તેની બધી ધારણા ધુળ મળી. આ બે ગ્રહસ્થ માંહેનો એક બર્નાડોટા સ્વીડનનો રાજા અને બીજો મોરો. એ મોરો અગાડી ફ્રાન્સ દેશના લશ્કરની ચાકરીમાં હતો. પણ તેની ચાલ નેપોલિયનની વિરૂદ્ધ હોવાથી તેના ઉપર આરોપો મુકીને હદપાર કર્યો હતો તેથી અમેરિકામાં હતો ત્યાંથી રૂશિયાના બાદશાહે તેને પોતાની ફોજમાં ચાકરી કરવા સારૂ બોલાવી મંગાવ્યો તેથી તેને ઘણો ફાયદો થયો. દુશ્મન સાથે મળીને ફ્રાન્સ દેશ સામા હથિઆર પકડવાથી કેટલાએક ગ્રંથકારો તેની નિંદા કરે છે. પ્રુશિયન લોકોનો સેનાપતિ બ્લૂચર નામે હતો. એ પણ મોટો શૂરો અને નેપોલિયનનો હાડ વેરી હતો તેને મુખ્ય અધિકાર આપવાથી પ્રશિયન લોકો ઘણા રાજી થયા હતા.

એ ત્રણ ગૃહસ્થોએ એવો મનસુબો કર્યો કે, જે લશ્કર ઉપર ફ્રેન્ચ લોકો પેહેલો હુમલો કરે તેણે સામા ન થતાં નાસવા માંડવું એટલે ફ્રેન્ચો સહિત નેપોલિયન પણ તેની પૂંઠ પકડશે એમ ઘણે આઘે સુધી ગયા પછી બીજા લશ્કરે ડ્રેસ્ડન ઉપર હુમલો કરીને તે માંહેનો લડાઇનો સામાન સ્વાધીન કરીને પછી તેમના લશ્કરના બીજા ભાગની વચ્ચે આપણે ભરાવું. એવી રીતે વિચાર કરીને પેહેલવેહેલી બ્લુચરે લડાઇની શરૂઆત કરી ત્યારે નેપોલિયન દુશ્મનોના ધાર્યા પ્રમાણે ડ્રેસ્ડન છોડીને તેની પાછળ ગયો અને બ્લુચર તેને ઘણે આઘે સુધી લઇ ગયો ત્યારે બીજા લશકરે ડ્રેસ્ડન ઉપર હુમલો કર્યો. એ સાંભળતાંજ બ્લુચરનો કેડો છોડીને દુશ્મનનો હુમલો આવ્યા પેહેલાં લડાઇની શરૂઆતમાંજ આવી પહોંચ્યો તેથી ફ્રેન્ચોને એવી હિંમત આવી કે તેમણે મોટું પરાક્રમ કરી દુશ્મનને છેકજ હરાવી નાખ્યા. એ ભારે લડાઇ થઇ હતી તેમાં દરેક બાજુનાં આઠ આઠ હજાર માણસો માર્યા ગયાં. એ વગર ફ્રેન્ચોએ શત્રુનાં વીસ હજાર માણસો કેદ કર્યા તથા ઘણીએક તોપો છીનાવી લીધી. આ વેળાએ શત્રુ તરફનો સેનાપતિ મોરો મરણ પામ્યો.

ઉપર કહેલી લડાઇ થઇ રહ્યા પછી નેપોલિયન થાકથી માંદો પડયો. તેણે એટલી મેહેનત કરી હતી કે બીજો માણસ તો મરીજ ગયો હોત. ઉપલી લડાઇમાં વિજયશ્રીએ પોતાના મિત્ર નેપોલિયનને મદદ કરી ખરી,

પણ પછી તેનાથી આઘી રહેવા લાગી. કેટલુંક લશ્કર શત્રુનો કેડો પકડીને ગયું હતું તે રૂશિઆ અને પ્રુશિઆના લશ્કરના સાપડામાં સપડાઇને નાશ પામ્યું. સેનાપતિ અને આઠ હજાર સિપાઇઓ હથિઆર છોડીને શત્રુને શરણ થયા. તે વેળાએ ડ્રેસ્ડનમાં નેપોલિયન આજારી હતો તેણે એ ખબર સાંભળી ત્યારે બોલ્યો, 'લડાઇનું એમજ છે, સવારે જય અને સાંજે પરાજય.' આણીમેર નેપોલિયન પાછો ગયાની ખબર સાંભળતાંજ બ્લુચરે ઉલટીને ફ્રેન્ચ ઉપર ધસારો કર્યો તેમાં પંદર હજાર ફ્રેન્ચો મુવા અને સો તોપો છીનાવી લીધી. બીજુ એક ફ્રેન્ચ લશ્કરનું ટોળું બર્લિન તરફ જતું હતું તેના ઉપર બર્નાડોટેએ ધસી જઇને દશ હજાર ફ્રેન્ચોને કેદ પકડયા અને પીસ્તાળીસ તોપો છીનાવી લીધી.

કેટલેક દહાડે નેપોલિયન સારો થયા પછી તેણે નવી લડાઇને માટે તૈયારી કરવાને એવો ઉદ્યોગ ચલાવ્યો કે, એવો શ્રમ તેણે અગાડી કોઈ વાર જાતે કર્યો નહોતો. લડાઈમાં ફ્રેન્ચો એટલા માર્યા ગયા હતા કે નવા લશકરમાં જે આવ્યા તે લશ્કરના કરતાં નિશાળને વધારે લાયક હતા. બધી તૈયારી થઇ રહ્યા પછી લશ્કર જોયું તેવારે સઘળા સિપાઇઓએ બાદશાહ આગળ નમ્ર થઇને એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી કે, "અમે મરીશું પણ દેશનું અપમાન નહીં જોઇએ" દુશમનોએ એ લશ્કરને હરાવવાને આડી લાખ સૈન્ય એકઠું કર્યું. એવી રીતે તૈયારી થઇ રહ્યા પછી તારીખ ૧૬ મી અકટોબર સને ૧૮૧૩ને રોજ લીપ્સિક શેહેર આગળ લડાઇ શરૂ થઈ તેમાં દુશમને ફ્રેન્ચોને હરાવ્યા. ત્યારે નેપોલિયનનો અહંકાર નરમ પડયો અને સલાહ થાય તો ઠીક એમ ધારવા લાગ્યો. આસ્તર્લિત્સની લડાઈ વખતે આસ્ત્રિયન બાદશાહે જે અમલદારને મોકલ્યો હતો તે આ વખત નેપોલિયન પાસે કેદમાં હતો તેનેજ સલાહનું કેહેણ કહેવા આસ્ત્રિયન બાદશાહ પાસે મોકલ્યો તેની જોડે કહાવ્યું હતું કે, 'પોલાંડ, ઇલિરિયા, હાલાંડ, હાન્સશેહેર, સ્પેન વગેરે સઘળા પ્રાંતો અને દેશો હું મુકી દઊં છું ને ઇટાલિ દેશને જો તમે સ્વતંત્ર રાખવાચાહાતા હોતો તેના ઉપરનો મારો હક પણ છોડી દઇશ અને મારૂં લશ્કર જર્મનીમાં લઇ જાઊં. મારા તરફની સલાહની વાત નીકળેલી બંને બાદશાહો જાણીને તેમને પાછલી વાત યાદ આવ્યા વિના નહીં રહે."

નેપોલિયનનો પરાભવ કરવાને એકઠા થએલા રાજાઓએ તો એવી

પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, "હ્રાઇન નદીની પૂર્વ તરફ જ્યાં સુધી ફ્રેન્ચ લશ્કર છે ત્યાં સુધી સલાહની વાત કરવીજ નહિ. લાખો માણસો લઇને શત્રુના સપાટામાંથી તેનાથી લિપ્સિક શેહેર આગળથી જઇ શકાશે નહિ એ તેમને પકું માલમ હતું તે ઉપરથી તેમણે નેપોલિયનના કેહેણનો જવાબજ ન મોકલ્યો તેથી પાછી બીજે દહાડે લડાઈ શરૂ થઇ તેમાં દુશ્મનનું લશ્કર ઘણું હતું તોપણ કેટલીકવાર સુધી નવા શિખાઉ ફ્રેન્ચ સિપાઇઓએ તેમનું કંઈ ચાલવા દીધું નહીં અને નેપોલિયને આ વખતે પોતાની યુદ્ધવિદ્યાની ચતુરાઇ દેખાડી. તથાપિ આખરે તેઓ હાર્યા તે વખતે દશ હજાર સાકસન લોકો ફ્રેન્ચ લશ્કરમાં હતા તે ફરી જઇને દુશ્મનને મળ્યા. એ લડાઇમાં બંને તરફના લશ્કરનો ભારે ઘાણ વળી ગયો.

આખરે નિરૂપાય થઇને લિપ્સિક આગળથી નેપોલિયને મધ્યરાત્રીએ નાસવા માંડયું. તેવખતે ફ્રેન્ચોના ઘણા માઠા હાલ થયા. ઉપરથી દુશ્મનનો માર જારી હતો પણ ફ્રેન્ચ અમલદારોએ ઘણું શૂરાતન દેખડાવ્યું, નહીં તો તે જાતે પણ આ સંકટમાંથી પાર પડયો નહોત. એક નાના પૂલ ઉપરથી ફ્રેન્ચો જતા હતા. પણ દુશ્મનો પાસે આવે તો પૂલ ઉડાવી નાખવાનું જે અમલદારને કહ્યું હતું તેણે એવો વખત આવ્યો જોઇને પૂલ ઉડાવી દીધો એટલે ખરાબીનું શું પૂછવું? હજારો ઘોડા અને માણસો નદીમાં પડયાં. આ આફત પણ વેરિસિના નદીના જેવીજ હતી. માર્શલ મેકડોનલ્ડ નામે એક શૂરો સેનાપતિ નદીમાંથી તરીને નીકળી આવ્યો. પચીશ હજાર માણસો શત્રુને સ્વાધિન થયાં. આ વિગ્રહમાં નેપોલિયનના પચાસ હજાર માણસો એકંદર મુવાં હતાં. સાકસની પ્રાંતમાંથી જતાં પણ ફ્રેન્ચોની ભુંડી દશા થઇ. રૂશિયનોની પેઠે તે પ્રાંતના લોકો પણ ફ્રેન્ચોને કંઈ ચીજ આપતા નહોતા. દુશ્મને પૂંઠ પકડેલીજ હતી. નેપોલિયન સાથે હોય ત્યારેજ માત્ર કંઇ બંદોબસ્ત રહે નહીં તો સિપાઇઓ મરજીમાં આવે ત્યાં ભટકે અને પ્રજાને પીડા દે. રોજને રોજ કંઈ નવી ખરાબીની ખબર આવતીજ હતી. તોપણ ધીર પુરૂષને લાયકનું વર્તન કરીને નેપોલિયને પોતાનું મન સ્વસ્થ રાખ્યું હતું.

એર્ફર્તમાં લડાઇનો સામાન પુશ્કળ હતો, માટે ત્યાં તે કેટલાએક દહાડા રહેવાનો હતો પણ દુશ્મનો પાસે આવેલા સાંભળીને તેણે અગાડી ચાલવા માંડયું. વળી રસ્તામાં એક ઠેકાણે આસ્ત્રિયનો મળ્યા અને લડાઇ થઇ તેમાં ફ્રેન્ચોએ આસ્ત્રિયનોને હરાવ્યા પણ એમાં એના છ હજાર મા-

ણુસો માર્યા ગયાં અને દુશ્મનના દશ હજાર મુવાં અને ચાર હજાર કેદ પ-
કડાયાં. આખરે બાકી રહેલું લશ્કર મેટ્ઝ શેહેરમાં રાખીને નેપોલિયન એ-
કલો આગળ ચાલ્યો ને તા૦ ૯ મી નવેંબરે પારિસ પહોંચ્યો. અને આણી-
મેર દુશ્મનના માણસો પણ હાઇન નદી પાસે આવી પહોંચ્યાં.

લિપસિકની લડાઈ પછી એના વૈભવરૂપી કમળની પાંખડીઓ સપાટા બંધ ખરવા લાગી. જર્મનીના સઘળાં સંસ્થાને, વેસ્ટફાલિયા, ડેન્માર્ક, હોલાંડ વગેરે સર્વ દેશો દુશ્મન સાથે મળી ગયા ને ફ્રેન્ચ લોકોને પણ લડાઈ અને નેપોલિયનના નામનો કંટાળો આવ્યો. મુરાત પોતાના સાથીઓ જોડે રીસાઈને પોતાના રાજ્યમાં ગયો હતો પણ ફરીથી ડ્રેસ્ડનમાં નેપોલિયન ગયો ત્યારથી તેને મદદ કરવા આવ્યો હતો પણ લિપસિકની હાર પછી પાછો ગયો હતો. તેને નેપોલિયનેજ આટલે વૈભવે ચડાવ્યો હતો પણ તેણે આ-સ્ત્રિયન બાદશાહને કહાવી મોકલ્યું કે નેપલ્સનું રાજ મારી પાસે રહેવા દો તો હું તમને મળું. પેલી મેર સ્પેન દેશમાંથી તમામ ફ્રેન્ચોને હાંકી કહાડીને વેલિંગટન ફ્રાન્સની સરહદ ઊપર આવી પહોંચ્યો. તેને લીધે નેપોલિયનને રૂશિયન, પ્રુશિયન, આસ્ત્રિયન અને ઈંગ્રેજ ઇત્યાદિ ઘણા ખરા યુરોપખંડના દેશો સાથે એકદમ યુદ્ધ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો.

બહારથી એવી આફત આવી હતી તેની સાથે તેને દેશમાંથી મદદ મળતી પણ બંધ પડી. અસલના રાજ્યવંશને પાછો ગાદી ઉપર આણવાનું ચહાનાર અને પ્રજાસત્તાક રાજ્યને ચહાનાર એવાં બે પક્ષો ફ્રાન્સમાં હતાં. તેમને પોતાનું કામ સાધી લેવાની વખત આવી એવું લાગવાથી નેપોલિયનનો નાશ કરવા તૈયાર થયા. વળી નેપોલિયન પોતાનો દુરાગ્રહ છોડતો નથી એવું જોઇને તેના દોસ્તો પણ દુશ્મનને મળ્યા. અને નેપોલિયનની વિરૂદ્ધ થએલા સઘળા રાજાઓએ ફ્રાંકફોર્ટથી જાહેરનામું બહાર પાડી લોકોને જણાવ્યું કે, "ફ્રાન્સ દેશે બળવાન રહેવું એવી અમારી ઇચ્છા છે. બોર્બોન રાજા પાસેથી આવેલા મુલક કરતાં વધારે મુલક આપવાને અમે તૈયાર છીએ. નેપોલિયને બીજા દેશો ઉપર જે અધિપત્ય સ્વીકાર્યું છે તેનો નાશ કરવાને માટેજ અમે ફ્રાન્સ ઉપર સ્વારી કરી છે. તમારા દેશની રાજ્ય વ્યવસ્થામાં અમારે હાથ ઘાલવાની મરજી નથી. એ તમારો હક્ક છે. તેની વ્યવસ્થા તમારી મરજીમાં આવે તે કરો. યુરોપખંડને ફ્રાન્સ દેશ સાથે દુશ્મનાઇ નથી. નેપોલિયન સાથે છે. તે તેની જાત સાથે નથી પણ તેણે

પકડેલી રીત સાથે છે." નેપોલિયનને પણ તેમણે એજ બાબત જણાવી હતી.

નેપોલિયને સલાહની કેહેણુ કહાવણુ કરવા માંડી તો પણ બીજી મેર લશ્કરની તૈયારી ચાલતીજ હતી, લશ્કરમાં નવાં માણસો ભરવાં અને તેના ખરચ સારૂ નવા કરો બેસાડવા તેણે ઘણી મેહેનત કરી. જાહેરનામા કરીને સ્વદેશનું રક્ષણ કરવા સારૂ કંમર બાંધવાને લોકોને કહ્યું. વર્તમાનપત્રોએ પણ લોકોને ઉત્તેજન આવવા જેવું ઘણું લખ્યું, તથાપિ આ વખતે તેના નામનું અને તેના શબ્દનું મોહકપણું લોકોમાંથી નાશ પામ્યું હતું. લશ્કરનાં માણસો સુદ્ધાં તેને છોડીને રાજ્યપક્ષને મળવાં લાગ્યાં. લોકોના મુખ્તીઆરોની સભાને નેપોલિયને આજ સુધી કોરણે બેસાડી હતી. તેણે પણ હિંમત પકડીને સલાહ કરવા બાબત પોતાનો અભિપ્રાય જાહેર કર્યો. ત્યારે નેપોલિયન ગુસ્સે થઇને બોલ્યો, 'તમને ઘણું શરમ જેવું છે. વેલિંગ્ટન દક્ષિણ તરફ આવ્યો છે. રૂશિયનો ઉત્તર તરફથી મુલક દબાવતા ચાલ્યા આવે છે. અને પ્રુશિયન અને આસ્ત્રિયન પૂર્વ તરફથી આવે છે એટલું છતાં તમે તે બધાને હાંકી કહાડવાને તૈયાર થતા નથી. એ મોટી નાગોશીની વાત છે. મારા સબળા દોસ્તો મને છોડી ગયા. મ્યુનિચ શેહેર બાળી નાખ્યા વિના તહનામું કેવું ? મને ત્રણ લાખ માણસો આપો એટલે હાલ છે તે સુદ્ધાં મારી પાસે દશ લાખ સિપાઇઓ થશે. પણ આ વખત મારે મોટી ઉમરના માણસો જોઇએ. આ છોકરા અમથાજ રસ્તામાં ગરબડ કરે છે. હાલાંડ છોડી દેવાનું કહો છો કે ? સભાસદો, આ વખત જોસ્સો આવવો જાઇએ. બધાએજ તૈયાર થવું જોઇએ. તમે કુટુંબના અને દેશના આગેવાન છો. તમારે તો બધાને દાખલો આપવો જોઇએ. જ્યાં ત્યાં લડાઇ લડાઇ એવી બૂમો પડવી જોઇએ તેને ઠામે તહ, તહ એવી બૂમો પડી રહી છે. મારૂં અપમાન થશે તોપણ હરકત નથી. પણ કોલકરાર થશે એટલે પાર પડયા એવું તમને લાગે છે. હું એજ આખો દેશ છું. સિંહાસન એટલે શું ? એક સોનાથી મઢીને ઉપર કીનખાબ પાથરેલો લાકડાનો કટકો એટલું કે ? હું એજ આખો દેશ છું, હુંજ સર્વ પ્રજાનો મુખ્ત્યાર છું. મેં ખોટી વાત કરી હોય તો તમે મારી ચાર માણસમાં નિંદા ન કરશો. લોકો ગંધાતાં લૂગડાં એક બાજુએ ધુવે છે. મારે ફ્રાન્સની ગરજ છે તેના કરતાં ફ્રાન્સને મારી વધારે જરૂર છે."

એવી રીતે નેપોલિયન ક્રોધે ભરાઇને બોલ્યો તોપણ આ વખતે શું

શું કરવું, એ બાબત સભાસદોએ એક દસ્તાવેજ તૈયાર કર્યો. તે જોઇને તો
તેને ઘણોજ ક્રોધ ચડયો ને બોલ્યો, "આ સભા માંહેના લોકો રાજદ્રોહી
છે. મને મદદ કરવાનું મુકીને ઉલટા મને અટકાવ કરે છે. અમે જોર કર્યું
કે દુશ્મનો ગભરાશેજ. પણ આ તો શત્રુને તેડાં મોકલે છે. આપણું આ
વેળાએ છાતી આગળ કરવી જોઇએ પણ એ પૂઠ દેખાડે છે. હું એમનો
દસ્તાવેજ પ્રસિદ્ધ કરવા દઇશ નહીં. એમણે પોતાની ફરજ બજાવી નથી
પણ હું બજાવીશ. હું સભા વીખેરી નાખું છું." એમ કહીને 'સભા હાલ
બંધ છે' એવો હુકમ કર્યો. વિપત્તિ પડવા માંડી એટલે ચારે બાજુએથી સા-
મટી આવે છે. એક કુટુંબના બંદોબસ્ત જેવો નેપોલિયનના રાજનો સરળ
બંદોબસ્ત હતો. તે તુટી જઇને તમામ ખાતામાં ગેરબંદોબસ્ત થઇ ગયો.
સિપાઇઓ લશ્કર છોડીને નાશી જવા લાગ્યા, તેમને સજા થતી તોપણ બી-
જા સિપાઇઓ નાશી જતા બંધ પડયા નહીં. કેટલાએક લોકો પૈસા લઇને
બાદશાહના રાસડા ગાઈ સંભળાવતા હતા. તેને પણ હવે લોકો હુર્યો હુર્યો
કરવા લાગ્યા. સરકારનો જાપતો ન ગણકારતાં લોકો રાજ્ય વ્યવસ્થા બા-
બત વાદવિવાદ કરવા લાગ્યા. ને કેહેવા લાગ્યા કે, હવે દોરી ઘણી તણાઇ
માટે ઝટ તુટી જશે. એવું સાંભળી એક ગૃહસ્થ ત્યાં હતો તે બોલ્યો, સમા-
પ્તીનો આરંભ થયો.

હવે નેપોલિયને નિરૂપાય થઇને પોપ અને સ્પેનના રાજાનું રાજ પાછું આપ્યું.
એમ કીધાથી સ્પાનિયર્ડો ઈંગ્રેજોને પોતાના દેશમાંથી કહાડી મુકશે એમ તે
ધારતો હતો તેમાં પણ નિષ્ફળ થયો. આ વખતે ફ્રેન્ચ વર્તમાનપત્રો એવાં
પરાધિન થઇ ગયાં હતાં કે બાદશાહ વિરૂદ્ધ એક પણ વાત તેમાં આવતી
નહીં તેને લીધે ફ્રાન્સ દેશ ઉપર દુશ્મનો ચાલ્યા આવતા હતા તેની સાધા-
રણ લોકોને તો જરાએ ખબર નહોતી. વળી બાદશાહના શૂરાતનનો પ્રતા-
પ લોકોના મન ઉપર એવો સજ્જડ પડયો હતો કે, ફ્રાન્સ તરફ દુશ્મન
મોઢું કરે એવી વાત તેમને અસભંવિત લાગતી હતી.

ઈ. સ. ૧૮૧૩ ના ડીસેંબર મહિનામાં દુશ્મનોએ ફ્રાન્સમાં દાખલ થ-
વાની સરૂઆત કરી. તેની ખબર ચારેમેર ફેલાઇ તેવારે ઘણે દૂર દૂરથી લો-
કો ડરીને પોતાની માલ મિલ્કત અને છૈયાં છોકરાં લઇને પારિસમાં આ-
વવા લાગ્યાં અને અગાડી ફ્રેન્ચોએ જેમ પરમુલકમાં પ્રજાને પીડી હતી.
તેમ દુશ્મનના લશ્કરના સિપાઇઓ ફ્રેન્ચ પ્રજાને મારફાડ કરવા લાગ્યા.

અને રસ્તામાંના ફ્રેન્ચ લશ્કરને હરાવીને શત્રુ અગાડી આવવા લાગ્યા. ત્યારે પારિસ ઉપર ઘેરો પડશે એમ ધારીને પારિસવાશીઓ ખોરાકીનો સંગ્રહ કરવા પડયા પણ સ્વદેશાભિમાન પકડીને કોઇ દુશ્મનોને હઠાવવા તૈયાર થયું નહિ. માત્ર થોડો વાર કેટલી પ્રજાએ દુશ્મનને લગાર અટકાવ કર્યો બાકી સર્વે લોકો નિરાંતે બેશી રહ્યા. અને શત્રુના સેનાપતિએ ઠામ ઠામ એવાં જાહેરનામાં માર્યા કે, હમે ફ્રાન્સ દેશના મિત્ર થઇને આવીએ છીએ. દુશ્મન થઇને આવતા નથી, એમ છતાં જે કોઇ અમને અટકાવ કરશે તેને તેનું ફળ ભોગવવું પડશે. તેનો દોષ અમારે માથે નથી.

એટલી બીના બની ત્યારે ફ્રાન્સ ઉપર દુશ્મનો આવ્યા માટે હું તેમની સાથે લડવા જઇશ એવું નેપોલિયને પ્રસિદ્ધ કર્યું. તે વેળાએ કાર્નોટ વગેરે જાણીતા પુરૂષો જેને નેપોલિયને પેહેલા કહાડી મૂકયા હતા તે પોતાના મનમાં દ્વેશ ભાવ ન રાખતાં સ્વદેશનું કામ સમજીને તેને મદદ કરવા આવ્યા અને નેપોલિયને પણ અગાડીનું કંઇ ન સંભારતાં તે બધાને મોટા મોટા અધિકાર આપ્યા અને તારીખ ૧૨ મી જાનેવારી સને ૧૮૧૪ ને દિવસે તેણે પોતાના અમલદારોને પોતાના મેહેલમાં બોલાવ્યા. સઘળાએ બેઠા પછી પોતે આવીને વચ્ચે બેઠો. પછી તરત છોકરા સહિત રાણી આવી ત્યારે નેપોલિયન બોલ્યોઃ—"સરદારો, ફ્રાન્સ દેશ ઉપર શત્રુએ સ્વારી કરી. હું સેનાપતિત્વ સ્વીકારવાને ફોજ પાસે જાઊં છું. ઇશ્વરની મદદ અને લશ્કરના બળથી હું તેમને ઝટ હદ પાર કરીશ એવી આશા છે. (પછી એક હાથે રાણીને અને બીજે હાથે છોકરાને પકડીને બોલ્યો) તથાપિ કદાચિત્ત શત્રુ રાજધાની પાસે આવી પહોંચ્યા તો રાણી અને રોમના રાજાને (એટલું બોલતાં તેને ડુમો ભરાઇ આવ્યો ને બોલ્યો, મારી સ્ત્રી અને છોકરાને) તમને સોપું છું." એ સાંભળતાંજ બીજાને તો શું પણ તેમાં જે તેનાથી ખરેખરા વિરૂદ્ધ હતા તેની આંખોમાં પણ આંસુ આવ્યાં. પોતાની સ્ત્રી અને છોકરા ઉપર તેની ઘણીજ માયા હતી. તેણે આ વખતે અહંકાર, અકડાઇ, મહત્વાકાંક્ષા વગેરે સર્વ ઉદ્ધતાઇને એક બાજુએ મરડીને મન વિહ્વળ કરી નાખ્યું.

પેહેલાં પ્રમાણે રાણીના નામનો રાજ્યકારભાર ચલાવવાનું ઠરાવીને તથા પારિસ પાસે શત્રુ આવે તો બચાવનો સારો બંદોબસ્ત કરીને તારીખ ૧૫ મી જાનેવારી સને ૧૮૧૪ને દિવસે તે પારિસથી નિકળ્યો. નીકળતી વખતે

તેનો ચેહેરો ઉદાસ દેખાતો હતો પણ રણક્ષેત્રમાં જતાંજ શરીરમાં શરા-તન આવીને તેનો ચેહેરો હિંમતવાન દેખાવા લાગ્યો, જ્યાં નેપોલિયન ના-નપણમાં વિદ્યાભ્યાસ કરતો હતો તે બ્રિની શેહેર આગળ એની અને શ-ત્રુની પેહેલી ઝપાઝપી થઇ. ત્યાં દુશ્મન તરફનો એક માણસ નેપોલિયનની પીઠમાં ભાલો મારતો હતો એટલામાંજ નેપોલિયનના એક અમલદારે ગો-ળી વડે તેને ઠાર કર્યો. બ્રિની શેહેર દુશ્મનોએ બાળી નાખ્યું.

બ્રિનીની ઝપાઝપી પછી ફરીથી એકવાર તહનામું કરવાને કબુલ થ-ઇને પોતાનું રક્ષણ કરવાની આવેલી વખત તેણે ગુમાવી. સલાહની સરતો ઠરાવવાને એક અમલદાર ગયો હતો તેને નેપોલિયને એમ કહ્યું હતું કે, બોલવાની વાત લંબાણ ચલાવીને દુશ્મનોને પારિસ તરફ ઝટ જઇ ન શકે એમ કરવું પણ તેમ બની શક્યું નહિ. ત્યારે તે અમલદારે એવું જણાવ્યું કે, શી શી સરતો તમારે જોઇએ છીએ તે એકદમ જણાવો, નહિ તો પ-છી શત્રુ સાંભળશે નહિ. આ વખતે પણ બને તેવા કરારો કરવા સા-રૂ સઘળા અમલદારોએ અરજ કરી. તે વાત પેહેલી તો એના મનમાં પ-ણ ઉતરી પણ પછી અભિમાને જોર કરીને વિચાર શક્તિને હઠાવવાથી સ-લાહની વાત કોરણે મૂકી દુશ્મનના લશ્કર ઉપર હુમલો કર્યો. આર્ન નદીના કાંઠા ઉપર ચાર પાંચ દિવસ સુધી મોટી મોટી લડાઇઓ થઇ તેમાં બે ત્રણ ઠેકાણે નેપોલિયને શત્રુને તદન હરાવી નાંખ્યા. તેમના ઘણા સિપાઇઓ મુવા અને કેદ કરેલા સાત હજાર પ્રુશિયન સિપાઇઓ, તોપો તથા નિશા-નો વગેરે જયની નિશાનીઓ પારિસ મોકલી દીધી તેથી લોકોને લાગ્યું કે વિજયશ્રીએ પોતાના વહાલાને હજી છોડયો નથી. આ જીતથી ફેંચ લશ્ક-રને તથા નેપોલિયનને નવો દમ આવ્યો.

આણીમેર નેપોલિયન પોતાનું લશ્કર લઇને પ્રુશિયન ઉપર ગયો છે એમ જાણતાંજ આસ્ત્રિયન અને રૂશિયન લોકોએ પારિસ ભણી ચાલવા માંડયું. પ્રુશિયન લોકોની હારની તાજી ખબર ઉપર તરત પારિસની છેક નજદીક ફોન્ટેબલો પાસે રૂશિયનો આવ્યાની ખબર સાંભળતાંજ શેહેરી લોકો ગભરાઇ ગયા.

પેલીમેર દુશ્મનો બીજે રસ્તે પારિસ ઉપર જાય છે એવું જાણતાંજ પ્રુશિયન લોકોની સામાના લશકરનો અધિકાર બીજાને આપીને પોતે આ-સ્ત્રિયન લોકો સાથે લડવાને જનારા લશ્કરને મળવા સારૂ તેણીમેર ગયો. અ

ને નેપોલિયનનં આવ્યાથી સિપાઇઓને એવું શુર ચહડયું કે તેમણે મોટું પ-રાક્રમ કરીને દુશ્મનને પાછા હઠાવ્યા. તેમાં આસ્ત્રિયન લોકોને ઘણું નુકસાન થયું તો પણ તે માન્તેરો નામે જગાએ બંદોબસ્તથી રહ્યા. ફ્રેન્ચ સેનાપતિ વિકતરે તેની પૂઠ પકડી હતી. પણ તેનાથી દુશ્મનને નસાડી શકાય નહિ. તેથી નેપોલિયન તેના ઉપર ઘણો ગુસ્સે થયો અને તેનો તુચ્છકાર કરીને તેની જગા ઉપરથી બરતરફ કર્યો તેવારે શૂરા સરદારની આંખોમાંથી આં-સુની ધાર ચાલી. તેજ દિવસે સવારે લડાઇમાં તેનો જમાઇ મુવો હતો. તોપણ તેણે નેપોલિયનને કહ્યું, મારે અધિકાર નહિ તો રહ્યો, પણ હું બીજા સિપાઇ માફક લશ્કરમાં રહું છું. એ સ્વામિ ભક્તિ જોઇને નેપો-લિયનને પણ આપણે ખોટું કર્યું એમ લાગ્યું, તેથી ફરીને તેનો હાથ પ-કડીને બોલ્યો, તમારો અધિકાર હું બીજાને આપી ચુકયો માટે ઉપાય ન-થી પણ આ હું તમને બીજી ટોળીનો અધિકાર આપું છું."

વળી બીજે દહાડે સખત લડાઇ ચાલી, તે લડાઇમાં તે જાતે બીજા સિપાઇની પેઠે લડવા લાગ્યો ત્યારે પેહેલાં પ્રમાણેજ લોકો તમે આવા જો-ખમમાં ન આવો એમ વિનંતી કરવા લાગ્યા. તે સાંભળી પોતે પાછો ન જતાં લગારેક હશીને બોલ્યો, "છોકરાઓ મને મારી નાંખનારી ગોળી હ-જી છુટી નથી" એમ કહી મોટું શૂરાતન કરીને શત્રુને ઘણે આઘે સુધી હઠાવી મુકયા. એ અરસામાં તેણે પોતાને મળવા સારૂ આસ્ત્રિયાના બાદશાહને પત્ર લખ્યો હતો, પણ તેણે એકજ ચોખો જવાબ દીધો કે, તે વાત તો બનવાનીજ નથી. તથાપિ આ વખતે નુકશાન ખમીને પણ કોલકરાર કરી લ્યો અને સર્વ નાશ થવાનો વખત ચુકાવો. તમે એમ કરશો તો અમે બો[illegible]ન વંશની તરફેણ કરીશું નહિ." આણીમેર પારિસમાં મુખ્તીઆરોની સભા ભરાઈ સર્વાનુમતે નેપોલિયનને એવું લખી જણાવ્યું કે, "શત્રુ ચારે તરફથી રાજધાની ઊપર આવે છે." માટે થાય તેવા જલદી કરાર કરવા, તેની પાસે અમલદારો હતા તે પણ સલાહ કરવાનો આગ્રહ કરવા લાગ્યા, એટલું છતાં નવી ફતેહ થવાથી આવેલું અભિમાન તેના મનમાંથી નીકળે નહિ તેથી બોલ્યો, પ્રજાસત્તાક રાજ્યની વખતે ફ્રાન્સ દેશના તાબાનો મુલક હું સાચવીશ એવી મેં રાજ્યાભિષેક વખતે પ્રતિજ્ઞા લીધેલી છે, તે બાંગ્યા વિના મારાથી કોલકરાર થઇ શકતા નથી. મારો નાશ થવાનો હશે તો તે પોતાની મેળે થવા દો, હું જાતે કરવાનો નથી, એની મહત્વાકાંક્ષાથી સર્વને

એ બળબામણો થઈ પડયો હતો, પણ એણે જે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તે પાળવાનો એનો આ આગ્રહ શૂરાઓને શોભા આપનારો છે. કદાચિત યુરોપી રાજકારસ્થાનીઓ એની એ ભૂલ ગણશે, પણ પ્રતિજ્ઞાપાળક રજપૂતો તો તેના ભણી પૂજ્ય ભાવથી જોશેજ.

એમ કોલકરારની નિરાશા થઇ ત્યારે હવેથી સલાહની વાત કરવીજ નહિ એવો ઠરાવ કરીને દુશ્મનોએ લડાઈ શરૂ કરી. એ બધી લડાઇઓનું વર્ણન કરવા માંડીએ તો વિસ્તાર થઇને ફરી ફરીને એકની એક મારકુટની વાતો આવવાથી વાંચનાર કંટાળી જશે, માટે તે છોડી દઇએ છીએ. એ લડાઇઓ ઘણી ભયંકર હતી. લિઓન, હ્રીમ્સ વગેરે કેટલેક ઠેકાણે મોટાં મોટાં યુદ્ધો થયાં તેમાં બંને તરફના ઘણા માણસો માર્યા ગયાં. એક વિદ્વાન ગ્રંથકાર કહે છે કે, 'આ વખતની તેની આક્રમણ શક્તિ, એક શત્રુ પાસેથી બીજા શત્રુ પાસે હોંશિઆરીથી જવું, દુશ્મનનું ઘણું લશ્કર છતાં તેમના ઉપર નિર્ભયપણે હલ્લો કરવો અને દુશ્મનોથી સમજાય નહી એવી નવી નવી તદબીરો જોઇને તેના યુદ્ધ પાંડિત્યના વખાણ કોણ નહી કરે ? નેપોલિયન લડાઇના કામમાં એટલો ગુંથાયો હતો તોપણ પોતાના રાજ્યનો બંદોબસ્ત રાખતો હતો. મતલબ કે આ વખતે પણ તેના શરીર અને મનની દૃઢતા તલ માત્ર પણ ઘટી નહોતી. આ વખતે પણ તેનું નામ સાંભળતાંજ કોઈ કોઈ વાર દુશ્મનો ગભરાઈ જતા હતા.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પોતાથી થઇ તેટલી મેહેનત કરી પણ પડતીનો વખત આવવાથી સઘળી મેહેનત ફોગટ ગઇ. દુશ્મનો ચારેમેર ફરી વળવા લાગ્યા ત્યારે આણી મેર જોઉં કે પેલી મેર એમ તેને ગડભાંગ થવા લાગી. વળી તે ધારતો હતો કે આપણા દેશના લોકો દુશ્મન સામા હથિઆર લઇને ઉઠશે. તથાપિ દેશની ખરાબી કરતાં દુશ્મનના લશ્કરો આમ તેમ જતાં, ગામ અને શેહેરો બાળી નાખતાં, રૂશિયન અને પ્રુશિયન સિપાઇઓ પોતાના દેશનું વેર વાળવા સારૂ લોકોને મારફાડ કરતા ઇત્યાદિ વાતોથી કંટાળીને લોકો નિર્માલ્ય થઇ ગયા. કેટલાએક ફળદ્રુપ દેશોને દુશ્મનોએ એવા ઉજડ કરી મુકયા કે ત્યાં વરૂઓ ફરવા લાગ્યાં. એમાંથી જે ફાવ્યા તે નાશી છુટયા, બાકીના ત્યાં રહ્યા. તેમનાં ઘરોમાં શત્રુઓએ વાસ પૂર્યો. આ બિચારાઓને બે ત્રણ મહિના સુધી ખોરાકીના વાખા પડયા. તેમનાં ગામોની પાસેની નદીઓમાં દેશીભાઇઓના મુડદાં ઘસડાવાં લાગ્યાં. એવી

સ્થિતીમાં બાદશાહને માટે કોણ પોતાના જીવ ઉપર ઉદાર થાય? બહારના પ્રદેશની એવી દુર્દશા છતાં શેહેરમાં પણ નેપોલિયન ઊપરની પ્રિતી લોકોના મનમાંથી સપાટાબંધ ઉતરવા લાગી. ફ્રેન્ચ લોકો જીત્યા છે એવી વર્તમાનપત્રોમાં બાબતો આવતી હતી પણ તે શા કામની? બહાર ગામથી બીને નાશી આવેલાઓની ભીડ શેહેરમાં થવા લાગી. સઘળી મોટી મોટી ઇમારતો જખમી થયેલા સિપાઇઓથી ભરાઇ ગઇ. સીન નદીમાં એટલાં મુડદાં તણાવાં લાગ્યાં કે, કોઇ તેના પાણીને અડકી શકતું નહોતું. અને રાજ્ય વ્યવસ્થાની તો એવી દુર્દશા થઇ કે, પારિસની ત્રીજોરીમાં દરરોજ કર વગેરેના મળીને ત્રીસ હજાર રૂપિયા જમે થતા હતા તે ઘટીને દોહોડસોજ આવવા લાગ્યા. એ જોઇને કારભારીઓએ નેપોલિયનને જણાવ્યું કે, રાજ્ય યંત્રના સઘળાં ચક્રો બગડી ગયાં છે. આખરે તેની દુર્દશા સંપૂર્ણ થવા સારૂં વેલિંગ્ટન સ્પેન દેશ તરફની બાજુના ફ્રેન્ચ લશ્કરને હરાવીને ફ્રાન્સમાં પેઠો. તેણીમેરના લોકો તો પેહેલાંથીજ નેપોલિયનની વિરૂદ્ધ હતા તેમણે પોતાના સિપાઇઓના માઠા હાલ કરીને ઇંગ્રેજ સિપાઇઓને ઘણી મદદ કરી. અને તેમની મદદથી બોર્બોન વંશના નામનો ઝુંડો ઉભો કરીને નેપોલિયન સાથે લડવાને તૈયાર થયા. નેપોલિયન પણ લડાઇની તૈયારી કરીને દુશ્મનના મુખ્ય લશ્કર ઉપર ધસ્યો. તેમાં કેટલીક વાર તેણે દુશ્મનનાં ઘણાં માણસ કેદ કર્યાં. એક વાર તો આસ્ત્રિયન બાદશાહ પણ ફ્રેન્ચોના હાથમાં આવ્યા જેવું થયું હતું. પણ નશીબને જોરે છુટી ગયો. અને દુશ્મનોએ નેપોલિયનને ફસાવવાને એવી યુક્તિ કરી કે, તે હતો તેણી મેર એક લશ્કર મૂકીને એજ મુખ્ય લશ્કર છે એમ જણાવીને ન જાણે એવી રીતે બીજી વાટે ઠેઠ પારિસ તરફ લશ્કર ચલાવ્યું. પારિસના કિલ્લા ઉપર લડાઇની તૈયારીનો પાકો બંદોબસ્ત કરી રાખવાનું નેપોલિયને કહી રાખ્યું હતું. તથાપિ તેનો ભાઇ જોસેફ ઘણો હોંશિઆર નહોતો ને વળી રાજ કારભારનું કામ ઘણું હોવાને લીધે તેનાથી બન્યું નહોતું. શેહેર આગળ લશ્કર પણ ઘણું જુજ હતું. વળી જે સિપાઇઓનું નવું ભરણું થયું હતું તેમાંના ઘણા ખરા શેહેરના શેઠ સાહુકારો હતા. તેથી તે નેપોલિયનને માટે જીવ ઉપર ઉદાર થઇને લડે એવા નહોતા. ને માજી રાજપક્ષના લોકો તો નેપોલિયન હારે અને બોર્બોન વંશને રાજ મળે એમ ધારતા હતા. તેમાંના કેટલાએક શત્રુના સેનાપતિ પાસે જઇને મદદ માગવા લાગ્યા. તથાપિ તેમને સે-

નાપતિએ કહ્યું કે, ફ્રાન્સ દેશને કેવું રાજ્ય જોઇએ તેનો વિચાર ફ્રેન્ચ લોકોએ કરવો. તેમના દેશના કારભારમાં હાથ ઘાલવાની અમારી ગરજી નથી.

તારીખ ૨૯મી માર્ચ સને ૧૮૧૪ ને દિવસે પારિસવાશીઓએ આઘેથી દુશ્મનની તોપોના અવાજ સાંભળ્યા. ને ૮મી તારીખે તેમણે માક્સ શેહેર લીધું ત્યારે ત્યાંના હજારો માણસો, છોકરાં છૈયાં, ગાય ઢોર, લૂગડાં લત્તા, દાણોદુણી, લાકડાં કુકડાં અને ઘાસ ચારો વગેરે સઘળા પ્રકારની માલમત્તા લઇને પારિસમાં આવવા લાગ્યા. ત્યારે થોડુંક લશ્કર પારિસમાં રાખીને બીજું દુશ્મન સામા બહાર મોકલ્યું. અને દુશ્મનો છેક પાસે આવેલા સાંભળીને ૧૯મી તારીખે રાણી, છોકરો તથા બીજાં માણસોને લઇને બ્લાઇસિમાં ગઈ. તેનું રક્ષણ કરવાને ત્રણસેં સિપાઇઓ સાથે હતા. તેમણે પોતાની સાથે રાજ મેહેલમાંથી પંદર ગાડાં ભરીને સોના રૂપાનો સામાન લીધો હતો. એ વખતે જોસેફે એવું જાહેરનામું માર્યું કે, "પારિસ નગરના લોકો, દુશ્મનનું લશ્કર માક્સ શેહેર પાસે આવી પહોંચ્યું અને અગાડી આવે છે. પરંતુ વિજયી લશ્કર સાથે લઇને બાદશાહ તેની પૂંઠ ધરચો આવે છે. રાણી અને રોમના રાજાના સરંક્ષણની તજવીજ કારભારીઓએ કરી રાખી છે. હું તમારી પાસે છું. માટે આ શેહેર, એમાંની ઇમારતો, સંપત્તિ, અને પોતાના બૈરાં છોકરાં ઇત્યાદિ જે આપણી પ્રિય વસ્તુ છે તેનો બચાવ કરવાને આપણે તૈયાર થવું. આ મોટાં શેહેરને થોડી વાર સુધી લશ્કરની છાવણી થવા દો એટલે વિજય મેળવીને પેલા કોટ ઓળંગવાનું ધારે છે તે તેની પાસે આવ્યા પછી સરમાવું પડશે. વળી બાદશાહ તમારી મદદે આવે છે માટે થોડીવાર હિંમત રાખીને તેને મદદ કરી ફ્રાન્સ દેશનું નામ રાખો."

આ જાહેરનામાંથી લોકોના મન શત્રુનો પરાભવ કરવાને ઉશ્કેરાશે એવું કેટલાકો ધારતા હતા. પણ તેવું કંઈ બન્યું નહિ. લોકો પેહેલાંના જેવાજ ઉદાસ જણાવા લાગ્યા. અને દુશ્મનો છેક પાસે આવવા લાગ્યા. માણસ અને ઘોડાની લાસોથી સીન નદી ભરાઇ ગઇ એ દહાડે માત્ર પારિસની નાટકશાળાઓ બંધ રહી. અને તારીખ ૩૦મી સવારમાં ચારે મેરથી દુશ્મનોએ પારિસની પાસે આવીને પડાવ નાંખ્યો. દુશ્મનો ઘણા હતા તોપણ ફ્રેન્ચોએ પોતાના નામને લાયકનું શૂરાતન બતાવીને કેટલીએક વાર સુધી ટકાવ કર્યો. એ વખતે નિશાળમાં ભણનારા વિદ્યાર્થિઓ સુદ્ધાં યુદ્ધમાં ઘુમ્યા. તેથી પારિસના રસ્તા મુડદાં અને જખમી થએલાં માણસોથી ભરાઇ

ગયા. સેનાપતિએ વળી વધારે માણસ માગવા સારૂ જોસેફ પાસે માણસ મોકલ્યાં. ત્યારે જોસેફે કહ્યું, "હવે માણસ ક્યાંથી લાવું? તમારો ઘોડો મજબૂત છે કે! તેની સેનાપતિએ હા કહી ત્યારે તે અને જોસેફ બંને લડવાનું મુકીને બ્લોઇસ ભણી ચાલ્યા ગયા. અને આખરે નિરૂપાય થઇને ફ્રેન્ચો શત્રુને શરણ થયા. ત્યારે તેણે તેમને કહ્યું કે, સઘળી ફોજ પારિસ બહાર જાય તો અમે લડાઇ બંધ કરીએ. એ પ્રમાણે કબૂલ કર્યા પછી લડાઈ બંધ થઇ.

આણીમેર આપણને દુશ્મનો છેતરીને રાજધાની ઉપર ગયા એવું જાણતાંજ ઘણી ત્વરાએ નેપોલિયન તેણીમેર જવા લાગ્યો. રસ્તા માંહેનો પ્રદેશ ઉજડ થઇ જવાથી લશ્કરને ખાવા પણ મળતું નહોતું. એટલામાં નેપોલિયન ઉપર તેના એક અમલદારનો પત્ર આવ્યો તેમાં લખ્યું હતું કે, "શત્રુના સિપાઇઓ શેહેરના લુચ્ચા લોકોની મદદથી પાસે આવ્યા માટે શેહેર શત્રુના હાથમાં ન જવા દેવાનું તમે ધારતા હો તો લેશ માત્ર વિલંબ ન કરતાં અહીં આવવું જોઇએ. એ કાગળ આવ્યાથી તેણે ઘણીજ ઉતાવળ કરી. કેટલાએક કહેતા હતા કે, હવે દુશ્મનો પારિસ તો સર કર્યા વિના રહેવાના નથીજ; માટે તમારે બીજી મેર જઇને શત્રુને લડાઇ આપી જય મેળવવો અથવા ખરા બહાદુર પ્રમાણે લડાઇમાં મરવું. આપણા જવાથી કંઈ પણ થશે એવું ધારીને ધસ્યો ધસ્યો અગાડી ચાલ્યો. તે વખત તેણે એટલી ઉતાવળ કરી કે એક દિવસમાં તેનાં માણસો બાવીસ ગાઉ ચાલ્યાં અને આખરે કેટલી વારે પોતે એકલોજ ગાડીમાં બેસીને અગાડી જવા લાગ્યો ને પછી રપાટ ઉપર રપાટ મૂકાવીને ઘણોજ ઉતાવળો ફોંટેંબ્લોમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાંથી અગાડી જાય છે એટલે દુશ્મનો સાથે કરાર થયા પ્રમાણે પારિસથી આવેલું લશ્કર તેને સામું મળ્યું. ત્યારે તેણે સેનાપતિ બેલિઅર્ડને પૂછ્યું, "એ શું? લશ્કર લઇને અહીં કેમ આવ્યો? દુશ્મનો ક્યાં છે? મારી સ્ત્રી અને છોકરો ક્યાં છે? બીજા સરદારો ક્યાં છે?" તે ઉપરથી બેલિઅર્ડે સર્વ હકીગત કહી, ત્યારે નેપોલિયન તેને લઇને અગાડી જવાનો આગ્રહ કરવા લાગ્યો. ત્યારે બેલિયર્ડે બોલ્યો કે, હવે પારિસમાં મુદલે લશ્કર નથી, બાકી રહેલું લશ્કર પછાડી આવે છે. હવે તમારૂં આગળ જવું નકામું છે એટલું છતાં પણ નેપોલિયન તેને કેહેવા લાગ્યો કે ચાલો મારી સાથે, આપણે રાજધાનીમાં જરૂર જવું જોઇએ. હું આપો

હોઉં છું ત્યારે કંઇ બરાબર થતું નથી. તે હમેશાં ભૂલો કરે છે. થોડી વાર તો ધીરજ રાખવી હતી. તમામ પુરી જનોએ મથવું હતું. તમે રૂશિયનો જેવા નથી. નહિ તો શેહેરનો બચાવ થયો હોત. જાઓ, જાઓ, સઘળાનીજ અક્કલ ગઈ, મૂર્ખ અને બીકણોને કામ આપ્યાથી આમજ થાય છે. એમ કહી જનરલ બેલિયર્ડને સાથે તેડીને અધ ગાઉ સુધી આગળ ગયો ત્યારે તેને બીજું લશ્કર મળ્યું. તેના સરદાર કુરિઅલે કહ્યું કે, તમે અગાડી ગયા તો મોત કે બંધીખાનું એ વગર ત્રીજું કંઇ મળવાનું નથી. એવું સાંભળતાંજ તેણે અગાડી જવાનું માંડીવાળીને ત્યાં થોભ્યો અને લાગલુંજ મન સ્થિર કરીને આવેલા લશ્કરનો બંદોબસ્ત કર્યો અને કાલેન્કોર્ટને દુશ્મનો કહે એવી સરતો કબૂલ કરીને કરાર કરી પાછા આવવાનું ફરમાવીને પારિસ મોકલ્યો.

પેલી મેર રૂશિયન બાદશાહે શેહેર બાહાર મુકામ કર્યો હતો તેને મળવા સારૂ શેહેરમાંના મોટા મોટા અમલદારો અને શેઠ સાહુકારો ગયા અને શેહેરનો બચાવ કરવાને તેની વિનંતી કરી. રૂશિયન ઝારે તેમને લાયક આદરમાન આપીને કહ્યું કે, ફ્રાન્સ દેશમાં અમારો એક દુશ્મન છે. શેહેરના બીજાં કોઇ પણ માણસને હમે દુઃખ દઇશું નહિ.

શેહેરના લોકો પાછા વળ્યા પછી કાલેન્કોર્ટ ઝારને મળવા સારૂ ગયો પણ ઝારે તેની મુલાકાત લીધી નહિ. તેથી તે દલગીર થઇ પાછો વળ્યો. તેના ઉતરેલા ચેહેરા ઉપરથીજ પોતાનું નશીબ ફુટયાનું નેપોલિયને જાણી લીધું. અને શેહેરમાં તાલેરાંડનો મોટો મેહેલ હતો તેમાં અલેકઝાંડર રહેવા જવાનો છે એ સાંભળીને તો તે છેકજ નિરાશ થયો. કારણ તાલેરાંડ બોર્બોન વંશની તરફ થયો હતો.

ફ્રેન્ચ લોકોને કેવું રાજ જોઇએ છીએ એવું ઝારના પ્રધાને મળવા આવેલા લોકોને પૂછ્યું ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, ત્રણ પ્રકારના લોકો છે. લશ્કરના લોકો નેપોલિયન બાદશાહ હોય તો સારૂ એમ ધારે છે. અને પ્રજાસત્તાક રાજ્ય ચહાનારા તેને પદભ્રષ્ટ કરવાને ચાહે છે. તથાપિ સારો બંદોબસ્ત કરીને લાયક કારભારી નીમીએ તો તેના છોકરાને ગાદીએ બેસાડતાં તે લોકો અડચણ નહીં કરે. અને જુના અમીર ઉમરાવો તો બોર્બોન વંશને ગાદી મળવાનું ઇચ્છે છે.

આશ્ત્રિયન બાદશાહ પોતાના જમાઇને, અને તે નહિ માને તો પો-

તાના દોહિત્રની તો તરફેણ કરશેજ એમ ધરાતું હતું પણ બીજે દિવસે તેનાજ સેનાપતિએ જ્યાં ત્યાં જાહેરનામાં માર્યાં કે, "પોતે શેહેરમાં દાખલ થયા પેહેલાંજ બોર્બોન વંશને રાજગાદી ઉપર લાવવાને એકઠા મળેલા રાજાઓએ મનસુબો કર્યો છે અને ફ્રાન્સ દેશમાં સારો રાજ્ય કારભાર થાય એવી તેમની ઇચ્છા છે. આ વખતે દુનિઆની સમાધાની વધારવાનું પારિસ વાસીઓના હાથમાં છે. એમ આખો યુરોપખંડ હાથમાં શસ્ત્ર લઇને તમને કહે છે તો સ્વદેશાભિમાન અને ડહાપણ બાબત તેમનો જે તમારા ઉપર વિશ્વાસ છે તે ખરો કરી દેખાડવાની ઉતાવળ કરો."

ઉપર જણાવેલી ત્રણ વ્યવસ્થા માંહેલી કઈ વ્યવસ્થા કરવી એ બાબત એકઠા થયેલા રાજાઓથી ઘણી વાર સુધી નક્કી થયું નહીં. આજ સુધી વર્તમાનપત્રોને છુટ નહોતી પણ હવે ભલા ભલા વિચારો વર્તમાનપત્રોમાં આવવા લાગ્યા. કેટલાક બોર્બોન વંશને ગાદી મળવા બાબત પ્રતિપાદન કરવા લાગ્યા. કેટલાએક નેપોલિયનની તરફેણ કરી. તેમાં અગાડીની રાજ્યની ઉથલપાથલ વેળાએ જે લોકો રાજાને ગરદન મારવામાં આગેવાન હતા તેમણે બોર્બોન વંશનું નામ સાંભળતાંજ ફીતુર મચાવ્યું. પણ તેમનું કંઈ ચાલ્યું નહિ. બોર્બોન વંશને ગાદી આપવાનો આગ્રહ કરનારાઓને અલેકઝાંડરે કહ્યું કે, બોર્બોન તરફના છીએ એમ દેખાડવાથી જેમના જીવ બચેલા તેવા પાંચ હજાર માણસોએ નેપોલિયનને માટે જીવ આપવાને ઘણી વાર થઈ નથી. તે ઉપર એક જણ બોલ્યો, કેટલાકે નેપોલિયનનાં પણ પુતળાં અને છબીઓને ભાંગી તોડી નાખ્યાં છે. લોકો પળ વારમાં ગમે તેમ વળે છે. તેનાં કૃત્ય ઉપરથી એકાદી વાત કરવામાં માલ નથી.

તારી૦ ૩૧ મીને દિવસે એકઠા મળેલા રાજાઓ પચાસ હજાર લશ્કર સહિત મોટા ભભકાથી શેહેરમાં દાખલ થયા. જુવાન અને રૂપાળો રૂશિયન ઝાર, પ્રુશિયાનો રાજા અને બીજા રાજા પ્રધાનને જોવા સારૂ નગર વાશીઓની ભીંડ ભરાઇ. તેથી સ્વારી ધીમે ધીમે ચાલતી હતી. તે વખતે પોતાને જીતીને શત્રુ આપણા શેહેરમાં દાખલ થાય છે એમ તેમને ન લાગતાં જાણે પોતાનો રાજા પરદેશમાં ફતેહ મેળવીને પોતાના શેહેરમાં ઠાઠમાઠથી દાખલ થાય છે એમ તેમને લાગતું હતું. જ્યાં ત્યાં અલેકઝાંડર બાદશાહનો જય થાઓ, પ્રુશિયાના રાજાનો જય થાઓ એવી ગર્જનાઓ થવા લાગી. વચ્ચે વચ્ચે કોઇ બોર્બોન રાજાની જે પણ બોલતી હતી. એવી રીતે

જે રાજાઓને થોડા વખતમાં અવર્ણુનિય પરાક્રમથી જીતીને ફ્રેન્ચ લોકે બ-જારે માર્યો હતો. તે બધા તેમની રાજધાનીમાં પેઠા. એ ઉપરથી કોઇ વાર આ હાથનું કરેલું આ હાથે ભોગવાનું ઉદાહરણ નજરે પડે છે તેમાંનું આ એક છે.

ટોળે થએલા રાજાઓ શેહેરમાં દાખલ થયા પછી પ્રજાસત્તાક રા-જ્યના સમયમાં ભરાતી પ્રતિનિધીઓની સભા નેપોલિયને કેટલાક વખતથી બંધ કરી હતી તે પાછી ભરાવા લાગી. તેમાં સર્વાનુમતે નેપોલિયનને પદ-ચ્યુત થએલો ઠરાવ્યો. નેપોલિયનના છોકરાને ગાદી આપવાને તેના દુશ્મને હરકત કરત નહીં, પણ એમ થાય તો ફરીને નેપોલિયનને મોટાઇ મળવા-નો સંભવ હતો માટે ફ્રેન્ચ લોકોએજ એ વાત કરી નહીં. કાલેન્કોર્ટે નેપો-લિયનને કહ્યું કે, કંઇ પણ સરત ન કરતાં તમે હું પદચ્યુત થયો એવું લ-ખી મોકલશો તો દુશ્મનો તમારા બંદોબસ્તને સારૂ વિચાર કરશે. બીજે દિવસે તારીખ ૪ થી એપ્રિલે નેપોલિયને પારિસથી આવેલી તમામ ફોજ એકઠી કરીને ઉભી કરી. અને તેને કહ્યું કે, પારિસના લોકોએ વિશ્વાસ-ઘાત કર્યો. ત્યાં એકદમ જવાનો મારો વિચાર છે. એ સાંભળતાં સિપાઇ-ઓએ પારિસ પારિસ પોકારી મૂકયું. આ વખતે ત્યાં પચાસ હજાર સિ-પાઇઓ ટોળે મળ્યા હતા. તેમને લઇને દુશ્મનના માણસો ઘણાં હતાં તો-પણ તેમના ઉપર હુમલો કરવા સારૂ પારિસ જવાનો તેનો વિચાર હતો. તથાપિ તેના સરદારોએ કહ્યું કે, પદભ્રષ્ટ ન થતાં વળી લડાઇ કરવાનો ત-મારો મનસુબો હશે તો અમે તમારી સાથે આવવાના નથી. એથી નિરૂ-પાય થઇ મન શાંત કરીને હેઠળ લખ્યા પ્રમાણે પ્રસંગને યોગ્ય કરાર પત્ર લખી મોકલ્યો. એ લેખની મતલબ આ પ્રમાણે છેઃ—"યુરોપખંડમાં સ-માધાની થવાને નેપોલિયનજ મૂખ્ય અટકાવ, એવું એકઠા થએલા રાજા-ઓએ જાહેર કર્યા ઉપરથી, પ્રતિજ્ઞા લીધા પ્રમાણે ફ્રાન્સ દેશના ભલાની ખાતર, હું પદભ્રષ્ટ થવાને, દેશ ત્યાગ કરવાને અને તેથી વધારે દેહ ત્યાગ કરવાને પણ તૈયાર છું. પણ મારા સ્ત્રી છોકરાંના હક અને મેં કરેલી રા-જ્યવ્યવસ્થા એ બંને ફ્રાન્સના લાભની વિરૂદ્ધ હોય એવું નથી." એ લેખ લઇ જનાર સરદારે તેને પૂછયું કે, એ તો રાજ્યવ્યવસ્થા બાબત થયું પણ ખુદ આપને માટે શું માગવું? તેના જવાબમાં નેપોલિયન બે-લ્યો કે, જે સારૂં મળે તે ફ્રાન્સ દેશને માટે માગો. હું મારે માટે કંઇ મા-

ગતો નથી. આ વખતે તેણે પોતાનું મન છેકજ સ્થિર રાખ્યું હતું, તથાપિ નિરાંતે અઢીંગીને થોડી વાર બેઠા પછી એકદમ ઉઠીને જેથી અગાડી વારંવાર મોટી મોટી લડાઇમાં લશ્કરને આફતની વેળાએ મોટો આવેશ આવતો હતો તેવી સ્મિત કરીને બોલ્યો. "મિત્રો ચાલો, એક વાર આગળ થાઓ, વળી એક વાર આપણે રણભૂમિ જોઇએ;" પણ અગાડીના જેવો તેનો જવાબ મળ્યો નહીં.

નેપોલિયને મોકલેલા દસ્તાવેજમાં તેણે પોતાના વિષે કંઇજ ન લખેલું જોઇને રૂશિયન ઝારને મોટી નવાઇ લાગી. અને તે બોલ્યો, હું તેનો મિત્ર છું; તેની તરફથી હું બોલીશ, એમ કહીને કહ્યું કે, એની બાદશાહની પદ્બી કાયમ રાખીને એલ્બા અથવા બીજા એકાદા બેટનું રાજ્ય તેને આપવું, તથાપિ બીજા રાજાઓ કહેવા લાગ્યા કે, પોતાની સ્ત્રી છોકરા વિષે કશું ન જણાવતાં માત્ર મારો ફ્રાન્સ દેશની ગાદી ઉપર કોઇ પણ પ્રકારનો હક્ક નથી એવું લખી આપ્યા સિવાય તે બાબત અમે કશું બોલવાના નથી.

નેપોલિયને રાજ્ય પરિત્યાગ બાબતનો કાગળ મોકલ્યા પછી ધીમે ધીમે તેની પાસેના કામદારો એક પછી એક નવા રાજ્યમાં અધિકાર મેળવવા સારૂ તેને છોડીને જવા લાગ્યા. તેમાં તેની મેહેરબાનીવાળો મારમાન્ટ નામે અમલદાર ગયો ત્યારે તેને ઘણું માઠું લાગ્યું. અને બોલ્યો, 'આ કેવો કૃતઘ્નિ માણસ છે, હશે પણ મારા પોતાના કરતાં તેની મને ઘણી દયા આવે છે' પારિસમાંનેપોલિયનને છોડીને આવેલો જોઇ એક ગ્રહસ્થ બોલ્યો, 'મારમાન્ટ લુચ્ચો માણસ છે, એ સાંભળીને તાલેરાંડ મશ્કરીમાં બોલ્યો, 'તેનું ઘડીઆળ બીજા કરતાં જરા ઉતાવળું ચાલ્યું એટલુંજ કે ની' ત્યાર પછી નેપોલિયનનો વહાલો મિત્ર બર્ડિઅર તેને કહેવા લાગ્યો. હું જરૂરના કામ સારૂ પારિસ જઇ આવું છું. તેને નેપોલિયને રજા આપી પણ નીકળતી વેળાએ કહ્યું કે, હવે એ પાછો આવવાનો નથી. વળી મેમલૂક જાતીનો એક ઘણોજ વિશ્વાસુ ચાકર તેની પાસે હતો; તે પૂછયા વિના ગયાથી નેપોલિયનને ઘણુંજ માઠું લાગ્યું.

રાજય ઉપર મારો હક નથી એવો દસ્તાવેજ લઇને જનાર અમલદાર પાછો આવીને કેહેવા લાગ્યો કે, રાણી અને છોકરાનો કશો સંબંધ ન જણાવતાં માત્ર હું પદચ્યુત થયો એવો લેખ શત્રુનો છે. એ સાંભળીને તેનો પિતો ઉકળી આવ્યો. શું કરવું તે સુઝે નહિ. એકવાર તેને લાગે સ્પેન

દેશ તરફ લશ્કર છે તેને મળીને ફરીથી લડાઇ કરી જોવી. વળી બીજીવાર ધારે કે આપણે માટે ફ્રેન્ચો ઉઠે એવી તદબીર કરવી. એવી ગડભાંગ મન સાથે કરે છે એટલામાં તો પોતાને રહેવાની જગો ફૈન્ટેન્બ્લોની આસપાસ દુશ્મનના લશ્કરે ઘેરો ઘાલ્યો ત્યારે મારો અને મારા વારસોનો ફ્રાન્સ અને ઇટાલીની રાજ્યગાદી ઉપર કોઇ પણ પ્રકારનો હક્ક રહ્યો નથી એવું તેણે લખી આપ્યું. આ વેળાએ નેપોલિયન જેવા મહત્વ લોભી માણસના મનની કેવી દશા થઇ હશે. તેનું શબ્દ વડે વર્ણન કરવું કઠણ છે, એ તો વાંચનારેજ પોતાના મનમાં સમજી લેવું જોઇએ. એકાદ નાનો સુનો કારી ઘા લાગવાથી માણસ ગાંડા જેવો બનીને તેને કંઈ સુઝતું નથી. તો પછી જેણે સ્વપરાક્રમે મોટો શ્રમ કરીને આવડું ઐશ્વર્ય મેળવેલું તેનો સમુળો નાશ થયો ત્યારે તેને કેટલું માઠું લાગ્યું હશે ? મારો અને મારા વારસોનો હક્ક નથી એવું લખી આપેલો કાગળ જે ગૃહસ્થના હાથમાં આપ્યો હતો તે તેના હાથમાંથી પાછો લેવાને સુદ્ધાં એકવાર તેણે મેહેનત કરી હતી પણ તે ન આપતાં એમને એમ લઇને દુશ્મનને આપવા સારૂ ચાલ્યો ગયો, કોઇ એમ કહે છે કે, એ લેખ ગયા પછી નેપોલિયને વિષ પ્રાશન કરવાને મયત્ન કર્યું હતું. વળી કોઇ કહે છે કે, નેપોલિયને તેમ કર્યું ન હતું પણ તેના જેવા માણસને એમ કરવાનો પ્રસંગ ખરો, અને એ ઉપરથીજ કોઇએ એને વિષે ઝેર ખાવાની ગપ ઉડાવી હશે અને તે ઉડાવવાનું એવું કારણ બન્યું છે કે, એ વાત બન્યા પછી તે ઘણોજ બીમાર પડીને મરણતોલ થયો હતો અને લગાર સારો થયા પછી પણ કેટલાએક દિવસ સુધી અત્યંત ગ્લાન અને ખિન્ન વદન હતો. ખરૂં છે કે મન ઊપરનો ઘા ઘણો ભુંડો છે. જેને માટે આટલી મેહેનત અને આટલાં માણસના જાનની ખુવારી થઇ તે બધું જઇને જેઓ એના નામથી થરથર કાંપતા હતા તેનાજ કહેવા પ્રમાણે ચાલવાનો પ્રસંગ આવ્યાથી નેપોલિયન સરખો મહત્વાકાંક્ષી પુરૂષ દુઃખમૂર્છિત થયા વિના કેમ રહે ?

નેપોલિયન હાર્યો અને પારિસ તેના દુશ્મનોને સ્વાધિન થયું એ વાતની વેલિંગ્ટનને ખબર ન હોતી. તેથી તે સ્પેન ભણીથી ફ્રેન્ચો ઉપર હુમલો કરતો હતો તેથી તુલો આગળ મોટી લડાઈ થઈ તેમાં ફ્રેન્ચ લોકોની હાર થઇ. તથાપિ એ ફ્રાગટ લડી મૂવા એવું જાણતાંજ વેલિંગ્ટન લડાઇ બંધ કરીને પારિસમાં એકઠા થએલા રાજાઓને મળવા સારૂ આવ્યો અ-

ને ત્યાં એકઠા થએલા રાજાઓએ બોર્બોન વંશના અરાડમા લુઇને ગાદીએ બેસાડયો અને નેપોલિયનને બાદશાહ પદ કાયમ રાખીને એલ્બા બેટનું રાજ્ય આપ્યું અને તેને બચવા જોગો ફોજફાંટો આપવાનું પણ ઠરાવ્યું. અને ફ્રેન્ચ સરકારની ત્રીજોરીમાંથી આઠ લાખ ફ્રાંકનું વર્ષાસન આપવાનું કબૂલ કરાવીને રાણીને બે ત્રણ સંસ્થાનોનું રાજ્ય આપ્યું. એ વિના જોસેફાઇન અને નેપોલિયનના કુટુંબના બીજા માણસોની લાયકાત પ્રમાણે સર્વ મળીને પચીસ લાખ ફ્રાંક દર વરસ આપવાનો ઠરાવ કર્યો.

નેપોલિયન ફૌન્ટેબ્લોગમાં હતો તેજ વેળા અરાડમો લુઇ ગાદી ઉપર બેઠો અને તારીખ ૨૦મી એપ્રિલને દિવસે છેલી સલામ કરવા સારૂ લશ્કરી અમલદારોને તેણે પોતાની પાસે બોલાવ્યા, જેમણે રાજ્યભક્તિની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી, એવા કેટલાએક અમલદારો હાજર હતા તેમને નેપોલિયને કહ્યું, "લુઇ બુદ્ધિમાન છે અને પાસે સાધન પણ છે, પણ તે ઘરડો અને અશક્ત થયો છે તેથી હું ધારૂં છું કે તે પોતાના રાજને હવે કલંક લગાડશે નહિ. તે ડાહ્યો હશે તો વિશેષ ફેરફાર ન કરતાં મારી વ્યવસ્થા કાયમ રાખશે. તેને હવે થોડા દિવસ રહ્યા છે, માટે જુની વાત મનમાં ન આણતાં તેણે લશ્કરમાંના માણસોને સારી રીતે રાખવા જોઇએ. અમલદારો, હવે હું તમારી પાસે નથી. હવે તમે બીજા રાજ્યમાં છો, માટે નિષ્કપટપણે અને વિશ્વાસથી જેવી તમે મારી ચાકરી કરતા હતા તેવીજ હાલના રાજાની કરવી તમને લાયક છે."

એ થઇ રહ્યા પછી તેણે પોતાના ખાસ લશ્કરના માણસોને બોલાવીને હારબંધ ઉભા રહેવાનું કહ્યું અને પોતે ઘોડા ઉપર બેશીને ત્યાં જઇ હેઠે ઉતર્યો. આ વખતે તેની આંખોમાંથી આંસુ વહ્યાં જતાં હતાં પછી તેણે તેમને કહ્યું, "આખા યુરોપખંડે મારા ઉપર હથિઆર પકડયાં, ખુદ ફ્રાન્સ દેશે મને મૂકીને બીજે રાજા સ્વીકાર્યો. મારા લશ્કર સહિત ઘણા વરસ સુધી લડાઇ ચલાવ્યા કરત, પણ તેથી ફ્રાન્સ દુ:ખી થાત. તમારા દેશે જેને કબૂલ કર્યો છે તે રાજાની વિશ્વાસથી ચાકરી કરો. મારે માટે દુ:ખી ન થશો. તમે સુખી છો એવુ સાંભળીને હું સર્વદા સુખી થઇશ. હું મરી ગયો હોત તેના જેવું સેહેલું કંઇજ ન હતું. પણ હું હંમેશ સન્માર્ગથી ચાલીશ અને તમે અને મેં મળીને જે મહકૃત્યો કર્યાં છે તે હું લખી રાખીશ." એટલું કહીને તેમના મુખ્યનો હાથ ઝાલીને બોલ્યો "તમને બધા-

નેજ હું ભેટી શકતો નથી. માટે તમારા સેનાપતિનેજ માત્ર ભેટું છું. તે નિશાનો આણીમેર આણો. હે વહાલા વાવટાઓ, મેં તમને કરેલી સલામ શૂરાઓના મનમાં કાયમ રહો. સલામ, છોકરાઓ સલામ, શૂરા મિત્રો એકવાર મારી આસપાસ એકઠા થાઓ, સલામ !

એ ભાષણ સાંભળનારાઓ તમામના ચેહેરા શોકાતુર થયા હતા, અને તેમની આંખોમાંથી દડદડ આંસુ પડતાં હતાં. એટલું થયા પછી પડેલી આફતને અનુસરીને ચાલવાનો ઠરાવ કરી ફૌન્ટેન્બ્લોથી નીકળીને એલ્બા જવા સારૂ વહાણમાં બેસવા માટે તેણે ફ્રોજસ અંદર ભણી ચાલવા માંડયું.

આ અનુપ મનુષ્યની આ અવસ્થા જોઇ પોતાના મહત્વાકાંક્ષાને લીધેજ જેને તજી દેવામાં આવી હતી એવી જે તેની પ્રિય પત્ની જોસેફાઇનને અપરિમિત દુઃખ થયું તેના જેટલું દુઃખ બીજા કોઇનેજ થયું નહીં. દુશ્મનો પારિસ પાસે આવ્યા ત્યારે તે નાશી ગઇ હતી. તથાપિ તમારે કાંઇ બીવાનું નથી એવો રૂશિયન ઝારે સંદેશો કહાવી મોકલ્યાથી નેપોલિયન ફૌન્ટેન્બ્લોથી ગયાની પેહેલાં તે પારિસમાં પાછી આવી હતી. તેને વારેઘડીએ અલેકઝાંડર મળવા જઇને સાંત્વન કરતો હતો. તથાપિ પોતાના વહાલાની દુર્દશારૂપી શંકુએ તેના હૃદયને છેકજ ઘાયલ કરી નાખ્યું હતું. એથી આખરે ઝુરી ઝુરીને દુશ્મનો પારિસથી જવા પેહેલાંજ તેણે દેહ છોડી !

નેપોલિયનની નવી રાણી અને તેના છોકરાને આસ્ત્રિયન બાદશાહ પોતાની સાથે તેડી ગયો. એમ તેના સર્વ મહત્કૃત્ય અને પરાક્રમની સમાપ્તિ થઇ. આ અનુપ મહા પરાક્રમી પુરૂષનો સ્વશક્તિ વડે સંપાદન કરેલો વૈભવ છેકજ ટોચ ઉપરથી આટલા ટુંકા વખતમાં હેઠળ આવ્યો હશે એમ પ્રથમ તો આઘેના માણસને ખરૂં પણ નહિ લાગે. પણ જેનો વધારો વેહેલો તેનો નાશ પણ વેહેલો એ સૃષ્ટીનો નિયમ આ વાતને શા માટે લાગુ ન પડે ? પાણીના રેલા જેવો જે વૈભવ સડસડાટ ચાલ્યો આવ્યો હતો તેવીજ રીતે પૂરની પેઠે જોતાં જોતાંમાં વહી ગયો. ઇશ્વરની કરણી અગાધ છે. એવા દાખલા જોઇને પણ દુનીઆઈ સુખ અળુના પાંતરા ઉપર પડેલાં ઝાકળના ટીપાં જેવું છે, એવું ન સમજતાં તે મેળવવા સારૂ તરેહ તરેહના દુષ્કર્મો માણસ કરે છે એ શું ચમત્કાર નથી ? એટલું થતાં પણ નેપોલિયનના મનની મહત્વાકાંક્ષા મટી નહીં. એના જેવી માણસના અંતઃ-

કરણની નીચ સ્થિતિ દેખડાનારૂં બીજું શું ? એ ઉપરથી દુનિઆઇ સુખ મેળવવા સારૂ ઇશ્વર કૃપા વિના બીજો રસ્તો નથી એજ નક્કી થાય છે. તો એને માટે સદાચરણે ચાલીને તે મેળવવું એજ ખરો રસ્તો છે.

ભાગ ૧૬ મો.

નેપોલિયન એલ્બે જવા નીકળ્યો ત્યારે આસ્ત્રિયા, રૂશિયા, પ્રુશિયા અને ઈંગ્લાંડની સરકારોએ પોતાનો એક એક અમલદાર તેની જોડે મોકલ્યા અને તેના એલ્બાના રાજની સંભાળ સારૂ જોડે આઠસેં સિપાઇ આપ્યા. ફ્રાજસ બંદર ભણી જતાં રસ્તામાં આવેલાં શેહેરોના અમલદારોએ તેને ઘણું માન આપ્યું પણ ઘણે દૂર ગયા પછી ત્યાંના લોકો તેને અપમાન આપવા લાગ્યા. કોઇ કોઇ વાર તો હુર્યો હુર્યો કરીને તેની આજુબાજુ એકઠા થાય તેથી નેપોલિયનનો જીવ જોખમમાં રહેતો માટે કોઇ વાર તો તેને છાની મુસાફરી કરવી પડી હતી. ફ્રીજસમાં તેને સારૂ એક સરકારી ગાર્કેસ હતુ પણ બોર્બોન રાજાના વહાણમાં બેસવા કરતાં બીજા વહાણમાં બેસવાનું સારૂં એમ સમજીને ત્યાં એક ઈંગ્રેજનું વહાણ હતું તે ઉપર ચડ્યો. વખત પ્રમાણે ચાલવાનો ગુણ તેના સંપૂર્ણ રીતે વસતો હતો એ તો પાછળ કહેલું છે તેથી આ વખતે વહાણ ઉપરના અમલદાર અને બીજા માણસોને પોતાના મીઠા ભાષણથી ખુશી કર્યા. વહાણ ઉપર હમેંશાં તે ઈંગ્રેજોના વખાણ કરતો, તે ઉપરથી સઘળાનેજ લાગ્યું હતું કે, નેપોલિયન ઘણોજ સારો માણસ છે. વહાણ ઉપરથી ઉતરતી વેળાએ તેણે ખલાશીઓને ઇનામ આપ્યાં તેથી તેઓ પણ રાજી થયા.

તા૦ ૪ થી મે સને ૧૮૧૪ ને દિવસે તે પોતાને રહેવાને નવે ઠેકાણે પહોંચ્યો. એલ્બાના રેહેવાશીઓ પોતાને અનુકુળ છે કે પ્રતિકુળ છે તે ઉતરીને પોતે છાનોમાનો જોઇ આવ્યો. નેપોલિયન અહિં રેહેવા આવ્યાથી આપણા બેટનું મહત્વ વધશે એવું ધારીને લોકો પોતાના આવવાને હિતકારક સમજે છે એવું જાણીને પાછો તે પોતાના વહાણ ઉપર આવ્યો અને બીજે દીવસે જાહેર રીતે પોર્ટોફેરેઓ નામે શેહેરમાં દાખલ થયો. તે ઠેકાણાના ગજા પ્રમાણે ત્યાં એને સારૂં આદરમાન મળ્યું. રૂશિયન અને પ્રુશિયન અમલદારો શેહેરમાં ન જતાં પાછા વળ્યા ને ઈંગ્લાંડ તથા આસ્ત્રિઆ-

ના અમલદારો તેની જોડે રહેવા સારૂ આવ્યા. તેની સાથે નેપોલિયન ઘણા મમતાળુપણાથી ચાલવા લાગ્યો. તેને હમેશાં પોતાની જોડે જમવાને તથા ફરવાને બોલાવતો હતો. તેની સાથે આગળ પાછળની વાતો કરતો. એક વાર તેણે ઇંગ્રેજ અમલદારને કહ્યું, "દુનિઆમાં પ્રજા કહીએ તો ઇંગ્રેજો ખરા છે બાકીના બીજા સાધારણ રીતે માણસ કહીએ તો ચાલે, એમાં કંઇ માલ નથી. મેં ફ્રેન્ચ લોકોને તમારા જેવા કરવાને યત્ન કર્યો. પણ તે પાર ન પડતાં ઉલટો મારો નાશ થયો. રાજકીય સંબંધે હું યુરોપમાં મુવા જેવો છું. હવે તો એલ્બા બેટ સુધારવાને મારાથી થશે તેટલું કરીશ". એક દિવસે ડુંગર ઉપર ચડી ચારેમેર જોઇને તે બોલ્યો આ બેટ ઘણોજ નાનો છે.

એલ્બા બેટનો ઘેરાવો આસરે ત્રીસ ગાઉનો છે. આખો ફ્રાન્સ દેશ અને અડધા યુરોપખંડનો કારભાર સેહેલથી કરવાની જે બુદ્ધિ અને શક્તિ તે આ બેટ સુધારવા પાછળ નેપોલિયને લગાડી ત્યાં પછી શું બાકી? પુષ્કળ કારખાનાં એકદમ સરૂ કર્યાં, આખો બેટ તેણે જાતે ફરીને જોયો. વળી પાસેજ બે ઉજડ બેટો હતા. તે ઉપર ચાંચીઆઓની બીકને લીધે કોઈ રહેતું નહોતું ત્યાં વસ્તી કરવાને માણસો મોકલ્યાં. પોતાને રહેવાને ચાર ઠેકાણાં મુકરર કર્યાં. તેથી આજ આમાં રહે તો કાલે બીજામાં રહે એમ ફરતો હતો તે રહેવાની જગાએ પણ ટયુલરિઝના રાજમેહેલના જેવી યથાશક્તિ ગોઠવણ કરી હતી. એના આવવાથી એલ્બાનો વેપાર ઘણો વધ્યો. ઇટાલી વગેરે દેશોથી ઘણાં વહાણો આવવા લાગ્યાં. નેપોલિયનના નામનો હજી પણ એટલો ધાક હતો કે, વહાણના વાવટા ઉપર તેનું નામ હોય તે વહાણ તરફ ચાંચીઆઓ જોતા નહીં.

નેપોલિયને ઘણા સુધારા આરંભ્યા. પણ પાસે પૈસા ન હોવાથી તેની મેહેનત સફળ થઈ નહીં. બેટની આવક ઘણીજ થોડી, વધારે કર બેસાડીને ઉત્પન્ન વધારવાની સવડ નહોતી. ફ્રાન્સથી રોકડ પૈસા આવવાના હતા તે આવતા નહીં. પૈસા વખતે વખત મોકલવા સારૂ તેણે ઘણી તકરાર કરી પણ લુઇએ અન્યાય અને મુર્ખાઇ વડે તે તરફ ધ્યાન દીધું નહીં. એ પૈસાની તંગાસથી આરંભેલું કામ આગળ ચાલતું અટકીને તેનું મન ફરીથી પાછું ડામાડોળ થવા માડયું અને ત્યાં વધારે દિવસ રેહેવાથી હવે તે જગાથી કંટાળો પણ આવવા લાગ્યો હતો.

આણીમેર ફ્રાન્સની ગાદી ઉપર લુઇ બેઠો હતો, તે ડાહ્યો અને પ્રજાનું કલ્યાણ ચહાનારો હતો તથાપિ ઘરડો, અશક્ત અને પૈસાદાર હોવાથી એશઆરામમાં વખત કહાડતો હતો તેને લીધે નેપોલિયન સરખા મહા પરાક્રમી પુરૂષને પણ ગભરાવી મૂકે એવો ફ્રાન્સનો રાજ્ય કારભાર ચલાવવાને તે બીલકુલ નાલાયક હતો. એ વગર તેની પાસેના માણસો પણ સારા નહોતા.

નેપોલિયનને પદભ્રષ્ટ કર્યા પછી પ્રજાના પ્રતિનિધિઓએ લુઇને ગાદી ઉપર બેસાડવાનો ઠરાવ કર્યો. ત્યારે તેણે એવું ઠરાવ્યું કે, રાજ્યક્રાંતિ થઇ ત્યારથી લોકોને જે હકો મળ્યા છે તે તથા નેપોલિયને જે લોકોને ઇનામો, જહાગીરો, પદવી વગેરે આપ્યું છે તે રાજાએ કાયમ રાખવું. એ ઠરાવ રાજાની બાજુથી જેમણે ખટપટ કરી હતી તેમને ગમતો નહોતો. તે ધારતા કે, એમ થવાથી તો રાજાના અધિકાર વિરૂદ્ધ બોલનારના વિચાર ખરા પાડવા જેવું થયું. વળી તેમને સને ૧૭૯૩ ની ઉથલપાથલ વખતે તેમની ગએલી માલ મીલકત પાછી મળવાની આશા હતી તે ફોગટ જવાથી તેઓ નારાજી થયા. વળી રાજાએ એમ કહ્યું કે, ઉપર કહેલી ઉથલપાથલથી જે લોકોને હક, પદવી, ઇનામો, જાહાગીરો મળેલાં છે તે અમે તે લોકોને આપીએ છીએ. એવું જાહેરનામું કહાડ્યું તેથી લોકોને પણ લાગ્યું કે, રાજાના આ જાહેરનામા ઉપરથી એમ ઠરે છે કે, આજ સુધી થએલું તો કાયદાસર નથીજ.

એકસંપી રાજાઓની ફ્રાન્સમાં રાખેલી ફોજ પાછી ગઇ. દુશ્મનો દેશમાં હોવાથી ડર હતો તે ગયો, પલટાએલી સ્થિતીનું નવાપણું ગયું. ઇત્યાદિ બનાવોએ ફરીથી ૧૭૯૨ ના વરસમાં જેમણે બખેડો કર્યો હતો તેમણે નારાજીપણું ઉત્પન્ન કર્યું. વળી જે ફ્રેન્ચ સિપાઇઓને લડાઇમાં દુશ્મનોએ કેદ કર્યા હતા તેમને હવે શત્રુએ છોડી મૂકયાથી દોહોડ લાખ શૂરા સિપાઇઓ ફ્રાન્સમાં આવ્યા, એ બધા નેપોલિયને મોટાં મોટાં પરાક્રમો કર્યાં ત્યારે તેની પાસે હતા તેથી નેપોલિયનને તેઓ ઘણા ચહાતા હતા. તેની હાર વખતે તે તેની પાસે નહોતા તેથી તે ખુલ્લી રીતે બોલવા લાગ્યા કે, અમે અહીં હોત તો આવો બનાવ બનતજ નહિ. તે એવું ધારતા હતા કે, પ્રજાએ જો વિશ્વાસઘાત ન કર્યો હોત તો નેપોલિયન હારત નહીં. એના એમ બોલવાને લગારેક આધાર પણ હતો, એ હંમેશ લડાઇમાં જય

મેળવી ફુલાયલા લોકોને ફરીથી તરવાર બજાવીને યુરોપખંડમાં થએલી ફ્રાન્સ દેશની ગેરઆબરૂ ઠેકાણે લાવવાને ધારવા લાગ્યા. વળી લોકો માનતા હતા કે નેપોલિયનથીજ ડરીનેજ તેની બાદશાહી પદવી કાયમ રાખી તથા એલ્બાનું રાજ તેને આપ્યું છે. એ આવેલા સિપાઇઓને રાજી રાખવાને લુઇએ તે બધાને લશ્કરમાં ચાકરી આપી અને નેપોલિયનના શૂરા સરદાર સૌલ્ટને તમામ લશ્કરી ખાતાનો વડો અધિકાર આપ્યો એથી રાજાને માટે જેણે ઘણી ખટપટ કરી હતી તેમને ક્રોધ ચડયો. તેમનો ક્રોધ નરમ પાડવા સારૂ કેટલીક જગા તેમને આપી એટલે નેપોલિયન ભણીના લશ્કરી લોકોને લાગ્યું કે, દિવસે દિવસે અમારો મરતબો ઓછો કરવાનો રાજાનો વિચાર છે, એમ લુઇને અનેક વિઘ્નો આવવા લાગાંને ટટ્ટુ વેચનાર મિયાની તેની દશા થઇ, તેની ભણી નેપોલિયન આઘેથી તાકીને ધ્યાનથી જોતો હતો.

સન ૧૮૧૫ ના વર્ષના આરંભ પહેલાં નેપોલિયનની વર્તણુંક પહેલાં કરતાં જૂદી જણાવા લાગી. તેના આગલા લશ્કરી અને મુલ્કી કામદારો એલ્બામાં જવા લાગ્યા. તેની મા અને પાલાઇન નામની બેહેન પણ તેની પાસે એલ્બામાં ગયાં. એ તેની બેહેન રૂપાળી, હોંશિઆર અને શહાણી હતી. તે વારે ઘડીએ ઇટાલી વગેરે દેશોમાં જવા આવવા લાગી. નવા નવા માણસો આવતા ને થોડા દિવસ રહીને પાછા જતા તે કયાંથી અને શા માટે આવ્યા તે સમજાતું નથી. સર નીલકયામ્બેલ નામે ઇંગ્રેજ અમલદાર ત્યાં હતો તેની અને નેપોલિયનની વારે વારે થતી મુલાકાતો બંધ પડી. તેથી તે અમલદારે પોતે ઘણે દૂર મુસાફરીએ જવાનું નિમિત્ત કહાડી તેની મુલાકાત લીધી. એથી એને બહાનું ખરૂં પાડવા સારૂજ મુસાફરીએજ જવુ પડયું. કંઇ પણ ખટપટ ચાલેલી છે એમ તેને લાગવા માંડયું. નેપોલિયનની બાદશાહી પદવી કાયમ રાખેલી ઇંગ્રેજ સરકાર કબૂલ કરતી નહોતી અને ફ્રાન્સની ત્રીજોરીમાંથી જે પૈસા આવવા જોઇએ તે આવતા નહોતા, એથી સારો પરીણામ નહીં આવે એવું સરનીલ કહેતો હતો પણ તેનું એ કેહેવું કોઇ ગણકારતું નહોતું. ફ્રાન્સના કેટલાએક અધિકારીઓ પણ નેપોલિયન જોડે છાનો પત્ર વ્યવહાર કરવા લાગ્યા. વળી પોતાની સાથેના બસેં માણસોને તેણે પાછા ફ્રાન્સમાં જવાની રજા આપી. તેથી તેઓ આખા દેશમાં ફરીને નેપોલિયનનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. અને તેમાંના કેટલાક તો

ઉઘાડી રીતે "નેપોલિયનનું કલ્યાણ થાઓ એમ બોલવા લાગ્યા. અને તે ધારતા હતા કે નેપોલિયન આપણામાં પાછો શા માટે ન આવી શકે વારૂ ?

ઘણા દિવસ ખટપટ કરીને વખત આવેથી તેણે ફ્રાન્સમાં જવા સારૂ વહાણો તૈયાર કરાવ્યાં. તારીખ ૨૬મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૮૧૫ની રાત્રે પાલાઇને પોતાને ઘેર આખા એલ્બા બેટના લોકોને કંઈ બહાને બોલાવ્યા હતા. મધ્યરાત્રે કોઇને ન જણાવતાં તમામ લશ્કરના માણસને તેના અમલદારે બંદર ઉપર ભેળાં કર્યાં તે પહેલાં તો આપણને આટલી રાત્રે અહીં શામાટે બોલાવ્યાં હશે તે જાણતા નહોતા. પણ સવાર થતાંજ બાદશાહ અને સર્વ અધિકારીઓ આવી પહોંચ્યાં ત્યારે પોતાનો મનોરથ સફળ થવાનો વખત આવેલો જોઇને બધા ખુશી થયા. રસ્તામાં એક ઠેકાણે તેના ઉપર આફત આવી હતી તેમાંથી તે તદબીરે પાર પડયો. વાટમાં એક ફ્રેન્ચ સરકારની મનવાર મળી ત્યારે સઘળાં માણસોને છાનામાના આડા પડવાનું નેપોલિયને ફરમાવ્યું અને તે સરકારી મનવારના કપતાને હોકે માર્યા ઉપરથી નેપોલિયનના વહાણના કપતાને ઝટ જવાબ આપ્યો ને ઉપરથી તેને વેહેમ ન જતાં તે વહાણ નીકળી ગયું.

નેપોલિયન બંદરમાંથી નીકળી ગયો કે લાગલોજ સર નીલકમ્પ્બેલ બહાર ગયો હતો તે પાછો આવ્યો ત્યારે નેપોલિયનની મા અને બેહેને તેને કહ્યું કે, નેપોલિયન આફ્રિકા તરફ ગયો છે. પણ તેમનું કહેવું તેને ખરૂં ન લાગ્યું અને તા૦ ૧ લી માર્ચને દિવસે બાદશાહ કાને બંદરમાં પહોચ્યો. એજ બંદરે પેહેલાં તે મિસર દેશમાંથી પાછો આવ્યો હતો. અને ત્યાંથીજ દશ મહિના ઉપર એલ્બે ગયો હતો. એ ઠેકાણે તેને અટકાવવાને લશ્કર નહોતું તેથી જોડેનાં આઠસે નવસે માણસો સહિત તે પારિસ ભણી ચાલવા લાગ્યો. એ બંદરના અધિકારીએ નેપોલિયનનાં પાંચ પચીસ માણસો કેદ કર્યાં તોપણ અગાડી જવાને બીધો નહીં.

રાત્રે તે એક શેહેર પાસે વાસો રહ્યો ત્યાં સવારના પહોરમાં એક ખેડુત કામ કરવા આવ્યો. તે પોતાના અસલના બાદશાહને ઓળખતાંજ આનંદભેર બોલ્યો, હું ઇટાલી દેશમાં ગયેલા લશ્કરમાં ચાકરી કરતો હતો. આ વખતે લશ્કર હોત તો ઘણી ખુશીથી તેમાં હું ભળત. એ સાંભળી નેપોલિયન બોલ્યો, આ અહીં ફોજ તૈયાર છે. પછી કેટલીકવારે લશ્કર અ-

ગાડી ચાલવા લાગ્યું તે આરસે નામના શેહેરમાં ગયું ત્યાં પણ તેને કોઇએ અટકાવ્યો નહીં પણ ઉલટું કેટલાક લોકોએ તો ખુશી જણાવી. અને ૫ મી માર્ચે તે ગ્યાપ્ નામે શેહેરમાં જઇ પોહોંચ્યો. ત્યાંના લોકોએ પણ તેનો જયજયકાર કર્યો. પણ આપણને લશ્કર આવી મળશે એવું ધારતો હતો તે હજુસુધી આવી પહોંચ્યું નહોતું તેથી તેને ફીકર થતી હતી.

ગ્યાપ્માં પહોંચ્યા પછી તેણે જાહેરનામા કરીને ફ્રેન્ચ લશ્કરને જણાવ્યું તે આ પ્રમાણે:—"બહાદૂરો, મારો પરાજય થયો નથી પણ મારા બે અમલદારોના વિશ્વાસઘાતે પોતાના દેશને, પોતાના રાજાને અને પોતાના કલ્યાણ કરતાને બુડાડયા છે. હું હદ પાર હતો ત્યાં તમારૂં બોલવું મારા સાંભળવામાં આવતું હતું. તેથી સઘળા અટકાવ અને દુ:ખને ન લેખવતાં હું વળી એક વાર તમારામાં આવ્યો છુ. આપણે દુનિઆના ધણી હતા તે તો જાણે વિસારી મૂકીએ પણ આપણા કામમાં દુશ્મન હાથ ઘાલે છે તે મારાથી ખમાતું નથી. તમને પરતંત્ર કરવાને કોણ હિંમત કરનાર છે? અલ્મ, આસ્ટર્લિઝ, જીના, માંટમિરેલના જે વાવટા હતા તે ફરીને હાથમાં લ્યો, તમારા જુના ધણીના વાવટાની ચારેમેર એક વાર એકઠા થાઓ. અગાડી પગ મુકતાંજ વિજયશ્રિ આપણી પાછળ આવશે. અને સર્વ પર્વતોના શિખરો ઉપર અને નાટડામના દેવળના ઘુમટ ઉપર ગરૂડ સહિત ધજા ફરકારા કરવા માંડશે. ઘડપણમાં તમારા પરાક્રમની વાત કહેશો ત્યારે લોકો તમારી આસપાસ એકઠા થઇ મોટા સન્માનથી તમારી વાત સાંભળશે અને તમે યોગ્ય અભિમાનથી કહેશો; જેણે બે વાર વ્હિના શેહેરમાં પ્રવેશ કર્યો. જેણે રોમ, બર્લિન, માદ્રિડ અને માસ્કો શેહેર લીધાં અને જેણે પોતાના લોકોના વિશ્વાસઘાતથી અને પારકા લોકોના આવવાથી પારિસ શેહેરને લાગેલું કલંક ધોઇ નાખ્યું તે મોટા લશ્કરમાં હું હતો."

ત્યાંથી આગળ ગયા પછી નેપોલિયનને પકડવા સારૂ સરકારી લશ્કરની એક ટુકડી આવી. તે પાસે આવતાંજ નેપોલિયન ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યો અને પોતાની છાતી ઉઘાડી કરીને બેધડક આગળ ચાલ્યો, અને છેક પાસે જઇને તેણે તે લોકોને કહ્યું, "તમારા સેનાપતિ અને બાદશાહને ઠાર મારવાની તમારા માંહેના એકાદા સિપાઇની મરજી હોય તો તેણે હમણાંજ તેમ કરવું; આ હું ઉભો છું." એ ભાષણ સાંભળતાંજ સઘળાએ બાદશાહની ફતેહ થાઓ, એમ પેહેલાં પ્રમાણે ગર્જના કરી. એ સાંભળી બાદ-

સાહ તરત તે મંડળીમાં ગયો અને તેમાંના એક અમલદારને કહ્યું, "તમા-રા બાદશાહને મારી નાખવો એવું તમારા અંતઃકરણે તમને કહ્યું હશે કે?" આ સાંભળી તે માણસે પોતાની બંદુકનો ગજ કહાડયો અને ખાલી બંદુક બાદશાહને બતાવીને બોલ્યો, મેં તમને શી ઇજા કરી તે તમેજ જુવો; એ-વી રીતનું બન્યું છે. એવા રીતે તે લસ્કર તેને મળી જઇને સૌ અગાડી ચાલ્યા.

વળી થોડેક અગાડી ગયા પછી લુઈ રાજાની મેહરબાનીવાળો એક અમલદાર કેટલીક ફોજ લઇને નેપોલિયનનો રસ્તો બંધ કરવા સારૂ આવ્યો. તથાપિ બંને લસ્કરનો મેળાપ થતાંજ, નેપોલિયન ચિરાયુ થાઓ, તેના લ-સ્કરના સિપાઇઓ ઘણું જીવો એમ બોલતા સર્વ માણસો એકઠા થઇ ગયા. એ જોઇને તેનો અધિકારી પણ નેપોલિયનને મળી ગયો. પછી ગ્રેનોબલ આગળ જતાં ત્યાંનો સેનાપતિ નેપોલિયનને વશ થયો નહીં. તથાપિ તેના હાથ તળેના સિપાઇઓએ નેપોલિયનના સામા હથિઆર પકડયાં નહીં. એ જોઇ જે થાય તે ખરૂં કહીને તે આગળ ગયો ત્યારે બાદશાહનો જય થા-ઓ એમ કહી તેને પોતાની ખાંધ ઉપર બેસાડીને શેહેરના સરકારી થાણા-માં લઇ ગયા અને બીજે દિવસે શેહેરના સર્વે અધિકારીઓએ તેની સન્મા-નપૂર્વક નમ્રતાથી મુલાકાત કરી એ વખત એની પાસે સાત હજાર લસ્કર એકઠું થયું.

દશમી તારીખે તે લિઆન્સ શેહેર પાસે જઇ પહોંચ્યો ત્યાં બેસરદારો પુષ્કળ લસ્કર લઇને આવેલા છે એવું તેણે સાંભળ્યું તોપણ ન ડરતાં આ-ગળ ગયો અને પૂર્વ પ્રમાણેજ બાદશાહને જોતાં તમામ લસ્કર તેની ભણી જવા લાગ્યું, એ જોઇ રાજાના અમલદારો નાશી ગયા. પછી, તેણે મોટા સમારંભથી એ પ્રસિદ્ધ શેહેરમાં પ્રવેશ કર્યો. એ શેહેરમાં વેપારીઓનાં કા-રખાનાં ઘણાં છે, તેમને ઈંગ્લાંડથી માલ આવવા લાગ્યાથી નુકસાન થતું હતું તેથી પોતાના પક્ષાંના કલ્યાણ કરતાના આવવાથી તેમને આનંદ થયો-

લડાઈની સમાપ્તિ થયા પછી કેટલીક બાબતોના ઠરાવો થવાના રહ્યા હતા. તે કરવા સારૂ યુરોપના સર્વે રાજ્યોના પ્રતિનિધિ વિએનામાં એકઠા થયા હતા. તેમાં રૂશિયન ઝાર ત્યાં જાતે હતો, ફ્રાન્સના રાજાની તરફનો ટાલેરાંડ ત્યાં હતો, તેને ૧૧ મી માર્ચે નેપોલિયન ફરીથી ફ્રાન્સમાં આ-વ્યાની એકાએક ખબર કહી તેથી આશ્ચર્ય પામી દિગમૂઢ બની જઇ એક બીજા સામા ટગમગ જોવા લાગ્યા.

નેપોલિયન ફ્રાન્સમાં દાખલ થયાને ઘણા દિવસ થયા તોપણ પારિસ-
ના વર્તમાનપત્રોમાં તે બાબત કંઇ મજકુર આવ્યો નહીં. આખરે લુઇ
રાજાએ નેપોલિયન રાજ્ય રક્ષણની બહાર છે એવાં જાહેરનામાં કર્યાં, ત્યારે
રાજ્ય પક્ષના વર્તમાનપત્રો નેપોલિયનને કોઇનો આશ્રય નથી, તે રાનમાં ર-
ખડતો ફરે છે, ઘણું તો બે ત્રણ દિવસમાં તે કેદી થઇ અહીં આવશે, વ-
ગેરે બાબતો છાપતા હતા, તેમજ નેપોલિયન તરફના લોકો તેના ફાયદાની
નાના પ્રકારની ખબરો બહાર પાડતા હતા, તે કહેતા કે, જેને લીધે તેણે આખા
યુરોપખંડ સાથે દુશ્મની બાંધી તે મહત્વાકાંક્ષા તેણે હવે છોડી દીધી છે.
લુઈ ફ્રેન્ચ લોકોને અણગમતી વાતો કરવા લાગ્યો, માટે ફ્રાન્સ દેશને સ્વ-
તંત્રતા અને શાંતિ આપવા સારૂ તે આવે છે. હવે તેને મોટું લશ્કર રા-
ખીને લોકોને ભયભિત કરવાની ઇચ્છા નથી, તેને હવે પેહેલાંની બધી ભુલો
માલમ પડી છે. હવે તે ફ્રાન્સનું ખરેખરૂં કલ્યાણ કરવા સારૂ પોતાની ઉ-
મદા બુદ્ધિ અને ઉદ્યોગને કામે લગાડવાનુંજ ધારે છે. અંદરખાનેથી રૂશિઆ,
આસ્ત્રિયા અને ઈંગ્લાંડ તેને અનુકુળ છે. અને ફ્રાન્સનું તમામ લશ્કર તેની
તરફ છે, એવી રીતે એક બીજાથી વિરૂદ્ધ ખબરો બહાર પડવાથી કેટલા-
એક દિવસ સુધી તો એમાં ખરૂં શું છે તે લોકોના સમજવામાં આવ્યુંજ નહિ.

લિઆન્સમાં આવ્યા પછી તેણે રાજ્ય કારભાર તપાસવાનો આરંભ
કર્યો. તેમાં પોતાને નામે કારભાર ચલાવવાના જાહેરનામાં કર્યાં. વળી બીજું
જાહેરનામું કર્યું કે લુઇએ બરતર્ફ કરેલા કામદારોને ફરીથી તેની અસલ
જગા ઉપર બહાલ કરવામાં આવ્યા છે વગેરે ઘણી બાબતોનાં જાહેર ના-
માં કર્યાં તેમાંના કેટલાંએક પરિસમાં આવી પહોંચ્યાં તેવારે મહા શૂરા
સરદાર માર્શલ નેને મોટું લશ્કર આપીને નેપોલિયનને હરાવવા સારૂ લુઇ
રાજાએ મોકલ્યો તે રાજાની રજા લેઇ નીકળતી વેળાએ બોલ્યો કે, ને-
પોલિયનને પકડીને વનપશુની પેઠે પાંજરામાં ઘાલીને તમારા પગ આગળ
આણી મૂકું છું.

ફોજ લઇને જતાં રસ્તામાં નેપોલિયને જેને મહા શૂરાનો ઇલકાબ આ-
પ્યો હતો તેને પોતાની સાથે લશ્કર સહિત મળી જવા બાબત પત્ર લ-
ખ્યો. તેથી તે કાગળ પહોંચતાંજ માર્શલ ને તેને મળી ગયો તે બધા
લશ્કર સાથે નેપોલિયન પોતાને ગમતી જગા ફોંટેન્બ્લોમાં આવી પોહોંચ્યો.
એ સમાચાર જાણી રાજાએ માકડોનલ્ડ નામે સરદારને વળી ફોજ આ-

પીને મોકલ્યો. તે લશ્કર પણ બીજાની પેઠેજ નેપોલિયનને જોતાંજ બાદશાહનો વિજય થાઓ, એમ બોલી તેની ભણી થઈ ગયું ત્યારે તેનો નિમકહલાલ સરદાર માકડોનલ્ડ એકલો નાશીને પારિસ ગયો. પણ તે પારિસ પહોંચે તેની પેહેલાં રાજમેહેલનાં માણસોએ બીકથી હોકારાહોકાર કરી મૂકયો, તો પણ નગરવાશીઓ કંઇ બોલ્યા નહિ. એ જોઇ લુઈ રાજા પોતાના માણસો સાથે નાશી ગયો.

એ બનાવ પછી તારીખ વીસમીએ નેપોલિયન પોતાના એકઠા થએલા લશ્કર સહિત પારિસમાં દાખલ થયો. રસ્તામાં તમાશો જોવાને લોકોની ભીંડ તો ન થઇ પણ તેને ચહાનારા તમામ માણસો ટયુલરિઝના મેહેલ આગળ સામે એ જોવા સારૂ એકઠા થયા હતા ને બાદશાહની સ્વારી આવ્યાનું જાણતાંજ આનંદ ભેર સામા ગયા અને તે માંહેના કેટલા એક જણે બાદશાહને ખાંધ ઉપર બેસાડીને જયગર્જના કરતાં કરતાં રાજમેહેલમાં આણ્યો. તેવારે અમીર ઉમરાવો અને માજી કામદારો તેને મળવા સારૂ આવ્યા. તેમાં ફોકે પણ હતો. એ મહા લૂચ્ચો માણુસ હતો. એના જેવા લૂચ્ચા માણસ દુનિઆમાં થોડાજ હશે. લૂઇને માટે નેપોલિયનનો નાશ કરવાને એણે ઘણી ખટપટ કરી હતી એમ છતાં નેપોલિયન આવ્યો ત્યારે તેને મળીને લુઇનો ખોડો કહાડવાને તૈયાર હતો, એવી રીતે બધાને મળ્યા ભેટયા પછી નેપોલિયન બોલ્યો, 'જે આપસ્વાર્થી નહોતા તેમણે મને અહીં આણ્યો છે. લશ્કરના માણસો અને કામદારોએ આ બધી વાત કરી, પ્રજા અને સેનાએ મને આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી આપી છે.

પેલી મેર વિએનામાં એકઠા થએલા યુરોપના રાજાઓના મુખ્તિઆરોએ નીચે લખ્યા પ્રમાણે જાહેરનામું પ્રસિદ્ધ કર્યાં ઉપરથી નેપોલિયનને બીજા રાજાઓ કેવા અનુકુળ છે તે બાબતનો લોકોનો સંદેહ નિવર્તન થયો. એ જાહેરનામું આ પ્રમાણે હતું:—"એલ્બા બેટમાં રહેવાનો ઠરાવ તોડયાથી નેપોલિયનનો હવે કોઇ પણ પ્રકારનો કાયદાસર હક રહ્યો નથી. તે ધાંધળ અને અવ્યવસ્થા કરવા સારૂ ફરીથી ફ્રાન્સ દેશમાં આવ્યો માટે તેને હવે કાયદાનું રક્ષણ નહીં મળે. અને તે છે ત્યાં સુધી સલાહ અથવા તહનામું થશે નહિં. એવું તેણે દુનિઆને પ્રસિદ્ધ કરી દેખાડયું છે. માટે એકઠાં થયલાં સઘળાં રાજ્યો એવું જાહેર કરે છે કે, ખાનગી અથવા રા-

જયકીય કોઇ પણ સંબંધે તેનું રક્ષણ નહીં થાય. દુનિઆની સમાધાનીનો ભંગ કરવા સારૂ તેનું વેર લે, એવી સ્થિતિમાં પોતે પોતાને આણી મૂક્યો છે."

એવી રીતે જાહેરનામું કરી પોત પોતામાં નવું તહનામું કરી ચાર મોટાં રાજ્યમાંથી દરેકે થોડામાં થોડું લાખ લશ્કર નેપોલિયન પદભ્રષ્ટ થાય અથવા તેનાથી કોઇને બીવા જેવું ન રહે એવી સ્થિતિમાં આવે ત્યાં સુધી તૈયાર રાખવાનો ઠરાવ કર્યો. તેમાં આપણાથી એટલું લશ્કર મોકલી શકાશે નહીં એવું સમજીને ઇંગ્રેજ સરકારે એવું કબૂલ કર્યું કે જેટલાં માણસો ઓછાં આવે તેમાં દરેક ઘોડેસ્વાર બદલ દર વરસે ત્રણસેં રૂપીઆ અને દરપાળાના બદલામાં વરસે બસેં રૂપીઆ અમે રોકડા આપીશું. એવો ઠરાવ થયો અને સઘળા દેશે લશ્કરની ભારે તૈયારી કરી. તેથી ફરીને રાજ્ય ઉપર આવ્યાને થોડા દિવસ ન થયા એટલામાંજ નેપોલિયને સાંભળ્યું કે, આસ્ત્રિયાની ૩૦૦૦૦૦ ફોજ, રૂશિઆની ૨૨૫૦૦૦ ફોજ, પ્રુશિઆની ૨૩૬૦૦૦, જર્મનીનાં બીજાં સંસ્થાનોની ૧૬૦૦૦૦, હોલાંડ ૫૦૦૦૦, અને ઈંગ્લાંડની ૫૦૦૦૦ એવી રીતે એકંદર દશ લાખ, અગીઆર હજાર ફોજ આપણી પાયમાલી કરવા સારૂ તૈયાર થઇ છે. એ અગણિત લશ્કર એકઠું થયાનું સાંભળ્યા પછી નેપોલિયન સરખા દઢ મનના માણસે પણ પોતાના સિંહાસનને નિર્ભય ધાર્યું હશે કે ?

તેથી ફરીથી તે રાજ્ય ઉપર આવતાંજ લશ્કર એકઠું કરવા લાગો. તે ફ્રાન્સમાં આવ્યો ત્યારે બે લાખ લશ્કર પણ પુરૂં નહોતું. પરંતુ કાર્નોટની મદદ વડે ઘણો શ્રમ કરીને થોડાજ માસમાં તેણે ચાર લાખ લશ્કર એકઠું કર્યું. તોપણ તેને માલમ હતું કે દુશ્મનને પુરા પડી શકીએ એટલું આપણું લશ્કર નથી. તેથી તે એકસંપી રાજાઓ જોડે સલાહ કરવાની ધારણામાં હતો, અને ઈંગ્લાંડના રાજ્ય કારભારીઓ માંહેના કેટલાએક તો તેના એ કામમાં અનુકૂળ પણ હતા. તેમણે એલ્બા બેટમાંથી આવવાનો દોષ ઉરાડી નાખવા સારૂ પોતાનો યુક્તિબંધ વિચાર બહાર પાડયો, એવો કે, તેની સ્ત્રી અને છોકરાને આસ્ત્રિઆના રાજાએ અટકાવી રાખ્યાં, બીજું ઠરાવ પ્રમાણે લુઇએ પૈસા ન મોકલ્યા તે અને એને પાછો આણવાની ફ્રેન્ચોની બહાર પડતી મરજી, પણ એ કારણો તેના દુશ્મનોને ખરા ન લાગ્યાં, તેના દુશ્મનો કહેતા કે એની સ્ત્રી અને છોકરાને ન મોક-

લવામાં બીજા રાજાઓએ અટકાવ નથી કર્યો. અને રોકડા પૈસા ન મોકલ્યા તે બદલ વિએનામાં એકઠા થએલા પ્રતિનિધિઓને જણાવ્યું હોત તો તેનો વિચાર થાત અને ત્રીજું કારણ તો છેકજ ખોટું હતું કેમકે કેટલાક લોકો તેને અનુકુળ હતા તેમ કેટલાક તેને પ્રતિકુળ પણ હતા.

આણી મેર લુઈ નાસી ગયો તોપણ નેપોલિયન રાજા છે એવું લોકો પાસે નાકબુલ કરાવવા સારૂ રાજ્યપક્ષના લોકો ખટપટ કરતા હતા. તેમણે એક બે ઠેકાણે તો ઝપાઝપી કરી, પણ તેની તરફ લશ્કરની કોતાઈને લીધે કંઈ તેનું ચાલ્યું નહિ. એ રાજ્યપક્ષી લોકોમાં બિચારા નિર્ભાગ્ય સોળમા લુઈ રાજાની છોડી હતી તેણે એક વખતે એવું વિલક્ષણ શૌર્ય દેખડાવ્યું કે, તે જોઇને નેપોલિયન પણ બોલ્યો કે, 'આ વંશમાં એટલોજ માત્ર મરદ છે' એ ઝપાઝપીમાં હાર્યા પછી તે ઈંગ્લાંડમાં નાસી ગઈ અને બધા રાજ્યપક્ષી લોકો હાર્યા અને નેપોલિયનનો વિજય પતાકો ફરીથી ફ્રાન્સના કિલ્લાઓ ઉપર ફડફડવા લાગ્યો.

આસ્ત્રિઆનો બાદશાહ નેપોલિયનની સ્ત્રી અને છોકરાને મોકલતો ન હતો તેથી તેણે તેમને જબરાઈથી નસાડી આણવાનો ઘાટ ઘડ્યો. રાણીની તેહેનાતમાં કેટલાંએક ફ્રેન્ચ માણસો હતા તેની મદદથી એ મનસુબો પાર પડવાની તૈયારીમાં હતો, પણ એટલામાં એક માણસ ફુટ્યો તેણે બધી હકીગત બાદશાહને કહી અને બાદશાહે એ વાત સાંભળતાંજ તમામ ફ્રેન્ચોને ત્યાંથી કહાડી મૂક્યા અને પોતાની છોકરી પાસે નેપોલિયનના લુગડાં લત્તાં અને સામાન સરંજામ હતો તે નાંખી દેવાને ફરમાવ્યું એટલુંજ નહિ, પણ તેની માહારાણીની પદવી કહાડી નાંખી લગ્ન થયાની પેહેલાં જે તેના પિહેરનો કિતાબ* હતો તેજ ચાલુ કર્યો. એ ખબર પારિસ પહોંચતાંજ સઘળા લોકની ખાત્રી થઇ કે, હવે ફરીથી મોટો વિગ્રહ થયા વિના રેહેશે નહિ.

વિએનામાં મળેલા મુસ્ત્રિઆરોની સભામાં તાલેરંડે એવો આગ્રહ કર્યો કે, નેપોલિયને વિના હકે મુરાતને નેપલ્સની ગાદીએ બેસાડ્યો છે, માટે તેને જરૂર ઊડાડી મૂકવો જોઇએ. એ ખબર સાંભળીને મુરાતે પચાસ હજાર લશ્કર લઇને રોમ ઉપર સ્વારી કરી અને આસ્ત્રિઆના બાદશાહના અમલમાંથી તમને છોડાવીને સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપી આપું છું એવું કહીને

---

* એનો પિહેરનો કિતાબ આર્ચ્ડચેસ હતો.

પેટાલિયન પ્રજાને પોતાની ભણી વાળવાનો તેનો વિચાર હતો. તથાપિ એ-વું બોલવામાં કેવો અર્થ છે તે આ વખતે લોકોના જાણવામાં સારી રીતે આવ્યું હતું તેથી તેના બોલવાને કોઇએ ગણકાર્યું નહીં. વળી તે ધારતો હતો કે આપણે કીધેલા સાહસથી નેપોલિયન ખુશી થઇને મને મદદ મો-કલશે પણ તેમ થયું નહિ અને આખરે આસ્ત્રિઆના લશ્કરે તેનો છેકજ પરાભવ કરી નાખ્યો. ત્યારે તે ટુલો શેહેરમાં નાશી ગયો ને ત્યાંથી પારિ-સમાં જવા સારૂ તેણે નેપોલિયનના ઘણા કાલાવાલા કર્યા. તથાપિ આવા વિશ્વાસઘાતી માણસથી ભોળવાઇને બીજીવાર એનો ભરોંસો કર્યો ન-હિ ત્યારે ફરીથી કેટલાક માણસોની મદદ લઇ બીજીવાર પોતાનું રાજ મેળ-વવા સારૂ નેપલ્સમાં ગયો પણ ત્યાં તેના જવા પેહેલાંજ અગાડીનો રાજા ગાદી ઉપર બેઠો હતો તેણે મુરાતને પકડીને દેહાંત શિક્ષા કરી. એણે મ-રતી વેળાએ પણ મોટી હિંમત દેખાડી હતી. એવી રીતે મહા શૂરા પણ વિલક્ષણ પ્રકૃતિના માણસની આખર આવી. એના શૂરાતનનાં તો નેપો-લિયન પણ ઘણા વખાણ કરતો. એકવાર તે સેંટ હેલિનામાં એના વિષે બોલ્યો હતો કે, વાટર્લૂના યુદ્ધમાં મુરાત હોત તો દુનિઆ આજે જૂદીજ સ્થિતિમાં હોત.

મુરાતે કરેલા કામમાં નેપોલિયનની સલાહ હશે એમ માનીને તેના દુશ્મનોએ ફ્રાન્સ ઉપર સ્વારી કરવાની તૈયારી કરી તેથી જો આપણે ઝટ તેને ટક્કર આપવા નહિ જઇશું તો દુશ્મનો છેકજ પાસે આવી પહોંચશે એમ તે ધારતો હતો, પણ રાજ્યનો બંદોબસ્ત બરાબર ન થઇ શકવાને લીધે એકદમ પારિસ છોડીને તેનાથી જઇ શકાયું નહિ. આ વખતે નેપો-લિયનને રાજ્યનો બંદોબસ્ત કરવાના કામમાં ઘણી હરકતો પડવા લાગી. જૂદા જૂદા પક્ષના લોકોને રાજી કરવાને તેણે ઘણા ઉપાયો કર્યા. તથાપિ એક પક્ષના લોકોને જે વાત અનુકુળ તે બીજાને પ્રતિકુળ હોવાથી કરેલા ઉપાયોથી ફાયદો ન થતાં ઉલટું નુકસાન થતું. પ્રજાસત્તા ચાહાનારાઓને સારૂં લગાડવા સારૂ તેણે પારિસમાં આવતાંજ વર્તમાન પત્રોમાં મરજીમાં આવે તેવી બાબતો લખવાની સ્વતંત્રતા છે એવાં જાહેરનામાં કર્યા. તે હવે કહેતો કે, જુલમથી રાજ્ય કરી લોકોને ડરતા રાખવા કરતાં શાંતપણે રા-જ્ય કરીને પ્રજાની પ્રીતિ મેળવવી સારી છે. એ મેં દેશ પાર થયો તે વ-ખત દશ મહિના વિચાર કર્યાથી જાણ્યું છે. હવે તો સારી રીતે રાજ્ય ક-

રીતે અગાડીના અવગુણો ભુલાવી નાંખવાનીજ મારી ઇચ્છા છે.

સ્વતંત્રતા મળતાંજ વર્તમાન પત્રો પ્રવર્તાવનારાઓ પોતપોતાની પક્ષની તરફથી મરજીમાં આવે તેવી સખત બાબતો લખવા લાગ્યા અને નેપોલિયનના કામ ઉપર ઘણી ટીકાઓ થવા લાગી. એ ઉપરથી તેને લાગ્યું કે, આપણે એને સ્વતંત્રતા આપી એ બહુ ખોટું કર્યું. તથાપિ આ કડાકડીના વખતમાં તેમની સ્વતંત્રતા પાછી ખેંચી લઇ શકયો નહિ. વળી લોકોને પૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપવાની પોત્તાની ઇચ્છા જણાવવા સારૂ તેણે આફ્રિકાથી પકડી આણેલાં માણુસોને ઢોરની પેઠે વેચવાનો ચાલ તે વખતે હતો તે ગુલામી ધંધાને બંધ કરવાનો આરંભ કર્યો. એવી રીતે, વર્તમાન પત્રને સ્વતંત્રતા આપવી, ગુલામી ધંધો બંધ કરવો વગેરે વાતો પ્રજાના પ્રતિનિધિની સભામાં સંમતી સિવાય તેણે કરી તેથી સભાસદોએ ધાર્યું કે, આગળની પેઠેજ અમારી આંખોમાં ધુળ નાંખવાની આ તજવીજ છે. કારણ કાયદા કરવાનો તમામ અધિકાર બાદશાહે પોતાની પાસેજ રાખ્યો છે. વળી લશ્કરી લોકોને એમ લાગતું કે નેપોલિયનને અમે ગાદીએ બેસાડયો છે. અમારી મદદ વિના તે અહિં પગ મૂકી શકત નહીં. તેથી બીજાઓની સમજુતી સારૂ તે જે વાત કરતો તે જોઇને સિપાઇઓ નારાજ થતા. એવી તેને બંદોબસ્તના કામમાં અડચણો ઘણી આવી અને કાયદા કરનારી મંડળીમાં ઘણી તકરારો થતી પણ કંઈ નિયમ ઠરતા નહિ તેથી તેણે જાતેજ રાજ્ય બંદોબસ્તના નિયમો ઘડી કહાડી તે ઉપર લોકોની જેવી તેવી સંમતી મેળવીને પ્રસિદ્ધ કરી પોતે લડાઇમાં જવા સારૂ તૈયાર થયો.

આ વખતે તેણે જતાં પેહેલાં પારિસની ચોતરફ પેહેલીવાર કરતાં ઘણો સારો બંદોબસ્ત કર્યો અને આસ્ત્રિયા વગેરે બીજા દુશ્મનોની સામા કાબેલ સેનાપતિ સાથે લશ્કર મોકલી, પોતાના શત્રુ માંહેના ઘણા શૂરા જે ઇંગ્રેજ અને પ્રુશિયન લોકો તેના ઉપર જાતે લશ્કર સહિત જવાનો મનસુબો કર્યો. તેનો વિચાર એવો હતો કે, પેહેલાંની પેઠે દુશ્મનનાં લશ્કરો એક બીજાંની પાસે ન આવી પહોંચે એટલામાં તેમના ઊપર ધશી જઇને તેમનો નાશ કરી નાંખવો. એવા ઇરાદાથી તારીખ અગીઆરમી જૂન સને ૧૮૧૫ ને દિવસે પારિસથી લડાઇપર જવા સારૂ નીકળ્યો, ત્યારે બોલ્યો કે, હું વેલિંગ્ટનની ખબર લેવા સારૂ જાઊં છું અને પોતાના લશ્કરની પાસે પહે.ચતાંજ લોકોને આવેશ આણવા સારૂ તેણે આ પ્રમાણે ભાષણ કર્યું:—

"બહાદૂરો, આજને દિવસે આપણે અગાડી મારેંગો અને ફ્રિડલાંડમાં જીત મેળવી છે. આપણે અને તે શું અગાડી કરતાં બદલાયા છીએ કે ? તે મૂર્ખ છે, ક્ષણ વાર જીત મેળવી ફુલાઇને તે આંધળા બન્યા છે. પણ ફ્રેન્ચ લોકો ઉપર જુલમ કરવો કે તેમને જીતવા એ તેમની શક્તિની બહાર છે. એ જો ફ્રાંસમાં દાખલ થશે તો આપણી કબરો અહિં થશે એમ તે જાણશે. બહાદૂરો, આપણે અગાડી મોટા મોટા ધસારા કર્યા છે ને મોટી મોટી લડાઇઓ મારી છે તથા દુર્નિવાર સંકટો વિદારીને પાર પડયા છીએ. ખરેખરો ફ્રેન્ચોને મારવા કે મરવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે." એ ભાષણ સાંભળીને લશ્કરના લોકોને ઘણો જોસ્સો આવ્યો. આ વખતે ખુદ નેપોલિયન પાસે સવા લાખ ઉત્તમ લશ્કર હતું તે સાથે લઇને શત્રુ તરફ ચાલ્યો.

પેલીમેર ઈંગ્રેજ સેનાપતિ વેલિંગ્ટન અને પ્રુશિયન સેનાપતિ બ્લુચર એ બંને મહાપરાક્રમી પુરૂષો બેલજિયમમાં નેપોલિયન સાથે ટક્કર આપવાને તૈયારજ હતા. વેલિંગ્ટન પાસે ઈંગ્રેજી લશ્કર થોડું હતું પણ સ્પેન, પોર્ટુગાલ અને જર્માનીનાં કેટલાંએક સંસ્થાનો તેના હાથ તળે હોવાથી પોણો લાખ સિપાઇઓનો સરવાળો તેની પાસે થયો હતો અને બ્લુચર પાસે એક લાખ માણસ હતાં. તે બંને જણાએ એવો મનસુબો કરી રાખ્યો હતો કે, નેપોલિયન જેના ઉપર પેહેલો હુમલો કરે તેને બીજાએ મદદ કરવી. એ વખત નેપોલિયને મહા શૂરા માર્શલ નેને વેલિંગ્ટન ઉપર મોકલી તેણે જાતે બ્લુચરના ઉપર હુમલો કર્યો. સોળમી તથા સત્તરમી તારીખે ફ્રેન્ચ અને પ્રુશિયનો વચ્ચે બે ત્રણ સંગ્રામો થયા. તેમાં બેના મળીને આસરે પચાસ હજાર માણસો મુવાં. એ બંને વેળાએ ફ્રેન્ચ લોકોની સરસાઇ થઇ એને લીધે પ્રુશિયન સરદાર બ્લુચર શત્રુ સામેથી ઘણી ચતુરાઈથી નીકળી ગયો.

બ્લુચરને પાછો હઠેલો જોઈ તેના ઉપર બીજું લશ્કર મોકલી નેપોલિયન વેલિંગ્ટનના લશ્કર તરફ વળ્યો. વાટર્લુના મેદાનમાંજ સંગ્રામ કરવાનો પ્રસંગ આણવાનું વેલિંગ્ટને પેહેલાંથીજ યોજી રાખ્યું હતું. તેણી મેર નેપોલિયન ચાલ્યો. તે ધારતો હતો કે, બ્લુચરને પાછો હઠયાનું સાંભળીને વેલિંગ્ટન ત્યાંથી ખશી જશે પણ તે તો પોતાની તરફના ૪૯૬૦૮ પાયદળ, ૧૨૪૦૨ સ્વાર, ૫૬૪૫ ગોલંદાજ અને ૧૫૬ તોપો સહિત ત્યાં પડેલો તેણે દીઠો. એ વખત નેપોલિયન પાસે પણ ૪૮૯૫૦ પાયદળ, ૧૫૭૬૫ સ્વાર, ૭૭૩૨ ગોલંદાજ અને ૨૪૬ તોપો હતી. નેપોલિયને જ્યારે ઈંગ્રેજી

લશ્કરની છાવણી દીઠી ત્યારે બોલ્યો કે, 'આખરે ઈંગ્રેજો મારા પંજામાં આવ્યા'!

પ્રાચીન અને અર્વાચીન ઇતિહાસમાં દેશની કે પ્રાંતની સ્થિતિ બદલનારી જે અનેક લડાઇઓ વર્ણવેલી છે તેમાંની એક આ વાટર્લુની* લડાઇ છે. આ લડાઈમાં નેપોલિયનની જીત થાત તો યુરોપખંડના કેટલાએક દેશની સ્થિતિ હાલ છે તેનાથી કદાચિત જૂદીજ દેખત. આ લડાઇમાં નેપોલિયનના સઘળા પ્રયત્નોની આખર આવી. ઘણા ગ્રંથકારોએ આ લડાઇનું ઘણા વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે. પણ એથી પુસ્તક ઘણુંજ વધી જાય માટે અમે અત્રે તે વર્ણન કરતા નથી. નેપોલિયન વીસ વરસથી ઇંગ્લાંડનો પરાભવ કરવા સારૂ મથન કરતો હતો. પણ આખરે તેજ દેશના લોકોએ તેને હરાવ્યો. આ લડાઇમાં નેપોલિયનને હરાવ્યાને લીધે વેલિંગ્ટન શૂરાઓનો શિરોમણી ગણાઇને તેની કીર્તિ અમર થઇ, એથી એ પુરૂષ આપણામાં થયો તેનું ઈંગ્રેજો મોટું અભિમાન રાખે છે.

તારીખ સત્તરમીનો દિવસ આથમ્યો ને રાત પડી. બંને તરફની તૈયારીઓ થઇ ચૂકી હતી. બંને સરદારોએ પોતપોતાના લશ્કરને ઘણા સારા બંદોબસ્તથી ગોઠવ્યાં હતાં. એવામાં રાત્રે એવો જબરો વરસાદ પડયો કે, બંનેની છાવણીઓમાં પાણી પાણીજ થઇ રહ્યાં. તંબુ ઘણા હતા તોપણ તેથી ઘણો બચાવ થયો નહીં. સામાન સરંજામ અને સિપાઇના શરીર ઉપરના લૂગડાં છેક લદબદ થઇ ગયાં. એ રાતે બંને પક્ષના ઘણા ખરા સિપાઇઓને નરદમ પાણીમાંજ ચારે પહોર કહાડવા પડયા. તેથી કેટલાક તો એવા ઠાંગરાઇ ગયા કે તેમનાથી તેની જગા ઉપરથી હલાયું પણ નહીં. એવી અવસ્થા થયા છતાં પણ જીત મેળવવાની આશાને લીધે બંને તરફના વીરોના હાથ ચવળતા હતા, તેઓ ધારતા હતા કે અજવાળુ કયારે થાય અને પ્રતિપક્ષી ઉપર કયારે હલ્લો કરીએ; એમ કરતાં સવાર થઇ અને લાગલુંજ યુદ્ધ સરૂ થયું. બંને પક્ષના લોકોએ મહા મહા પરાક્રમ કર્યાં. તેમાં એકવાર તો વેલિંગ્ટન ઘોડા ઉપરથી ઉતરીને જાતે તરવાર લઇ સિપાઇઓની સાથે ઉભો રહી લડવા લાગ્યો. બંને પક્ષના લોકો ધારતા હતા કે આજની લડાઇ જીતીએ તો આટલાં વર્ષના મહા ઉદ્યોગનું ખરૂં સાર્થક થશે અને જો આ અવસર જવા દીધો તો આખી દુનિઆમાં આપણી અપકીર્તિ થશે,

* આ મેદાન બેલ્જિયમની રાજધાની બ્રુસેલ્સની પાસે વાટર્લુ નામે ગામ છે ત્યાં અગાડી સપાટ મેદાન છે.

એવું મનમાં આણીને. બંને તરફના વીરો પોતાના માથાં હાથમાં લઇને લ-
ડયા, તેમાં પહેલાંના ઠરાવ પ્રમાણે બ્લુચર આપણી મદદે આવવાનો છે એ-
વી ઈંગ્રેજ સરદારને ખબર હોવાથી ઈંગ્રેજો હિંમત રાખીને લડયા. ઘણા
લોકો મુવા છતાં પણ તેમણે ફ્રેન્ચોને મચક આપી નહીં એટલામાં બ્લુચર
ફ્રેન્ચોની નજર ચુકવીને આવી પહોંચ્યો તેથી ફ્રેન્ચોએ પોતાની પરાકાષ્ટા
કરી તોપણ પ્રુશિયનને જોઇ ઈંગ્રેજોને હિંમત આવવાથી તેઓ ફ્રેન્ચો ઉપર
ધશી ગયા. આ વખતે ખુદ નેપોલિયન દુશ્મન ઉપર ધશી જવાનો હતો
પણ એટલામાં વિચાર ફેરવી નાખીને શુરા સરદાર નેને પોતાના માંહેથી
વીણી કાઢેલા સિપાઇઓ આપીને દુશ્મન ઉપર મોકલ્યો. પણ ઈંગ્રેજો ધશી
આવતાંજ ફ્રેન્ચોની દાણાદાણ થઇ. તેઓ ત્રાહે ત્રાહે કરતાં જ્યાં રસ્તો દીઠો
તેણી મેર નાસવા લાગ્યા. એ વખત નેપોલિયન એક ટેકરી ઉપરથી દુર્બીન
વડે નિરાંતે જોતો હતો. તેને પોતાનાં માણસોની દુર્દશા દેખતાંજ એકદમ
તેનો ચેહેરો ઉતરી ગયો અને સર્વ નાશ પામ્યું એમ બોલી તે પણ મેદા-
નમાંથી નાશી ગયો. હજી ફ્રેન્ચોની પીઠ પકડવાની હતી, પણ તેના સિપાઇ-
ઓ મહાભારત યુદ્ધ કરીને છેક થાકી જવાથી તેણે તે કામ પ્રુશિયનોને સોં-
પ્યું અને તેમણે તે ઘણી હોંસથી કબૂલ કર્યું. અને ઘણી વાર સુધી તેમનો
કેડો પકડીને જે ફ્રેન્ચો હાથ આવ્યા તેની નિર્દયપણે કતલ કરી. એવી રી-
તનો બનાવ બનવાથી નેપોલિયનના પોણા લાખ લશ્કરમાંથી માત્ર ત્રીસ
હજાર માણસ બાકી રહ્યાં તેમને બીજા સરદારને હવાલે કરી પોતે પહેલાંની જે
ટોળી પ્રુશિયનોની પાછળ લાગી હતી તેની મદદને સારૂ જવા નીકળ્યો. પ-
ણ તે લશ્કર હાર્યું અને તેનો સરદાર ગ્રોચી કેદ પકડાયાની ખોટી ખબર
સાંભળવાથી ઘણીજ ઉતાવળે પ્રવાસ કરતો પારિસ આવી પહોંચ્યો. આ ભ-
યંકર યુદ્ધમાં વેલિંગ્ટનનાં વીસ બાવીસ હજાર માણસો મુવાં તેમાં મોટી પ-
દવીના સો અમલદારો મુવા અને પાંચશે જખમી થયા હતા.

પેલી મેર પારિસમાં પહેલાં બે ત્રણ ઠેકાણે ફ્રેન્ચોની જીત થયાની ખ-
બર મળ્યાથી ઓગણીસમી તારીખે નેપોલિયનના નામનો જય જયકાર થઈ
રહ્યો હતો અને એની ખુશાલીમાં ત્યાંના અધિકારીએ સો તોપના ધડાકા
કર્યા. અને ફ્રાન્સ દેશનો વૈભવ જેમનો તેમ છે એમ તેની તરફના લોકો બો-
લવા લાગ્યા તેથી બોર્બોન વંશની તરફના લોકોના ચેહેરા ઉતરી ગયા. ત-
થાપિ બીજેજ દહાડે નેપોલિયન પારિસ પહોંચ્યો ત્યારે સઘળી બાજી ફેરવાઈ

જઇને તેના પક્ષના લોકોની ખુશાલીમાં ખલલ પડી ને બોર્બોન પક્ષના લોકોને જરા હિંમત આવી.

ભાગ ૧૭ મો.

લશ્કરી લોકોની પેઠેજ બીજા લોકો પણ મને અનુકુળ છે, એવું નેપોલિયન ધારતો હતો; પણ વાટર્લુમાં હારીને આવ્યા પછી લાગલુંજ તેના જાણ્યામાં આવ્યું કે મારી ધારણા ખોટી છે. હવે કયા ઉપાયો કામે લગાડવા તેનો વિચાર કરવામાં હતો એટલામાં તારીખ ૨૧ મીએ પ્રજાના પ્રતિનિધિઓની સભા ભરાઇ તેમાં તેની વિરૂદ્ધ અનેક ઠરાવો થયા. અને પારિસ શેહેરનો બચાવ કેમ કરવો તેના મનસુબા થવા લાગ્યા. એ જોઇને તેનો ભાઇ લુશિયન અને બીજા અમલદારો, લશ્કરી લોકોને મોકલીને સભાસદોને કહાડી મુકી સભાને વિખેરી નાખવાનું કહેતા હતા. તે વાત નેપોલિયને ગણકારી નહીં. પણ મુખ્તિઆરોની સભામાં નેપોલિયનને પદભ્રષ્ટ કરવા બાબત તકરારો થઇ ને ઘણા મતથી ઠરાવ થશે એમ જોતાંજ તેણે જાતે નીચે લખ્યા પ્રમાણે જાહેરનામું મોકલ્યું. "ફ્રેન્ચ લોકો ! દેશની સ્વતંત્રતા રાખવા સારૂ લડાઇ આરંભી, તે વેળાએ સઘળા અધિકારીઓ એકમતથી યત્ન કરશે અને આપણું કામ પાર પડશે એવું મને લાગતું હતું, માટે મેં શત્રુને લેખવ્યા નહીં, પણ હવે સઘળી વાત ઉલટી ગઈ. વાસ્તે ફ્રાન્સ દેશના દુશ્મનોને હું મારૂં બળીદાન આપું છું. ફક્ત મારે માટેજ દુશ્મનાઈ છે એમ તેઓ કહે છે. તે ખરૂં કરી દેખાડું છું. રાજ્યકીય સંબંધે હવે મારૂં જીવતર પુરૂં થયું. બીજા નેપોલિયનનું નામ આપીને હું મારા છોકરાને ફ્રાન્સનું રાજ્ય આપું છું. તમારે પોતાના દેશની સ્વતંત્રતા રાખવી હોય તો સઘળા એકસંપથી વર્તો. તા૦ ૨૨ મી જુન સને ૧૮૧૫".

નેપોલિયન.

એ જાહેરનામું જોતાંજ ફ્રાન્સ દેશ નેપોલિયન સરખા મહા વીરનું યુદ્ધ કૌશલ્ય ગુમાવશે એવું મનમાં આવવાથી કાર્નોટની આંખ માંહેથી આંસુની ધારા ચાલવા માંડી. માણસ પેહેલાંથીજ નેપોલિયનની મહત્વાકાંક્ષાની વિરૂદ્ધ હતો. પણ ફ્રાન્સ દેશની જમીન ઊપર દુશ્મનનો પગ ન અડકે એમ તેની ધારણા હતી તેથી તે ધારતો હતો કે, ગ્રોચીનું લશ્કર હજી

સુધી સારી હાલતમાં છે તે અને વાટર્લુમાંથી પાછાં આવેલાં માણસોને એ-કઠાં કરીને મેહેનત કીધી હોય તો કદાચ આવેલી આફત મટે. પણ એટલા-માં માર્શલ ને ત્યાં આવ્યો અને કહ્યું કે, હવે બોર્બોન વંશના રાજાને પા-છો બોલાવ્યા વિના બીજો રસ્તો નથી. તે પાછો આવશે એટલે મને બંડ-ખોર ગણીને ગોળીથી મારી નાંખશે. માટે હું અમેરિકા જઇશ. ત્યાં મારૂં જે થવાનું હશે તે થશે. તથાપિ ફ્રાન્સ દેશના ભલાને ખાતર ફકત એકજ ઉપાય રહ્યો છે તે તમે કરો. શાબાશ છે આ દેશભક્તને !

નેપોલિયન ફ્રાન્સ દેશના કલ્યાણ માટે પોતાની મેળે પદચ્યુત થયો એ જોઇ કેટલાએક આગેવાન માણસો તેનો આભાર માનવા સારૂ તેની પાસે ગયા. તેને પોતાની છેલ્લીવેલી મુલાકાત સમજીને બાદશાહી પોષાકમાં ઘણી શાંત વૃત્તિથી મળ્યો. તે વેળાએ છોકરાને ગાદી આપવાનું કબૂલ કરા-વી લેવાનો યત્ન કર્યો, તથાપિ તે બાબત કોઇએજ ઉતર આપ્યો નહીં. એવી રીતે તેની બીજી વારની બાદશાહીની આખર થઇ. આ વેળાએ તેણે માત્ર સો દિવસ બાદશાહી ભોગવી હતી. નેપોલિયનના દિકરાને બાદશાહી આપવાનું ન ઠર્યાથી તેના કેટલાએક મિત્રો કેહેવા લાગ્યા કે એમ ન થાય ત્યાં સુધી બાદશાહનું રાજીનામું રદ સમજવું જોઇએ. એથી લશ્કરી લોકોમાં ફરીથી ગડબડ થવાનો રંગ દેખાવા લાગ્યો, તેવારે આગેવાન લો-કોએ નેપોલિયનને કહ્યું કે 'હવે મારો તમારા ઉપર કશો અધિકાર નથી' એમ તમે લશ્કરી માણસોને ખુલી રીતે કહો, એ પ્રમાણે તેને લાચારીથી કરવું પડયું. પછી તરત રાજ્યકારભાર તપાસવા સારૂ ફોકે, કાર્નોટ વગેરે પાંચ આસામીઓની નેમણુંક થઇ અને ફોકેએ નેપોલિયનને સમજાવ્યું કે તમે લોકોની નજર આગળ રહેવાથી ફરીને ગરબડ ઉઠવાની ધાસ્તી છે માટે તમે માલમેસનમાં જઇ રહો. તે સલાહ તેણે માની ત્યારે તેના બંદોબસ્ત સારૂ કેટલાએક સિપાઇઓ સાથે આપ્યા. તેનો જે અધિકારી હતો તે બો-ર્બોન વંશનો પક્ષપાતી અને નેપોલિયનનો પહેલાંથીજ વિરોધી હતો. તેને જોઇને તે સમજ્યો કે, કેદ થવા જેવી આપણી અવસ્થા થઇ.

એ વેળાએ પરાજીત થએલી ફ્રેન્ચ ફોજ એકત્ર થઇને પારિસ ભણી પાછી આવતી હતી અને બ્લુચર તથા વેલિંગ્ટન પોતાના લશ્કર સહિત તેની પૂંઠે લાગેલાજ હતા. એ જોઇને રાજ્ય કારભારીઓને એવી બીક લા-ગી કે જો માલમેસનમાંથી સટકીને ફરીથી નેપોલિયન એ લશ્કરને મળશે

તો ગહા પંચાયત પડશે. તેમાં વળી નેપોલિયન બીજા નેપોલિયન બાદશાહ નો સેનાપતિ થઇને લડાઈ ઉપર જવા સારૂ પરવાનગી માગવાના કાગળો લખતો હતો અને કાર્નોટ એ વિચારને મળતો હતો પણ ફોકેએ તેમ થવા ન દીધું.

ફોકેના જેવા વિશ્વાસઘાતી માણસો દુનિઆમાં ઘણા થોડા હશે. આગાડીથીજ તે નેપોલિયન અને બોર્બોન વંશના રાજાઓને વિશ્વાસ આપી આપી તે ફસાવતો આવ્યો હતો. બંને પક્ષના લોકોને લાગતું કે, આ ગૃહસ્થ સંપૂર્ણ રીતે આપણા પક્ષમાં છે. અને એ પોતે એવું કર્યા કરતો કે બંને પક્ષને એક બીજાની ખબરો બહાર ન પડે એવા પાકા બંદોબસ્તથી આપતો અને વખત આવે જે પક્ષનો પાસો ચડતો થાય તેની તરફથી ઇનામ લેવાને તૈયાર થતો. પેહેલાં જેમ નેપોલિયન અને બોર્બોન વંશ સાથે ગટપટ કરતો તેવી રીતે હવે ફ્રાન્સ ઉપર આવનારા દુશ્મન રાજાઓ સાથે કરવા માંડી. અને નેપોલિયનને દેશમાંથી નસાડી મુકવા સારૂ યુક્તિ કરી તે એવી કે, જાણે મોટું દુઃખ થતું હોય તેવી રીતે નેપોલિયનને તેણે કહ્યું કે, હવે તમારે શરીર અને આબરૂ બચાવવાનો એકજ રસ્તો રહ્યો છે, કે તમારે એકદમ અમેરિકામાં નાશી જવું. વળી તે વિચાર પાર પાડવા સારૂ તેણે નેપોલિયનના માગનારાઓને માલમેસન મોકલી પૈસા માગવાનો તગાદો કરાવીને તેને પજવ્યો. અને વેલિંગ્ટનને એમ જણાવ્યું કે, નેપોલિયને અમેરિકા જવાનો ઠરાવ કર્યો છે. માટે આટલાંટિક મહાસાગરમાં તે વગર અડચણે જઇ શકે એવો બંદોબસ્ત તમે કરી આપો. આ લૂચ્ચાને એમ કરવાની બે મતલબ હતી. એક કદાચ વેલિંગ્ટન એ પ્રમાણે બંદોબસ્ત કરી આપશે તો હું નેપોલિયનનો વહાલો થઇશ કે મારૂં એણે કામ કર્યું. અને નહીં તો વેલિંગ્ટનને ખબર આપી તેની તરફનું કામ બજાવ્યા જેવું થશે. તેનો વેલિંગ્ટને જવાબ મોકલ્યો કે નેપોલિયનને જવા દેવાનો મને અધિકાર નથી. એવો ફોકેને જવાબ મોકલી ઈંગ્રેજ સેનાપતિએ નેપોલિયનનો રસ્તો રોકવા સારૂ વહાણો મોકલ્યાં. પછી એ કારસ્તાની પુરૂષે વેલિંગ્ટન તરફથી આવેલો જવાબ નેપોલિયનને જણાવ્યો અને કહ્યું કે, કદાચિત્ત ઈંગ્રેજ સરકાર તમને પકડવાની તજવીજ કરશે. માટે અહીંથી નાશી જવાની ઉતાવળ કરો. તમને લઇ જવા સારૂ રોચેફોર્ટના બંદરમાં વહાણ તૈયાર છે. આ તેના ઉપર છેકજ આખરની આફત આવી, શું કરવું તે સુઝે નહીં. લશ્કરી

લોકોનો વિચાર નેપોલિયનને ફરીથી લડવા સારૂ તૈયાર કરવાનો હતો. તેથી જવું કે ન જવું એવી તેના મન સાથે ઘડભાંગ થવા લાગી. તથાપિ આપણને મહા મેહેનતે સાઠ હજાર લશ્કર મળી શકશે. એટલા થોડા લશ્કર વડે ઈંગ્લાંડ, પ્રુશિયા, સ્પેન, ઇટાલિ, જર્મની, આસ્ત્રિયા અને રૂશિઆના એકઠા મળેલા આઠ લાખ દળ સાથે લડવાનું મનમાં આણવું એ મુર્ખાઇનું કામ છે એવી તેની ખાત્રી થવાથી એક બે વિશ્વાસુ માણસોને સાથે લઈ તારીખ ૨૯ મી જૂન સને ૧૮૧૫ ને દિવસે માલમેસનથી નીકળી પડ્યો.

તેનો બંદરે પહોંચતાંજ જુલાઇની ત્રીજી તારીખે વહાણ ઉપર ચડવાનો વિચાર હતો તથાપિ બારકસના કમાને જણાવ્યું કે, ઇંગ્રેજી મનવારો તમને અટકાવવા સારૂ તૈયાર છે તેથી એવી જોખમમાં મારાથી વહાણ હંકારાશે નહીં. એ ઉપરથી ત્યાં એક હોલાંડના વેપારીનું વહાણ હતું તે ભાડે કરીને તે ઉપર વેશ બદલીને છાનામાના જવાનો તેણે વિચાર કર્યો. તથાપિ તે વહાણ ઉપરના ટંડેલે કહ્યું કે, એ વાત ઇંગ્રેજી વહાણના ખલાશીઓના જાણવામાં આવ્યા વિના રહેવાની નથી. એથી કંઇ ઉપાય ન રહ્યો ત્યારે કેટલાએક જુવાન ફ્રેન્ચ ખલાશીઓએ વહાણમાં બેસાડીને રાતની વખતે તેને લઇ જવાનો વિચાર કર્યો. તથાપિ સઘળા અનુભવી વહાણ ખેડનારાઓએ કહ્યું કે, હજાર રસ્તે પણ ઇંગ્રેજો ન જાણે એવી રીતે વહાણ જઇ શકશે નહીં અને કદાપિ જશે એમ ધારીએ તોપણ એવાં વહાણને આટલાંટિક મહા સાગરમાં મોટું જોખમ છે. એ સાંભળી નિરાશ થઇ નેપોલિયન બોલ્યો, જ્યાં જ્યાં લાકડાનું ઢીંમચું ત્યાં ત્યાં ઇંગ્રેજી વાવટો ફડફડતોજ છે.

એમ ચાલી રહ્યું છે એટલામાં ખબર આવી પહોંચી કે, બ્લુચર અને વેલિંગ્ટન પારિસની પાસે આવી પહોંચ્યા. તેમની જોડે કરાર થઇને પારિસમાંથી ફ્રેન્ચ લશ્કર નીકળી જવાનું ઠર્યું. હવે અરાડમો લુઇ ગાદી ઉપર બેસશે. ઘણે ઠેકાણે બોર્બોન વંશનો ધોળો ઝુંડો ફડફડવા લાગ્યો. એવી વેળાએ લશ્કરને મળવા જઇએ તો બોર્બોન પક્ષના હાથમાં સપડાઇ જવાનો ધાક હતો માટે સઘળા ઉપાયો છોડી દઈ તેણે ઇંગ્રેજી વહાણ બેલરફોના કપ્તાન મેટલાંડ જોડે સલાહ કરવાની વાત કરી. અને બે માણસને મોકલીને મેટલાંડને એમ જણાવ્યું કે, મને વગર અડચણે જવા દેવાને કબૂલ કર્યું છે; એ બાબત તમારા ઉપર લખાઇ આવ્યું છે કે નહીં ? તેનો મેટલાંડે જવાબ કહાવ્યો કે, તમને જવા દેવાનો મારા ઉપર હુકમ આવ્યો

નથી એટલુંજ નહિં પણ કમનસીબે ઉલટા તમને પકડાય તો પકડીને એક-દમ ઈંગ્લાંડ લઇ જવાનો હુકમ આવ્યો છે. ત્યારે નેપોલિયન તરફથી ગએલા ગૃહસ્થોએ કહ્યું કે, નેપોલિયન પોતાની મેળે પારિસ છોડીને આવ્યો છે, તેને કોઇએ કહાડી મૂક્યો અથવા તે નાશી આવ્યો નથી. એના જવાબમાં મેટલાંડ બોલ્યો કે, ગમે તે હો મારે એ વાતની જરૂરની નથી. ને હું તમને કોઇ પ્રકારે વચન આપી શકતો નથી. પણ ખાનગી રીતે હું એ- એટલું કહું છું કે, નેપોલિયન ઈંગ્લાંડ આવશે તો તેની સારી રીતે બરદાસ્ત થશે. અને તે મારા વહાણ ઉપર આવશે તો તેની સાથે કેદી પ્રમાણે નહીં ચાલુ પણ પરોણો ગણીને વર્તીશ. એથી આખરે નિરૂપાય થઇને ઈંગ્રેજ લોકોને સ્વાધિન થવાનું ધારી નેપોલિયને ઈંગ્લાંડના રાજાને કાગળ લખ્યો.

"મહારાજ, મારા દેશમાં ઘણા પક્ષ પડવાને લીધે તથા યુરોપખંડ માંહેના મોટા મોટા રાજાઓની દુશ્મનાઇને લીધે હું રાજ્ય સંબંધ છોડી થેમિસ્તોક્લિસની* પેઠે બ્રિટિશ લોકોમાં આવી રહું છું. મારા દુશ્મનોમાં આપને મોટા પ્રબળ, સ્થિર અને ઉદાર સમજીને બ્રિટિશ લોકોના કાયદાનું રક્ષણ હું તમારી પાસે માગું છું." **નેપોલિયન.**

દૈવગતીનો શો ચમત્કાર છે! જે લોકોને પરાજીત કરવા સારૂ ઘણા વરસ સુધી પ્રયત્ન કરતો હતો, તેનેજ શરણ જવાનો પ્રસંગ નેપોલિયન સરખા દુનિઆ જીતવાની ઇચ્છા રાખનારા મહત્વાકાંક્ષી પુરૂષને આવ્યો! એથી તેના મનને કેટલું માઠું લાગ્યું હશે? ઉપરનો કાગળ મોકલીને તેણે વહાણ ઉપર જવા સારૂ હોડીમાં પગ મુકયો. ત્યારે તેની સાથેના માણસોના મન ઘણાંજ દુઃખી થયાં અને ડસક ડસક રડવા લાગ્યાં. વહાણ ઉપર આવ્યા પછી મેટલાંડે તેને સારૂં આદરમાન આપ્યું. તથાપિ તોપોના અવાજ ઇત્યાદિ રાજ માન કશું ન આપ્યું. અને વહાણ ઉપર ગયા પછી નેપોલિયને ગંભીરપણે મેટલાંડને કહ્યું કે, "તમારા રાજા અને કાયદાની છાયામાં હું આવ્યો છું."

* આ પ્રાચીન કાળમાં ગ્રીસ દેશમાં ઘણો શુરો અને રાજ્યધોરણી પુરૂષ હતો. ઈરાની લોકોએ ગ્રીસ દેશ ઉપર સ્વારી કરી ત્યારે આથેન્સવાશીઓ ડરી ગયા હતા તે વખતે તેણે પોતાની ચતુરાઇથી સ્વદેશ ઉપર આવેલી આફતથી રક્ષણ કીધું હતું. પણ પછી બીજા કારભારીઓ જોડે અણબનાવ થવાથી તે દુશ્મનના મુલકમાં નાશી ગયો અને તેણે તેને માન આપીને એક મોટું કામ સોંપ્યું હતું.

બીજો માણસ તો આટલું અપમાન થવાથી ઝુરી ઝુરીને ક્ષીણ થઇ જાત પણ નેપોલિયનનું મન વિલક્ષણ દૃઢ હતું. તેની દૃઢતા અમાપ હતી. ઇંગ્રેજી વહાણ ઉપર ગયા પછી હિંમતથી મન ઠેકાણે રાખી તેમાંના માણસો જોડે મીઠું મીઠું બોલવા લાગ્યો. અને વહાણ ઉપરની તમામ વસ્તુઓ તેણે ધ્યાનથી જોઇ અને તે બધાનાં વખાણ કર્યાં તેમાં ઇંગ્રેજ લોકો અને તેમાં પણ તેની અરમારના ઘણાંજ વખાણ કર્યાં અને ખુલ્લી રીતે એમ કહી દેખાડયું કે, વેલિંગ્ટન યુદ્ધ કૌશલ્યમાં મારા બરાબરીનો છતાં દુરદૃષ્ટિએ તેનામાં વધારે છે. અને વહાણ ઇંગ્લાંડ ભણી હંકારાયું તેવારે નેપોલિયન ઉતરેલે ચેહેરે ફ્રાન્સ દેશ તરફ જોતો હતો. એ તેનું છેલ્લીવારનું જોવાનું હતું. જે દેશમાં તેણે પોતાની બુદ્ધિ કૌશલ્યથી, પરાક્રમથી અને મહાત્વાકાંક્ષાથી ઘણાં વરસ સુધી ઘણી સારી માઠી વાતો કરી તે દેશ ફરીથી આંખેથી પણ તેની નજરે પડયો નહીં.

એ વાહાણ ઇંગ્લાંડના કિનારા પાસે આવ્યું ત્યારે બેટલાંડ ઉપર હુકમ આવ્યો કે, તમારા વહાણ ઉપરના કોઈ પણ આદમીને જમીન ઉપર આવવા દેશો નહીં. પણ નેપોલિયનને પોતાના દેશના કાંઠા ઉપર આવેલો સાંભળતાંજ તેને જોવાને આતુર થયેલા હજારો લોકો હોડીમાં બેશીને આવ્યા તેથી તેના વહાણની આજુબાજુ કીડીઓના થબની પેઠે હોડીઓની ભીડ થઇ. એ વખત નેપોલિયન સઘળાની નજરે પડે એવી ઊંચી જગાએ બેઠો હતો. તેને લોકો આનંદ ભેર સલામ કરતા અને તે પણ લગાર મોઢું મલકાવીને સલામ પાછી વાળતો. પછી તારીખ ૩૧મી જુલાઇએ ઇંગ્રેજ સરકારના બે અમલદારો વહાણ ઉપર આવ્યા ને તેમણે નેપોલિયન બાબતનો સરકારનો છેલો થએલો ઠરાવ જાહેર કર્યો તેમાં બે કલમો હતી. ૧લી, સેનાપતિ બોનાપાર્ટને ઇંગ્લાંડના કિનારા ઉપર ઉતરવા દેવો નહીં, તેને સેંટ હેલિનામાં લઇ જવો. ઇંગ્રેજ સરકારના તાબા માંહેલું એજ ઠેકાણું તેને લાયક છે. ત્યાંથી ફરીથી છુટી જવાની બીક નથી, અને એને પણ સ્વતંત્રપણે મરજીમાં આવે તેમ ફરવાને બનશે. બીજી સાવ્હરી અને બાલેમંડ વગર બીજા પસંદ પડે તે ત્રણ કારભારી તેની સાથે લેવા. વળી પોતાનો વૈદ અને બીજાં બાર માણસો સાથે લઇ જાય. અરરર, આ તે શી આફત !! મોઢામાંથી શબ્દ નીકળતાંજ લાખો માણસ ભેગા કરનાર નેપોલિયન જેવા પુરૂષને શત્રુએ મુકરર કરી આપેલાં બાર માણસો સાથે

લઇ જવાનો હુકમ પાળવાની વખત આવે ! શો આ મોટાઈ મેળવવાના લોભનો પરિણામ ! વાસ્તે ભુખણ કહે છે તે ખરૂં છે કે, "કરોની તમે કોટી લક્ષ પ્રકાર, લખ્યા લેખ મિથ્યા ન થાય લગાર." તમારે આ બાબત કંઇ કહેવાનું છે ? એમ પેલા ઈંગ્રેજ અધિકારીએ પૂછ્યું ત્યારે નેપોલિયન શાંત ને ગંભીર સ્વરથી બોલ્યો, "લડાઈમાં પકડેલા બંધીવાનના જેવી મારી વ્યવસ્થા જોઇને ઈંગ્રેજ સરકારને અધિકાર નથી. તમારા એકાદ ગામમાં જાઉં તેવી રીતે હું તમારા વાહાણમાં આવ્યો. તમને કેદ કરવામાં આવશે એવું મને જણાવવામાં આવ્યું હોત તો હું એમાં આવત નહિ. વળી ઈંગ્રેજ સરકારે મને સેનાપતિની પદવી આપી એ ગેરવાજબી છે. મારી પદવીનો હક ગયો નથી. ત્રણ મહિના પેહેલાં લુઇ જેવો ફ્રાન્સનો રાજા હતો, તેવોજ હું પણ એલ્બાનો બાદશાહ હતો. એક રાજાએ બીજા રાજાના મુલક ઉપર સ્વારી કરી એટલે તેની પદવી જાય એવું કંઇ નથી. ઈંગ્રેજ સરકાર ઉપર મેં ભરોંસો રાખ્યો તેનો તેણે ઘાત કર્યો તો દુનિઆમાં તેની અપકીર્તિ થશે. આસ્ત્રિયા કે રૂશિઆનો બાદશાહ મારી આવી દુર્દશા ન કરત. સેંટ હેલિનામાં મને કેદ રાખવાથી ત્યાંની હવાએ હું મરી જઇશ. માટે ત્યાં ન જવાનો મારો નિશ્ચય છે."

ઈંગ્રેજ સરકાર કહે તે કર્યા વિના તેને બીજો રસ્તો નહોતો, એમ છતાં તેણે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કહ્યું, તેથી ઈંગ્રેજ સરકાર તેનું કહેવું નહિ માને તો એ આપઘાત કરશે એવી ગપ ઉડી હતી. કારણ ઉપર કહેલું ભાષણ સાંભળીને એના વહાણ ઉપરની કેટલીએક ફ્રેન્ચ સ્ત્રી હતી તે રડી પડી હતી. પણ નેપોલિયન આપઘાત કરશે એ વાત તદન ખોટી હતી એમ એક ગ્રંથકાર કહે છે. કારણ "જીવતો નર ભદ્રા પામશે, મુવા પછી કાંઇ નહિ મળે." આ તેનો દૃઢ નિશ્ચય હતો. પોતાનો ગયેલો વૈભવ પાછો નથીજ મળવાનો એ શા ઉપરથી ? એમ તેને આખર સુધી લાગતું હતું. પણ ફ્રાન્સમાં તો અરાડમો લુઇ પાછો ગાદી ઉપર બેઠો અને ઇંગ્રેજોને પ્રુશિયનો પારિસ શેહેરમાં પેઠા, તેમણે નેપોલિયન અગાઉ દેશો જીતીને આણેલાં ચિત્રો, પુતળાં અને પુસ્તકોનું હરણ કર્યું વગેરે બાબતોનો સંબંધ હવે નેપોલિયનના ચરિત્રમાં રહ્યો નથી માટે એ વાત અમે કરતા નથી.

નેપોલિયન શરણ આવ્યો છતાં તેને પોતાના દેશમાં આવવા ન દી-

ધો, ને તેની બાદશાહી પદવી રદ કરીને સેનાપતિ કહ્યા તેથી નેપોલિયનના પક્ષના કેટલાએક ગ્રંથકારો ઇંગ્રેજ સરકારને માથે દોષ મુકે છે. તથાપિ ઈંગ્રેજ સરકારની તરફેણના ઇંગ્રેજ ગ્રંથકારો કહે છે કે, નેપોલિયનને ઇંગ્લાંડમાં આવવા દીધો હોત તો ફરીથી યુરોપ ખંડમાં ગરબડ મચીને રક્તપાત થવાનો સંભવ આવત. કેમકે ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ છેકજ પાસે પાસે છે. વળી ઇંગ્લાંડનાં વર્તમાનપત્રોને ઘણી સ્વતંત્રતા છે, ને ઇંગ્લાંડમાં તેની તરફના લોકો પણ ઘણા છે, એને લીધે અનેક મસલતો કરીને ફરીથી ગરબડ થઇ રહેત. વળી તેણે કરાર કર્યા છતાં એલ્બામાંથી છુટી આવીને કરેલા કરાર કોરણે મૂક્યા, તેનો વિશ્વાસ ફરીથી કરવો ઘટતો નથી. તેના બીજા શત્રુની પ્રજાએ તો જો નેપોલિયન જીવતો હાથ આવે તો તેને ગોળીથી મારવાનો વિચાર કર્યો હતો, ને બાદશાહી પદવી રદ કરવા બાબત તેઓ એમ કહે છે કે, એમિન્સના તહનામા વખતે તેને જે પદવી હતી તે ઇંગ્રેજ સરકારે કાયમ રાખી. તે પછી એણે જે વાતો કરી તે ઇંગ્રેજ સરકારને અસલથીજ કબૂલ નહોતી. નેપોલિયનને ઇંગ્લાંડમાં આણવા સારૂ તેની તરફના લોકોએ ઘણી મેહેનત કરી, ને એણે જાતે પણ ઇંગ્લાંડના રાજાને મળવાની પરવાનગી મેળવવા સારૂ બહુ ખટપટ કરી, પણ રાજાના પ્રધાન મંડળે તેમ કરવા દીધું નહીં. પોતાના છટાદાર ભાષણથી બીજા માણસનું મન વસ કરી લેવાની કળા નેપોલિયનમાં સંપૂર્ણપણે વસતી હતી તેથી પ્રધાનોને એવી બીક લાગી કે, આ બે જણા મળશે તો કદાપિ આપણો કરેલો બંદોબસ્ત ધુળ મળે એ બાબત લાર્ડ કીથ નામે ઇંગ્રેજી લશ્કરનો એક મોટો અમલદાર નેપોલિયન અને રાજાની મુલાકાત વિષે બોલતાં બોલ્યો હતો કે, “મારા મનની તો ખાત્રી છે કે, જો તમે તેને મળવા દીધા હોત તો અરધા કલાકમાં તેની વચ્ચે સારી દોસ્તી બંધાઇ જાત.”

મેટલાંડે વિશ્વાસઘાત કર્યો એમ કહીને નેપોલિયનના પક્ષકારોએ તેના ઉપર નિંદાનો વરસાદ વરસાવ્યો છે, અને નેપોલિયનનું જોઇએ તે કરતાં વધારે માન રાખ્યાનું કહીને કેટલાક ઇંગ્રેજો તેને ટપકો દે છે. એમ છતાં નેપોલિયન બાબત તે લખે છે કે, “જેણે આપણા દેશને આટલાં દુઃખ દીધાં તેના ઉપર ઇંગ્રેજ અમલદારને દયા આવેલી જોઇ નવાઇ લાગશે તથાપિ બીજાને ખુશ કરવાની શક્તિ તેનામાં એટલી વિલક્ષણ હતી કે, મારા

જેવા મહિના સુધી તેની પાસે રહેવા છતાં અનેક મોહક ગુણ ધરાવનાર અને મોટા વૈભવે ચડેલા માણસની મેં દીઠી, એવા પ્રકારની ખરાબ સ્થિતિ જોઇને મનમાં દયા ઉત્પન્ન થઇ માઠું ન લાગે એવા માણસ ક્વચિત્તજ જડશે."

સામાનની તૈયારી થઈ અને વહાણને હંકારવાનો વખત આવ્યો ત્યારે નેપોલિયનની જોડે ક્યાં ક્યાં માણસો જવાના તે ઠર્યું. તેમાં બેર્ટ્રાંડ અને માન્થોલોન નામના તેની તેનાતના બે મોટા કારભારીઓ પોતાનાં બઇરી છોકરાં સુદ્ધાં સાથે જવા નીકળ્યા. અને પોતાના ધણીને છોડીને જેમને જવું પડ્યું તે ઘણા દલગીર થયા. સઘળાજ પોક મૂકીને રડવા લાગ્યા. કેટલાકે નેપોલિયનના પગ પકડયા તે કેમે કર્યા છોડે નહીં. સાવ્હરી તથા આલેમંડ પોતાને સાથે જવાની રજા મળવા સારૂ ઇંગ્રેજ અમલદારની આજીજી કરતા હતા પણ તે વાત કબૂલ થઇ નહીં તેથી તેઓ બીધા કે અમને પકડીને લુઇ રાજાને સોંપી દેવાનો ઇંગ્રેજ સરકારનો વિચાર છે. પણ ઇંગ્રેજ સરકાર તેમ નહીં કરે એવું તેમને વચન મળવાથી તે નિરાંતે બેઠા. ઊપર કહેલા બેર્ટ્રાંડ અને માન્થોલોન વગર બીજો એક કામદાર, એક વૈદ, નવ ચાકર અને ત્રણ દાસી એટલાં માણસોને નેપોલિયન જોડે સેંટ હેલિના જવાનું ઠર્યું, વળી નેપોલિયને સાથે આણેલી સંપત્તિમાંથી સોના રૂપાનાં વાસણોજ તેની સાથે લઇ જવાની પરવાનગી મળી. પણ રોકડા ચાળીસ હજાર રૂપીઆ હતા તે ઇંગ્રેજ સરકારે જપ્ત કર્યા અને કહ્યું કે, તમારો ખરચ અમે ચલાવીશું.

પછી તારીખ ૮મી આગષ્ટ સન ૧૮૧૫ને દિવસે નાર્થમ્બર્લાંડ નામનામનું વહાણ યુરોપખંડને જીતનારને લઇને સેંટહેલિના બેટમાં કેદ નાંખવા સારૂ લઇ ચાલ્યું. એ વહાણ ઉપર મુખ્ય અમલદાર સર જાર્જ કાકબર્ન નામે હતો. તેણે નેપોલિયનને પોતાના બરોબરીઓ ગણીને વધારે માન આપ્યું નહીં પણ તેની સાથે સારીરીતે ચાલ્યો હતો. નેપોલિયને પણ પોતાનું મન સાવધ રાખ્યું હતું. એ વહાણ તારીખ ૧૫મી આક્ટોબરે સેંટ હેલિના પહોંચ્યું.

એ બેટ આફ્રિકા ખંડની પશ્ચિમે આટલાંટિક મહાસાગરમાં છે. એમાંની જમીન ખડકાળ છે. વહાણ બંદર પાસે આવવાથી નેપોલિયને તે આખા બેટને દુર્બિનથી ધ્યાન દઇને જોયો. વહાણમાં બેઠાને ઘણા દિવસ થયા હતા તેથી તરત તે જમીન ઉપર ઉતરી પડયો. ત્યાં તેને જોવા સારૂ ઘણા લો-

કો આવવા લાગ્યાથી કેટલાક દહાડા સુધી એક બાજુએ જઇ રહ્યો. પછી સઘળી જગાઓ તપાસીને લાંગવુડ નામે ત્યાંના અમલદારને રહેવાની જગા હતી ત્યાં રહેવાનો ઠરાવ થયો. ત્યાંનો બંગલો સાધારણપણે ઘણોજ મોટો હતો તોપણ નેપોલિયનને અડચણ ન પડે માટે તેમાં બીજો વધારો કર્યો. એ મકાન તૈયાર થતાં સુધી તે અને તેનાં માણસો પોતપોતાની સવડ પ્રમાણે જુદે જુદે ઠેકાણે રહયાં હતાં અને તે તૈયાર થયા પછી પોતાના સામાન અને પુસ્તક વગેરેની સારી ગોઠવણ કરી સાથેનાં બધાં માણસો સહિત તે-માં રેહેવા ગયો. લડાઇ અને રાજ્યકારભાર વગેરે કામ સમાપ્ત થવાથી એની બુધ્ધિ સ્થિર ન રહેતાં ગ્રંથો લખવા ભણી વળશે એવું ધારવામાં આવતું, પરંતુ તેના શરીરની ચપળતા બંધ પડતાંજ તેની બુધ્ધિની તિવ્રતા પણ નષ્ટ થઇ.

નેપોલિયન સેંટ હેલિનામાં રહ્યા પછી ઇંગ્રેજ સરકારે તેને ઘણું પજવવા માંડયું છે એવો તેના મિત્રોએ આખા યુરોપખંડમાં ઘોંઘાટ કરી મુક્યો. ત્યાંની હવા સારી નથી, તેને રેહેવાને સારૂં ઘર નથી, જોઇએ તેટલા ચા-કરો નથી. રાત્ર દિવસ સખત પહેરો હોવાથી તેને બહાર નીકળવાની છુટ નથી. સારો ખોરાક મળતો નથી એટલુંજનહિ પણ તે પુરતો મળતો નથી. બઇરી છોકરાંનો વિયોગ, ખરચવાને સારૂ પૈસા છેક થોડા વગેરે ઘણી બા-બતો વિષે લોકોમાં વાતો ચાલી રહી. તથાપિ કંઇ કારણ ન છતાં એ બધું પોતાની ભણી યુરોપના લોકોનાં મન ફરીથી વાળવા સારૂ નેપોલિયને કરા-વ્યું હશે એમ કેટલાએક ગ્રંથકારોનું કહેવું છે. તેઓ કેહે છે કે, ત્યાં જે ઘુ-રો હતાં તેમાંથી જે સારૂં હતું તેમાં નેપોલિયન રહેતો હતો. તેને જોઇ-એ એટલી જગા હતી. પુસ્તકો વગેરે તેની પાસે સામાન હતો. ચાકરો પણ જોઇએ તેટલા હતા. ખરચને સારૂ દર વરસે એક લાખ વીસહજાર રૂપી-આની નીમણુંક બાંધી હતી. લુગડાં લત્તાં પણ જોયતાંજ હતાં. તેના ખા-વાપીવાનો બંદોબસ્ત પણ ઇંગ્રેજ સેનાપતિના જેવો હતો. તે કોઇને પૂછયા વિના બે ગાઉ સુધી જઈ શકે, રજા લઇને ચાર ગાઉ અને પેહેરા સાથે છ ગાઉ જવાની પરવાનગી હતી; અને ઇંગ્રેજ અમલદારને સાથે લઇને તે બેટના ગમે તે ભાગમાં જવાની છુટ હતી. બઇરી છોકરાં ન મોકલવા દેવા-નો દોષ ઇંગ્રેજ સરકારને માથે ન હતો. તેને આસ્ત્રિયાના બાદશાહે મોક-લ્યાં નહીં. સેંટ હેલિનાની હવા વધારે ખરાબ નથી ને નેપોલિયન જેવા

માણસને બીજી જગાએ રાખવાની સવડ નહોતી. વળી• ઇંગ્રેજ અધિકારીને બતાવ્યા વિના યુરોપમાં કોઇ પણ પત્ર લખવાની તેને રજા નહોતી. એ અટકાવને માટે નામાંકિત ઇંગ્રેજ કવિ સર વાલટર સ્કાટ ઇંગ્રેજ સરકારને દોષ દે છે. તેના જવાબમાં પણ કેટલાએક ગ્રંથકાર કહે છે કે, અગાડીના જેવી ગરબડ ન થાય તેને માટેજ એવી ગોઠવણ કરવાની ફરજ પડી હતી. નેપોલિયન આવા જાપતામાં છતાં પણ તેના મિત્રોએ તેને ત્યાંથી નસાડી મૂકવાનો યત્ન કર્યો હતો. એ કામને માટેજ એક માણસે ઇગ્લાંડમાં એક જાતનું નવાઇ જેવું વહાણ તૈયાર કરાવ્યું હતું તે કેટલીકવાર સુધી પાણીમાં બુડેલું રહે એવી ગોઠવણ કરી હતી. એવી ધારણાથી કે રાતની વખતે તેને સેંટ હેલિના આગળ લઇ જવું અને પાણીમાં ડુબાડી રાખવું, અને લાગ આવે ત્યારે નેપોલિયનને લઇને નાશી જવું. તથાપિ તે વહાણની આવી ચમત્કારિક રચના જોતાં સરકારે તે ભાંગી નંખાવ્યું.

કેટલેક દિવસે નેપોલિયનને સેંટ હેલિનાના ઇંગ્રેજ અમલદાર સર હડસન લો સાથે કજીઓ થવા લાગ્યો, તેથી યુરોપ ખંડ માહેના વર્તમાનપત્રોમાં અને રાજ્યકીય સભાઓ વગેરેમાં ઘણીજ ચર્ચા થવા લાગી, અને હડસન લો નેપોલિયનને ઘણું દુ:ખ દે છે, એમ ઠેકાણે ઠેકાણે લોકો બોલવા લાગ્યા. ઇગ્લાંડના પ્રસિદ્ધ કવિ લોર્ડ બાયરને નેપોલિયનની સ્તુતી ઉપર કેટલીએક કવિતા લખી, તેમાં પણ નેપોલિયનને દુ:ખ દીધાનું વર્ણન કર્યું છે. આ બાબત કેટલાએક ગ્રંથકારો કહે છે કે, નેપોલિયનના દોસ્તોએ અમથીજ સરાગત કરીને આખા યુરોપમાં ફેલાવી મુકી. હડસન લો તેની સાથે રીતસર જોઇએ તેવી રીતે વર્તાવતો હતો, એમ હિંદુસ્તાનમાંથી આવનારા કેટલાએક વાહાણ ઉપરના લોકો ત્યાં જતા હતા તેમણે કહ્યું છે. એમાંના કેટલાએક માણસો નેપોલિયનને મળવા સારૂ જતા તેની સાથે તે ઘણી મીઠાસથી બોલતો હતો. ચોવીસ કલાકમાં એકવાર તો કોઇ પણ ઇંગ્રેજ કામદારની નજરે પડવો જોઇએ વગેરે કેટલીક વાતો નેપોલિયનને અપમાન ભરેલી લાગતી હતી, તથાપિ તેમાં હડસન લોનો ઉપાય નહોતો, તેને તો સરકારનો હુકમ અમલમાં માત્ર આણવાની ફરજ હતી.

સેંટ હેલિનામાં તે હતો ત્યારે રોજ સવારમાં ઉઠતો ને ઉઠીને તરત પગે અથવા ઘોડા ઉપર બેશીને ફરવા જાય, અને જે દિવસે ન જાય ત્યારે કોઇ પાસે પોતે અગાડી કરેલી વાતોનો ઇતિહાસ બેઠો બેઠો લખાવે. ફરીથી

દશ વાગતે જમ્યા પછી બે ત્રણ કલાક વાંચે અથવા લખવાની કાંઇ બાબત કહે. ત્યાર પછી કોઇને મળવાનું હોય તો મળે; પછી ગાડીમાં કે ઘોડા ઉપર બેશીને સાથેના માણસો જોડે ફરવા જાય ને પાછો આવ્યા પછી પાછો વાતચિત કરવા કે લખાવવા બેસે. તે રાત્રે આઠ વાગેં વાળુ કરતો અને હમેશાં સાદું ખાતો. તેનો આહાર મોટો હતો. પણ ગમે તે ખાધેલું તેને પચતું નહોતું. તે ઘણો દારૂ પીતો નહોતો પણ તપખીર ઘણી સુંઘતો હતો. રાત્રે વાળુ કીધા પછી કેટલીક વાર સુધી કોઈ કંઇ વાત કરે અથવા વાંચે તે સાંભળે ને પછી સુઇ જાય. આખી ઉમર ઉદ્યોગમા જવાથી તેને થોડીજ ઉંઘ જોઇતી હતી અને એ થોડી નિંદ્રામાં પણ ઝબકીને ઉઠવાની તેને ટેવ હતી; એને લીધે જાગે કે તરત વાંચવા માંડવા સારૂ પુસ્તક લઇને કોઇ તેની પાસે તૈયાર રહેતું હતું. તે પોતાના શરીરનાં ઘણા જતન કરતો હતો ને રોજ નહાતો હતો તથા ટ્યુલરિઝના મેહેલમાં જે પોષાક હતો તેજ અહીં પણ પેહેરતો હતો.

વાટર્લુની લડાઇ પછી એના શરીરની શક્તિ ધીમે ધીમે ઓછી થવા લાગી. પણ સન ૧૮૧૭ના વરસથી તેના મોડા ઉપરનું તેજ ઓછું થવા લાગ્યું. તે જોઇ તેને વધારે છુટ આપવા સારૂ તેની સાથેના માણસો વિનંતી કરવા લાગ્યા. પણ એમાં કંઇ કારસ્થાન હશે એવો વેહેમ લાવીને ઈંગ્રેજ અમલદારે તે અરજ નાકબુલ કરી. સને ૧૮૧૮ના સપ્ટેમ્બર મહિનામાં તેની પ્રકૃતિ ઘણી બગડી. એ જોઇને તો વૈદને પણ ધાક લાગ્યો. અને વૈદે નેપોલિયનને કહ્યું કે તમે ખુલ્લી હવામાં હરો ફરો, નહિ તો ઘણીજ બગડી જશે. કેમકે નેપોલિયને કેટલાએક દિવસ સુધી બહાર ફરવા જવાનું બીલકુલબંધ કર્યું હતું. એથી જ્યારે વૈદે ફરવા જવાનું કહ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું કે પેહેરાના સિપાઇઓ અપમાન કરે છે તે ખમીને મહારાથી બહાર ફરવા જઇ શકાતું નથી. ત્યારે વૈદે કહ્યું ફરવાનું બંધ કરેથી પરિણામ ખોટા થશે, ત્યારે નેપોલિયન બોલ્યો કે, જે ઇંગ્રેજ સરકારે મને આ હવામાં મોકલ્યો છે, તેની કીર્તીને મારા મોતથી કાળાશ લાગશે તે લાગવા દો. જે એકવાર નશીબમાં લખ્યું છે તે થવાનું છે. જ્યારે ત્યારે એક દહાડો તો છેજ. નેપોલિયન પાસે એક ઈંગ્રેજ વૈદ હતો તે લંડન માંહેના નેપોલિયનના એક માણસ જોડે પત્ર બ્યવહાર રાખે છે એવો સંશય આવ્યા ઉપરથી હડસન લોએ તેને પાછો ઈંગ્લાંડ મોકલી દીધો હતો. અને બીજો વૈદ

મંગાવવાનો હતો, તથાપિ નેપોલિયને તેને કહ્યું કે તમે આણેલા વૈદનું હું ઓસડ લઇશ નહિ. પછી તેની બેન પાલાઇને એક ઇટાલીયન વૈદને મોકલ્યો. અને નેપોલિયને લખ્યા ઉપરથી તેના બનેવીએ બે પાદ્રીઓને પણ મોકલ્યા. હવે તેની પ્રકૃતિ ઘણીજ બગડતી ચાલી. કોઇ કહે છે કે, નેપોલિયન પોતાના મનના દુ:ખથી વેહેલો મુવો. કારણ આવી હદ વિનાની મહત્વાકાંક્ષા રાખનાર અને આખા યુરોપખંડને તાબામાં લેનાર માણસને દુશ્મનની કેદમાં રહેવું પડવાથી મનના દુ:ખ વડે તેનો અંત આવે એ સેહેજ છે. હવે તો તેણે ફરવાનું છોડયાની પેઠે ઓસડ પણ છોડી દીધું. ને પેલો ઇટાલિયન વૈદ ઓસડ ખાવાનો આગ્રહ કરવા લાગ્યો ત્યારે તે બોલ્યો, "વૈદરાજ, ઓસડથી કશું ફળ નથી. આપણે યંત્રની પેઠે જીવવાનું છે. અને યંત્રના જેવીજ આપણી રચના છે અને તેના જેવોજ આપણો સ્વભાવ છે. જે જીવન કળા વડે માણસ જીવે છે તેને માટે તમે કાંઇ ઉપાય કરશો નહીં, તેને એમને એમ રહેવા દો, અને તેને પોતાને પોતાનો બચાવ કરવા દો. આપણાં ઓસડ કરતાં તે પોતાની મેળેજ સારી રહેશે. આપણું શરીર એક ઘડીઆળના જેવું છે. તે અમુક વખત ચાલે એવી યોજના કરેલી છે. તે ઘડીઆળ કરનારથી પણ ઉઘાડાશે નહીં. માટે તે પોતાની મેળેજ ચાલવાનું હશે ત્યાં સુધી ચાલશે. તેમાં જો તેણે પોતાના ગમે તેવા હથિઆર વડે એક વાર બરાબર કર્યું તો તેના કરતાં દશગણું વધારે બગડીને આખરે ભાંગી જશે."

શરીરની સાથે તેનું મન પણ ક્ષીણ થતું ચાલ્યું. ચેહેરો છેક ખિન્ન અને ઉદાસ થયો. તથા તે વારે વારે બેશુદ્ધ સરખો થવા લાગ્યો, અને એક વાર તે પોતાની મેળેજ બોલ્યો, "હું પેહેલાં નેપોલિયન હતો, હવે હું કાંઇ નથી. મારૂં અંગબળ, બુદ્ધિબળ સર્વ નાશ પામ્યું. હવે હું જીવતો છતાં મુવા જેવો છું."

નેપોલિયનનું શરીર છેક બગડતું ચાલ્યું, હડસન લોએ એ વાત ઇંગ્રેજ સરકારને જણાવી ત્યારે તે સરકારે કેપ્ આફ ગુડહોપથી નેપોલિયનને જોઇએ એવો વૈદ મંગાવવાનો હુકમ લખ્યો. તથાપિ તે આવી પહોંચ્યાની પેહેલાં એનો અંતઃકાળ પાસે આવ્યો, અને ઓસડ ખાવાને સારૂ ફરીથી વૈદોએ ઘણું કહ્યું. ત્યારે નેપોલિયન બોલ્યો, "આપણી ઘડી નીમેલી છે, નશીબમાં લખેલું છે તે કરતાં એક ક્ષણે વધારે આવરદા કોઇને મળવાનું નથી."

સને ૧૮૨૧ ના એપ્રિલ માસમાં તેણે પોતાનું મૃત્યુપત્ર કર્યું, તેમાં પોતાની પેટી માંહેલી સઘળી વસ્તુ પોતાના છોકરાને આપવાનું લખી રાખ્યું. આ લેખ ઘણોજ ચિત્તવેધક કહેવાય છે. તેમાંની એક કલમમાં ડયુક ઓફ વેલિંગ્ટનના ઉપર ગોળી ફેંકનાર કાંતિઓ નામના માણસને ઇનામ આપવા સારૂ કંઇ પૈસા જુદા કહાડી મૂકયા હતા. આવો મોટો દ્વેષ શૂરા પુરૂષોને શોભતો નથી. એ મૃત્યુપત્ર થયા પછી તેણે એમ કહી રાખ્યું હતું કે, 'મારા મુવા પછી મારૂં શરીર ચીરીને માંહેના રોગની તપાસ કરી તેનું પરિણામ ઠરે તે મારા છોકરાને જણાવવું. કારણ મને ઉપરાછાપરી ઓકારીઓ આવે છે. એ ઉપરથી લાગે છે કે, મારા પેટનાં સર્વ અવયવો બગડેલાં છે. અને જે રોગથી મારો બાપ મુવો, તેજ રોગ મને લાગ્યો છે. તે રોગનું લક્ષણ પેટના હેઠલા ભાગમાં માસગ્રંથી થાય છે તે હશે. માંટપેલિયરના વૈદે મને કહ્યું હતું કે, એ રોગ તમારા કુટુંબમાં વંશપરંપરા રહેશે. વળી તેણે પોતાના શરીરને કેમ દાટવું તે બાબત પાદ્રીઓને કહી રાખ્યું કે, હું નાસ્તિક નથી અથવા પોતાને જેમ યુક્તિબંધ સારૂં લાગે એવું કરનારો નથી. મારો પરમેશ્વર ઉપર વિશ્વાસ છે. હું મારા બાપના ધર્મ પ્રમાણે ચાલનારો છું. હું રોમનકયાથોલિક ધર્મ પાળનારા કુળમાં જન્મ્યો તેજ પ્રમાણે મરીશ, ને તેમાં કહેલા આશ્રયનો સ્વીકાર કરીશ.

નેપોલિયનનો અંતઃકાળ છેક પાસે આવેલો લાગ્યાથી પાસેના માણસોએ વળી વૈદ લાવવાની મેહેનત કરી પણ તેના આગળ એમનું કંઇ ચાલ્યું નહીં. તેનો એટલો ધાક હતો કે, તે અવાચક થયો તોપણ શ્વાસના ધબકારાથી ચાકરો બીતા હતા. પાદ્રીઓએ પ્રાયશ્ચિતના જેવો કંઇ સંસ્કાર છે તે કર્યો. ત્યાર પછી તે બેશુદ્ધ થયો. સને ૧૮૨૧ના મે મહિનાની ચોથી તારીખે સેંટ હેલિનામાં જબરૂં તોફાન થયું. તેના સપાટામાં ઝાડો મુળ સુદ્ધાં ઉખડી ગયાં; તે તોફાન પાંચમી તારીખે પણ હતું. તે દિવસે સાંજે છ વાગતે પાંચ વરસ દશ મહિના ને વીસ દહાડા કેદ ભોગવી પોતાની ૫૨ વરસની ઉમરે નેપોલિયને પ્રાણ છોડયો. એવું કહેવાય છે કે મરણ પર્યંત તેના મનમાં લડાઇના વિચારો ઘોળાતા હતા.

છઠી તારીખે વૈદોએ તેનાં માણસોની રૂબરૂ એની લાસને એના ઠરાવ્યા પ્રમાણે ચીરી ત્યારે એવું માલમ પડયું કે, પાડાના જેવાં ચાંદાંઓથી તેનો આખો કોઠો છવાઇ ગયો હતો.

જે ફ્રેન્ચ લોકો ઉપર આટલી પ્રીતિ કરતો હતો, તેમાં શીન નદીના કાંઠા ઉપર એની લાસને પુરવાની તેની ઇચ્છા હતી. પણ લુઇ રાજા તેમ કરવા નહીં દે; એવું સમજીને હડસન લોએ જે ઠેકાણે બેસીને નેપોલિયન હવા ખાતો હતો અને જો સેંટ હેલિનામાં દાટવો પડે તો અહીં દાટજો એમ તે કહેતો હતો ત્યાં દાટવાનું ઠર્યું.

તારીખ આઠમી મેને દિવસે નેપોલિયનની લાસને ભુમિદાહ કરવાનો સમારંભ થયો. મારેંગોની લડાઇ વખતે તેણે જે ડગલો પેહેર્યો હતો તે તેની લાસને પેહેરાવ્યો. બેટનાં તમામ માણસો નેપોલિયન બાદશાહની લાસ જોવા આવ્યાં. અને લશ્કરી ખાતાના સર્વ માણસો એક પછી એક જણે સન્માનપૂર્વક બાદશાહના ઠંડા હાથનો સ્પર્શ કરવા લાગ્યા. બેટનો મુખ્ય અધિકારી અને બીજા સઘળા અમલદારો તેના પ્રેતની પછવાડે ચાલ્યા. બંદુકો અને તોપોના ગડગડાટ એક સરખા ઘણા વખત સુધી ચાલ્યા હતા. અને ઠરાવેલે ઠેકાણે ગયા પછી પાદ્રીઓએ પ્રેત સંસ્કાર કર્યો, ત્યારે જેનું નામ સાંભળીને યુરોપખંડ ગભરાતો હતો, અને જેનું નામ રહેવા સારૂ પથરા ઉપરનો લેખ કોતરવાની જરૂર નથી, એવા નેપોલિયન બાદશાહના સાડાત્રણ હાથના શરીરને તૈયાર કરેલી લાકડાની પેટીમાં મૂકીને લોકોએ તેના ઉપર મટોડી વાળી દીધી. એક ઉત્તમ ગ્રંથકાર કહે છે કે, માણસની મહત્વાકાંક્ષા મિથ્યા છે. એવી ખાત્રી કરી આપનારી વાત કદાચિત બીજી બની નહીં હોય. આ બનાવ જોઇને દુનિઆમાં મનાયલી મોટાઇના મિથ્યાત્વ બાબત કદિ પણ વિચાર ન કરનાર માણસનું મન પણ ઉદાસ થયા વિના રહ્યું નહીં હોય.

એવી રીતે આ મહા પરાક્રમી પુરૂષની આખર આવી. પુસ્તકની આખરે જેનું ચરિત્ર લખાયું હોય તેના સ્વભાવ વગેરે બાબતનું સંક્ષેપ વર્ણન કરવાનો ચાલ છે. તથાપિ ઉપોદ્ઘાતમાં કહ્યા પ્રમાણે નેપોલિયન વિષે તેમ થવું કઠણ છે. માટે આરંભથી બનેલા બનાવોનું મનન કરીને નેપોલિયન કેવો હતો, તે વાંચનારાઓએ સમજવું જોઇએ. કારણ ગ્રંથ કર્તાઓએ તેના સ્વભાવનું એક બીજાથી છેક વિરૂદ્ધ રીતે વર્ણન કરેલું છે. કેટલાકો તેને દુર્ગુણની ખાણ, ને, રાક્ષસ કહે છે. અને કેટલાક તેને સદ્ગુણનો સમુદ્ર કહે છે. એ ઉપરથી એમ જણાય છે કે, તેનામાં ગુણ અને દોષ બંને હતા. ગુણ હોવાથી તે જગત્પ્રસિદ્ધ થયો અને અવગુણ વડે તેનો નાશ થયો. એ બંને

वातो खरी छे. पण एना अवगुणनो विचार करतां फ्रान्स देशना लोको-नी स्थितिनो विचार मनमां आणवो जोइए. ते जाते वारंवार कहेतो के, भाग्योदयथीज मारो नाश थयो. त्रीश वरसनी उमर थया पहेलांज मारे हाथ मोटी सत्ता आवी, तथा मोटी मोटी वातो हुं करवा लाग्यो. एक विद्वान् ग्रंथकार एम कहे छे के, नेपोलियन सरखा तीखातीव्र बुद्धिवान अने महा धैर्यवान माणसने दारिद्र अने अप्रसिद्धपणुं जइ एकदम मोटी कीर्ति, घणी संपति अने मोटी सत्ता मळ्या पछी तेना मन उपर स्वा-भाविक असर थाय, तेनो विचार जे नहीं करे, तेनाथी नेपोलियनना उदय-काळ अने पायमालीना वखतना स्वभाव बाबत खरूं मत बांधवाने बन-शे नहीं. जे वातथी बीजां माणसो प्रकाशी नीकळे छे, तेज वातनो परि-णाम नेपोलियनना मन उपर नाशकारक थयो. आपणामां कोइ देवताइ गुण छे, एम तेने लागवा मांड्युं. अने तेथी आपणने कोइ पण रीतनी अडचण नथी एम समजवा लाग्यो; तथा सघळा माणसोए मारे वश वर्तवुं, मारां वखाण करवां, अने मने मान आपवुं, एम तेने लागवा मांड्युं.

नेपोलियन दुष्ट हतो एम तो कही शकातुं नथी. ते दश लाख करतां वधारे माणसोना नाशनो कारणभूत थयो खरो, तथापि एवी रीते आज सुधी जे अनेक महा पुरुषो थया, तेमांना घणा खराने दुष्ट कहेवा पडशे, कारण मात्र महत्वाकांक्षा पुरी करवा सारू प्रवृत्त थइ लाखो माणसोनो संहार करनारा तेमांथी घणा मळशे. कदाच नेपोलियन करतां तेने हाथे थोडां मा-णसो मुवा हशे, तेथी कंइ एना करतां सारा कही शकाशे नहीं. एना जे-वाज तेने प्रसंग आव्या होत, तो एनी पेठे नज करत, ए शा उपरथी कहीए? हाल पृथ्वी उपर जे राजाओ छे तेमना पूर्वजोए न्यायथीज रा-ज्य मेळव्यां हशे के? मोटी मोटी लडाइओ करीने हकदार राजाओने हां-की मुकीने पोते राजा थइ बेठेला एवां राज्यो आजे पृथ्वीनी पीठ उपर केटलां हशे? "बळीआना बे भाग"नो दुष्ट नियम इश्वर कृपाए दुनियामां-थी क्यारे नाश पामशे? अद्यापि तो एम चाल्याज करे छे.

उपर लखेलुं नेपोलियननो दोष ढांकवा सारू नथी. पण पथरानी पेठे तेने एकलाने न अथडावतां आज सुधीमां जे तेना जेवा थया छे तेनी माळामां नेपोलियनने मेरू प्रमाणे पोरववानी मतलबथी लख्युं छे खरूं जोतां तो लडाइनुं कृत्यज माणसने लजावनारूं छे. आज पर्यंत अनेक घ-

મોએ કાંઇ કાંઇ વાંતોનો માણુસને ફાયદો કર્યો છે. તેમાંની એક વાત ગુ-લામગિરી અથવા માણુસ વેચવાનો ચાલ નાબુત કરવાની છે. એને ખ્રિસ્તી ધર્મની મદદ છે. જે ધર્મને યોગે એ ચાલનો નાશ થયો હતો; તેનાજ અ-નુયાયીઓમાં મનુષ્ય વિક્રયનું અતિ નિચ કર્મ અતિશય વધી ગયું હતું. ત-થાપિ તેમનામાં ઇશ્વરી પ્રેર્ણાએ માણુસ વેચવાં એ અતિ નિચ અને ધર્મ વિરૂદ્ધ કામ છે, એમ કેટલાકની સમજણુ થઇ ત્યારે તેમણે ઘણી અડચણો શોધીને અતિ પસારો પામેલા ગુલામી વેપાર રૂપિ વિષ વૃક્ષને થડમૂળથી કાપી નાખ્યું. એવીજ રીતે આ યુદ્ધ રૂપિ વિષવલ્લીને મૂળ માંહેથી ઉખેડી કહાડવાની કોઇને ઇશ્વરી પ્રેરણા નહીં થાય વારૂ ? દુસ્મનો આપણા ઉપર ધશી આવે, ત્યારે તેનો નાશ કરવો પડે એ તો સ્પષ્ટ છે. તથાપિ કોઈ પણ કારણુથી મોટાં મોટાં ટોળાં બંને મેર થઇને રક્તપાત કરે, એ માણુસની માણુસાઇને કલંક લગાડનારૂં નથી કે ? પડોશીનું ખેતર લઇ લેવા સારૂ તેનો નાશ કરેલો સાંભળીને માણુસને કંપારી આવે છે. તથાપિ એક રાજાનો બીજાએ મુલક લેવા સારૂ લડાઇ કરી એ સાંભળીને માણુસો ખેદ પામતાં નથીં, એ આશ્ચર્યની વાત છે. એટલું ખરૂં છે કે, બીજી વાતોમાં સુધારો થઇ માણુસનું અજ્ઞાનપણું નાશ પામતું જાએ છે, અને એજ પ્રમાણે લડાઇના કામમાં પુશ્કળ સુધારો થયો છે. હમણાં અમારા સાંભળ્યામાં આવ્યું છે કે એક જર્મન વિદ્વાને એવી ગોળીઓ બનાવી છે તેના ઘાતથી માત્ર લશ્કર મુર્છા ખાઇ પડે, ને થોડી વારે ઉઠીને બેઠું થાય. (કહેવાય છે કે અસલના વારામાં મોહારૂ બાણોનો ઉપયોગ થતો હતો.) વળી હાલમાં પહેલાં જેટલી લડાઇઓ થતી નથી, અને થાય છે તે અગાડીના જેવી નાશકારક નથી હોતી.

નેપોલિયનના અવગુણ ભણી થોડી વાર નજર ન કરતાં માત્ર તેના ગુણનોજ વિચાર કરીએ તો તેનાથી દુનિઆને અને વિશેષ યુરોપખંડને ઘણા ફાયદા થયા છે. તેણે યુદ્ધ કળામાં પુષ્કળ સુધારો કર્યો છે. એક વિ-દ્વાન ગ્રંથકાર કહે છે કે, યુદ્ધ વિદ્યાના કામમાં નેપોલિયન પાસેથી શીખેલી બાબતોથી જે ડહાપણુ પ્રાપ્ત થયું, તે વડેજ આખરે તેના લોકોએ નાશ કર્યો. ફ્રેન્ચ લોકો છેક બગડી ગયા હતા; તેને નેપોલિયને ઠેકાણે આણ્યા. અર્વાચીન શાસ્ત્ર અને કળા કૌશલ્યના સુધારાને તેણે ઉત્તેજન આપ્યું, કા-યદામાં સુધારો કર્યો. એ બાબત તો હજી ફ્રેન્ચો નેપોલિયન તરફ પુજ્ય ભા-વથી જુવે છે. અને તે વૈભવ ઉપરથી પડયો ત્યારે ફ્રેન્ચોને માઠું ન લાગ્યું

પણ તેના નામનો દ્વેશ કોઇએ ન કર્યો એટલુંજ નહિ પણ ઉલટો તેમણે પુજ્ય ગણ્યો એમ માનવાનાં ઘણા કારણો છે. સને ૧૮૪૦ ના સપ્ટેંબર માસમાં મોટા મોટા ફ્રેન્ચોએ ખટપટ કરીને ઇંગ્રેજ સરકારની પરવાનગી લઇ, નેપોલિયનની દાટેલી લાસ ખોદી કહાડી, સ્વદેશમાં આણીને મોટા રાજ્યકીય સમારંભથી મૃત્યુપત્રમાં તેણે લખ્યા પ્રમાણે સીન નદીને કાંઠે દાટી. અને તેનું પુતળું કરીને જાહેર જગ્યામાં મુકયું. ને અગાડી જતાં તેના ભત્રીજાને સર્વાનુમતે ફ્રાન્સની ગાદી મળી, તેણે ત્રીજા નેપોલિયનને નામે કેટલીક મુદત સારૂં રાજ્ય ભોગવ્યું. એ સઘળું નેપોલિયન ઉપર ફ્રેન્ચ લોકોના મનમાં પ્રેમ વગર કેમ બને ?

એના સઘળા દુર્ગુણોમાં મહત્વાકાંક્ષા મુખ્ય હતી. એને લીધેજ તેના સઘળા સદ્ગુણો ઉપર પાણી ફરી વળ્યું. અને તેની બુદ્ધિ તથા બીજા ગુણોનો લોકોને થવો જોઇએ તેટલો ફાયદો થયો નહીં. અને ખુદ તેનો પણ નાશ થયો. તેની જાતની દુર્દશા તો વાંચનારા જાણી ચૂકયા. વળી પોતાના કુટુંબની મોટાઇને માટે તેણે આવડી મોટી મશાગત કરી. તે પણ વ્યર્થ ગઇ. તેની પેહેલા ધણીઆણી જોસેફાઇનની વ્યવસ્થા પાછળ આવી ગઈ છે. ને બીજી ધણીઆણીથી તેને જે છોકરો થયો તેને તેણે રોમના રાજાનું નામ આપ્યું, એ વાત પણ કરી ગયા છીએ. આપણને નહીં તો આપણા છોકરાને ફ્રાન્સની ગાદી મળે, એ નેપોલિયને કરેલી ખટપટ ફોગટ ગઇ. તે એલ્બામાં ગયો, ત્યારથી તે છોકરો તેની માની જોડે મોસાળ ગયો તે આખર સુધી ત્યાંજ હતો. આસ્ત્રિયાના બાદશાહે તેના વિદ્યાભ્યાસ વગેરેની સારી તજવીજ કરી હતી. આ છોકરો પણ સારા સ્વભાવનો અને ઉદાર મનનો હતો. તથાપિ વીસમે વર્ષેજ તેને ક્ષય રોગ લાગીને મરી ગયો. અને નેપોલિયનની બીજી ધણીઆણી (આસ્ત્રિયાની રાજકન્યા) પોતાની તેહેનાતનાજ એક માણસ સાથે પુનર્વિવાહ કરીને સાધારણ માણસની પેઠે એકાંત વાસમાંજ રહેતી હતી. એ જાતે યુરોપખંડના મોટા બાદશાહની દીકરી અને આખા યુરોપખંડને જીતનારા નેપોલિયન જેવા વિજયી પુરૂષની પટરાણી, ધણીનો વૈભવ નાશ થવાથી પિહેર રહેવા લાગ્યા પછી પોતાની મોટાઇને ભુલી જઇ એક હલકા માણસ સાથે પુનર્વિવાહ કર્યો, એ આશ્ચર્યકારક વાતનો વિચાર પુનર્વિવાહના શત્રુઓએ કરવાનો છે. એવી રીતે નેપોલિયનનો તથા જેના ઉપર તેની અત્યંત પ્રીતિ હતી, તથા આપણો નહીં તો તેનોતે

વૈભવ રહે, એવી તેની ઇચ્છા હતી, તેનો નાશ થયો. મહત્વાકાંક્ષાથી થએલા પાપનું આના કરતાં બીજું ફળ શું મળે ? જેની ઇચ્છા હતી, તે મહત્વ તો ગયું તો ગયું, પણ તે મેળવવાને કરેલાં સર્વ કામનું પ્રાયશ્ચિત ભોગવવું પડ્યું.

આગલાને ઠેસ વાગે તો પાછલો સમાલીને ચાલે એવી રીતે જગતમાં કોઇ પણ સારી કે નઠારી વાત બની તો તે ઉપર ધ્યાન દઇને વિચાર કરવાથી કંઇ પણ નવું જ્ઞાન મળે છે. ફ્રાન્સ દેશની રાજ્યક્રાંતિ અને નેપોલિયન બોનાપાર્ટની મહત્વાકાંક્ષા એ બંનેથી યુરોપખંડના રાજા અને પ્રધાનોને મોટો ફાયદો થયો. રાજ્ય ગમે તેવડું મોટું હોય **તથાપિ પ્રજાના કલ્યાણ તરફ મન ન લગાડતાં સ્વછંદે રાજા વર્તવા લાગ્યાથી કેટલીક મુદત પ્રજા સાંખે છે, પણ આખરે કંટાળીને તેનો નાશ કરવાને પ્રવૃત્ત થયા વિના લોકો રહેતા નથી;** એ વાત મન ઉપર લઇને યુરોપિયન રાજાઓ પેહેલાં કરતાં હાલમાં પ્રજાના ભલા સારૂ વધારે મન લગાડવા મંડયા છે. તથા પ્રજા સંતુષ્ટ હશે તોજ આપણો વૈભવ સ્થિર રહેશે, એવું તેમને લાગવા માંડ્યું છે. તેવીજ રીતે લોકોને પણ લાગવા માંડ્યું છે કે, દેશ, કાળ, વર્તમાન ઇત્યાદિ તરફ ધ્યાન ન રાખતાં કોઈ પણ વાત બદલવી કે નાશ કરવાનો વખત આવ્યો છે એમ ન જોતાં માત્ર તર્ક શાસ્ત્રે ઉત્તમ ઠરાવેલી વાત કરવાને એકદમ તૈયાર થઇ જવાથી, હાથ માંહેનું છોડી દઇને નાશનારની પુઠે લાગનારની પેઠે નવો ફાયદો ન થતાં જે છે તે પણ જશે. ઘણી મુદતથી ચાલની આવેલી રીતમાં કાંઈ ખોટું હોય તો તે સાવકાશ અને યુક્તિથી કહાડી નાખવાને મેહેનત કરવી જોઇએ; નહીં તો તે કાઢી નાખવાને જે સાધનો આપણે યોજીશું તેજ પ્રતિકુળ થઇ આપણો સમુળો નાશ કરશે. એ વાત ધર્માંતર, રાજ્યાંતર વગેરે બાબતો કરવાની ઇચ્છા રાખનારાઓએ હમેશાં ધ્યાનમાં રાખવી જોઇએ.

ફ્રાન્સ દેશની રાજ્યક્રાંતિ અને નેપોલિયન બોનાપાર્ટની મોટાઇ મેળવવાનો લોભ આ બંને પ્રલયાગ્નીમાંથી એકની ઝાળ પણ પોતાના ઉપર આવવા દીધી નહીં. એવો આખા યુરોપખંડમાં માત્ર ઇંગ્લાંડ દેશ છે. તે ઝાળનો સ્પર્શ ન થવા દીધાથી ઇંગ્રેજ લોકોની હિંમત, ગાંભીર્ય, દ્રઢ નિશ્ચય, શૌર્ય, રાજનિષ્ટા અને ઉત્તમ રાજ્યાવસ્થા વગેરે ગુણોની કીર્તિ દુનિઆમાં ફેલાઇને તેમની સત્તા વધતી ચાલી. અને તે ગુણો જ્યાં સુધી તે

મનામાં રેહેશે, ત્યાં સુધી એમજ વૃદ્ધિગત થતી જશે એમાં સંશય નથી.

નેપોલિયન ઓનાપાર્ટનાં ઘણાંખરાં મોટાં કામોની હકીગત અમે આ પુસ્તકમાં આપી છે, તે ઉપરથી તે કયા પ્રકારનો માણસ હતો તે જુદું જણાવવાની જરૂર રહી નથી. તથાપિ એના કામો ઉપરથી તે વિલક્ષણ પુરૂષ હતો, એ મારા એક મરાઠા મિત્રે એના ચરિત્ર ઉપરથી કહાડેલું તાત્પર્ય આપી, તથા એની મા લિટિશિયાએ પોતાના દીકરાને કેદમાંથી છોડવા બાબત યુરોપના મોટા બાદશાહોને કરેલી અરજની મતલબ આપીને આ વિષય સમાપ્ત કરીએ છીએ.

લોકોના મન પોતાની તરફ ખેંચી લેવાની વિદ્યા એનામાં સંપૂર્ણ હતી. એ તો એના ઇંગ્રેજ દુશ્મન લાર્ડ કિથ અને તે વખતના પ્રધાનમંડળની પણ ખાત્રી થઇ છે. વળી તે મોટો સાહાસિક હતો, અને હાથમાં પકડેલું કામ પુરૂં કરવું, એ તો આનુંજ હતું, તેથી એ પોતાની ઉમરમાં સાઠ લડાઇઓ લડયો હતો, અને તેમાંની ઘણીખરીમાં ફતેહ પામ્યો હતો. તે ઉપરથી સાબીત થઇ શકે છે કે, દુનિઆના પંકાયલા મહા વીરો શિકંદર, હાનિબલ અને સીઝર કરતાં યુદ્ધકૌશલ્યમાં એ ચડીઆતો હતો. ધર્મ સંબંધી એના વિચાર ઘણા સારા નહોતા, પણ કોઇ ધર્મને અનુસર્યા વિના દેશનો વ્યવહાર બરાબર નહીં ચાલે, માટે તેણે ફ્રાન્સનો આગલો ધર્મ પાછો દેશમાં સ્થાપન કર્યો, એ ધર્મને માટે નહીં, પણ પોતાની મતલબને માટેજ કહી શકીએ. વળી તે મતલબને સારૂજ ઘણી કુંવારીઓને પડતી મુકીને વિધવા જોસેફાઇન સાથે પરણ્યો, અને તેનાથી તેને ઘણાં ફળ મળ્યા છતાં માત્ર સંતાનની મતલબ સારૂજ તે બિચારીને પડતી મુકીને આસ્ટ્રિઅન કન્યા સાથે પરણ્યો હતો. એ ખુલ્લું કહેતો કે જગતમાં પ્યાર અને દોસ્તી નથી, ભય અને મતલબથી માણસો ચપળ બને છે. તેને બીજી બધી વાતો કરતાં શૂરાપણાની કીર્તિ ઘણી વહાલી હતી. તે યુદ્ધ કૌશલ્યમાં એવો પ્રવિણ હતો કે, ટુંકી મુદતમાં થોડા લશ્કરથી પોતાના દુશ્મનના મોટા મોટા અનુભવી સરદારના ઘણાં લશ્કરને ઉપરાઉપરી હરાવ્યાં, તેથી એક આસ્ટ્રિયન વૃદ્ધ સરદારે તો એને ન ઓળખવાથી એને મોડેજ કહ્યું હતું કે, "હમણા એક જુવાનીઓ ફ્રેન્ચ સરદાર આવ્યો છે, તેને લડાઇના ધારાનું જ્ઞાન ન હોવાથી ઘડીમાં આમ તો ઘડીમાં પેલીમેર એમ ઘુમે છે; તેથી તેને સમાલવો ઘણો કઠણ પડે છે." વળી કેહેવાય છે કે તે શુકન માનના-

શો હતો. હમેશાં પોતાની પાસે એક સુકનાવળી રાખતો અને તેમાંથી મ-ળેલા સુકન પ્રમાણે કામ કરતો. જો કે સુકન, મુરત ખોટાં છે તોપણ મ-ળેલા સુકનથી સુકન માનનારો માણસ પાર પડશેજ એવી આશાએ ઉત્તે-જીત રહીને કામ કરે છે. એ સઘળા ઉપરથી આપણે કહી શકીશું કે, એ મોટો માણસ હતો. કલકત્તાવાળા પ્રખ્યાત બાબુ કેશવ ચંદ્રસેને એને મોટો માણસ ગણી ઇશ્વરી અંશ કહ્યો હતો અને શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં એનેજ મળતું કંઇ કહ્યું છે. અ. ૧૦. શ્લો. ૪૧.

यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।

तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोंशसंभवम् ॥ ४१ ॥

અર્થ—જે જે પ્રાણી ઐશ્વર્યવાન, શોભાયમાન, અથવા બળ વગેરેથી મોટા છે તેમાં મારો અંશ છે એમ તમારે જાણવું.

નેપોલિયન કેદ પડયો ત્યારથી તેની અને તેના કુટુંબની દુર્દશા થઇ. એની માતુશ્રી કેવી ગુણવાન હતી, તે તો આપણે અગાડી કહી ગયા છીએ. તે ઇટાલીમાં રહેતી હતી, અને એણે નેપોલિયનને માંદો સાંભળીને સન ૧૮૧૮માં એકસલાચાપેલમાં એકઠા થએલા યુરોપના રાજાઓને એક વિ-નંતીપત્ર લખ્યો હતો, તે પત્રની મતલબ આ પ્રમાણે હતી. "મહારાજ, હું નેપોલિયન બોનાપાર્ટની મા છું. તેનો જીવ મારા જીવ કરતાં મને વધારે વાહાલો લાગે છે. પરમેશ્વર અત્યંત મોટો અને અત્યંત દયાળુ છે, અને તમે બધા તેના અંશની મૂર્તિઓ છો. દુનિઆમાં બધી વાતનો અંત છે. માટે હું તમને હાથ જોડી, ખોળો પાથરીને માગું છું કે, મારા છોકરાને બંધ-મુક્ત કરો, ને તેને દુઃખમાંથી છુટો કરો. મહારાજ આપ પરમેશ્વરના પ્ર-તિનિધિ છો. મારી અનાથની વિનંતિ કબૂલ કરો, તેથી આપના ઉદારપ-ણાની કીર્તિ દુનિઆમાં નિરંતર ગાજી રહેશે, ને તેથી આપને શોભા મળશે."

